

2009.4

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بويىچە مۇنەۋۋەر ژۇرنال  
شىنجاڭ ژۇرنال مۇكاپاتىغا نائىل ژۇرنال



# بولاق

源泉 (布拉克) • BULAK

ISSN 1005-0876

08>



9 771005 087006



ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە فولكلورنىڭ  
قوش ئايلىق ژۇرنىلى



30 - يىل نەشرى  
ئومۇمىي 127 - سان

بونالنه نه ره بيلك دۇنيادا ھەر ورا ،  
 نالنه ھئل كىشى كۆرۈپتە خوش چاغ .  
 بىرى ھەسە نخوردۇر ، نە دە پۇرسەمۇ ،  
 ئۆزگىلەر بە خەسەن ئۆرسەندۇ ئۇ .  
 ئۆزىدىن باشقىنى بە خەلىك كۆرگەن كۈن ،  
 ئەلە مەدىن جىنغا چۈشەدۇ ئۇ ھەقۇن .  
 ئىككىنچى كە كەيى ، ئاداۋە ئىچدۇر ،  
 يامان خۇلى ، يامانلىققا دەۋە ئىچدۇر .  
 ئۆزگىگە قامسا ئۇ ھەلۈك مالا مە ،  
 ئۇنىڭ ئۆزىنى ئىسە ر ئاداۋە .  
 ئۈچىنچى . يىگى باي بولغان كىسە ،  
 كۈن دە ئۇن ئىككى ھئل ئۇنىڭ رە شۇسى .  
 بىرى بە نىمۇ كۆپ مال دۇنيا ئويلاش ،  
 بىرى . دۆلىتىنى قولدا ساقلاش .  
 ئۈچىنچى . خەسەن ئۇنىڭ رە كۆمۈش .  
 دىلىنى باراۋە ر ئىككىگە بولمىش .  
 غەم بە يدۇ ، پۇقرىسى چۈشكە يى ناگاھ ،  
 بولمىغاي ، دەر ، پۇرۇق كۆندۈم قارا .  
 بە شىنچى . مەن سە يە رە س كىشە دۇر ،  
 ئۆزگۈشنى يىمەك ئۇنىڭ ئىسە دۇر .  
 ئاز رۇسى پۇقرىغا ئۆرلەك ھامان ،  
 قىندار ئاسلاماي مۇلچە لگە ئارقان .  
 ئالتىنچى . ئە دە ب . ئە خەلە دە شىنى ،  
 ئە دە بىلكلە ئۇنىڭ ھەر چاغ دۇشمنى .  
 ئە شىنى بىنە سىپ بولغاچ ئە دە بىن ،  
 باشقىلارنى كۆرۈپ ئۆرسە ر دە ردىن .



2009 - يىللىق 4 - سان

باش مۇھەررىرى: ئابلەت ئىمىن مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى: مۇھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت

## بۇ ساندا

### ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

- فەرەھۇل - قۇلۇب ..... مۇھەررىرى: مۇھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت (5)  
نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت
- نايىخان شېئىرلىرىدىن ..... (40)  
توپلاپ رەتلىگۈچى: بوغدا ئابدۇللا

### شەرق كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

- «تەزكىرەتۇش - شۇئەرا»دىن ..... دەۋلەتشاھ سەمەرقەندى (43)  
نەشرگە تەييارلىغۇچى: يۈسۈپ ئىگەمبەردى

### ئۇيغۇر كلاسسىك خاتىرە ئەدەبىياتىدىن

- مەككە، مەدىنەغە بارىدىغان يولنىڭ ئۇچۇرى ..... (63)  
نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇخېلىل ئابدۇجېلىل



ئەدەبىي مۇھاكىمىلەر

بالبال ھەققىدە ..... تۇرسۇن ھوشۇر ئىدىقۇتى (69)  
قەدىمكى ئەسەرلەرنى نەشرگە تەييارلاش ۋە تەھرىرلەشكە ئائىت بەزى مەسىلىلەر توغرىسىدا ... گۈلجاھان خۇشدىل (77)

تېبابەت دۇردانىلىرى ۋە تەتقىقاتى

يۇرتىمىزنىڭ دورىگەرلىكى ..... مامۇت قۇربان (81)

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن

ساخاۋەت ئەجرى (چۆچەك) ..... توپلاپ رەتلىگۈچى: راجىھ ئابدۇرېشىت ئىبراھىم (89)  
يىلپىزخان (داستان) ..... توپلاپ رەتلىگۈچى: شىرپىجان قاسىم (108)

※

مۇقاۋىنىڭ 1 - بېتىدە: تېھراندا نەشر قىلىنغان «غەزەلىياتى سەئىدى» ناملىق كىتابقا ئىشلەنگەن فوتو سۈرەت (رەسسام: ئەلى رىزا ئاقامرىي)

※ ※ ※

مەسئۇل مۇھەررىرى: مۇھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت

تەكلىپلىك كوررېكتور: ۋەلى زەيدۇن

مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: ئەكبەر سالھ

خەتتات: قۇربانجان روزى، مەمەت نەۋبەت

تەھرىر بۆلۈمىنىڭ تېلېفون نومۇرى: (0991) 2815971  
ئېلېكترونلۇق خەت ساندۇقى: bulak@yahoo.cn  
تارقىتىش بۆلۈمىنىڭ تېلېفون نومۇرى: (0991) 2827472



موللا ئەبدۇررەھمان ئىبنى قۇربانبەگ ئەبدىي



نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن: «فەرەھۇل - قۇلۇب» ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدا بارلىققا كەلگەن ئەلىشىر نەۋائىي - نىڭ «مەھبۇبۇل - قۇلۇب»، مەلىكە ئاماننىساخان نەفىسىنىڭ «شۇرۇھۇل - قۇلۇب» قاتارلىق ئەخلاقىي، پەلسەپەۋى ئەسەرلىرىدىن كېيىن مەيدانغا كەلگەن يەنە بىر مۇھىم نامايەندە. بۇ ئەسەر ئەلىشىر نەۋائىينىڭ «مەھبۇبۇل - قۇلۇب» ناملىق ئەسىرىنىڭ ئىزىدىن مېڭىپ، نەسرىي ۋە نەزم ئارىلاش ھالەتتە ئىجاد قىلىنغان. بۇ ئەسەردىكى نەسرىي قىسىملار مۇئەييەن ۋەزىن، رېتىم ۋە قاپىيىگە ئىگە، شېئىرلار بولسا ۋەزىن جەھەتتىن راۋان، ئۇسلۇب جەھەتتىن گۈزەل بولۇپ، بىر پۈتۈن ئەسەرنىڭ مەزمۇنى ئىنتايىن مول ۋە تىرەن. ئەسەردە كونا ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئاجايىپ گۈزەل، رەڭدار ۋە ئاھاڭدارلىق خۇسۇسىيىتى ئىنتايىن ماھىرلىق بىلەن نامايەن قىلىنغان. بۇ ئەسەر مەزمۇن جەھەتتىن ئۆز دەۋرىدىكى ئەسەرلەرگە خەلقپەرۋەرلىك، ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ. ئەمما، ئەسەردە ئەينى دەۋرنىڭ قىسمەن نامۇۋاپىق ئىدىيىۋى خاھىشلىرىمۇ مەلۇم دەرىجىدە ئەكس ئەتكەن، بۇنداق نۇقتىلار ئەسەردە گەرچە ئىنتايىن ئاز بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭغا يەنىلا تەنقىدىي نەزەر بىلەن مۇئامىلە قىلىشقا توغرا كېلىدۇ.

«فەرەھۇل - قۇلۇب» نىڭ مۇئەللىپى ئەبدۇررەھمان ئىبنى قۇربانبەگنىڭ تەرجىمىھالى ھەققىدە يېتەرلىك مەلۇماتقا ئىگە ئەمەسمىز، بۇ ھەقتە داۋاملىق ئىزدىنىپ تەتقىق قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. ھازىر قولۇمدا بۇ ئەسەرنىڭ ئۈچ خىل قوليازما نۇسخىسى ساقلانماقتا، بۇ ئەسەرنىڭ سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرا ئاسىيا مىللەتلەر تەتقىقات ئىنىستىتۇتىدا ساقلانغان يەنە بىر قوليازما نۇسخىسىمۇ كۆپەيتىلمە نۇسخىسىنى قولغا كەلتۈرۈشكە مۇۋەپپەقىيەت بولدى. بۇ ئەسەرنى نەشرگە تەييارلاشتىن بۇرۇن، بۇ تۆت قوليازمىنى تەپسىلىي كۆرۈپ چىقىپ، بۇ نۇسخىلارنى A، B، C، D دېگەن ناملار بىلەن ئاتىدىم، ئاندىن A نۇسخىنى ئاساس قىلىپ تاللىۋالدىم، قالغان B، C، D نۇسخىلارغا ئەسەر تېكىستىنى بىر مۇبىر سېلىشتۇرۇپ چىقىپ، پەرقلىرىنى ئەسەر ئاخىرىسىدا ئىزاھلىدىم.

A نۇسخا مۇھەممەدشاھيۇنۇسخان خاجە ئىبنى ئىشان خاجە ئىشان مەرغىنانى تەرىپىدىن ھىجرىيە 1263 - يىلى (مىلادىيە 1847 - يىلى)، يەنى قوي يىلى جەمادىيەل - ئاخىر ئېيىدا كۆچۈرۈلگەن. قوليازما سىپتا ئىشلەنگەن خوتەن قەغەزىگە كۆچۈرۈلگەن بولۇپ، جەمئىي 95 ۋاراق (190 بەت)، ھەر بېتىدە 13 قۇر خەت بار، فورماتى: 26 × 15 سانتىمېتر.

B نۇسخا ھىجرىيە 1353 (مىلادىيە 1934) - يىلى زۇلھەججە ئېيىدا كۆچۈرۈلگەن. قوليازمىدا كۆچۈرۈلگەن ئورۇن ۋە كاتىپنىڭ نامى ئەسكەرتىلمىگەن. بۇ قوليازما ھۆنەر - سەنئەت جەھەتتە ئوتتۇراھال سەۋىيىدىكى خوتەن قەغەزىگە كۆچۈرۈلگەن بولۇپ، جەمئىي 140 ۋاراق (280 بەت) تىن تەركىب تاپقان، قوليازمىنىڭ ھەر بىر بېتىگە 13 قۇردىن تېكىست كۆچۈرۈلگەن. قوليازمىنىڭ فورماتى 20 × 13 سانتىمېتر بولۇپ، ئۇنىڭ باش قىسمىدىن توققۇز بەت، ئاخىرىدىن 24 بېتىگە «فەرەھۇل - قۇلۇب» بىلەن مۇناسىۋەتسىز تېكىست كۆچۈرۈلگەن.

C نۇسخا ھىجرىيە 1354 - يىلى (مىلادىيە 1935 - يىلى) كۆچۈرۈلگەن. قوليازما خوتەننىڭ ئىنتايىن نەپىس ئىشلەنگەن يىپەك قەغەزىگە كۆچۈرۈلگەن، جەمئىي 216 ۋاراق (432 بەت)، ئۇنىڭ 118 ۋاراق (236 بەت)ىغا «فەرەھۇل - قۇلۇب» كۆچۈرۈلگەن، قالغان 98 ۋاراق (196 بەت)قا مەۋلانا غىياسىددىن تەرىپىدىن ئىجاد قىلىنغان «مىرئاتى شەرىئە»

ناملىق نەزمىي ئەسەر كۆچۈرۈلگەن. بۇ ئەسەر ھىجرىيە 1356 - يىلى (مىلادىيە 1937 - يىلى) كۆچۈرۈپ تاماملانغان. قوليازىمنىڭ خەت شەكلىدىن قارىغاندا، ھەر ئىككى ئەسەر بىر كاتىپ تەرىپىدىن كۆچۈرۈلگەنلىكى ئېنىق. ئەمما، قوليازىمدا كاتىپنىڭ نامى ئەسكەرتىلمىگەن.

D نۇسخىنىڭ، بۇ قوليازىمىسى ھازىر رۇسىيە پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىدا ساقلانغان. بۇ قوليازما ھەققىدە ئە. م. موغىنوف تۈزگەن «سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرا ئاسىيا مىللەتلەر تەتقىقاتى ئىنستىتۇتىدا ساقلانغان ئۇيغۇرچە قوليازىمىلارنى تونۇشتۇرۇش» ناملىق كىتابتا مۇنداق دېيىلگەن: «فەرەھۇل - قۇلۇب»، ئاپ-تورى ئەبدۇررەھمان، لەقىمى ئەبدىي ... 126 ۋاراق، ھىجرىيە 1280 - يىلى (مىلادىيە 1863، 1864 - يىللىرى) كۆچۈرۈلگەن. كۆچۈرگۈچى مۇلا مۇھەممەد سالىھ ئىبنى غۇربەت سۈپىي<sup>①</sup>.

ئەسەرنىڭ مەزمۇنى، بەدىئىي مۇۋەپپىقىيىتى ۋە ئۇنىڭ قوليازىملىرىنىڭ تەپسىلىي تەۋسىيىسى ھەققىدە يەنىمۇ چوڭقۇر ۋە ئەتراپلىق تەتقىق قىلىش زۆرۈر. تۆۋەندە «فەرەھۇل - قۇلۇب» نىڭ ترانسكرىپسىيىلىك تېكىستى ئوقۇر-مەنلەرنىڭ ھوزۇرىغا سۈنۈلدى.

(بىسىمىلاھىر - رەھمانىر - رەھىم)

ئەلھەمدۇ لىلاھى رەببىل - ئالەمىن ۋەلىئاقىبەتۇ لىلمۇتتەققىن ۋەسسەلاتۇ ۋەسسەلامۇ ئەلا رەسۇلىھى مۇھەممەدىن ۋەئالىھى ۋەئەسھابىھى ئەجمەئىن. يەئنى ھەمدى پەرۋەردىگارى ئالەمىيان ۋە جۈملەئى جەھاننىيان، خالىقى كۈللى شەيئى، رەززاقى كۈللى ھەيئى، يەئنى، مۇرادى ئاقىبەت، ئاخىرەت، پاك ۋە پەرھىزكار جەزايى نىكانى بىھىشت، جەزايى بەدبەختانى دەۋزەخ. بەئد ئەز ھەمد دۇرۇدى بەر رەسۇلى نازىل باد - سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسسەللەم - رەھمەتى بىئالى ئىشان، ئەسھابى ئىشان، ئان ساقىئى مۇل، ھادىئى جۈز ۋە كۈل؛ ئان گەۋھەرى ئەۋلادى بەنى ئادەم ۋە رەسۇلى نەبى ۋە چەراغى دىنغە خاتەم، ھىدايەت شەمئىنىڭ ياغى، تالىب پەرۋانەسىنىڭ چەراغى، مۇھەببەت جانۋەرىنىڭ سەمەندەرى، ئىشق ئەتراقىنىڭ قەلەندەرى ۋە فىردەۋس ئىقلىمىنىڭ شاھى، فەلەك خەيلىنىڭ مېھرۇ ماھى، مۇسەھەف گىرىپلەرنىڭ كۈشادى، ئىمان گۈلشەننىڭ بادى، جەھان شاھلارنىڭ تاجى، دىن مەملۇكىنىڭ خىراجى، ۋەھدەت شەرابىنىڭ جامى، [A1] مۇھەببەت خۇمىنىڭ كامى، مەيخانە ئەھلىنىڭ ئارامى، خانەقا ۋەھشىيلەرنىڭ رامى ۋە مەكتۇب خەيلىنىڭ نەزىرى، خىرەد قۇشلارنىڭ پاك زەمىرى، يەئنى ئىمامى باسەفا ۋە بەرگەزىدەئى پىشەۋا، مەھبۇبى ئىلاھى قابە قەۋسەينى ئەۋئەدنا، نامى مۇبارەك ھەزرەتى مۇھەممەد مۇستەفا - سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسسەللەم ۋە ئالىھى ۋە ئەسھابىھى ۋە ئەۋلادىھى ۋە زۇررىياتىھى ۋەسسەللەم. ۋە ئان شاھبازى مەئرفەت، غەۋۋاسى ھەقىقەت، خۇرشىدى شەرىئەت، ئان شەرق تا غەرب، ساھىبى لاتافەت. نەزم:

كەۋكەبى ھەمە پەيغەمبەرىشان مېھرۇ مۇنىر،  
ئان لەمئەئى ماھشان خۇرشىد زەمىر.  
شۈكرى ئاڭغا ئەيلەدى كەلامىن ھادىس،  
يول ئالدى سەنەم سارىغە ھەر شاھۇ فەقىر.

ئول زاتى پاكىنى ئۆز نۇرىدىن ياراتىپ، ئانىڭ تىغەيلىدە كەۋنەين قۇدرەتى بىرلە بەرپا بولدى. «كۈنتۇ كەنزەن مەخفىيەن» پەرۋەردىگارى ئالەم، بەسەبەبى مۇھەممەد - سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسسەللەم، - ئاشكارا بولدۇم دەيدى، «لەۋلاكە لىما خەلەقتەل - ئەفلاك». جەمئە ئەشىيانى ۋە فەلەكنى خەلق قىلدى.

① ئە. م. موغىنوف: «سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرا ئاسىيا مىللەتلەر تەتقىقاتى ئىنستىتۇتىدا ساقلانغان ئۇيغۇرچە قوليازىمىلارنى تونۇشتۇرۇش» 1962 - يىلى، موسكۋا 147 - بەت



يەئنى ئانىنىڭ سەبەبىدىن پەيدا بولدى. قۇدرەت جىلۋەسىنى ھۇۋەيدا قىلىپ ئادەمنى تۇراقىدىن ياراتىپ، ھەۋۋانى ئادەمدىن ياراتتى. ئەزەزلىنى خىلافى مەشۋەرەتتىن ئەدۋ قىلدى. ئەسلى ئوتدۈركى، ئەللاھ تەئالا خەلق قىلدى. دۈدىدىن دىۋنى، شۇئەسىدىن فەرىشتەنى، لەخچەسىدىن نەبلىيەت ۋە تەبلىيەتنى، بۇ ئىككىسىدىن ئەزەزلى ئىبلىس بولدى. ئىبادەت سەبەبىدىن مەقامى ئەللاھ چىقتى. [A2] بەيت:

ئادەمنى ياراتتى خاكىدىن بارغۇسى خاك،  
ئىبلىسكە چۈن قىلدى بۇ ئوت قارىنى چاك.  
كىم ئەسلىدىن ئايرۇ قەدەم ئوردى خىرەد ئەل،  
گەر دۈررۇ جەۋھەر نىجس ئولسە نې باك.

ئەمما، قۇدرەتى قەدىمى جىلۋەدىن زاھىر قىلىپ، ئادەمنى بىھىشت ئىچىرە كىرگۈزدى. «بۇغداينى يېمە» دەپ نەھى قىلدى، شەيتانغە: «يېدۈر» دەپ ئەمىر قىلدى. ئالەمى باقىدىن ئالەمى فانىغە رىھەت قىلدۇردى. نەفس ۋە شەيتاننى دۈشمەن قىلىپ، ئالەمنى شەۋق ۋە زەۋقى نەفسانى، ھاۋاھۇ ھەۋەسى شەيتانى، مېھنەت ۋە مۇشاققەت، ئەلەم ۋە ئازار، خارلىق ۋە زارلىق، پەيدالىق ۋە نابۇدلىق، گۈمراھلىق ۋە ئاگاھلىق، ھەسرەتلىق ۋە ئارزۇلىق، رەنجلىق ۋە ئافەتلىق، ھەرسىلىق ۋە فەرامۇشلىق، زىبالىق ۋە رەئىنالىق، تەلخلىق ۋە شىرىنلىق، جىلۋە ساز ۋە خۇلق ئاغاز، لەتلىق ۋە دىلغەربىلىق ياراتتى. مەقسۇد بۇكى، مەردۇ نامەردنى تەفرىقە قىلماق ۋە ھەر يولنى كىرگۈزۈپ، بىرنى شاھ، ۋە بىرنى گادا، بىرنى غەنى، بىرنى فەقىر ۋە بىرنى ئاشق، بىرنى مەئشۇق قىلدى. بۇ بارچە نەفسۇ شەيتان، ئەقلى ئىماننىڭ ئەسبابىدۇر. كىمگە ئەقلى ئىمان يار بولسە، ماسەۋەللاھ جىلۋەسىدىن ئۆتۈپ، تەڭرى تەرىقىغە يول تاپار، كىمنى نەپسۇ شەيتان ئەفسۇن قىلسە، بۇ ئەسبابلار بىرلە ئۆزگە كارغە كىرگۈزۈر.

ئەمما، [A3] ئىجمائى پەيغەمبەر ئۆز قوۋملىرىنى راست يولغە دەئۋەت قىلدىلار. ھەربىرلەرغە بىر شەرىئەتنى خۇدايى تەئالا ئەمىر قىلدى. ھېچقايسى خىلاق ئەمەس. خۇدايى تەئالانى تانۇماقلىققە يول كۆرسەتتىلەر.

ئەمما، ئان ھەزرەت - سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەلەم - خەتمى پەيغەمبەر بولماق دە ھىكمەت بۇ ئېردىكى، رۇھلارنى ھەممەدىن ئىلگەرى خەلق قىلدى، ۋە جەسەدلەرى ئاخىر پەيدا بولدى. سۇخانى ئەسلى ئۆلدۈركى، شەرىئەتلەرى بارچە شەرىئەتتىن ئەفزەل ئېردى. فەساد زۇلمەتنى خۇرشىد ياڭلى يا - رۇتماق ئۈچۈن، دىنى زەئىفىنى قەۋى قىلماق ئۈچۈن، ۋە كۇفۇرنى ئىسلامغە مۇبەددەل قىلماق ئۈچۈن، ئۇل رۇھى پاكىنى ئاخىر زەماندە خەلق قىلدى. ئاڭا تۆرت يار بەردىكىم، ئالار بىرلە دىن نۇرى ئالەمنى مۇنەۋۋەر قىلدى. ئۇل تۆرتلەرنى شەرىئەت ئېلى: «تۆرت تامى قەلئەئى شەرىئەت» دېدىلەر. ھەركىم ئالارنىڭ بىرىگە مۇنكردۇر، كافىردۇر. تەرىقەت ئېلى بىرلەرنى سىددىق، بىرلەرنى ھىممەت ۋە ھىلم، بىرلەرنى ئەدل، بىرلەرنى مۇھەببەت دېدىلەر. ھەر كىمدە بۇ بىرى يوق، خۇدانى تاپماق يوق دېدىلەر. ھەقىقەت ئېلى بىرلەرنى مەي، بىرلەرنى ساقى، بىرلەرنى شەۋق، بىرلەرنى مەھۇ دېدىلەر. ھەر كىمدەكى بۇ تۆرتى يوق، فەنا ھەم يوق دېدىلەر. بەيت:

جان دىلدە دېسۇن ① تۆرتلەرغە بىر نەچە ئەلقاب،  
يار ئەۋۋەلى بەكر ئېردىكى سادىق دېدى ۋەھاب.

ئىككىنچى ئۆمەر يارى ئىدى ئاڭلا [A4] شەھى ئەدىل،  
 جەمئ ئەتى كەلامنىكى ئۇسمان دۇرى ناياب.  
 تۆرتۈنچى ئەلى شىرى خۇدا ساھىبى دۈلدۈل،  
 ئىسلام جەھانغە بولار خۇرشىدۇ مەھتاب.

ئىتتام تاپالماسكى قىيامەتغىچە ئەۋساق،  
 مىڭ تىل بولۇر ئەز ئەبدىكى ھەر تىلدە مىڭ ئەلقاب.

ناگاھ رۇھ جانۋەرى گۈلشەنى ئەللاغە پەرۋاز قىلدى. چۈن داۋۇد سۇخەن ئاغاز قىلدى. مۇھەببەت بۇيى دېماقغا يەتتى، رەسۋالىق كوچەسىنى سەير ئەتتى، فەنا كۈنجىنى ماكان تۈتتى؛ ئۆزىنى رىندلەر بەزمىگە ياۋۇتتى؛ يارۇغدە قۇدرەت جىلۋەسىگە مەغرۇر، زۇلمەتدە خىرەت جەمالىگە مەسرۇر؛ مۇھەببەت شارابىنىڭ ئابكەشى، مەيخانە ساقسىنىڭ جۇرئە چەشى؛ زاھىر ئەلنىڭ خەرابى، باتىن دەريالارنىڭ گىردابى؛ غەم لەشكەرىنىڭ شاھى، ھىجران سەۋادىنىڭ ماھى؛ مەنەت ② ھەرەمنىڭ پاسبانى، ھەسرەت ئېلىنىڭ سۇخەندانى؛ ئاشىق ئەھلىنىڭ مەرەمى، دەرد ئەھلىنىڭ ھەمدەمى؛ گەدا ئەھلىنىڭ خانەسى، غەرب ئېلىنىڭ غەمخانەسى؛ جۈنۈن مەھەللەسىنىڭ غەۋغاسى؛ دەھر ئېلىنىڭ ماجەراسى؛ مۇھەببەت خەيلىنىڭ ئەلەمى، ھىجران دەفتەرىنىڭ قەلەمى؛ فەلەك زۇلمىنىڭ سۇپەرى، خىرەد شاھبازىنىڭ شەپەرى، يەئنى ئەبدۇررەھمانەل - مۇلەققەب بىئەبدى شۈرىدە ھال، ھىجران لەشكەرگە پايىمال؛ ھەسرەت ئىلكىدىن ياقاسى چاك، فەلەك زۇلمىدىن كۆزلەرى نەمناك؛ دەھر ئېلىنىڭ نادانلىغىدىن كۆڭلىدە غەم، مەئشۇق ئېلى بىۋەفالىقىدىن جىسمىدە يۈز مىڭ [A5] ئەلەم؛ كۆڭۈل ناسازۋارلىقىدىن ھۇشسىز، ئىشقى غەلبەسىدىن خامۇشسىز؛ كۆز گىرىيانلىغىدىن سىررىم ئاشكارا، تىل سۇخەندىدىن كۆكسۈمدە خارا؛ بىگانەلەر سۇھبەتىدىن ھالىم خەراب، ھىكايىلەر مەزمۇنىدىن دىل دەر ئېزىتىراپ؛ چەمەن گۈلىدىن ئۈمرىدە خەزان، بۇلبۇللار نالەسىدىن خاتىرىم پازمان؛ خۇب رەۋلەر ئىشقىدىن كۆڭلۈم دەرجۇش، بىۋەفا بەدئەھد ئەھلىدىن ئەقلىم بىھۇش. ۋەفا ئەھلىنى تاپالماي ئاۋارە؛ گۈل دەپ ئېلىك سۇنسام، ئېلىكىمدە خارە. فەنا ئەھلىگە كۆڭۈل بەردىم، ھەلاكلىككە يەتتىم؛ رۇزگار ماجەراسى بىرلە تەن مۈلكىدىن كەتتىم. زىينەت ئەھلىگە كۆڭۈل باغلادىم، ۋەيران بولدى؛ ھەيات ئەھلى بىلە ئەنسى تۈتتۈم، دەۋر ساقىسى ھەيران بولدى. دانا ئەھلى بىلە ئۇلغەت قىلدىم، بۇزۇلدى؛ نادان ئېلى ناھەمۋارلىغىدىن ئەقلىم توزولدى. دوستلار جۇدالىغىدىن باغرىمدا قان، دۈشمەن ئەلنىڭ سىتەمىدىن يۈز مىڭ دەرد ئىلە جان. شاھلار زۇلمىدىن ئالەم خەراب، بىچارەلەر نالەسىدىن كۈسۈف ئاقتاب. خاتۇنلار بىھايالىغىدىن ئەرلەر زەلىل، بەخىللەر فەسادىدىن كەسىرلەر قەلىل. ئالىملار بىئەھەلدىن ئالەم فەتتە ئەنگىز، زالىملار سەياسەتتىن مۇئەمىنلەردە خۇنرىز. پادشاھلار بىئەدىلىدىن گۇناھسىز ئەلدە جەبر، ۋەزىرلەرنىڭ بىفەراسەتتىن كوچەلەردە گەبىر. شەرىئەت [A6] يوقىدىن بارچە گۇناھ، ھىدايەت پىنھانىدىن ھەممە گۇمراھ. فەلەك بىفەراسەتتىن ئەخمەقۇ نادان ئىتتىبار، ئىبىرەت يوقىدىن ئاقل ۋە رىند ئەھلى نائىتتىبار. خىرەت سەۋادىدىن بارچە خەتا، ئەكسەق خەلقلەر نادان ئاللىدا ئەتا. كۆز يوقىدىن مۇشاھىدەنى سەنئەت يوق، ھۇش يۇقلۇغىدىن ياخشىيۇ ياماندىن ئىبىرەت يوق. ئىززەت سۈرەتدە، كۈلغەت سىرەتدە؛ ئىكران غەنىيەدە، ئىزاھ فەقىردە، بورىيا ئەسىلدە، تەخت بىئەسىلدە. زاغلار باغدە،

ئەندەلىبلەر تاغدا. تۇتۇلار گۈم بىلە، خۇش سۇخەن بۇم بىلە. ئەلقسىسە، بۇ ۋاقەئەلەرنى تەفەككۈر قىلىپ، ھەيران ئەھلىگە بىر سەھىپە يازماق ئارزۇ بولدى. تا ئانكى، ياخشى ۋە ياماننى فەرق قىلغاي. گۈلدىن تىكەننى ئايرىغاي، [دۈرنى سەدەفدىن چىقارغاي] ③، ئۇلارنى ④ ھەم تانۇغاي، ئۆزىنى ھەم تانۇتقاي. ھەقىقىي ئاشلاغاي ⑤، ناھەقىقىي ئاشلاغاي دەپ، بۇ ئۇمىد بىرلە كاغەز يۈزىنى قارا قىلدىم. دانا ئەھلى تەسەۋۋۇر بىرلە سۆز نۇقسانىن تاپىپ ئەتە قەلەمى بىرلە راستلاغاي، ناتەمام ھۇرۇفلارنى ئەقىل لەۋھىغە كەلتۈرۈپ ئاراستلاغاي؛ ناقىس سۇخەنلەرنى ئەۋەز ئېتىپ سۆز قىلغاي. بىمەئنى ئەخبارلارنى گۈلى مەئنىلەر بىرلە تەرتىپ بىرىپ دۇئا قىلغاي دەپ، بىرنەچچە ھەۋادىساتى ئەلەمدىن، بىرنەچچە مۇناسىباتى ئادەمدىن ئەخبار جەمئ قىلدىم. قەلبلەر كۇشادى ۋە جان مۇرغىنىڭ ئازادى ھاسىل بولدى. راھلار ئاچىلدى، دۈررى سۆزلەر ساچىلدى. بۇ سەبەبىدىن [A7] «فەرەھۇل - قۇلۇب» ئات قويۇلدى. تا ئانكى، ئوقۇغۇچى ۋە ئىشىتىكۈچى نەفىلەر ئىلتىكەي، غەمناك ئەھلى فەرەھلىك تاپقاي، گۇمراھ ئەھلى يول تانۇغاي، ياخشى - ياماننى فەرق قىلغاي، ئەمرنى تىز ۋە نەھىدىن پەرھىز قىلغاي؛ بەندەلىك سىفەتنى ۋە ئۇمەتلىك پەيرەۋىنى بەرجا كەلتۈرگەي. [بۇ كىتاب يىگىرمە فەسل بىرلە ئىتتىمام تاپىلغاي] ⑥.

ئەۋۋەللىقى فەسل «ئەقىل زىكرىدە»، ئىككىنچى فەسل «تەۋبە زىكرىدە»، ئۈچۈنچى فەسل «سەبىر زىكرىدە»، تۆرتۈنچى فەسل «جىزب زىكرىدە»، بەشىنچى فەسل «سەمما زىكرىدە»، ئالتىنچى فەسل «ئىشقى زىكرىدە»، يەتتىنچى فەسل «مەي زىكرىدە»، سەككىزىنچى فەسل «خامۇشلىق زىكرىدە»، توققۇزىنچى فەسل «پىر زىكرىدە»، ئونۇنچى فەسل «فەنا زىكرىدە»، ئون بىرىنچى فەسل «تالىب زىكرىدە»، ئون ئىككىنچى فەسل «تەجرىد زىكرىدە»، ئون ئۈچۈنچى فەسل «ئۇمىر ئاتىدە جان نېچۈك جەۋلان قىلۇر، ئاننىڭ زىكرىدە»، ئون تۆرتۈنچى فەسل «ئىمان گەۋھەرى ۋە مۇھەببەت بالى زىكرىدە»، ئون بەشىنچى فەسل «جەھان رەئىئالارىغە كۆڭۈل بەرمەك زىكرىدە»، ئون ئالتىنچى فەسل «جەھان بىۋەفالىقىنىڭ ⑦ زىكرىدە»، ئون يەتتىنچى فەسل «بىئەقىل، ناقابىل زىكرىدە»، ئون سەككىزىنچى فەسل «غەرىب ۋە مۇسافىر زىكرىدە»، ئون توققۇزۇنچى فەسل «ئەھمەق، دانالار زىكرىدە»، يىگىرمىنچى فەسل «ۋەفا بىرلە بىۋەفا زىكرىدە» [بەيان بولۇنۇر] ⑧.

بۇ كىتابنىڭ ئىسمى «ئۇيغۇر تىلىدا سۆز سۆز بىرلىكى» دۇر. بۇ كىتابنىڭ ئىسمى «ئۇيغۇر تىلىدا سۆز سۆز بىرلىكى» دۇر.

ئەۋۋەللىقى فەسلنىڭ ئىسمى «ئەقىل زىكرىدە» دۇر. بۇ فەسلنىڭ ئىسمى «ئەقىل زىكرىدە» دۇر.

ئەقىل — جانۇەرىيدۈركى، بەلەند پەرۋاز؛ ۋە ئالەمبىگىردۈر، شاھباز. ئەقىل — زەۋق ئەھلىگە ئەرغەنۇن [A8]، ۋە شەۋق ⑨ ئەھلىگە زۇفۇنۇن. ئەقىل — جاراھەت ئەھلىگە مەرھەم، غەم خەيلىغە مەرھەم. ئەقىل — ئەيب ئەھلىگە سىرپۇش، ۋە ۋۇجۇد خەيلىغە شەكەر نۇش. ئەقىل — جەھل تىرىغە سۈپەر، گۇمراھ ئېلىگە رەھبەر. ئەقىل — دوست ئېلىگە مۇراسا، دۈشمەن خەيلىغە مۇدارا. ئەقىل — جاھىللارنىڭ ھەلىمى، كۇفر ئېلىنىڭ بىمى. ئەقىل — بىھەيا ئەلنىڭ شەرمى، نادان ئەلنىڭ فەھمى. ئەقىل — بالىغ ئەلنىڭ ئىمانى، ئىمانلىق ئەلنىڭ ئىسلامى. ئەقىل — بىداۋا دەردنىڭ داۋاسى ناسۇر رەنجنىڭ شىپاسى. ئەقىل — ۋەھشى خەيلىنىڭ بەندى، زەھەرلىك زەباننىڭ قەندى. ئەقىل — ئانداغ ئەقىلدۈركى، كۆڭۈل شاھىغا ۋەزىر ئۇلۇپ، رىيازەت رەنجىغە كوندۇرسە. ئەقىل مۇھەببەت مۇرغىغە

پەرۋەرىش بىرلە بالۇ پەر چىقارپ، فەنا ۋادىسىغە قۇندۇرسە، بەشەرىيەت ئەۋسافىن ئۈنۈتتۈرۈپ، ئەسلىنى بىلدۈرسە؛ فەنا لەززەتتىن بەقا مەنەتتە ساتسە، شەيتان لەشكەرىگە «لاھەۋلە» ئوقىنى ھەر نەفەسدە ئاتسە؛ جەھان زىباسىغە بەند بولغان تارلارنى مەرھەمەت بىرلە ئۈزسە؛ فەلەك گەردىشىدىن يەتكەن ئەلەملەرگە سەبىر ئايىن ئىشلارنى مەرھەم قويسە؛ رۇزگار جەۋردىن ئۈزۈلگەن تارلارنى ئاخىرەت ئەۋسافى بىلە ئۇلاسه؛ «ئەددۇنيا سىجىنۇل - مۇئىننىن ۋە جەننەتۇل - كافىرىن»، كۆڭۈل زەڭگىنى تەقۋى بىلە ئارتسە؛ تائەت تەۋقۇسىنى گەردەنغە سالسە، تەمەئۇ بۇيىنى دىماغىغە يەتكۈرمەسە ۋە دۇنيا ئىشىنى جەدەل بىلە بىتكۈرمەسە؛ [A9] نامەردلەرگە مەردلىق نىشانىن بىلدۈرمەسە، تەبئۇ شاھبازىغە زاغىلارنى ئىلدۈرمەسە.

ئاقىل ئېلىگە نادان ئېلىنىڭ تاجى سەر قىلغانى مەرھەمەت ئەمەس، گۈل شاخىغە زاغ قۇنماق بىلە بۆلبۈل دېمەس. ئاقىل ئۆلدۈركى، دۇنيادىن كۆڭلىنى ساۋۇتسە، ئۆلۈم بارگاھىغە ئۆزىنى ياۋۇتسە. دۇنيا تاپماق بىلە ئادەمنى ئاقىل دېمەس، ياخشى نېئەت دەپ، نىجاسەتنى ئادەم يېمەس. ئاقىل ئۆلدۈركى، ئىمان شەجەرىنى كامىل قىلىپ بەر يېسە؛ دانا ئۆلدۈركى، كۆڭلىنى ھەققە ئۇلاپ سۆز دېسە. رىند ئەھلىنى سۇخەن كۆپ بىلمەك بىلە دانا دېمەس، دىل پاسىبانى تىل بىرلە ھەمسۆھبەت ئولسە، ئاقىل ئەمەس. ئۆزدىن ئۆتمەي قىلغان ئاقىللىق - رىندلەر مەسلۇكىدا جاھىللىق. ئەمەل قىلماي قىلغان دۇئا ⑩ قەبۇل بولماس، قەزا قىلىپ قىلغان ئەمەل ۋەقتىگە داخىل بولماس. ئاقىل ئەھلى ئۆزىنى ئاراستە قىلمۇ، فەراسەت بىلە پىنھان گەنجى ئادەم بىلمۇ؟ ئاقىل ئەھلى ئىشلەتپ ئالەمدىن قاچار، نائەھلى ئۆزىنى تەۋسىق قىلماق بىلە سىرلارنى ئاچار. ئاقىل ئەھلى بىلە خۇدانى تاپار، نائەھلى كىردارى بەد بىرلە رەھمەت ئىشىكىنى ياپار. ئاقىل ئەھلى بىلە كۆڭۈللەرنى ئاۋلار، نائەھلى خۇبى بەد بىرلە دوستلارنى قاۋلار. ئاقىل ئەھلىگە ۋەھشىيلەر رام بولۇر، نائەھلى سۆزى بىرلە كۆڭۈللەر غەم بولۇر. ئەھلى - گەۋھەرىدۇر، بىباھا، نائەھلى تاش ئۇشاتار، ئەھلى - سۈپەرىدۈركى فولاد، نائەھلى [A10] بىمەزمۇن ئوق ئاتار. ئەھلى - گەنجىدۇر، پاسىبانى سەبىر، قاراقچىسى تىل. ئەھلى - شەئىكى پۇر زىيا، زۇلمەتى جەھىل. ياغى رىندلەر ۋە ساكىن قىلغۇچى ئەھمەق. ئاقىل ئۆلدۈركى، ئۆزىنى بارچەدىن كەم بىلمۇ، نائەھلى ئۆلدۈركى، ئۆزىنى ئەدھەم بىلمۇ. ئاقىلنىڭ ئۈستىدە مەزەللەت گەردى، ئاستىدا خارابا؛ نادان ئەھلى سۇخەنۋەرۇ مەجلىس ئارا. ئاقىل ئەھلى ئۆزىنى خار قىلماق بىلە، نائەھلى ئەھلى ئازار قىلماق بىلە. شەھلىق ۋە لەتافەتلىقنى باقىي دېسە بولماس، ئاقىل ئەھلى ئۆلمەك بىلە ھەرگىز ئۆلمەس. دۇر نىجاسەت بولماق ⑪ بىلە بەھاسى تۇشمەس، تىللا پىنھان بولماق بىلە گەرد ياپۇشماس. ئاقىل ئەھلى ئىچرە رەد، تەڭرى قىلۇر پەرۋەرد. ئاقىل خار بولماقنى تەڭرى ئالىدە ئەزىز، ئاشق خەيلىغە جەفا يەتمەك بىلە ئىشقى سىتىز. ئاقىل ئەھلى بىرلە كەمالغە يېتەر، نائەھلى جەھل ھادى قىلىپ نارى كېتەر. بەيت:

كى ئاقىل تۆرت سىفەت بىرلەدۇر ئۈستۈر:  
بىرى ئۆتكەرۈر بەدىنى، بىر خاكۋار.

بىرى خۇلقى خۇش، بىرىدۇر بائەدەب،  
ئۇ تۆرت دۇر كىمدە، تەڭرىدۇر ئاڭا يار.

نشانى ئەھمەق تۆرتىدىندۇر بارى، كى بىئەقل ئېلىگە جەھل ئە گەبرى يار.

بۇ نادان ئېلىگە ئۇزايتمەك ⑫، سۆز نە سۇد،

بۇ بىر شەمشىرى ھەر تەرەق تىزى بار.

خەتا ئۆتسە گەر ئەبىدىدىن، ئەي ئىلاھ،

كەچۈرۈپ ئانى ئەفۇ قىل، كىردىگار. [A11]

ئىككىنچى فەسل تەۋبە زىكرىدە

تەۋبە ئانداغدۇركى، تەڭرى قەھرىدىن ئۆزىنى ئۇنۇتسە، ۋە جەھل شەرابىنى ئەسەل ئورنىغە يۈتسە؛ مەئسىيەت جاڭگالغە ھەسرەت ئاتەشىنى قالاسە، نەدامەت ئەخكەرىدە كۆڭۈل ئايىنەسىغە سەيقەل بەرسە؛ ئەشك تۇفاندىن ۋۇجۇد مئىمارىنى بۇزسە، جانى ئەزىزىنى جەفا مەيدانىدە جەۋلان قىلدۇرسە، ھىممەت بۇراقىنى رىيازەت ۋادىسىغە پۈيە ئۇردۇرسە، ماسەۋەللاھ رىشتەلەرىن ئۇزسە؛ كەچە بولۇرىنى ئۆلۈم يەتتى دەپ ئىبادەت بىرلە ئۆتكەرسە؛ تاڭ ئاتارنى سۈبھى قىيامەت دەپ ئاگاھلىك بىلە كەچۈرسە؛ كۆز ياشى بىرلە تەھارەت قىلسە، شەيتان لەشكەرىنى ھىممەت بىلەن غارەت قىلسە. ئانداغ تەۋبەئى تەۋفىقنى ھەر نامەردغە ئەتا قىلماس، ئانداغ مەردلەرنى نامەرد ئەھلى بىلمەس.

تەۋبە — ئافتابىدۇر، كۆڭۈل ئالەمىنى مۇنەۋۋەر قىلۇر؛ تەۋبە — مۇرغدۇر، كۆڭۈل بەيزەسىنى ئاگاھلىق بىلە پەرۋا قىلىپ ئۇچۇرۇر. ئەقل فەلەكىدە تەۋبە قۇتبدۇركى، تەڭرى يولىنى ئانىڭسىز بىلمەك ئىمكانى يوق. تەۋبە — تۇفاندۇركى، ھەۋا قەۋمىنى ھەلاك قىلۇر؛ تەۋبە — رەيھەدۇركى، شەددادى نەفس لەشكەرىنى بەرھەم بېرۇر.

مۇنداغ تەۋبە كىشىدە يوق، ئۇل مۇئىمن يوق؛ ھەر ئادەمدە سىفەتى مۇئىمنلىك يوق، ئىمان يوق. ھەر ناچىنىس تەۋبەگە لايىق ئەمەس، ھەر كىمدە بىر مۇئىمنلىكتىن بولسە تەۋبەلىكتە دېمەس. ئاغىز تەۋبەسىغە تەن [A12] كۆنمەس، دانەسىز يەردىن گىياھ ئۈنمەس. تەۋبە قىلماي تائەت قىلساڭ ئەمەل بولماس، تۈبىسىز ⑬ جامغە سۇ قويماق بىلە تولماس. تەۋبە ئوتى گۇناھ سۈيىدىن ئۆچەر، ھەمسايە سانجىق سۆز بىلە كۆچەر. تەۋبە — گەۋھەرىيدۇر، رىيازەت دەرياسىغە غەۋغاس بولسا ئالۇر؛ بەندە جاندىن كەچمەسە، بۇ شەرەفلىك دۇرنى ئالماي قالۇر. فەنا بولماي تەۋبەدىن بەھر ئالماق — مىرى شىكارىيدۇر، قۇشنى ئالغان ھامان سالماق. جانۇ دىلدە تەۋبە دىمەي بەھرە يىمەك — دەرياغا كىرىپ قۇرۇق بولسام دېمەك. سۇسىز دەرەخت بەر بەرمەس، بىرىيازەت قىلغان تەۋبە كار ئېرمەس. تەۋبە روھ جانۋەرىيىنى قاناتدۇر، مەنزىلغە يېتەر؛ بىتەۋبە تائەت — سەمەندىدۇر، گران بار قايانغا كېتەر. تەۋبە — نەخلىيدۇر، ئىئىتىقاد — بىخ، ئىبادەت — شاخ، مئۋەسى — خۇلق، يافراغى — تەقۋا، ۋە پەرۋەرىشى — سەبر، ۋە سۈيى — ھىممەت، تەبەرى — جەھل، شاخنى سىندۇرگۈچى — مەئشەت، ۋە يافراغىن تۆككۈچى — كۆپ يىمەك ۋە كۆپ دېمەك، مئۋەسىنى تۆككۈچى — نادانغا ئۆزىنى قاتماق، پەرۋەرىشىن



قەتلى — شۇبھەدىن پەرھىز قىلماسلىق، سۈيىن قۇرۇتقۇچى — كاهىللىك. [ بەس ] 14، تەۋبەسىز تائەت — مەتائىدۇركى، خەرىدارى يوق؛ يا گەنجىدۇركى، ئاچۇق. تائەت — شاخسىدۇر، تەۋبە — ئەسل، تائەت — ئارزۇدۇركى، تەۋبە — ۋەسل. تەۋبەسىز رىيازەت بىرلە كۆڭۈلنى يارۇتماق — خەزان كەلمەي، سۇسىز، باغنى قۇرۇتماق. تەۋبە — گەۋھەرىيدۇر، سەدەق — ئاگاھلىق، ئانى قوينىغە ئالۇر. [A13] خەۋەفۇ ۋە رىجا — دەريائىدۇركى، تېگىدە جا تاپار. ئىنساق — ئابى نەيسانىدۇركى، ئانىڭدىن پەيدا بولۇر، ھەر كىمدە ئاگاھلىق يوق، ئوغىرلىق؛ ھەر كىمدە [خەۋق ۋە] 15 رىجا يوق، قۇرۇق دەشت. ھەر كىمدە ئىنساق يوق، زىيا يوق.

بەس، تەۋبە ئولتۇرۇكى، ئۆزىدىن ئۆزگەنى ئونۇتسە، ۋە تىلىنى سەبىر تىغىدىن تىلسە، ۋە كۆڭۈل كۆزىنى دەرگاھىدىن يىراق قىلماسە، ئۆزلۈكىدىن ئۆتۈپ، ئەسلىغە يانسە؛ فەنا كوچاسىغە قەدەم قويسە، ۋە نەفس كۆزىنى تەقۋا خەنجەرىدە ئويسە؛ فەنا مۈلكىنى ۋەيران قىلسە، ۋە بەقا مەنزىلىنى سەيران قىلسە. بۇ تەۋبەنى تەۋبە دەپسە بولۇر. «ئەتتايىبۇ مەنەز — زەنبى كەمەن لا زەنبى لەھۇ» بۇ تەۋبەنىڭ شەئىندەدۇر.

كۈلفەت تارتماي، مەنلىك كەتمەي، ئالەمدىن كەچمەي، تەۋبە يەتمەس؛ رىيازەت چەكمەي، فەنا بولماي، مەقسەت بىتمەس. تالىبدا بۇ خىسلەتلەر مۇۋاپىق بولماسە، تەڭرى مەھبۇب ئەتمەس. تەۋبە — فەنا مۈلكىنىڭ شاھى، رۇھ جانۇھىنىڭ ئارامگاھى؛ ئىبادەت بوستانىنىڭ گۈلى، رىيازەت غۇنچەسىنىڭ بۆلبۈلى؛ شەباب ئېلىنىڭ 16 گىرىيەسى، پىر 17 ئەھلىنىڭ ئەندىشەسى؛ موئمىنلارنىڭ ئارزۇسى، ۋە سىردان ئېلىنىڭ دوستى، شەرىئەت ئېلىنىڭ ئامىلى، تەرىقەت خەيلىنىڭ كامىلى؛ ھەيا ئېلىگە پەردەپۇش، مۇھەببەت خەيلىغە بادەفۇرۇش.

بەس، ھەر كىمدە بەش ئىش بولسە، تەۋبەلىغ دەر؛ بۇ سىفەتدە بولماق كېرەك. [تەۋبەلىغ ئەر] 18 بەيت:

تالىبا، [A14] ھەق يولىغە قىل تەۋبەنى سەن راھبەر،  
بولماسە بەش ئىش سېنىڭ 19 تەۋبەڭدە، كۆپ باردۇر خەتەر.

بىرى ئىلمۇ بىرى ھىلمۇ، بىرىدۇر قىلماق ئەمەل،  
بىرى قىل خەيرۇ سەخاۋەت، بىرى بەد سۆزدىن ھەزەر.

ئەۋۋەلا قىل تەۋبە، ئاندىن تەڭرىنى يولىغە كىر،  
تاكى كۈندىن كۈنگە قىلغان ئىشلارنىڭ رەۋنەق تاپار.

ئىتقادۇ تەۋبەسىز مىڭ يىل ئەمەل بىسۇددۇر،  
ياغسە باران، بولسا كۈز چۈن ئول زىرائەتقە زەرەر.

ئەبدىيا، قىل تېز تەۋبە، تەن خەتاسى كۆپتۈرۈر،  
تەڭرى تا ئۆتمەي خەتا، نەخلىڭدە بىتكەيمۇ سەمەر.

ئۈچۈنچى فەسىل سەبىر زىكرىدە

سابىر ئول كىشىدۇركى، جەھل دەرياسىنى يۈتۈپ، راھەت بوستانىدىن مەنەت ۋادىسىغە قەدەم قويسە، تەن رەنجىغە «ۋا» دەپ، ئۆزىنى يۇپاتماسە؛ دىل زەخمىنى بەيان قىلماق ئۈچۈن، نادانلارغە ئۆزىنى قاتماسە. جەفا ئالماسى سانىغە ① تەگسە، دىل بىلمەسە؛ غەم خەنجەرى يۈرەكىنى يارا قىلسە، تىل بىل- مەسە.

سەبىر ئولدۇركى، دىلگە تىلنى ئەغيار ئەتمەك، ئەغيار جەفاسىن چېكىپ، يارغە يەتمەك. سەبىر ئول- دۇركى، تەن راھەتنى جان راھەتى ئۈچۈن تەرك قىلسە، كۆڭۈل تىرگۈزۈپ، ھۈجۈدىنى مەرگ قىلسە. سابىر سانجىق سۆزگە مۇلايىم پىشە، ئالەم جەفاسىن قويۇپ ئاخىرەت ياراغىغە ئىشى ئەندىشە. سا- بىرنىڭ ① سۆز شەكەرىدىن تىلى يۈز پارە، تېنى نادان خەنجەرىدىن يۈز مىڭ يارە. ئالەم غەمى سابىر كۆڭلىدە يوق، ھەر ئىشنى ئىرادەدىن بىلسەڭ ②، كۆڭۈل توق؛ خاجە ئەمرىغە [A15] قۇلدا چارە بارمۇ، قىلماسە؛ نىچۈك سابىردۇر، تەسەۋۋۇر قىلىپ ئۆزىنى بىلمەسە. سەبىر ئەھلىغە جەبرىۈ مەنەت ئوتى تۇ- تاشماق ③ بىلە كۆيمەس، ھەم نادان ئەل تولا سۆيمەك بىلە سۆيۈنمەس. سۆز گەۋھەرىن ساچماق بىلە دىل تىيرە بولۇر، مېھرىگە مەردۇم تۈشمەك بىلە خىيرە بولۇر. مەرد ئىشى سەبىر ئاتىغە مىنىپ، تىل بىرلە جەڭ قىلۇر، بىسەبىر جەفا يەتسە يۈز مىڭ فەسادلارنى بىلۇر. سابىر ھەم رازى تەڭرىدىن، جەفا يەتسە؛ خەۋق ئوتى بىلەن كۆيمەكتىن، ئەقىل كەتسە. سابىرنى مەنەت ئوتى كۆڭلى زەنگىن ئارىتۇر، بىسەبىرغە ④ كۈلفەت يەتسە، ھەسرەت ئوتى [بىلە] ئۆزىنى قارىتۇر. سابىرغە كۈلفەت بالدۇر ئۈچۈرۈر، بىسەبىرلەرنى جەفا دىندىن كەچۈرۈر. سابىرغە سانجىق سۆز نەغمە ساز، بىسەبىر تەلخ سۆزدىن كىبىر ئاغاز. سابىر ئەھلى — دەرەختىدۇر، مەۋەلىك، ئۆزىمەك بىلە بەر بېرەر ⑤، بىسەبىر — يىلاندىر، پەرۋا قىلسە نىش ئۇرار. سابىر ئۆزى زەخم يېسە، بىراۋغە مەرھەم كۆرسەتۈر؛ بىسەبىر ئۆزىنى شادلىغ كۆرسە، ئەلگە غەم كۆرسەتۈر. سەبىر — تۇخمىدۇركى، ئەقىل — دېھقان ساچار؛ ھىممەت — غەنىيدۇركى، كەرەم ئىشىك- نى ئاچار. بىسەبىر جۇئىدۇر بىسەبىر، تەمە؛ يول باشلار؛ ھەيا ۋە شەرم ۋە ئىنساب ئاندىن قاچار. سەبىر — گەنجىدۇر، ئالماق بىلە تۈگەنمەس؛ بىسەبىر — جاڭگالىدۇر، ئاز ئوت بىلە بەرھەم بېرۈر ⑥. سابىر — ئول كىشىدۇركى، تىش تاغىغە تىلنى باستۇرسە، ۋە نەفس ئىتىنى قەنئەت [A16] دارىغە ئاستۇر- سە؛ تەن گەردىنى تەۋازى بىلەن ئارىتسە، كۆڭۈل زەڭگارىنى تەقۋا بىلەن يارۇتسە؛ فەلەك زۇلمىغە ئىنجرانماسە، تەۋەككۈلدىن ئۆزگە يولغە ئەمگەنمەسە؛ نادان زەخمىغە ھەلىملىك مەرھەمىنى قويسە، ھەۋا كۆزىنى نابۇدلىك خەنجەرىدە ئويسە؛ كۆڭۈل جەبرىغە تەن تەبىرەنمەسە، غەم قافى ⑦ كېلىپ تەگمەك بىلە ئىنجرانماسە. ⑧ نەچچە ئىشلاردىن سەبىر كېتەر، بىسەبىرلىك بىلە كۇفرغە يېتەر. سەبىر — شاھبازىدۇر، مەر شە- كارى — ئىلمۇ ئەمەل، ھەۋا قۇشلارنى ئۆلتۈرۈر. سەبىر — پادىشاھىدۇر، قەنئەت — ۋەزىر، ۋۇجۇد شەھرىنى ئارەستە قىلۇر؛ سابىر ئەلنى كۆز تانۇماس، كۆڭۈل ساپ بولماسە؛ بۇ خىسلەتتىن مۇيەسسەر بولماس، ئۆلمەيىن ئۆلمەسە. سابىر بولاي دېسەڭ، زۇلم چەك، تەقۋا قىل؛ ئابىد بولاي دېسەڭ، ئىلم ئوقۇپ، ئەمەل قىل. سابىر ⑨ تىغ بەرسە، مەرھەم بېرۈر؛ ئەلگە شادلىق، ئۆزىگە غەم بېرۈر. سابىر — سەيياىدۇر [كى] ⑩، جەھل قۇشلارنى ئاۋلار، سابىر رەنجى ئىسيان غۇبارىنى قاۋلار. سەبىر — بارانىدۇر، رەھمەت سەھابىدىن سەبىزەزار ئېتەر؛ سابىر ئەلگە ⑪ كىم ئەنىس ⑫ تۈتتى

مەقسەدغە يېتەر. سابىر — تاغىدۇر، ئىمان — لەئىل. سەبىر — بەھرىدۇر، ئىمان — گەۋھەر؛ ھەر كىمدە سەبىر يوق، ئىمان يوق. ھەم بىيدىن؛ سەبىر — ۋادىئىدۇر خارۇزار، بارچە كىينەۋۋىكىن. ھەر كىمدە ⑩ ھىممەت بولماس، سەبىر قەرار تاپماس. كەۋكەب يۈزىنى مەھرى بولماي ماھ ياپماس ⑪. تاغ ئول. ماي يەر ئۈزرە سۇ تۇرارمۇ، سەبىرسىز كۆڭۈلدە ئىمان يۈرەرمۇ؟ ئىمان تاپاي دەپسەڭ، سەبىر ئۆتكەر؛ مۇ. ھەببەت [A17] ئالاي دەپسەڭ، جەبىر ئۆتكەر. كەسىر ئوت قەلىل سۇ بىلە ئۆچەرمۇ، شامال بولماق بىلە تاغلار كۆچەرمۇ؟ سەبىر ھىممەت بىلە بەرقەرار، نەمىقدار دەريا ئالدىدە نار؟ ئاجىز تەجەللىي ئالدىدە كود، ئەلەم ھىممەت ئالدىدە مەجرۇھ.

سابىر تىشى بولسە ھەم نەر، بىسەبىر نەر بولسە ھەم خەر. سابىردا سەككىز سىفەت بار، سەبىر ئەھلى بولسە بەرقەرار. بەيت:

سابىر ئەھلى بىتەكەببۇر ئالەم ئىچرە خاكۋار،  
بۇخل ئىلە غەيبەت، ھەسەددىن قاچمىش [ئول] ⑫ لەيلۇ نەھار.

ھىرسى دۇنيا، زۇلم ئېلىگە يوقتۇرۇر ھەم كىينەسى،  
قىلماس ئازارى دىلۇ ئەيلەر تەمە؟ نانىدىن ئار.

ئەي سۇخەنۋەر، كىر سۇخەن بازارغە، ئال نەقدى جان،  
لەئىلۇ ياقۇتۇ جەۋاھىر ئالدىغە ئالماقغە بار.

ئەبدىيا، دىل تارىغە سۆز گەۋھەرىن تەر، قالماسۇن،  
ئەھلى ھەق كۆرگەچ، سۆزىڭدىن قىلماسۇنلار تاكى ئار.

تۆتىنچى فەسل جىزب زىكرىد

جىزب ئەھلى ئانداغدۇركى، رىيازەت يۈكىدىن قەدى خەم، ۋەسل ئارزۇسىدىن دىيدەسى نەم؛ ھىجران ۋادەسىنى كېزىپ ھارىپ، ئىشتىياقدا ھەر نەفەس مىڭ يىل بولماق بىلە قارىپ؛ غەم تۈنىدە شەمى ۋىسالىن كۆرۈپ يېتەلمەي، تەن زىنداندىن جان مۇرغى ئۇچۇپ كېتەلمەي؛ جانان [دەردىنى] ⑬ ئايتۇرغە مەھرەم تاپماي، ئەھزان كۈلبەسىدە ھەمدەم تاپماي؛ ھەيات باغدا خەزان كۆرۈپ، ئوقبا سەفە. رىدىن كۆكسىدە قان كۆرۈپ؛ فەلەك گەردىشىدىن يۈز مىڭ مېھنەت، دەۋران [A18] بىۋەفالىغىدىن تۈ. مەن كۈلفەت؛ بىھۈدە ئۈمر ئۆتكەندىن ھەيران، دىلبەر نامىھربانلىقىدىن سەرگەردان؛ خانەقەھ زىكرىن قىلماغاندىن بىخۇش ⑭، مەيخانە ئەھلى بولماغاندىن زېھنى فەرامۇش؛ سەنئەتدىن دىل ۋەھمناك، جانان قەھرىدىن سىينە چاك؛ لۇتقى ئۈمىدىدە مەسكەنى چۈغزەك ۋەيرانە، ئەقىل مەي مەخمۇرىدىن ھەيرانە؛ جۈنۈن ئەتفالى تاشى ئاستىدە دىۋانە، كۆزى مۇھەببەت نەشئەسىدىن مەستانە؛ فىكرۇ خەيال سەنەم تەرەق كەتمەك بىلە ئەقلى زايىل، جەمال كۆرگەلى دۇنيايى دۈن بىلە ۋۇجۇد ھايىل؛ بۇ ھەيندە قەفەسىنى سىندۈرۈپ، رۇھ جانئۇھرىنى جانان سارى ئۇچۇرسە.

جىزب دەپسە يېرى بار، ھەر كىم بۇ ۋاقەئەلەردىن تاقەت تۇتماي ⑮ ئۆزىن ئۇرسە سەزاۋار. ھالەت ئولدۇركى، ئىسيان ۋە غافللىغىدىن ئاگاھ ئەتسە؛ جىزب ئولدۇركى، جەھاندىن كېچىپ،



جانانغە يەتسە. ھالەت ئۆلدۈركى، يۈرەك قانىنى كۆزدىن تۆكۈپ، كۆڭلەكىن قىلسە لالەزار؛ جىزب جە-  
ھان مۈلكىدىن كەچۈرۈپ، فەنا ئەھلىگە قىلسە يار. ھالەت ئۆلدۈركى، ھەر ئۇيقۇدىن بىدار ئەتسە؛ جىزب  
ئۆلدۈركى، كەۋنەينىدىن كەچۈرۈپ ئۆز تەرەپىگە كەتسە. ھالەت — سەھاب، جىزب — باران، شەباب —  
بەھار؛ ھالەت — زەۋۇق، جىزب — شەۋۇق، ئىشقى — يار. ھالەتسىز جىزب — مەرسىز گىياھ، جىزب-  
سىز ئىشقى — خۇرشىدلىك ماھ؛ ئىشقىسىز ۋەسل — ھەۋالىك تەبا. ھالەتسىز جىزب — مەرسىز گىياھ، جىزب-  
ھالەتسىز ئەلنى جازىب ئەھلى دەپسە [A19] بولماس، ھەۋا نەھەڭگى بۇ ئىككى ئەژدەرسىز ⑩ ئۆل-  
مەس. ھالەت — ھادى، رىيازەت ⑪ تۈشە، جۈنۈنغە ئىلتەر؛ يوق ئولسە، مەنلىك تۈمەن ئىسىيان بولۇپ،  
مۇھەببەت مەھرى كېتەر. جىزب ئەھلى — كىمىيايدۇر، خاكىنى ئالتۇن قىلۇر؛ خەرابات ئېلى —  
سەررافدۈركى، بۇ كىمىيانى بىلۇر.

فەنا بولماي بولغان جىزب شەيتانى، ھالەت جانان مەخمۇرى بولماسە، يوق رەھمانى.  
جازىب ئەھلى فەنا كۈنجىنى مەكان تۇتار، ماسەۋۋادىن ⑫ ئۆتۈپ، مۇھەببەت مەستىدىن ئۆزىن ئۈنۈ-  
تار؛ تەن زەخمىدىن خەبەرسىز، بەشەرىيەتلىكىدىن ئەسەرسىز؛ سۈرەتى ئەلگە دىۋاننەۋەش، شەرق شەرابىغە  
لىساندە ئەلئەتەش؛ كۆزى دۇنيا جىلۋەسىگە بەسىر، قارنى جەھان لەززەتىدىن سەير؛ كامى مۇھەببەت  
مۇھرىدىن بەند، كۆڭلى سەنەم زۇلفىغە پەيۋەند؛ ئىلكى نەفس خاھىشىگە كوتاه، ئاياغى دۇنيا سەيرىگە ⑬  
كەمراھ؛ ⑭ جانى دەۋران رەنجىدىن زەللىل، جىسمى مەنەت ئوتىغە خەللىل. ئانداغ ئادەمنى شەرىئەت  
ئېلى ئادەم دەپمەس، ھەۋا ئالىملارى ئانىڭ بىلە تەئام يېمەس؛ خىشلار قىلغاي ئار، دوستلار ئانىڭ بىرلە  
ناسازۋار؛ مۇتەقىيلەر تەبئى ئاندىن نەفرىن، زاھىتلار دەرلەر بىدىن.

جىزب ئەھلى ئەلدىن مەردۇد، خالىق مەنزۇرىدا بەھبۇد؛  
ھالەتلىك ئەلنىڭ خورەكى — غەم، لىباسى — مەلامەت؛ ئەلدىن يېتەر باشىغە تاش، ئاياغىغە ئالەت.  
جىزب ئەھلى — جانۋەرىيدۇر، قاناتى سىنۇق؛ كېسەك [A20] ۋە تاش تېگەر؛ جىزب ئېلىنىڭ ⑮  
بەختى قارا، ئافەت كارىگەر.

مۇنداغ ئەلنىڭ كىردارىنى رىند ئەھلى قەبۇل دەر، نائەقىل — بۇرۇنسىز ھەيۋان، ھەر نېمەرسىنى يەر.  
زاھىد دۇنيا تىلەمەككىدىن ئۆزىنى ساقلا، جىزب خەلقى ئاۋارەلىكىدىن دۇنيا ئەسبابىنى تاشلا. ئادەم  
ھاۋۇ ⑯ ھەۋەس فەنا بولماس، دۇنيا لەززەتتىن تەرك قىلماي كۆڭۈل ئۆلمەس.  
جىزب ئەھلى ئۆلمەككىدىن ئۆلمەككۈر ⑰، زۇھد ⑱ ئېلىنىڭ مەخسۇدى بولمەككۈر. زاھىر ئاراستەلىك  
[بىلە] ⑲ كۆڭۈل تۈز بولماس، زاھىر ۋەيران بولمايىن كۆڭۈل ئۆلمەس. نەزم:

رەددى خەلق ئولماي كىشى مەخبۇلى ئەللاھ بولمادى،  
زاھىرىن قىلماي فەنا، باتىندا كۆڭۈل ئۆلمەدى.  
ئەي خىرەد، جازىب ئېلى بىدار دىل، كۆز خابىناك،  
توزمادى ⑳ گۈل باغىدىن تا غۈنچە، ئەي دىل، كۈلمەدى.

جىزب ئېلى زاھىر خەراب، دىل بىدار؛ زاھىدلار زاھىر فاك، دىل مۇردار. جىزب ئەھلى ئوت، ئا-  
ھەن ㉑ مۇم قىلۇر، زاھىد سۇ ㉒، ئوتنى گۈم قىلۇر. جىزب ئەھلىگە ئاداب ئۆرگەنمەي قاتىلمە، ئۆزۈڭ  
كۈچ بىلە باتىن ئوقىغە ئاتىلمە. جىزب ئەھلى — ئالماسىيدۇر، گۈستاخلىغىدىن ئىمان كېتەر؛ ئاداب  
بىلە قاتىلغان مەقسەدىگە يېتەر. قايناماقدىن قاچان ئاش ㉓ پىشمادى، مۇھەببەت ئېلى جانان ھەرەمىيغە  
تۈشمەدى. جىزب ئېلى كۆڭۈل مەنزىلىنى ئاباد قىلماق ئۈچۈن ئەسباب تۈزەر، ناھەمۇار ئىمارەتلەرنى  
خۇلقى بەد [بىرلە] ㉔ بۇزار. جىزب ئېلىدىن نان تەلەپ قىلساڭ، جان بېرۇر؛ [A21] زاھىدلارنى كۆرسە

قەبىھ سۆز بىرلە ئەرمان بېرۇر. ھەر زاغ گۈلغە مەھرەم ئەمەس، مۇھەببەت ئەھلى سىرنى ھەر كىمگە دېمەس. ئەدەم بولماي سۆز دېمە، تىرىك ئۆلمەي ئۆز دېمە. تىلە ھەممەت ئەفە، پەي ھەممەت پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام. جىزب ئەھلىدىن ئازۇردە بولماق، سايەدىن مەدەت تىلەگەنگە ئوخشە. جىزب ئېلىگە نادان كۈلفەتى كار قىلماس؛ بەرقتىن ئوت ئۆلۈمدىن نىجات تىلىمەك بىلە بەرمەس. جىزب ئەھلى خەراپات ئەھلىگە ھەمساپ، ساقىي ئالدىدە مەيخانە شەمئىغە پايە. ھەر بىر كىشىگە ئۆزىگە مۇھەببەت ئەھلى بولۇر، مۇھەببەت نىشانى ئانىنىڭ زاھىرىدىن كۆرۈنۈر. بەيت:

ئىقبالى جىزب تاپقالى، ئەي دىل، بۇ يولدا يارى،  
بەش ئىش بارەسىدە ⑤ بولا كۆر ئەمدى بەرقەرار.  
ھەر جان كۆرۈنسە جانۇ دىلىنىڭ بىرلە بەندە بول،  
شايدە يولۇقسا رەھم ئىلە ئول ماھى شەھسەۋار.

تائەتنى قىل، بىلۈر ئۆزى، بەس ④، سەن بىلمەگىل ئۆزۈڭ،  
ھەر شەبەدە ئەشكى ھەسرەتتىنى ئەيلە نەۋباھار.

بارىڭنى بىر خۇدا يولىدا بولماسە ئەگەر،  
دەرماندەلەرنى ئىزلەيۈ تاپ، بولغىل ئاڭغا يار.  
راھى دىگەرغە ⑤ ئەزم قىل، ئەي ئەبدىي، جەھد ئىلە،  
جۈش ئوردى رەھمەتتى، بۇ سۇخەن ئولدى كۆپ بەرار.

**بەشىنچى فەسل رەقس ۋە سەمائۇ زىكىرىدە**

سەمائۇ ئانداغدۇركى، ئادەم ئەمرىنى قىلماق بىلە كۆڭلىن يارۇتۇر؛ ۋە جەمال ئىزلەمەك بىلە رۇھ جانۇەرىنى ھارىتۇر. خەيالىدە كەچۈرۈپ يولنى ئۇزاق، ئۆرتەپ بالۇ [A22] پەرنى قىراق. ۋىسال ھەرەمى بۇ مۇھلىك كۆڭلىگە يىراق، جانان جەمالى ⑤ ئارزۇسىدە ئەفزۇن ⑦ ئىشتىياق. كۆڭۈل [كۆزى بىلەن] ⑧ ئالەمى سەمانى سەيران قىلۇر، تەفەككۈر بالىدە يەتتى قات يەرنى [ھەم] ⑨ پەرران ⑩ قىلۇر. ئىلمى ۋەھدەد كۆڭلىدە دەرجۇش، ئالەم ۋە ئادەم ئەقىلىدە فەرامۇش؛ مۇھەببەت مەيىدە ⑪ بىھۇش، مەلەك تەسبىھىدە ⑫ گۈش. نەۋا لەھنىدە ⑬ جۈنۈن غالىب، مۇھەببەت مەغلۇپ؛ ئەقىل ھەيران، زىھن ۋەيران، كۆز گىريان، تىل نالان. تەن بەزمىدە نامەۋجۇت، كۆڭۈل ۋىسالىدە مەردۇد، خەيال ئەقىلدىن ⑭ نارى، ⑮ بول ۋەقىت ئىشتىياقى جەمالى جان، جانان سارى پەرۋاز قىلۇر، كۆڭۈل ھەم ئانىنىڭ ئارقەسىدىن ئاغاز قىلۇر. تەن تاغى شەۋق نۇرىدىن تەپرەنۈر، بۇ ئۆسۈرۈكلۈكىدىن جىسمى ھەريانغە يۈرۈر. بۇ قەفەس سىنماغاندىن، كۆڭۈل ۋەسل تاپىپ تىنماغاندىن ھوش كېتەر؛ بۇ مەرتەبەئى ئەللا بىلە مەقسەدكە يېتەر. بۇ مەرتەبەنى سەمائۇ دېدىلەر، بۇ مەراتىبىدە مۇھەببەت جامىدىن بەردىلەر. بۇ تەرىقەت ئەھلىنىڭ ئاخىرىي مەقامدۇر، بارچە مەرتەبەنىڭ تەمامدۇر. بۇ سۈلۈكتىن ئالىمىي بەدىلەر بىبەھرە. بۇ ۋەقىت سەمائۇسىز جان كېتەر، زاھىر بىنلەر كۆڭلىگە يۈز فاسىد خەيال يېتەر. جان سەيىادىنى يۇفاتماققە باھەنە سەمائۇ،

يوق ئولسە، رۇھ جانئۆھرى نې قىلۇر ئىجتىمائى؟ ئول ئەل سەمائىدا جان تەبىرەر ۋە ھەم ئەرش، بۇ ھالەتتىن ئاسمان ۋە ھەم فەرش. نەچچە كامىللار ئارزۇ قىلىپ [A23] بۇ يەرگە يەتمەدى، ماسەۋەللاھ كەتمەيىن بۇ ئىش بىتمەدى. بۇلبۇل ئەھۋالنى زاغ بىلمەس، زاھىد ئېلى بۇلارنى كۆزگە ئىلمەس. نادانلار ئۆزىنى دانا® تۇتۇپ [بۇ ئەلنى] تەئەسسۇف قىلۇر، قاچان قال بولماق بىلە، ھال ئىلمىنى بىلۇر. قال ئەھلى فەنا بولماي ھال تاپماس®، تا ئەمەل قىلماي ئىش بىتمەس. رىيالىق كۆڭۈل ھەۋانىڭ ئۆيى، ھەۋالىق ئىلىم زەھەرنىڭ سۈيى. دىل زىكرى فەنا تاپار، تىل تەسبىھى رىيا تاپار. شەككەر دېمەك بىلە ئاغۇز چۈچۈرمۇ، كېمەسىز ئەل دەريا كېچۈرمۇ؟ ئەسەلنى بىر يېمەك بىلە ئۇمر ئۆتەرمۇ، ئەمەل بىر قىلماق بىلە خۇداغە يېتەرمۇ؟ تەن سۆزى بىرلە بولسە ئول® ئۆزى بىلە بولۇر. جەفا چەكمەك بىلە، غەزەپ يۈتمەك بىلە، ھەۋا ئۆلۈر. يامغۇر ياغماق بىلە تاش خەتى ئۆچمەس، ياخشى ھېكايىلەر بىرلە رىيا كۆڭۈلدىن كۆچمەس. سۈرەت بولماق بىلە ئادەم دەرمۇ، فەنا بولماغان سۈرەت ئەرمۇ؟ ئىلىم بىرلە ئەمەل قىلماغان ئۆلۈكدىن بەتەر، ھەۋا بىرلە نەفسنى دېگەن بىدىن كېتەر. دانالار قاناتى نادان ئەلەمى، كۆڭۈل لەۋھىن [بۇزار] زەبان قەلەمى.

كۆرۈپ قىلماغان ئەھمەق ئەمەسمۇ، كۆرمەي بىلمەگەن نادان دېمەسمۇ؟ قىلماي سۆزلەگەننى يالغان دەر، قىلىپ قىلماغان دانا ئەر. بىلىپ بىلمەگەن خىرەددىن نشان، تانىپ ئىزلەگەن ھۇشدىن نشان. ئىشقىسىز نەدامەت بارانسىز ئەلامەت. [A24] قۇرۇق شاخنى سەمەر دەپ قاقماغلىغ، ئەمەل قىلماي رەھمەتتە باقماغلىغ. مىڭ رىيازەت چەكمەك بىلە سەمەئ مەرتەبەسىگە يەتمەس، مۇھەببەت جامىنى تولا ئىچمەسە، فەنا مەيخانىسىدە رىيا كەتمەس. مەرتەبەئى سەمەئ رىيائى شەيخلەرگە مۇمكىن [ئەمەسدۇر]، ئالارنىڭ زاھىدى شەيخ نەما، باتىنى كىينەۋۈكىندۇر.

شەرىئەت ئىچرە سەمەئ ھەرام، ھۇش بارىندە بۇ رەۋشنى قىلغان خام. خىرەد بىرلە سەمەئ نادانلار دامى، گۇمراھلارنىڭ بۇ ئەفئال رامى. گۇمراھ شەيخنىڭ باش تەبىرەتمەكى تەمەئ ئىماسى، مەكر ۋە فۇسۇنگەرلىك سىماسى. قىمىلداماغى شەيتان زەخمىدىن، گىرىيە قىلماغى ئىززەت ۋەھمىدىن. ھۇش كەتكەننى ئەل ئەلەمىدىن ۋە ئۆزىن ئۇرغانى نەفس غەمىدىن. ئۆزىن ئارىق دېمەكى زەر ئۈچۈن، ئانىڭ سۆزىگە ھەر كىم ئىنەنۇر خەر ئۈچۈن. ئېگىز گىرىيەسى ھەيز، نادانلارغە كۆرۈنۈر فەيز. شەھەر بەشەھەر يۈرگەننى نەفس ئىتى، مۇھەببەت قىلغانلار ئانىڭ بۇتى. ئىززەت تەلەپ بولغانى خارلىق، ياخشى كۆرگەن مۇرىدلار يارلىق®. خۇلقلىرى مۇرىد كۆپەيتمەك، رىيا ئىشلارنى ئەلگە ئەتمەك. زىكرلەرنىڭ نامى ئەررە، خۇدادىن لەززەتلەرى يوق زەررە. كەشفلەرى شەيتانىي، خەلققە تەئىبىر دېگەننى يالغانىي. جەھان لەززەتى بىلە مەست، گەزافلىق بىلە ئۆزىنى دەر مەيپەرەست. ۋۇجۇدىدا يۈز مىڭ دام، شەيتانو نەفس ئاڭغا بەرمەس ئارام. بىتاقەت بولۇپ قوپماقلىغى شەيتان زەربىدىن، ھەر تەرەق [A25] قاراماقلىغى نەفسنىڭ ھەربىيىدىن. مۇنداغ ئەل شەيخلىق دۇكانىنى قۇرار، پەرىشتەلەر لەئىنەت تاشى بىلە ئاغزىغا ئۇرار.

شەيخ ئولدۇركى، ئالەمدىن كەچسە، سەمەئ ئولدۇركى، شەۋق شەرابىنى ئىچسە؛ رىيازەت دەرياسىغە چۆمۈپ دۈرنى ئالسە؛ سەمەئ ئولدۇركى، لامەكانغە پەرۋاز قىلىپ مەكان قىلسە. شەيخ ئولدۇركى، شاھلىق نىسبەتتىن گەدالىقغە ساتسە؛ سەمەئ ئولدۇركى، مۇھىت دەرياسىغە پاتسە. سەمەئنى ئانداغ ئادەم قىلۇركى، مۇھەببەت ئوتى بىرلە كۆيۈپ، ۋۇجۇدىدىن نە ئەسەر، ۋە نە خەبەر تاپالماسە. شەۋق نەسىمىدىن ئول گەرد ئايلانسە ئەجەپ ئەمەس؛ رىيازەت بەرقى كۆڭلىگە تۈشۈپ، تەن چۈن سەھاب جۈنۈبىش قىلسە ئەيب دېمەس. خەتەرات تاغى ئۇنۇق ئۈزرە بولسە ھەرەكەت قىلماس،

خىرەد ئەقەبەلەردىن ئۆتمەي تەبرەنمەكنى بىلمەس. دەير ئەھلىگە قوشۇلماق بىلە مەي ئىچمەس، ئاشىق بولماق بىلە جاندىن كەچمەس. ساقىي مەي بېرۇرمۇ، ئابكەش بولماسە؛ ئاشىق نامىن ئالۇرمۇ، ئۆلمەيىن ئۆلمەسە.

سەمەئ ئاشىقنى ئاخىرقى ⑩ مەقامىدۇر، فەنا بولماي قىلماس؛ زاھىد ئەھلى سەمەئ رەۋىشىنى بىلمەس. بىر رىۋايەت مۇنداق ھەرەكەتتە غۇسلى ۋاجىب بولۇر. سەرىھ بولدۇركى، رۇھ جانئۆھرى ئۆلۈر. بەس، بۇ يولنى كۆپ ئارزۇ قىلىپ يولدىن تايىدىلار، شەيتانۇ ھەۋا تېغى [A26] بىرلە كۆڭۈل جانئۆھرىنى سايىدىلار. نە ياخشى توغرى يول ئەمەسمۇ، ئۆزنى كەم تۇتماق، ئالەم لەززىتى ھاۋاۋۇ ھەۋەسنى ئۇنۇتماق؛ شەرىئەتتە قايىم بولماق، ئاغىز ئاچماسلىق بىرلە سايىم بولماق؛ ئۆزىدىن ئۆزگەنى ئۇنۇتماق، بۇ فەلەكىي ناپايىداردىن قانچە زەھر كەلسە يۇتماق. شەرىئەت پىرىنىڭ دەرگاھى سەئادەت، يادى پەرۋەردىگار، نە ياخشى شەرافەت.

سەمەئ يولنى پىرى مۇغاننى تاپماي تانۇماس، كىم ئول پىر خىزمەتنى قىلماي تەمەئ قىلسە فەئىلى ئەبەس. بۇ يولنىڭ ھەر گامىدە بىر شىر ئاغىزىن ئاچىپدۇر. ھادىئى كول راھبەر بولسە ئانىڭ پەناھىغە قاچىپدۇر. رىندلەر نەچچە يىل ساقىيغە خىزمەت قىلماق بىلە تەلمۈرۈپ، شاراب ئورنىغا يۇتتى قان؛ ئاندىن مەي ئىچەردە جامدا تاپتى جانان. نەزم: ⑪

تۆرت نېمەرسەدىن ئۇشبۇ مەقام ھاسىل بولۇر،  
ئەۋۋالدە بۇدۇركى: ئۆلمەيىن، نەقى - ئۆلۈر.

بىرى ئاڭا بولسە كامىل پىرى مۇغان،  
تەرك ئەيلە ئانىڭ ئەمرى بىلەن خانۇمان.

راھەتكە جەفانى، بىرىدۇر، ساتقۇن ئال،  
ۋا ئەيلەمە گامى جەبر ئىلە كەتسە بۇ جان.

يا رەب، ئۆزۈڭگە [سەن] ئاشىنا ئەيلە مېنى،

مۇناجات

ئالەم ئېلىدىن كۈللى سەۋا ئەيلە مېنى.

يا رەب، مېنى مەھ ئۇيقۇسىدىن ئويغاتمە،  
مەيخانە ئېلىدىن چىقارپ غەيرىگە قاتمە.

يا رەب، سەن ئۆزۈڭ ھىدايەت ئول، ئەيلە فەنا،  
جان ئىلە كۆڭۈلدە قويماغىل زەررە غەنا.

يا رەب، كۆزىمە، جەھان غەمىم كۆرسەتمە،  
دۇنيا شەككەرىغە دىل قۇشىن ئۆرگەتمە.

يا رەب، مېنى دەير ئەھلىگە ئۆلگۈچە قات،  
نادان ئېلى بىرلە قىلماغىل تاڭلا ئۇيات.

يا رەب، مېنى خانۇ ماندىن ئەيلە خەلاس،  
ۋەسلىڭگە يەتۈر، بۇ جاندىن ئەيلە خەلاس.

يا رەب، مېنى مەيخانە ئارا جانىم ئال،  
مەي بىرلە كۆڭۈلنى ئەيلەگىل مالا مال.

يا رەب، مېنى مەھۇ ئەيلە، خىرەد ھۇشىنى ئال،  
قال ئىلە ماڭا مۇيەسسەر ئەت ئىشقى ئىلە ھال.

يا رەب، باشىم [A27] ئىشقى تىغلىگە قىل چەۋگان،  
گۈي ئەيلە بەلا دەشتىدە بۇ جىسىم ئىلە جان.

ئەغيار ئېلىگە تاشلامەۋۇ ئەيلەمە خار. يا رەب، بۇ غەرىب ئەبىدى ئۆمىمىدى ئەلتاق، ئىسيان زەڭگىدىن دىلنى دائىم قىل ساق. ⑦. يا رەب، قولۇم ئال ئېرۇرمەن ئەفتادە غەرىب، بۇ تەشەنە گەدا تۇرۇر ئىشكىڭگە بارىپ.

### ئالتىنچى فەسل ئىشقى زىكرىدە

ئىشقى جانئۆرىدۈركى، بەلەند پەرۋاز؛ [ئالەمگىردۈر شاھباز] ⑦. دامى [جاندىن كەچمەك؛ دانەسى — كۈلفەت شەرابىنى ئىچمەك. مىرشىكارى] ⑧ — رىيازەتدۈركى، ئانى ئالۇر؛ تەنابى — خارلىق ۋە زارلىق، ئەجز شىكەستەلىكدۈركى، [ئانى] بەند ئېتەر.

ئىشقى بىر ئوتدۈركى، ئالەم سوز؛ فەنا سۈيى ئىچرە ئاسراسا كېرەك. ئىشقى تاغىدۈركى، كۆتەرمەك مۇمكىن ئەمەس، مەگەر جەفا ۋە مەنەت چەكمەك بىلە غەمكىن بولماسە. ئىشقى ئەھلى دۇنيادىن قاچار، پەلەك زۇلۇم تاشىنى باشىغا ساچار. ئاشقى شىكەستەلىك كۆزىدىن ياش قۇرۇماس، دەھر ئېلى زۇلم قىلماق بىلە [دائىم] ھارۇماس. ئاشقى جەفا بىلە پەرۋاسى يوق، ھىجران غەمىن [يېمەك] ⑦ بىلە كۆڭلى توق. [A28] ئاشقى مەكانى ۋەيرانە، زاھىرلارى دىۋانە؛ مۇھەببەت مەيىنىڭ گەداسى، جاھان خۇبلىرىنىڭ رەسۋاسى. ئاشىقلاردا نە كۈلبە ۋە نە جان، ۋەسل ئارزۇسىدا يۈرۈر بىخانۇمان. رۇبائى ⑦:

ئاشقى ئىلى مەنەت بىلەدۈر ھەمخانە،  
جانىن [ئۇنۇتۇپ] شەمئە ئۇرار پەرۋانە.  
كىم جانۇ جەھان تەركىنى ئەيلەر بۇ يول،  
ھەم جامۇ شارابۇ ۋەسل ئولۇر جانانە.

ئاشقى ئىززەتنى سىنۇق زەرىفگە ساتار، جانىن بېرىپ قەترەئى مەي تاتار. ئاشقى مەتلۇبى ئۆلۈم، مەنەت ئاستىدا گۈم. رىندىلەر ئەھلىگە ھەر سائەت مىڭ يىل كۆرۈنۈر، باشى جەفا تاشى بىلە ئۇرۇلۇر. بىر تەرەق ۋەسل ئارزۇسى، بىر تەرەق مەلامەت مەلبۇسى. بىر تەرەق فەلەك گەردىشىدىن جەفا، بىر تەرەق جاھان رەنالىرى بىۋەفا. بىر تەرەق نادان [ئېلى] ئەلەمى، بىر تەرەق تەقدىر قەلەمى. بەس، بۇ مەراتىبدا سۇبھۇ شام، بەلكى ئەلدە - دەۋام. كۆزى مېھر رەۋشەنلىغىدىن خەبەرسىز، كېچە زۇلمەتىدىن ئەسەرسىز. كارى ۋىردى سەنەم، ئەۋرادى ۋەسلۇ مەھرەم. تۇشەسى غەم ۋە ھىجران سۈگۋارى مۇھەببەتى جانان.

بەس، بۇل ئەلنىڭ ⑦ ئول مەقامى ئەدھەم، مەنزىلى ۋادى، ۋەھشىيلەرى رەم. ئىشقى مەتەئىدۈركى بىباھا، فەنا بازارىدا جەفا چەكمەك بىلە بارۇر ⑦؛ خەرىدار ئىلكىدە نەقدى جان بەرمەك بىلە ئالۇر. ئىشقى گەنجىدۈر پۇر مار، تەن بەرسە جان تاپار. ئىشقى ئەسەلىدۈر بازەنبۇر، جان بېرىپ لەب ياپار. ئىشقى مەنزىلىدۈر، يولى نابۇدلىك؛ ئىشقى سەفەرىدۈر [A29] سەۋداسى بىسۇدلىك ⑦.

ئۇششاق ئەلدە تەقۋايۇ ئىبادەت بولسە، جانان زىكرى جانۇ كۆڭلۈغە ئادەت بولسە. ئەمرىن تېز، نەھىدىن پەرھىز قىلسە.

ئاشىق ئۆلدۈركى، ئۆزىگە دەپسە: ئەي تەن، تۇفراغ بولماسدىن بۇرۇن ئىبادەت قىل؛ جانغە دەپسە: ئەي جان، ئۆلۈم يەتمەسدىن ئىلگىرى ⑩ ئۆلمەكنى ئادەت قىل. ئاشىق رىيازەت چەكمەك بىلە ھارماس، نەفس تەمەنناسى سارى بارماس. ئاشىق ئەل جامدۇر مەيلىك، ئۇرماق بىلە سەزا يوق؛ بى ئىشقى تەن چۈن كۈس، ھەرنە تەگسە رىزا يوق. رىزاسىز ئەل كۇفردۇر، ئاشىق مەئشۇقتىن ھەرنە جەفا يەتسە شۈكرى قىلۇر. ئىشقى دەريائىدۇر، سەبىر ئاندە گىرداب، خارۇخەس يىغىلۇر. جەمال ئارزۇسى رىھ ۋە رىيا، مەۋج ئۇرغان بىرلە بەرھەم بولۇر.

بەس، ئىشقى ھەقىقىينىڭ نىشانى بۇلدۇر: جاندىن كەچكەن ئەلگە ئۇزاق مەتلۇبى يەقىن يولدىر. ئەمما مەجاز بىرلە ھەقىقىيغە يەتمەك، كۇفر ئىلكىدە ئىمان بىرلە كەتمەك. مەجاز ساھىبجامالدىر، دۇنيا ئانىڭ بىرلە دوست، ئىھسان بىرلە بولۇر. مەجاز بىر سۈرەتتۇر، زىينەتسىز ئولۇر، سۈرەت زىينەت بىرلە، زىينەت سۈرەت بىرلە. سۈرەتكە يەتتىڭ، زىينەتكە يەتتىڭ. زىينەتكە يەتتىڭ بىدىن كەتتىڭ. مەجاز دەريالىك ئوت، مەجاز خۇش سۈرەت بۇد، مەجاز نامەۋجۇد، يەرگە چۈشسە، خۇنخارلار ئىلكىندە [A30] قاتىل؛ يا مەۋجۇد بىرگە ئېلىنسە، نامەشروۋ ئىشكە داخىل. مەجازنىڭ ۋەسلى كۇفرغە باشلار، ھىجرانى تەڭرىدىن يىراق تاشلار. مەجەز لۇتقىدىن تەن خۇش، جان دەرنەلەم، جەفاسىدىن جانۇ كۆڭۈل دەرغەم. مەجاز مەنزىلىدۇر، بىسەباد؛ مەجاز قەلەندەرىدۇر، مەئشۇقى كۇھنە رەبات. مەجاز سىررىدۇر، ئاشكارا، مەجاز گۈلىدۇر باھەمراھ خارا. مەجاز دەردىدۇر، مۇئالەجەت بىرلە تۈزەلۇر، مەجاز قاسىرىدۇر، رىيازەت بىرلە ئۈزەلۇر. مەجاز بىرلە ھەقنى تانۇغان مەرددۇر، ئەمما زات ئالىدە سۈرەتنى دېمەك نامەرددۇر.

بەس، مەجاز بىرلە ھەقنى تانۇر ئالتى ئىشتىن: بىرى، سابىر بولماق بەلاغە زەۋق بىرلە؛ بىرى، رازى بولماق قەزاغە شەۋق بىرلە. بىرى، رىيازەت چەكسە ئەلدە دەۋام؛ بىرى، تەن كۇنجىدا تىل مالا كەلام. بىرى، شۇبھەدىن پەرھىز قىلماق؛ بىرى، ھەرنە يەتسە ئۆزىدىن بىلماق. بەس، مۇھەببەت ئىنشاسىنى ئۆرگەنپ بولماس، مەگەر باشىغە كەلسە؛ بۇ سەھرانى تەي قىلىپ بولماس، باددەك يايىلسە. مەئشۇقتىن ۋەفا تىلەمەك بىلە ئاشىق ئالماس، جەفا يەتكۈرمەك بىلە يولدىن قالماس. مەجازى ئىشقتىن بەھر ئالماق، سائىلىگە لەئىم ئەل دىنار بەرماق. مەجاز بىرلە ھەقىقىيەتتە يەتسە بولۇر، پىر ھىدايەت قىلىپ؛ رىيازەت بىرلە تەۋبەئى ھىممەت ئاۋۇچىن ھىمايەت قىلىپ؛ دەردى سوزلەردىن سۆزلەپ رىۋايەت قىلىپ.

### ھېكايەت

ناگاھ [A31] سەئادەت ئەختەرى فەلەك مەھرى بىلە ياۋۇشتى، سۇبھى سەئادەت قۇياش نۇرى بىلە قاۋۇشتى. بىر ئافتاق تەلئەت ۋە مۇشتەرىي سەئادەت دىلبەر، ئالەمىي باقىدىن ئالەمىي فانىيغە كەلدى. تەكەللۇمىدىن دۇر ساچۇلماق بىلە، تەبەسسۇمىدىن گۈل ئاچىلماق بىلە، قەددىدىن سەرۋ پۈكۈلمەك بىلە، يۈزىدىن غۇنچە سۆكۈلمەك بىلە؛ نازى خۇنرىز، ئۇزارى فەتنە ئەنگىز؛ كۆزى بادام، لەبى دىل ئارام؛ قاشى جەللات، زۇلفى سەيىاد؛ خالى كۆڭۈل مۇرغىغە دان، رەفتارى ھەلاكىئى جان؛ تىشى دۇر، يۈزى ھۇر؛ ھەممەئى جەھان خۇبىلارى غۇلام، خىزمەت قىلماق بىلە دەستى ئەلغلام. نەزم: ⑩

شىرىي جەھان خۇلقى بىلە كەيد ئولۇر،

مېھرى فەلەك نازى بىلە سەيد ئولۇر. كىمگە كى ئول قىلدى مەدەد بولدى خاس.

جۈملە جەھان ئىشقى بىلە زىرى دەست،  
ۋۇشۇ خىرەد ۋەسلى بىلە بولدى مەست.

لۇتقى بىلە خەستى كۆڭۈللەر بەھار،  
قەھرى بىلە خۇنى جىگەر لالە زار.

جىلۋەسىدىن كەبك ئىلە تاۋۇس لال،  
ھۈسن ئېلىدۇر جىلۋەسىدىن پايمال.

چۈنكى تىلەر مۇھلىك ئېلى ئىلتىماس،  
بەس، بىر دىۋانەۋەش، فەلەك جەبرىدىن

كۆڭلى غەش، يەقاسى ئېتەككە تەگرۇر چاك، كۆزى دەھر بىۋەفالىغىدىن نەمناك؛ كۆكسى نادان تىغى بىلە يارە، غەربىلىغىدىن [A32] كۈبەكو ئەۋارە؛ جىسمى ھىجران تىغى بىلە چاك، كۆزى كۆڭۈل زەخمى بىلەن نەمناك؛ كۆڭلى مۇھەببەت لەشكەرىغە ئەسىر، قارنى غەم خانىدىن سىير. ئەلقىسسە بۇ ئوغلان ئول دىلبەرنىڭ كەنارەسىغە ئۆزىنى ئالدى. ئۈچ كۈن بولدىكى، مۇندىن ھېچكىمنىڭ خەبەرى يوق. بىچارە چارە تاپماي دەردناك [بولۇپ]، تەلقىن ئايتىپ دەرۋازەسىغە كىردى. بەيت:

ئاي جەمالىڭ ئارزۇسىدە گەدامەن، ئەي سەنەم،  
ئۆرگۈلەي ھەسرەت ئوتى بىرلە ئەدامەن، ئەي سەنەم.

تابۇتاقەت قالمادى، سەنسىز بۇ دەم ئىشقى ئوتىغە،  
بىر قىيا باقماقلىغىڭغە مەن فىدامەن، ئەي سەنەم.

تالىئىم شۇمدۇر، يۈزۈڭ كۆرمەككە يوق فۇرسەت ماڭا،  
بارچە ئەل ۋەسلىڭ بىلە، مەن قۇل جۇدامەن، ئەي سەنەم.

كۆيدى جىسمىم بولدى ئەخكەر، بادى ھەسرەت ئالدىدە،  
ساۋۇرۇر جىسمىم، نېتەي، ئەمدى ئەدامەن، ئەي سەنەم.

دەپ نالە قىلدى. ئېرسە بىتاقەت بولۇپ، گەدا سارى قەدەم قويدى. بۇ گەدا ئول جانان جەمالىنى كۆرۈپ، ھۇشۇ ئەقلى زايىل بولدى؛ مۇبارەك يۈزى خاكى مەزەللەتكە يەتتى. ئول نازەنن باشىنى مۇبارەك تىزىغا ئالىپ بۇ غەزەلنى ئوقۇركى، بەيت:

ئەي غەربىلەرنىڭ غەربى، غەمگۇزارىڭ مەن سېنىڭ،  
ئاشىق ئەل بولساڭ ماڭا، ئاڭلا، نىگارنىڭ مەن سېنىڭ.

ھەجرى بادىدىن يىقىلىپ بۇ نىھالىك گۈلشەنى،  
جان تەسەددۇق قىلغالى بىر بىقەرارىك مەن سېنىڭ.

ئاجىزۇ بىچارە ئولساڭ بۇ مۇھەببەت دەشتىدە،  
ئارزۇيى جامى ۋەسلى ئىنتىزارىڭ مەن سېنىڭ.

غەم خەزانى گۈلشەنى ئۆمرىڭغە يەتسە ناگەھان،  
ئارزۇ قىلساڭ [A33] مەنى، بىر نەۋباھارىڭ مەن سېنىڭ.

تەشەنە لەب كەلسەڭ بۇ ھىجران دەشتىدە، ئەي نازەننە،  
خاھى خۇش كۆر، خاھ ناخۇش، بىر نەھارىڭ مەن سېنىڭ.

بۆلبۈلى شورىدەدەك، قىلساڭ غەزەلخانلىق ماڭا،  
سەرۋى قەد، لەب غۇنچە، گۈل رۇخسار يارىڭ مەن سېنىڭ.

دەپ غەزەلنى تامام قىلدى. ئېرسە گەدادىن نە ئەسەر ۋە نە خەبەر تاپمادى؛ ئالەمى فانىدىن ئالەمى باقىغە رىھەت قىلىپ، جاننى جانەنغە ئۇلابدۇر. ئاۋاز كەلدىكى: «ئەي دىلبەر، سېنىڭ لۇتقىڭ بىلە بۇ مەرتەبەغە يەتتىم، ۋە بىۋاستە تەڭرى جەمالىنى كۆردۈم».

ئەلغەرەز، خاھ ھەقىقىي ۋە خاھى مەجازىي بولسۇن، جاناندىن لۇتقى بولماسە جەمالىغە يېتىپ بولماس. ئىلاھا، بارچە تالىبنى ئىشقى ھەقىقىي بىرلە ھەققە يەتكۈر، تەڭرى كىرامى بىرلە مۇشكىل ئىشلارنى بىتكۈر.

### يەتتىنچى \* فەسل مەي زىكىرىدە

مەي مۇھەببەت دېمەك ۋە قىلماق، ساقىي سەۋنىمەك \*، خۇمخانە قىلماق، جام سەۋنىمەك \* دەير ئەھلى دېمەك ئۆلدۈرۈكى، مەي تەڭرى سۆزىدۇر. قەدىمقى كۈنى لەۋھۇل - مەخفۇزگە قەلەم يېتۈدى، جىبرەئىل ئان ھەزرەت سەللەللاھۇ [تەئالا] ئەلەيھى [ۋەئالا ئالمەي ۋەئەسھابىھى] ۋەسسەللەمگە يەتكۈردى. ھادىس بولدى، بۇ كەلام يەتتى لەبز ۋە يەتتى مەئنى ۋە تۆت نەۋئىدۇر. زاھىر مەئنىدىن ئىلمى شەرىئەت، باتىن مەئنىدىن ئىلمى ھەقىقەت مەي مۇرادى مەئنى ئىبارەت - زەرفى، نۇش قىلغۇچى - ساھىبى ئەمەل، مۇتەئەللىمى - ساقىي، خۇمخانە - ئىشتىھاد قىلغۇچى، مەستى - ئاگاھلىك، مەخمۇرى - ئىشتىياقلىك، دەير ئەھلى - ساھىبى سۈلۈك.

«ئەد - دۇنيا مەزرەئەتۈل ئاخىرەتۇن» [A34] مەئنىسىدىن مۇراد ئالەم ۋە ئادەمنى ياراتتى، كەۋنەينىنى قۇدرەتى بىرلە تۈزەتتى؛ ئەرش ۋە كۇرسى، لەۋ ۋە قەلەم، ئاسمان ۋە زەمىن ۋە مەلەكۈت ۋە جەبرۇت ئانىڭدىن مەخمۇر. مەينى ئالەمغە ئاشكار قىلدى، ئېرسە ئالەم مەي ۋەھمىدىن تىترەدى، ۋە ئانىڭ لەززەتىدىن بۇدلار نابۇد، نابۇدلار بۇد بولدى. ھەممە چۈن بەرگى بىدى لەرزان بولدى. نە ئۈچۈنكىم، «ئەد - دۇنيا سىجىنۇل مۇئىننىن ۋە جەننەتۈل كافىرىن» مۇھەببەت ئەھلىغە مەينى، مەنەت



ۋە مۇشەققەت بەلالارنى تالىبلارغا راسلاپ، بارچەغە بىر - بىر سۇندى. ئېرسە نۇش قىلماي ھاللارنى خەراب، چىگەرلەرى كەباب بولدى؛ بىتاقەت بولۇپ نالە ۋە زارى قىلدىلار: «ئىلاھا بىز ئاجىز ۋە ناتەۋانىمىز» دېدىلەر. ئاندىن سوڭرە ئادەمنى ياراتتى. روھنى قالىپكە يەقنىن كەلتۈردى. ئېرسە كۆرەر كىم، ئادەم بىلە دەرد ۋە مەشەققەت، خارلىق ۋە زارلىق، رەنج ۋە ئەلەملەر، كۇفر ۋە زەلالەت، ئىسيان ئولتۇرۇپدۇر. روھ ئايدى: «ئىلاھا، مۇنداق يەردە قەرار قىل دېمەك سىتەمدۇر!» دېدى. ھەر چەند ئەمر قىلدى: «كىر!» دەپ، قەبۇل قىلمايدى. جىبرەئىل ئەلەيھىسسالامغا ئەمر قىلدى: «مەيدىن كەلتۈر!» دەپ. جىبرەئىل مەي كەلتۈرۈپ رۇھغە تۇتتى. رۇھ بىپەردە جەمالۇللاھنى مەيدە كۆرگەچ، شەۋق بىرلە توشقاردى.

بەس، ساقىي تاپساق جان يېتەر، مەي ئىچسەڭ جەمالغە كۆز كېتەر. ئەلقسىسە، رۇھ ئۆزىدىن خەبەر ۋە ئەقلىدىن ئەسەر تاپماي، بىتاقەت بولۇپ، تۇفراغقە كىردى. بەس، كىمنى مەي مەست [A35] قىلسە فەنا سارى تارتار [ۋە ھەم] ئۆزىدىن ئەسەر، كۆڭلىدىن خەبەر تاپماس. مەيى ئىشقىي بىلە نۇھ تۇپاندىن خەلاس تاپتى؛ يۇنۇس بالىق قارنىدىن سەھەت چىقتى. زەكەريا ئەررە ئەسەرنى مەي زەۋقىدە بىلمەدى. يۇسۇف مەيى مەستىدىن مەنەت بازارىدە مەكان قىلدى. ۋە ئەييۇب تەن رەنجىنى مەي ۋە شىددەتتىن بىلمەدى.

ئەشەددىي بەلا پەيغەمبەرلەردە دېمەك. بائىس ئولدۇركى، ئۇلار ھەم مەي ۋە ھەم مەيپەرەست. غەزەلىي ھافىز:

مەيى دو سالەۋۇ مەئشۇق چەھار دەھ سالە،

ھەمىن بەسەستو مەرا سۇھبەتى سەغىرۇ كەبىر. سەھابىي

بەس، لەۋھۇل مەخپۇزدىن كاسەئى جىبرەئىل ئالىپ كەلدى. ئېرسە ئان ھەزرەتى سەللەللاھۇ [تەئالا] ئەلەيھى [ۋە ئەلا ئالىھى ۋە ئەسھابىھى] ۋەسەللەم نۇش قىلدىلار؛ ئىككى يىلدە تەمام تاپتى، تۆرت دەھ — قىرىق ياشلاردا مەئشۇقى جەھان تاپ ئەھلى ئۇششاق بولدىلار. بەس، بۇ مەراتىبىدە ساقىي — جىبرەئىل، پىيالە — ئىبارەت، خۇمخانى — مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ۋەتۇ ۋەسەللەم، دەير ئەھلى — ئەسھاب. بەس، كىم ئەمرى مەئرۇف قىلدى، جىبرەئىل رەۋشىنى تاپتى؛ كىمكى ئەمەل قىلدى، مۇھەممەد [مۇستەفا] سەللەللاھۇ [تەئالا] ئەلەيھى [ۋە ئەلا ئالىھى ۋە ئەسھابىھى] ۋەسەللەم سۇلۇكىنى ئالدى. بىئىلم ساقىيىنى بىلمەس، بىئەمەل مەي نەشئەسىنى ئاڭلاماس. زاھىدە بىر مەئنى، ئابىدە يەتتى مەئنى، ئاشىقەدە يەتمىش مەئنى زاھىر بولۇر. بۇ مەئنىلەرنى ھال ئەھلى تەي قىلىپ، مۇھەممەد سەللەللاھۇ [تەئالا] ئەلەيھى [ۋە ئەلا ئالىھى ۋە ئەسھابىھى] ۋەسەللەم رەۋشىنى ئاڭلاپ، راھىي تەييار قىلدىكى، ئالماس لىسانى ۋە گەۋھەر بەيانى بىرلە كۆڭۈللەر زەڭگارىنى مۇسەيقل قىلىپ، تەۋەججۇھ سەيىفى بىرلە ۋۇجۇد دۇشمەنلەرىن ۋە رۇھ [A36] قاتىللارنى قەتل قىلىپ، ئىبادەت نەتىجەسىن بىلدۈرۈپ، مەئشۇق ئەمرىن قىلدۇرۇپ، كۆڭۈل زىكرىگە مايىل، ۋۇجۇد ئەمرىگە قايىل قىلىپ، مەيى ۋەھدەتتىن سىيراب قىلدى. بەس، بۇ پىرنى ساقىي دەرلەر. جاندىن كېچىپ كىم يولغە كىردى، دەير ئەھلى ئاتاندى. سۇخەنى سۇفى ئەللاھ يار:

ريازەت يولىدە دەريايى كەچتىم،  
ريازەتتىن مۇھەببەتكە ئۇلاشتىم.

پىر ئولتۇرۇكى، ھال مەئىنى بىلدۈرسە؛ ماسەۋەللاھ مېھرىن كۆڭۈلدىن كۆتۈرۈپ ئەمەل قىلدۇرسە. جام — قال، مەي — ھال؛ قال — مەيخانە، ئەمەل — مەستانە. زەرفسىز مەيىنى ئىچسە بولماس، قالسىز ھالنى كەچسە بولماس. دەھر ئېلىگە يول بۇلدۇر، دەپىر ئېلىگە مەئىنى ئولتۇر. ئىشقى — پادىشاھدۇر، ئەقىل — ۋەزىر. ھەۋا — پادىشاھتۇر، نەفس — ۋەزىر. ئول پادىشاھنىڭ تەختى فەنا، بۇل پادىشاھنىڭ تەختى غەنا. ئول پادىشاھنىڭ شەھرى سەبىر، بۇل پادىشاھنىڭ شەھرى كىبىر. ئول پادىشاھغە سەلتەنەت گەدالىك، بۇل پادىشاھغە بولسە مۈلكۈ مالىك. ئول پادىشاھ لەشكەرى دەردۇ غەم، بۇل پادىشاھغە خەتا ۋە جەۋرۇ سىتەم. ئول پادىشاھغە ئەيش غۇربەت كۈنجىدە، بۇل پادىشاھ سۇرۇرى بىچارىلەر رەنجىدە. ھەۋادىن ئۆتمەي ئول پادىشاھلىككە يەتمەس، جاندىن كەچمەي مۇددەئا بىتمەس. گەدا بولماي شاھلىك نىسبەتىن ئالۇرمۇ، دەردۇ ئەلەم كىمدە بولسە ئول شاھدىن قالۇرمۇ؟ ھەۋادىن ئۆتمەك ئارزۇدۇر، [A37] رىيازەت چەك، فەنا بول، «مۇتۇ قەبلەن ئەنتە مۇتۇ» مەئىنىسىن ئاڭلاپ ئۆلمەيىن ئۆل. جام قولدا بولماق بىلە مەيىنى ئىچسە بولماس، ساقىي خىزمەتىن قىلماي نەفس ئۆلمەس. كۆرۈپ قىلماغان ياد، كىرسىز ئەمەل بەرباد. مەي — ئەنقايسىدۇر، دامى — خارلىق. مەي — مەنزىلىدۇر، بالى — ئىشتىياقلىق<sup>②</sup>. مەي — نۇرىدۇر، پىر — زۇلمەت ئەمەلى بولماس، مەگەر جەفا فەلەكىدە مېھرى بولسە؛ مەي — خۇرشىددۇر تابان، كۆرۈپ بولماس، مەگەر كۈلفەت خەنجەرىدە كور بولغان نەزەرى بولسە مەي — بارىدۇر تاغدىن ئاغىر، يەر بولماي كۆتەرەلمەس. مەي — دەريادىدۇر، تەن زەۋقىدە مەللاھى ئىشقى بولماسە ئۈزەلمەس.

مەي ئىچمەك مەردانلارنىڭ ئىشى؛ كىمنىڭ مەرددۇر تاشى، باتىنى تىشى؛ بالىغ ئىشىنى نابالىغ قىلالماس، مەردانلار كارىنى نامەردلەر بىلەلمەس. سىنۇق ئىلىك غەبىرار ئۈزرە مېھرى ئالۇرمۇ، زاغ ئىگەسى خەيال بىرلە لاچىن سالۇرمۇ؟ ھال ئەئماسى قال بىناسىن يولغە سالۇر، زاغ ساقىيسىغە شۇڭقار يەتمەي يولدا قالۇر.

ئۆزى تانۇماي قۇدرەتنى كۆرمە، كۆزى تاپماي چاخغە ئۆزۈڭنى ئۆرمە. زاھىر — دەريادۇر گەۋھەرى نىھاندە، كىم ئاڭلادى ھالى پىنھان جەھاندە. بىستەردىن كۆز ئاچماي، ئول ئەلنى بىلمەس؛ قال جاھىللار كۆزىگە ئىلمەس. مۇخەممەس [مۇناجات]:

يا رەب، مېنى قىل فەنا بىلە ھەم ئۆلفەت،  
 يەتكۈر باشىمە لەھزەدە يۈز مىڭ كۈلفەت،  
 مەي ئارزۇسىدىن [A38] جانىمە بەرگىل مېھنەت،  
 جانان تەرەقىدىن ماڭا يەتكۈر ئافەت،  
 بىر جامىڭە جانىم ئەۋەز، ئەتسەم ھەسرەت.

يا رەب، ئاياغىم دەپىر سارى ئەيلە خىرام،  
 مەن خەستەنى قىل مەھرەم ساقىي بىلە جام،  
 دەۋران غەمكىم قىلدى مېنىڭ سۇبھۇم شام،  
 كۆڭلۈم قۇشىنى ئەيلە مۇھەببەت بىلە رام،  
 مەندىن كۆتەرىلسۇن ھەمە كۈلفەت ھەمە<sup>④</sup> ئۆلفەت.

يا رەب، بۇ تەنىم كويۇڭغا سەرگەردان قىل،  
 كوي ئىتلارنىڭ ئالىدە جانىم قان قىل،  
 تا ئىزلەتتىبان ئۆزۈڭنى بىسامان قىل،  
 ھەم ئۆرتەگىلۇ ئوتۇڭدە بىدەرمان قىل،  
 ھىجران چۆلىدە مەسكەن ئېرۇر خەستەغە غۇربەت.

ئەي ئەبدى، بۇ مەيدىن تولراق سۆزلەمەگىل كۆپ،  
ئىشقى ئەھلى دەبان بولدى سەنەم ئالىدە مەئىيۇب،  
دەپىر ئىچرە ساڭا شۇكر قىل، ئەر تەگسەكى جارۇب،  
مەيخانەغە ساچ ژالەئى ئەشكىڭنى چۈ يەئقۇب،  
كۆپ ئەھلى خىرەد بولدى بۇ مەي نۆكتەسىدىن لەت.

سەككىزىنچى فەسل خامۇشلىق زىكرىدە

خامۇش [بەش ھەرفدۇر] ⑤: «خى» سى خەزانى ھەجر ئىلە ۋىسال ئارزۇسىدا ئىنتىقال بولماقدۇر،  
«ئەلىق» دىن مۇراد ئۇلفەت بەزمىنى بەلا ئاشىياندا تۇزماقدۇر؛ [«مىم» سى مەقسەد مۈلكىنى ئىفغەت  
مەتائىدا زىينەت بەرماقدۇر] ⑥: «ۋاۋ» سى ۋەھدەت شەرابىن كۆڭۈل مەيخانەسىدە مۇھەببەت [بىلە] ⑦  
قايناتماقدۇر؛ [«شىن» دىن مۇراد شەۋق ئوتىدا جانىن ئۆرتەپ، جانانغە ئۇلانماقدۇر] ⑧.  
بەس، بۇ خامۇشلىق [A39] ھەقىقەت ئېلىنىڭ ھالى، تەرىقەت خەيلىنىڭ بالى؛ شەرىئەت  
ئەھلىنىڭ خەيالى. ئەمما، بۇ بەش ھەرفدىن بەش خىسلەتتى شەرىقى ھەر بەندەگە يەتسە، مۇراد مەنزىلىغە  
ئىلتەر. قىتتە:

خۇلقى خۇش، ئەفئالى نىكۇ مەدھى يار،

ۋەھمى سەئبۇ ھەم تەقىي بولسە رىيازەت شاققە.

بەس، خامۇش ئولدۇركى، كۆڭۈل [ۋەيرانىن] ⑨ ياساماق بىلەن سۆز ئاچسە، زەھر بەرگەن ئەلگە  
تەرىياك شەكەرىن ساچسە. خىرەد خەيلى سۆز گەۋھەرىن ئىفكە تەرمەس ⑩، خامۇش ئېلى دىل رازىنى  
تىلگە بەرمەس. كىم خامۇشغە تىغ ئۇرسە مەرھەم تاپار، خامۇش ئەفئالى جۇھھال كامىن ياپار. خامۇش  
ئېلىگە زەھر سۈنگەن شەھد ئىچەر، خامۇش خۇلقىدىن لەئىم دۇنيادىن كېچەر. زەبان بولماقتىن ئەلگە  
ئەلەم يېتەر، خامۇشلىق زىيان خەيلەغە سۇد ئېتەر. خامۇش تىلىن تىلماق بىلە سۆز كەلمەس، خامۇش  
دانا بولماق بىلە سۆز بىلمەس. خامۇش جاھىللار ئىچرە نادان، خىرەد ئالىدا بىدەرمان. خامۇش جەزم  
جادەسىدە نىك ئەندىش، تەن ⑪ ئەجسادىغە ئۇرماس نىش. خامۇشلىق قاتىل قەتلىغە ھىجاب، خامۇش  
لەفىزى خەشم ساۋادىغە دۇررى خۇشاب. خامۇش پەششەسىدىن فىل مەجرۇھ، نەمىقدار خالاس ⑫ ئالىدە  
تۇفانى نۇھ. مۇرى خامۇشى ئەفسۇنى شىر ئىشىن كۆر، خىرەد زەبانسىز ئۈچۈن تىر. بەيت:

تىغى تىلدىن زىرى تىغ ئولدى [A40] نەچە سەردارىلار،

قىل ھەزەر تىل ئافەتتىدىن ئەيلەغىل خامۇشلىق.

ھەر جانىدە تىل زەخمى كۆرۈلسە كۆڭۈل سەھەتتىن سورىماق بولماس، ھەر دىل زەبان مۈلكىندە  
قەرار تاپسا تەن ئامان بولماس. تىل بەيازىدىن دىل سەۋاد، كىم تىلىن تىيدى، كۆڭلى جاۋىدانى شاد.  
بەيت:

ئەمانلىق ئىستەسەڭ كەۋنەين ئارا، بولمە زەبان، ئەي دىل،  
خەلاس ئازارلىغدۇر تىلنى تىي، خامۇش تىغمدە.

بەس، تىل تەكەللۇمىدىن تۈتى ۋە بۇلبۇل بەر قەفەس، شۇكرى بىرلە بىزەبانلىغدىن زاغلار  
ھەمنەفەس. ئەندەلب گويالىغدىن گۈلدە خەزان، قۇمىرى خامۇشلۇغدىن سەرۋى بەھارى زېمىستان.  
ئەرز ۱۰۰ خامۇشلىقىدىن ئالەم بەرقەرار، ھەممە باغۇ بوستان ۋە ھەم لالە زار. كانى لەئلو ياقۇت  
خامۇشلىغدىن جەبال، بەھرى ھەمچۈنن دۇررۇ مەرجان مالا مال. گۇناھ ئۇسۇلى كۆزدىن، جەفا  
بارچەسى سۆزدىن. كۆڭۈل ئىففەت گەنجىغە خەزانە؛ جىسىم ۋەيرانەسىندە زەبان چۇغز ئولۇپ، كام  
گۈشەسىندە بوملىق بىلە ئۇمر ئۆتكەرسە، ئول خەزانەدىن مەتلۇبىن تاپسە، تالىبىغە يەرى بار. تەن —  
ئارەستە بارگاھ؛ [كۆڭۈل — شاھ] ۱۰۴، تىل گويىا ۋەزىر. نەفس شاھى ھەۋا تەختىدە، غەزەب ۱۰۵ لەشكەرى  
بىرلە شەيتان شەبىخۇن ئۇرۇپ بەرھەم بەرسە سەزاۋار. بۇل ئىشتىن ئەمان تىلەگەن سۆز تاشلار؛ ئەمان  
كۈنجىغە ئافەت خەيلىنى زەبان باشلار. بۇ كانگە مەيى بىپەرۋا بولماق بىلە تۆكەلۈر، بىر غەزەب تىلغە [A41]  
كۆڭۈلدىن يۈز مىڭ تائەتنى ئالۇر. بەيت:

بىر غەزەب يۇتماغدە ھاسىل تائەتنى يۈز يىل ساڭا،  
سايىرى تائاتى مىڭ يىل دەفئىغە بىر خەشم بەس.

كۆڭۈل مەخزەنى بىر دەرم ئالماقدىن بەرباد بولسە ئەجەب ئەمەس، ئىمان مەھرى غەزەب  
سەھابىدىن مەسكۈن ئولسە ئەجەب دېمەس. خىرەد مەۋتى كۆڭۈل ئەسرارىن تىلگە دېمەك، ئىمان  
ئەلەمى بىر سۆز بىلە جان بەرمەك. «ئۇفۇ بىئەھدەكۇم» مەزمۇنىدا سۆز راسلىغى بۇيلە بولۇر. نەزىرى  
سوفى ئەللاھ يار:

سۆزىن بۇزغان كىشى بۇزماسمۇ ئىمان،  
ئۆلۈمسە بىرلە قىلمە ئەھدۇ پەيمان.

بەس، سۆز نۇقسانىدۇر مەتلۇبىدىن قالماق، ۋەفا ئىلكىدۇر مەقسۇدىنى ئالماق. خامۇش ئولدۇركى،  
كۆڭۈلدىن كۆزگە يول ئاچسە، ئول كۆز بىلە ئۆزىدىن ئۆزگەنى كۆرۈپ قاچسە. خامۇش ئولدۇركى،  
تىلىدىن تىغ تاپماسە ئۆزى، ئەقىل ئەسەلى ۋە خۇلق شەككەرى بىلە بولسە سۆزى. دانا تەفەككۇرسىز  
سۆز دېمەس، بى ئىبرەت نەزەر سالسە كۆز دېمەس. ھەق فەيزىن كۆڭۈلگە سالماي تىلىدىن كەچمەس،  
ئاقىل ئەھلى تىلنى تىيماي مەيدىن ئىچمەس. ئاقىل ئەھلى تىل خىراجىن سەبىر مۈلكىگە ساتار، نادان  
ئېلى سۆز ئۇزارتىپ غەزەب تۇفانىغە پاتار. نەزم:

كىمكى خامۇش سەبىر بىرلە دائىما ھەمخانەدۇر،  
چەكتى جەۋرىن ئولدى سابىر ئەجرى ئول جانانەدۇر.  
سەبىر ئىلە خامۇش ھەر تالىبىغە ئىككى بالۇ پەر،  
تاپتى مەتلۇبىن بۇ ئەل خاھ كەئبە يا ۱۰۶ بۇتخانەدۇر. [A42]

بەس، جەھل ئېلىگە خامۇشلىق زۇلمەتدۇر، بىسەبرلىق جانۇ جىسمىڭغە كۆلگەتدۇر. خامۇش گەنجىن ۋەيرانە بولمايىن بىلمەس، خامۇش ئېلىنى دۇنداناسى كۆزگە ئىلمەس. ئادەمگە شۇھرەتدىن ئافەت يېتەر، شۇھرەت بىلە ھەۋا يەتسە دىن كېتەر. فەنا ئەفزەلى تائەت، سەبىردىن يېتەر ئادەمگە سەئادەت. گۇفتى رەسۇلىللاھى سەللەللاھۇ [تەئالا] ئەلەيھى [ۋە ئەلا ئالىھى ۋە ئەسھابىھى] ۋەسەللەم: «ئەش شۇھرەتۇ ئافەتۇن» ۋە يەنە «ئەسسەبىرۇ مۇفتاھىل - فەرەھ». خامۇش ھەرەمگاھى جەمال، خامۇش شەۋق شارابىغە مالا مال. خامۇش ئىزلەمەي يول تاپار، يول تاپقان ئەلبەتتە ئاغزىن ياپار. دىلسىز بولسە تىلىنىڭ سۆزى مەككارلىق، بىسەبر ئولسە تەننىڭ ئىشى بەدكارلىق. زاھىر ئىچرە بولساڭ زىكرىن دېمە، تەققا بولساڭ رىيا ناننىن ھەرگىز يېمە. شەۋق ئوتىدە جان ئۆرتەنمەي، زاھىر زىكرى؛ ھەۋاۋۇ ھەۋەس قىلغان ئىشى دۇنيا پىكرى. خامۇش ئېلى بەلا كەلسە «ۋا» دېمەس، زاكىر ئېلى زىكرىن دەيدىدە «ھا» دېمەس. خامۇشنىڭ قەنائەت بىرلە پىشەسى، ئاگاھلىق بىرلە ئەندىشەسى. خامۇش ئەل تىغىدىن بىكىنە، كىم جەفا ئوقىن ئاتسە پەرىشان قىلۇر سىنە. سەبىر نەسىمى ھەۋا گۈللەرنى سۈلدۈرۈر، زەبان سەيياى مۇھەببەت بالىنى يۈلدۈرۈر. خامۇش تىغىدىن ئەل زەخمى تاپمادى، تاپتى ھەيات ۋ؛ كىم ئەلگە تىغ تاتتى تىلىدىن، بولدى مەمات. قىتئە:

جەفا كىم [A43] چېكىپ كۆرمەدى راھەتنى،  
كى راھەت ئېلى چەكتى ئاخىر جەفا.  
كىمە ئەيلەسەڭ سەن ۋەفا، سورمە مېھىر،  
ۋەفا ئەھلىگە شەرت ئەمەس جۈز جەفا.

كىم ھەيات باغىنى غەم بادىدە سەۋۈرماق ئىستەسە، تەن ۋەيرانەسىدە چۇغز بولماق كېرەك. كىم نىشاد گۈلىستانى گۈللەرنى بادى خەزاندىن قۇرۇتماق سوراسە، سەبىر تاغى ئاستىدە ئولماق كېرەك. ئانىڭ جەزاسى جەمال، مۇنىڭ جازاسىدە مۇھەببەت جامى مالا مال. ئەسەل تىلەسەڭ زەھىر چەك، شەۋق ئىستەسەڭ لەبنى تىك. دەردۇ ھالەتدىن شىكەستەلىك يېتەر، مەقسەت مەتائى خامۇشلۇق بىلە بىتەر. خامۇشسىز مەئاش - بىنەمەك ئاش، خىرەد مەخزەنى تىل بىلە بولدى فاش. خامۇشسىز قىلغان ئەمەل بىسەباد، تىل ھەرفىدىن مەھبۇبلارنى يات. خامۇشسىز قىلغان تائەت - شاھدۇركى، ئەدلى يوق؛ پەرۋا قىلماق بىلە كۆكەرمەس، ئەسەل بولسە قۇرۇغ. خامۇشلۇق بىلە رىيازەتسىز يېتەر، رىيازەت ھۇشسىز كېتەر. تەرىقەت سۈلۈكىنىڭ ئەۋۋەلى خامۇشلىق، ئاخىرى بىھۇشلىق؛ شەرىئەت ئەمەلىنىڭ ئەۋۋەلى سەرىپۇشلىق، ئاخىرى زەھىر نۇشلىق. تەرىقەت مەسلۇكىنىڭ ئەۋۋەلى نابۇدلىق، ئاخىرى بىھۇدلىق؛ شەرىئەت تەرىقىنىڭ ئەۋۋەلى زەرەر، ئاخىرى سۇدلىق. تەرىقەت رەۋشىنىڭ ئەۋۋەلى فەنا، ئاخىرى بەقا؛ شەرىئەت مەكتۇبىنىڭ ئەۋۋەلى جەفا، ئاخىرى ۋەفا.

بەس، خامۇشلىقنى ئادەت ئەتمەك - ئىككى دۇنيا [A44] خەرىدىدىن ئۆتمەك؛ زەبان بولمە، مۇراد بولسە مەقسەتكە بىتمەك. نەزم:

سالۇردى ئاغزىغە سىددىق ئۇشاق تاش،  
قىلۇر دەپ سىرنى ئەغيارىغە تىل فاش.  
ئالۇردى ۋەختى ئىفتارۇ تەھارەت،  
ھەزەر قىلدى تىلىدىن، بولدى دىن باش.

بەس، خامۇشلىق نىشانى ئۈچ، بۇ ئۈچ ھەر كىمدە يوق، مەغزىسىز پۈچ. بەيت:

خامۇش ئۆلمەك ئارزۇدۇر نىكلار ئالدا بۇل،

ئىبىرەت ئال، ئەي رىند، ئاچىلغان گۈل ھەمان بەرباد كۈل.

دەشت ئارا بول ئاھۇۋەش، نىفاكلاردىن قاچ يىراق،

كۆركى نادان ئالدىدە يەكسان جۈملە خۇشكۇ ھۆل.

ئەي خىرەد، ئىبىرەت كۆزىدە كۆر، بۇ ئالەم باغىنى،

قىلدى بۇ بادى خەزان كۆپ باغۇ بوستانلارنى چۆل.

سۆز قۇلاققە ئال، ئەمەك، ئەل ئىچرە بولمە بىنەمەك،

كىم بۇ ئۈچ ئىشنى قىلۇر ئەلبەتتە تاپقاي راست يول.

بىشە بولماس شىرسىز ھېچ دەھر ۱۰۸ بولماس ئەرسىز،

ئەبىدىيا، تاپقىل ئانى قىلدىم بۇ سۆز دەپ بولمە گۈل.

### توققۇزىنچى فەسل پىرى كامىل زىكىرىدە

پىر دېمەككە «پى» دىن بالى ئىشقى پەرۋاز ئەتسە، «پا» يادى ھەق بىرلە ھەر نەفەس ئۆزىدىن كەتسە. «ر» رەھمەت تۇفاندىن جۇرم قەۋمىنى بەرباد ئەتسە؛ «كافى» كۆڭۈل زەنگىن باتىن نەزەرى بىلە ئارتسە. «ئەلىقى» ئەھمەد ئەتراقىن كەشىق شاھىدە ئەمان قىلسە؛ «مىم» مۇرىدىنى مۇرادىغە يەتكۈرمەك ئۈچۈن مەجلىس قۇرسە. «لام» لىلاھىل - ھەمد ۋەلىمىننە ئامۇ خاس ئولۇپ، قازىيەل - ھاچات ۋە يەستەجىب دۇئا بولماقدىن پىرى كامىل ئاتار.

بەس، پىردىن مۇراد گۈدازدىن ئۆتمەك، ھەۋاۋۇ ھەۋەس ۋە غەم مەنەت قانچە كەلسە يۈتمەك. مەھر - [A45] ئەغىيار سۇ، تەن - زەمىن، سەبىر تاغىن قويسە پىر دەير، رىيازەت دەرياسىغە مۇھەببەت بەرقىن سالىسە، فاك زەمىر. غەزەب ئوتىنى خۇلق ئابى ئۆچۈرسە، نەفس شەجەرىن ئىگنە بىلە كۆچۈرسە. بەرداش بىلە ۋەھدەت مەيىن پىشۇرسە، فەنا مۈلكىگە ھەۋا شاھىن تۈشۈرسە. ئول جەۋاندىن پىرلىك شەرتى تاپۇلۇر. رۇبائىي ۱۰۹:

ھەسرەت يۈكى بىرلە قەدىنى خەم قىلسە،

ھىجران غەمى بىرلە كۆزلەرىن ۱۱۰ نەم قىلسە.

ئاق ئەتسە ساقال ياخشىلار خىزمەتدە،

ھەق ئەمرىنى چۈن جەۋان ھەردەم قىلسە.

بەس، پىر ئولدۇركى، تالىبىنى ھىدايەت ئەتسە؛ ئاگاھ ئېتەر مۇرىدىنى، بىدايەت ئەتسە. پىر

ئۆلدۈركى، كۆڭۈل پەردەسىن كۆتەرىپ، خەۋق سالىسە؛ مۇرىد ئول خەۋق بىرلە يولنى ئالسە. پىر — مۇرغىيدۇر، كۆڭۈل بەيزەسىنى پەرۋا بىلەن ئۇچۇرۇر؛ پىر — مەنزۇرى بادى ئەزم، ئىسيان دەرەختىنى كۆچۈرۈر. پىر — ھۇمايۇندۇر، ساپە سالماق بىلە شاھ قىلۇر؛ پىر — ئەدىلى شاھتۇر، تالىبىغە خەۋقسىز راھ قىلۇر. پىر — ئەبرى بەھار، مۇرىد — دەشت، لالەۋۇ رەيھان ئۇندۇرۇر؛ پىر — بال، مۇرىد — لال، پەرۋا بىرلە ئارامگاھىغە قوندۇرۇر. پىر مەنزۇرى — كىمىيادۇركى، كۆڭۈل ھەجەرىن سالماق بىلە زەھەب بولۇر. پىرنىڭ تەمەئى ھەقدىن، نە پەرۋاسى بار خەلقدىن. پىر بولسە خاس، مۇرىد قىلۇر ئىخلاص؛ پىر ئۆزىنى ئەلدىن يىغار پەرھىز ئېتىپ، ھەۋا قىلماس تەقسىر بىرلە ئۆزىدىن كېتىپ. ئامىل بولغان كامىل تاپار؛ [A46] ھەقىنى تاپقان ئاغزىن ياپار. پىر ئۆلدۈركى، ناھەقىنى ھەق دېمەسە؛ تەمەئى ناندىن ئەسلا يېمەسە. تالىبىنى مەتلۇبىغە يەتكۈرمەك بىرلە بولسە ئىشى، شەرىئەت ئەمرىدىن زەررە تەجاۋۇز قىلماسە رەۋشى. ئاشىق خىلافى مەئشۇق ئەتمەس، قىيامۇل لەيلى — سىيامۇد — دەر بولماق بىلە مەقسەد بىتمەس. «ئىنەللاھە يۇھىبۇل — مۇتەقىن» ۋەئەسە ئۆزىدىن ئۆزگەنى دوست تۇتماس<sup>①</sup>، شۇبھەلىك تەئامدىن جان چىقماق بىلە يېمەس. «ئىننەئەكرەمەكۇم ئىندەللاھە ئەتقاكوم» مەزمۇنىدە ئۆزىدىن ئەزىزلىك ئۈمىد تۇتۇپ، خارلىك مەلبۇسىن ئىگىدىن سالماس؛ جەھان شاھلىكىن بىر دەرەمگە ئالماس. «ئەل فەقرى فەخرى» تاجىن باشىغە قويماق بىلە شاھ، «مۇتۇ قەبلىن<sup>②</sup> ئەنتەمۇتۇ» فەناسىدە ئىپتىيا. «مىن مەئەتۇ غەربەن، فەقەد مەئەتۇ شەھىدەن» مەئىسىن ئاڭلاپ، غۇربەت دەشتىدە ساكىنى ۋەيرانە «ئىننەما ئەمۋالۈكۇم ۋە ئەۋلادۈكۇم ئەدۋالۈكۇم فەھزەرۇھۇم» تەفسىرىن ئىدراك ئېتىپ، ئەلايىق ۋە خەلايىق فەرزەندۇ ئەقرەبادىن ئېھتىرازلاپ<sup>③</sup>، ئۆزىدىن باخەبەر ۋە ئۆزگەدىن بىخەبەر.

بەس، بۇ ئەۋسافلىك پىرنى جاندىن ئەزىز، شەككەردىن لەزىز؛ كۆڭۈل بوستاننىڭ گۈلى، خىرەد غۇنچەسىنىڭ بۇلبۇلى؛ مۇھەببەت مەردۇمىنىڭ نۇرى، ئىشتىياق ئەجسادىنى ھۇزۇرى دېسەڭ، ئۇلاردىن غالىبىراق، ۋە بۇلاردىن مەغلۇبىراق؛ قەدرى دەھرى پېشىۋاسىغە تۇتىيا، ئىنانى جەھان فۇزەلاسىغە [A47] راھنەما. فەرد بەيت:

ئىنانى تەگسە ئىلكىنگە سۇلايمان مۇھرىدىن ئەفزەل،  
دېسە مەخدۇم مۇھەسسەل جامى جەم مىرئاتى ئىسكەندەر.

بەس، پىر تەۋەججۇھ بىلە جانۇ دىلنى ئويغاتار، تالىب ھەيات بارىدا قاچان بىردەم ياتار. پىر خۇداغا يەتمەك بىلە خەۋق كۆڭلىدىن كەتمەس، كىم مەقرۇن بولماق بىلە يەتتىم دېسە يەتمەس. پىر ئۆلدۈركى، فەنا بولغانىن نە ئۆزى ۋە نە كىشى بىلمەس؛ كەشىق ۋە كەرامات زاھىر بولسە، كۆزگە ئىلمەس. كەشىق ئارزۇسى ھەۋادۇر، فەنا ئەتراقىدە ھەۋا نارەۋادۇر. پىر — مۇھەسسەلى نار، گۇداز ئېتەر؛ ئىبادەت قىلماق بىلە قاچان بىپىر يېتەر. پىر قۇرئان ۋە ھەدىس مەئىسى بىلە غەرق، شەرابى شەۋقىدىن كۆڭلىدە بەرق. پىرغە مۇرىد بولمە، ئىخلاص قىلماي، ھەق يولىغە كىرمە، ماسەۋەللاھدىن خەلاس بولماي. شەرىئەتسىز قەدەم ئۇرسە، پىر يوق؛ پىر مەن دېسە ئۇر ئاغزىغە — ئوق. ئەۋلىيا بولماق بىلە رەسۇل مەقامىدىن ئۆتمەس، شەرىئەتسىز پەرۋاز قىلسە، ئاقىل ئاڭغا پۈتمەس. شەيتان ئۇچتى، ھەۋا قىلدى، مەردۇد بولدى؛ ئادەم ئۆزىن فەنا قىلدى، بېھبۇد بولدى. ھەۋۋا ھەۋا قىلدى ھۇسنىغە، ناقىسگىن بولدى. ئادەم ئۆزىن خاك بىلدى، ساھىب دىن بولدى.

پىر فەنا ئەسبابىن تۈزەر، ھەۋۋاۋۇ ھەۋەس مەنزىلىن بۇزار. پىر بەلا كەلسە كۈچ بىلە تۇتار، ئالەم

ئەھلى ئانىنىڭ پەناھىدە [A48] ئۆتەر. پىر چۈن مەھرۇ ماھ، بارچەغە بەراپەر؛ مۇنداق پىرنى دەپسە بولۇر راھبەر. پىر ئۆزىدىن ئۆزگەنى ھەرام دەر، مەردلەر ئالىدا بۇلدۇر ئەر، [بەلكى شىر] ⑩. مۇنداق پىرنىنىڭ دەرگاھى تالىبىغە رىزۋان، كاش قىلساڭ يولىدە جانۇ جەھان قۇربان. مۇنداق پىرنى ئىمتەھان قىلماق بىلە باتىننىڭ كور بولۇر، نەفسۇ شەيتان ھەۋا ئىتتىغە خور بولۇر. ئانىڭدەك ئەرگە مالۇ جاننى فىدا قىلماق، ئانىنىڭ ئەمرىن جانۇ دىل بىلە فەرز بىلماق. زەھر زەقۇمنى شەراب بىلىپ بەرسە ئىچ، ئانىنىڭ يولىدىن قايت دەپسە ئاتاڭ بولسە ھەم كەچ.

بەس، ھەر جاھىلىنى پىر دېمەك خەتادۇر، گۇمراھ شەيخلەر كۈچ بىلە [ئۆزىگە] ⑪ ئوق ئاتادۇر. جۇنۇنلۇقلار نارەسا، خەلق ئەفسۇنى ئۈچۈن فارسا. زاكىرلىكلەرى رىلىيا ئەنگىز، ئەلاقە فەش ۋە سۇبھەسى رەڭ ئامىز. مەلبۇسلار زاهىدنىما، شەئىنۇ شەۋكەتى جۈملە ھەۋا. ھافىزلار نەفس ئۈچۈن زەر خەرىد، يىغارغە زەر قىزى ھەر نەفس جەھدۇ جىد. قىتئە ⑫:

ئانىنىڭ ھەمسۇھبەتى ھاكىمۇ قازى، ئەئلەمۇ رەئىس،

غەربۇ مۇفلىسۇ بىچارەلەرغە ئەيلەمەس پەرۋا.

مىنىبان ئەسبە تازى چۈن شىكار ئەيلەر تەماشىا دەر،

بەھانە قۇدۋەتۈل - ئالەم نې قەبرى مەقسەدۇ مەئۋا.

باتىن ئەفئالى تەمەۋ قىلماق، خۇيلارنى ئەل مەنزۇرىدا ئۆزىنى ئاشىق بىلماق. ئەجسادى بارچە [زەۋقۇ] ⑬ شەھۋەت پەرەست، ھەۋا بادەسىدىن بىخۇدۇ مەست. ئەل ئالىدە گىرىيەسى ھەم مەجاز، مۇھەببەت [A49] پەرۋەرى زىينەتۇ دەفۇ ساز. فەرد بەيت:

فەن ئەسبابىنى تۈزگەلى خۇش زەمىر،

مۇرىدى بارچە شاھۇ مىرزاۋۇ مىر.

رىيا تائەتى بارچە شەيتانىيەت،

دىنۇ مەزھەبى يوقتۇر رەھمانىيەت.

ئىلمى ھەۋا مەدرەسەسىدىن تەمام، ھەدىسۇ كەلامى زەرقىزىن ئالماققە رام. ئەلاقەسى ئۈزۈنلۈقى كىبىرلىق، خورەكۇ پۇشەكلەرى جەبىرلىق. مىنگەنلەرى ئارغۇماغ، قىلغانلار سەرايۇ باغ. ناملارنى خاجەۋۇ سەيىدۇ مىر، نە بولاردە ھەقشۇناس، نە رەۋشەن زەمىر. ئۇرۇپ سەيىدۇ شەيخ نامىغە كۇس، غەرب ئەفتادەلەردىن ئەيلەر نامۇس. ئەھلى ئەيالى زاھىرى ھۇرلىقا، باتىنلەردە نە شەرمۇ نە ھەيا. زاھىرى ئۆزىن قىلماق روپۇش، لېكىن نەفس بادەسىدىن ھەمىشە دەرئۇش. شەبۇ روز ئۆزىن ياساماق پىشەسى، ھافىزى خۇشروھ يىگىتلەر ئەندىشەسى. زاھىر خەلايىق ئانى ئايىم دەر[لەر]، خىلۋەت تاپسە ھالەتدە ئىتلەر يېمەس نىجاسەتلەرنى يەر[لەر]. نابكار، خىزمەتكارلار ھەمىشە مەھرەم، بۇ باغىبانلار گۈل غۇنچەلەردىن ئالۇر نەم ⑭. ئېرى ئالىدە تەۋازىئ بىلەن خۇش گۇفتار، غەير ئالىدا قىلىغ ۋە غەمزە بىرلە رەفتار. ئەرلەرى تەمەۋ بىرلە، كۈبەكو ئاۋارە، ئەھلى ئەيالى دەر خىلۋەتى مەھپارە. ھىممەت ۋە ھەمىيەت ئالاردىن بارى، رەسۇل مەسلۇكىدىن بۇ ئەللەر نارى. ئەرلەرنىڭ ھەمسۇھبەتى ھەمىشە زەن، بۇ رەۋشەت [A50] خاتۇنلارنى ئەغيار ئىلە ھەمۋەتەن. [كەلا ۋە ھاشا مۇنداق ئەلگە نە دەپسە بولۇر] ⑮ نەزم ⑯:



ئالەم ئېلى بارچە بولۇر بىئەمەل  
خاسلارنى، خارلامە كەمبەغەل ⑫.

بەغزۇ غەزەب، كىبىرۇ ھەسەد، مەرد ئارا،  
مەكرو فەرىب زەن ھەمەسى بىھەيا.

يەتمىش ئىككى فىرقە بولۇر ئاشكار،  
مۇئىمىن ئارا زۇلمۇ جەفا تۇشتى بار ⑬.

بەس، بۇ ۋاقىتلەر مەزمۇنىدە ئايتىلغان ھەدىسلەر بۇ تۈرۈر: «ئەد - دۇنيا سىجىنۇل - مۇئىمىننىن ۋە جەننەتۇل - كافىرىن» ۋە يەنە بىر ھەدىسلەر بۇدۇركى، «فەسادۇل - ئالىم ياخرۇج مىن ئۇلەمائى ئۇمەتى». ئىلاھا، پەزىلۇ كەرەمىڭ بىرلە قولداپ، ئالىمى بىئەمەل، دەرۋىشى ئەۋباش، شەيخى جاھىل سۈھبەتتىن يىراق قىلىپ، دوستلارنىڭ، ئاشىقلارنىڭ، ئارىقلارنىڭ ۋە سادىقلارنىڭ بىرلە ھەمسۈھبەت قىلىپ، خاسلار مەجلىسىدىن باشمىنى، بىچارىلىك دائىرىسىدىن كۆڭلۈمنى، ئىمان بارگاھىدىن ئەقلىمنى، شەرىئەت ئەتراقىدىن ئاياغىمنى ئۆيۈرمەغىل؛ بۇ بەيتى قەلبىنى ئەلتاق ئىلكى بىرلە راستلاپ، مەقسەد ھەدەفغە رەۋانە قىلغىل. يائىلاھۇل - ئالەمىن ۋە يا خەيرۇل - ناسىرىن. مۇناجاتى مەنزۇمە:

بۇ ئاسىي قۇلدە باردۇر سانى يوق ئەيب،  
ۋە لېكىن بىرلىكىڭ زاتۇ سىفاتىڭ  
دىلۇ تىل بىرلەدۇر بىشەكۇ بىرەيب.

ئىلاھا، سەنكى سەتتارۇل - ئۆيۈبەن،  
كى تا باشدىن ئاياغ بارچە غۇيۈبەن.  
خەتا قىلدۇردى گەرچە نەفسى شەيتان،  
بېرىپ جانۇ جەھان، يا رەب، سۆيۈپەن.

ئىلاھا، تەشنىمەن بىر بادەئى جام،  
خەراپات ئىچرە قىل بۇ قۇلنى بەدىنام.  
مۇھەببەت بىرلە قىل ئەقلىۇ ⑭ دىلىم مەھر،  
تاپالماي زىكرو فىكىرىڭ بىرلە ئارام.

ئىلاھا، ھېچ تائەت قىلمادىم ھەق،  
ساڭا قىلغان ئىشىمدە يوقتۇ رەۋنەق.  
دېمەكلىككە مېنى بىر يولى بەندەم،  
بېرىپ مەن ئىككى ئالەم جاننى مۇتلەق.  
ئىلاھا، كەندەلەرنىڭ كەندەسىمەن،  
تەمامى خەلقنىڭ شەرمەندەسىمەن.

نەقلى نەبى سۆزلەردىن بۇ بەيان  
قىلدىم ئانى ئامىيلارە مەن ئەيان.

دېدى ئالار: بولسە زەمان ئاخىرى،  
ھىيلەۋۇ فەن بىرلە بولۇر ئەل بارى.

خاجەۋۇ شەيخ رەۋشەنى ئەۋباش ئولۇر،  
خاجە بىلە قۇل ئارا بەد باش ئولۇر ⑮.

ئىلاھا، قىلمە گۇمراھ بارچە قۇلنى،  
ئۆزۈڭ ھادى بولۇپ كۆرسەت بۇ يولنى. [A51]  
ئۆزۈڭدىن بولماسە ئەلتافى رەھمەت،  
قاچان فىرق ئەيلەگەي بۇ خارۇ گۇلنى.

ئىلاھا، بۇ شەرىئەتتىن ئايرىمە،  
ئاياغىم ئەگرى يوللارغە قايرىمە.  
ئەسىر ئەتمە شاياتىن لەشكەرىگە،  
ھەۋاغە كۆڭلۈم ئىچرە راھ بەرمە.

ئىلاھا، جۇملە بەندەڭ ساڭا مۇھتاج،  
ھەمىشە رەھمەتلىك دەرياسى مەۋۋاج.  
ئۆزۈڭ سىيراب قىل بۇ تەشنى لەبنى،  
مۇھەممەد ھۈرمەتى ئول شاھى مىئراج.

ئىلاھا، بۇ گۇناھىم ھەددى يوقتۇر،  
ۋە لېكىن رەھمەتتىڭدىن كۆڭلى توقتۇر.  
كىمە قىلساڭ ئەتا تەۋفىقى تەۋبە،  
سېنىڭ غەففار ئاتىڭگە ئول تانىقتۇر.

ئىلاھا، سەن ئېرۇرسەن ئالىمى غەيب،

يۈرۈرمەن ھەر سارى ھەريان كۆزۈم يوق.

ئىلاھا، قۇل ئاتىم، قۇل فىئىلى يوقتۇر،  
سەۋاب ئىشتىن مېنىڭ نامىم قۇرۇقتۇر.  
كۆرۈپ دەريايى فەزلۇ رەھمەتلىكى،  
بۇ ئاسىي قۇللارنىڭ كۆڭلى توقدۇر.

ئىلاھا، رەھمەتلىك ئالدىدە بىر خەس،  
بولۇر چۈن بارچە ئىسيان ئاندىن ھەم پەس.  
سېنىڭ ئەلتافى فەزلىڭ بەھرى بىلەپ،  
قۇرۇق قالغانى يوق ئالەمدە ھېچ كەس.

ئىلاھا، شۈكرى بىھەد، مۇستەفاغە  
مېنى ئۆمەت قىلىپ سەن رەھنەماغە.  
شەرىئەت شاھىنىڭ قىلدىڭ گەداسى،  
قىلۇرغە بىزنى شايبىستە سەفاغە.

ئىلاھا، قىلمە پىرنى ئەمردىن تاش،  
ئەمەل يارىنى، يارەب، ئەيلە يولداش.  
زەمانە بولدى ئاخىر، بولدى دىن سۇست،  
مېنى ئەغيارلارغە قىلماغىل [A53] فاش.

ئىلاھا، ئەبدىنىڭ سەنسەن پەناھى،  
ماڭا كۆرسەتمەگىل سەن ئەگرى راھى.  
مۇھەببەت بادەسەدىن ئەيلە سىيراب،  
كۆڭۈلدە دەردۇ تىلدە زىكرى ئاھى.

گەدايى بادە، لېكىن تالىبى ئىشقى،  
يەنە پىرى مۇغاننىڭ بەندەسىمەن.

ئىلاھا، راست يولغە كىرمەدىم ھېچ،  
بۇ ئۆمرىم سۈبھى غەفلەت بىرلەدۇر ⑫ كەچ.  
كۆزۈ كۆڭلۈم سېنىڭ لۇتفۇڭغە نازىر،  
خەلاس ئەتكەيمۇ دەپ بۇ پىچ دەپ پىچ. [A52]

ئىلاھا، شۇملۇغۇمدىن كۆيدى ئالەم،  
بۇ ئايۇ كۈن ئانىڭچۈن تۇتتى ماتەم.  
ۋە لېكىن دەرگەھىڭدە بۇ زەئىفى ئىت،  
ياتار مۇشتاقى ۋەسلىڭ كۆزىدە نەم.

ئىلاھا، مەئسىيەت ئاغىر ھارپىمەن،  
بۇ ۋەھمىدىنكى ياشلىككە قارىپمەن.  
دەبان لا تەقنەتۇ مەن رەھمەتتۇللاھ،  
گەدايى لۇتفۇ ئىسيانى بارپىمەن.

ئىلاھا، نەفس ئىتىگە بەندە بولدۇم،  
ھەمە ئالەم ئېلىدىن كەندە بولدۇم.  
رەھىم، رەھمان دەبان ئەللاھۇ ئەكبەر،  
تىلىمدە دىل بىلە تەرسەندە بولدۇم.

ئىلاھا، دەرگە ئەرزىمنى يۈزۈم يوق،  
تىلۇ كۆڭلۈمدە بىر لايىق سۆزۈم يوق.  
خەيالۇ زېھنۇ ئەقلىم دەر خىجالەت،

### ئونىنچى فەسل فەنا زىكرىدە

فەنا «فا»سى فەقر ئەسبابىن ئەمەلگە كىرگۈزۈپ، ماسەۋەللاھدىن ئۆتمەكدۇر؛ «نۇن»ى نىشان  
ئەيۋاننى ھەسرەت سەيلايدە بەرھەم بېرىپ، جۈنۇن ۋادىسىدا مەكان ئەتمەكدۇر؛ «ئەلىق»ى ئەلەم  
رەنجلەرغە ئىززەت مۈلكىن مۇبەددەل قىلىپ، جەفا مەيدانغە پۈيە ئۇرماقدۇر. بەس، فەنا ئەجسادى —  
نەسىمىدۇر، ئەسەرسىز؛ فەنا مۇرغى — ئەتقايدۇر، خەبەرسىز. فەنا — ئەتراقىدۇر، بىئىنتىھا؛ فەنا —  
ئەۋراقىدۇر، بىئىبتىدا. فەنا — بەھارىدۇر، بىخەزان؛ فەنا — مەنزىلىدۇر، بىۋەيران. فەنا —  
شەيئىدۇر، باقىي؛ فەنا — مەيىدۇر، ھەم ساقىي. فەنا — دەردىدۇر، بىئەلەم؛ فەنا — ئەۋساقىدۇر،  
بىقەلەم، فەنا — رەقەمىدۇر، بىھەرق؛ فەنا — شەرابىدۇر، بىزەرق. فەنا — گەنجىدۇر، بىمار، فەنا —  
گۈلىدۇر، بىخار. فەنا — مۇفلىسىدۇر، باكەرەم؛ فەنا ئەدەمىدۇر، بائەلەم. فەنا — ھەياتىدۇر،  
بىمەمات؛ فەنا — ساكىندۇر، كائىنات.

[بەس]، فەنا بەنا ئەھلىنىڭ تۈپسىز دەرياسى، كېمەسىز كېچەلمەس؛ تالىب خەيلىنىڭ شەرابى، بېپىر ئىچەلمەس. بەيت:

فەنا شەھبازنى قايسى ئىلىك چۈن تۇتتى، ئۆلدۈردى،  
 كېلۈرمۇ سەيدى مەقسەد، تا فەنا بولماي بۇ ئىلكىڭگە.  
 سەدەق ياڭلىغ فەنا دەرياسىغە غەرق ئولمادى ئولكىم،  
 دۈرى مەتلۇب ھاسىل بولدى تالىب ئەھلىدە كىمگە؟ [A54]

غەنا، كىبر ②۹ جىنىسى ئازنى قاق قىلماق بىلە ئىشى، فەنا قاقى كۈلفەتلەرنى كەھ قىلمىشى. فەنا — ئەمىر شەجەرىنىڭ بەھارى، ھەۋا — تائەت مەتائىنىڭ نارى. فەنا — مۇھەببەت مۇرغىنىنىڭ بالى، غەنا ئەجسادىنىڭ زەۋالى. فەنا — جەھلى ئىلكىنىڭ تىپىرى، فەنا — ئاجىز ئىلكىنىڭ پىرى. فەنا — مەيخانە ئەھلىگە تاج، كىبر ئەھلىگە چۈن بەھرى مەۋۋاج ③۰. فەنا — زۇھد خانەقايدا جەللاد، ئىشقى مەيخانەسىدە شاد. فەنا — مۇھەببەت ئاينەسىنىڭ ئەخكەرى، مەخسۇد مەنزەلەنىڭ راھبەرى. فەنا — زاھىد خەيلىنىڭ يولچىسى، ئاشىق ئېلىنىڭ ئەلچىسى. فەنا — قاق تاغىدۇر، سىيمۇرغى ھىممەت كېرەك، پەرۋاز قىلسە؛ فەنا فەلەك خەيلىنىڭ مەنزىلى كېرەك، چۈن ئىيسا ئاغاز قىلسە. فەنا — مۇرغىيدۇر، پەرۋەرىشى ③۱ ھىممەت، باشى مۇھەببەت، قاناتى ھەسرەت، قۇيرۇغى جىزب، پەرى سايىرى تائات، دانەسى ③۲ تەقۋا، سۈيى زىكرى دەۋام، ئۇۋاسى فىكرى مۇدام. ئانى ئالماق ئارزۇ بولسە، خۇلق ئىلكى، خىزمەت دامى، كەرىم دانى كېرەك. بەس، بۇ شەھباز بىلەن ئىسيان قۇشلارنى ئاۋلاپ، ھەۋا جاڭگالىنى ھەسرەت ئاتەشىدە بەرھەم بەرسە بولۇر، يوقسە [ئىمان] ③۳ بازىسىن، ئىسيان زاغلىرى بازى قىلماق بىلە ھەۋا جاڭگالىدە ئۆلۈر. بەيت:

كىم بۇ ۋادىدە فەنا شىرىن ئۆزىگە قىلدى رام،

ئالمادى ئارام بىردەم ئاندا ئىسيان جانۋەرى.

زۇھدۇ تائەت لەشكەرىن كىم يىغدى تا بولماي فەنا،

تارتتى دەم بىر كۈن ئانى ئاڭلا ھەۋانىڭ ئەژدەرى.

بەس، ئىشقى ③۴ ئېلى تائەت [A55] رەختىن تاشلاپ، فەقر نەقدىنى ئالۇر. زاھىد ئىبارەت ③۵ دەيۈب بۇ نىسبەتتىن قالۇر. زۇھد مەركەبى فەنا بارىغە بېسەبىر بولۇر. چۈن لىجامى شەۋق سەمەندىغە جەبىر. فەنا — ئىشقى ئەھلىنىڭ جانى، ھەم جانانەنەسى، ھەم رەفىق، ھەم ھەمخانەسى. زاھىد فەنا مەنزىلىن مەكان تۇتماي، جەھل شەرابىنى يۇتماي، غۇسسە بىلە ھەم كاشانە؛ ئاشىق فەقرى تەرىقىن كېزىپ، ھەۋا ۋە كىبر دەپ بېزىپ، ھەمىنىشىنى جانانە. كۆڭۈلدىن فەنا بولماي غەم كېتەرمۇ، مۇھەببەت ھاسىل قىلماي ئىش بىتەرمۇ؟ كىم فەنا بولماي بادە ئىچەر، كۆڭۈل سىررىن ئەغيارلارغە ئاچار. جاھىل ھەۋا ئېلىگە ئەدۈ ھەمىشە فەنا. ئاشىقلار ۋىردى: «رەببەنا فەغفىرلەنا زۇنۇبەنا». فەنا ئەھلى قاچماق بىلە جاھىلدىن قۇتۇلماس، جاھىل جەۋرى غەرىب ئەلدىن ئەسلا ئۇتۇلماس. نەزم:

فەنا جاھىل ئېلىنىڭ باشىدە تاغ،  
مۇھەببەت ئەھلىغە گۈل بىرلە يافراغ.

فەنا ۋەيران كۆڭۈللەرنىڭ بىناسى،  
ۋە يا بۇ بىدەۋا دەردلەر دەۋاسى.

بۇ مەرھەم كىبىر ئېلىگە بىدەۋا زەخم،  
ۋە يا جان ئالغۇچى جەللادى بىرەھم.

ئەگەر چىن ۱۳ تالىبى ھەقسەن، فەنا بول،  
بولۇپ بۇ ماسەۋادىن كۈل سەۋا بول.

ھەۋا ئىقلىمىنىڭ چۈن شىرى شاھى،  
مۇھەببەت دەھرىنىڭ چۈن مەھرۇ ماھى.

بىلىڭ، ھەر ئادەمىدىن كىبىر كەتمەس،  
ئانىڭ مەقسەد ئىشى ئۆلگۈنچە ۱۴ بىتمەس.

خەزانى فەقەرنىڭ بۇدۇر بەھارى،  
ۋەيا بۇ ئەجز دەشتى لالەزارى.

فەنادىن ئادەمە لۇتۇق ئەتتى رەھمان،  
تەكەببۇردىن نە بولدى ھالى شەيتان. [A56]

بەس، كىبىر — فىرئەۋن، فەنا — تۇفان، كىبىر — شەدداد، فەنا — باد. كىبىر — نارى نەمىرۇد،  
فەنا — خەلىل. كىبىر — كۇفرى، فەنا — ئىمان. كىبىر — نىل، فەنا — مۇسا؛ كىبىر — مۇردە،  
فەنا — ئىيسا؛ كىبىر — مەجنۇن، فەنا — ئەقىل؛ كىبىر — ئۆمىمى، فەنا — نەقىل. كىبىر — نار،  
فەنا — ئاب؛ كىبىر — سەنگى خار، فەنا — گەۋھەرى ناياب؛ جاھىل كىبىر بىلە مەغرۇر، باتىنىدە يوق  
نۇر؛ فەنا كىبىردىن دۇر، فەرمانىدە ھۇرۇ قۇسۇر. ئاشىق ئېلىگە فەناسىز تىرىكلىك يوق، فەناسىز  
ئەلگە ھەر لەھزە يېتەر يۈز ئوق. فەنا ئەھلىنىڭ مەھرەمى غەم، ھەمدەمى ئەلەم. غەنا ۱۵ ئەھلىگە كوھ،  
گاھ يەتسە سىتەم. فەنا ئەھلى مىڭ تىخ چىكىپ زەخمىن كۆرگۈزمەس؛ ئاشىق جەفا تارتماقلىق بىلە  
ياردىن كۆڭلىن ئۈزمەس. فەنا ئەھلى ئىگىدە يىرتۇق چاپان، ئىلكىدە سەفال؛ [مۇھەببەت ئېلى] ۱۶  
ئۆزىگە شاھ، ئەلگە پايىمال. بەيت ۱۷:

كۇلاھى تاجۇ ئەتلەس شال ئىگىنى كىمكى فەقر ئولسە،  
ئەۋەز بۇ تەختى بەختىن، قىلدى ئىبراھىم گەدالىككە.

بەس، ھەر نەۋى ئادەمنى فەنا دەپسە بولماس، زاھىر ئۆلمەك بىلە باتىن ئۆلمەس. فەنا ئۆلدۈركى،  
قولدىن كېلۇر ئىشنى ئۆتسە كەچۈرۈپ، ۋە زەھرى بەرگەننى شەھد بىلە خۇش قىلسە ئىچۈرۈپ. فەنا  
ئۆلدۈركى، قاتىل ئېلىگە جان بەرسە، ۋە دۇشنام قىلغانغە نان بەرسە؛ زەخم قىلغانغە مەرھەم، زۇلم  
قىلغانغە رەھم ئەتسە. ئانداغ ئەلنى فەنا دەپسە بولۇر. فەنا نىشانى ئانداغ ئەلدە بىلۈنۈر. مەردلەر فەنا  
ئىززەت بىلە بولدى، نە ئول غۇربەت بىلە؛ خۇبىلار بىرەنج [A57] يەتتى، نە ئول مەنەت بىلە. شاھلىك  
مەنسەبىن گەدا نىسبەتغە بەرسە، فەنا ئۆلدۈر؛ نە گەدا شاھ ئارزۇسىدە فەنا بولسە، [ئول] قۇلدۇر.  
قىتئە:

دېمەدى ۋەيرانە ئانى گەنجى يوق،  
نەشئەسىز كىم قىلدى زاھىرنى فەنا.

ھەر كىمگە مۇيەسسەر بولماس ئەدھەم بولماق،  
ھەر زاغدا بۇلبۇل بولماس، ھەر نەخلدە گۈل.

ھەر كوھكەن ئولمادى چۇ پەرھاد،  
ھەر تەلبە قاچان بولۇپدۇ مەجنۇن.

ھەر لەيلىيۇ شىرىن ئولمادى چۇ دىلبەر،

تەلەپتە:

گەر قىلدى ۋە فاۋۇ ئەھد بىسىيار.

بەس، ھەر نامەرد ئىشى ئەمەس فەنا بولماق، مەردانلەر رەۋشى ئۆلمەيىن ئولماق. ئاشىق [ئېلى] قاباب بىلە ئۆزنى بىلدۈرمەس، رىندىلەر شەھبازىغە كۆڭۈل مۇرغىنى ئىلدۈرمەس. فەنا ئېلىگە چاندىن كەچمەي ئۆزنى قاتمە، جەفا ئوقىن زۇلم بىرلە جانغە ئاتمە. ئىخلاىس بىرلە كىم نان بىرلە ئىمان بېرۇر، يا جان بېرىپ ئەمرىن قىلسە جانان بېرۇر. مەنزۇرى خاكدىن پاك زەر، مۇرۇ پەشە [ئانىڭ] لۇتقىدىن شىرى نەر. نەزم:

- 1. گۇڭۇ گويۇۋۇ بەسىر، بىناۋۇ مەجنۇن دانا،
- 2. خار رەئنا، مۇردە ئەھيا، كۆر، فەنا مەنزۇرىدە.
- 3. گەر تىلەرسەن يارنى تاپقىل فەنا ئەھلىن 19 سوراپ،
- 4. دەپى مەن ئەشكەستە 20 بىرلە سورسە مۇسا تۇرىدە.

بەس، فەنا خۇدا بىلە، خۇدا فەنا بىلە. فەنا ئىككى ئىشتىن پەيدا بولۇر: بىرى، ماسەۋادىن كەچمەك، بىرى، شەۋق شەرابىنى ئىچمەك. فەنا ئەھلى بىنىشان، تاپىپ بولماس؛ ئاشىق ئېلى زاھىرنى پىنھان [A58] قىلماي تىنماس؛ جەفا تاشى سانسىز تەگمەي، ۋۇجۇد سىنماس؛ جەفا تاشى ئاجىز بولماي دائىم ئىنماس. نەزم:

- 1. يا رەب، مېنى سەن فەنا سارى كامىم قىل،
- 2. ھەم جەبرۇ - جەفانى تەندە ئارامىم قىل.

ئەلنىڭ ئەلەمنى ماڭا يولداش ئەيلە،  
ھەم فىكرۇ غەمىڭ ماڭا قارىنداش ئەيلە.  
ئۇمرۇم بارىنى ئۇشبۇ گەدالىغە كەچۇر،  
شەۋقىڭ مەيدىن ماڭا، دەما دەم مەي ئىچۇر.  
كۆزۈمنى يولۇڭغە ئۆلگۈچە ھەيران قىل،  
جانىمنى ئەدەم كويىدە ئىلت قۇربان قىل.

- 3. ئىسيان زەنگىدىن قىلمە بۇ كۆڭلۈمنى قارا،
- 4. ئەنادان تىغىدىن قىلمە يۈرەكىمنى يارا.
- 5. ۋەسلىڭ ھەرەمىغە پاسىبان ئەيلە مېنى،
- 6. ئەغيار ئېلىگە بىنىشان ئەيلە مېنى.
- 7. لەئلىڭ مەيى بىزلە ئۆسۈك ئەت ئويغاتمە،
- 8. زاھىد ئېلىگە بۇ ناتەۋاننى قاتمە.
- 9. ھىجران غەمىڭغە 10 تۇئمە قىل جانىمنى،
- 10. قۇت ئەتسە كويۇڭنى ئىتلارى قانىمنى.

جان مۈلكىنى قىل جەفا بىلە ئارەستە،  
دىل سىلسىلەسىن ئۆزۈڭگە قىل پەيۋەستە.  
سۇبھ ئەيلەگىل، ئەي، قارا مېنىڭ بەختىمنى،  
ۋەسلىڭ ئارا قىل جەفا بىلە رەختىمنى.

- 11. مەيخانە قاشىدە قىل مەزارىمنى مېنىڭ،
- 12. ساقىيىنى فىداسى جانى زارىمنى 13 مېنىڭ.
- 13. مەھبۇبلارىڭ ھەققى ئىجاپەت ئەيلە،
- 14. شەھبازى فەنا ماڭا ئىنايەت ئەيلە.

نەفسىم ئىتىگە فەنا پەركەند ئەيلە،  
شەۋق ۋادىسىدە ھەۋا قۇشىن بەند ئەيلە.  
ئەبدىغە بېرىپ مەيى مۇھەببەت، يارەب،  
ھىجران ئۆيىدە فىكرى مۇدام ئەت ھوشتىم،  
شەۋق ئابىنى قىل كۆڭلىدە [A59] بەھرى بىلەب.

- 15. ئەبدىغە بېرىپ مەيى مۇھەببەت، يارەب،
- 16. شەۋق ئابىنى قىل كۆڭلىدە [A59] بەھرى بىلەب.

ئىزاھات:

- ① بۇ سۆز A، B نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان. C نۇسخىدا «دەيىن» دېيىلگەن.
- ② بۇ سۆز C نۇسخىدا «مۇھەببەت» دېيىلگەن.
- ③ بۇ جۈملە A نۇسخىدا يوق، B، C نۇسخىلارغا ئاساسەن تولۇقلاندى.
- ④ بۇ سۆز B، C نۇسخىلاردا «ئۆزىنى» دېيىلگەن.
- ⑤ B، C نۇسخىلاردا بۇ سۆز «ئۇشلاغاي» دېيىلگەن.
- ⑥ بۇ سۆز A، C نۇسخىلاردا يوق، B نۇسخىغا ئاساسەن تولۇقلاندى.
- ⑦ بۇ سۆز B نۇسخىدا «بىۋەفالىقن»، C نۇسخىدا «بىۋەفالىقننىڭ» دېيىلگەن.
- ⑧ بۇ سۆز A، C نۇسخىلاردا يوق، B نۇسخىغا ئاساسەن تولۇقلاندى.
- ⑨ بۇ سۆز B، C نۇسخىلاردا «زۇلم» دەپ ئېلىنغان.
- ⑩ بۇ سۆز A نۇسخىدا «ئەمەل» دەپ كۆچۈرۈلۈپ قالغان، B، C نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان.
- ⑪ بۇ جۈملە B نۇسخىدا «دۈر نىجاسەتتە تۇشماق بىلە» دېيىلگەن.
- ⑫ بۇ سۆز B، C نۇسخىلاردا «ئازايتماق» دېيىلگەن.
- ⑬ بۇ سۆز C نۇسخىدا «تەۋبەسىز» دەپ يېزىلىپ قالغان.
- ⑭ بۇ سۆز A نۇسخىدا يوق، B، C نۇسخىلارغا ئاساسەن تولۇقلاندى.
- ⑮ بۇ سۆز A نۇسخىدا يوق، B، C نۇسخىلارغا ئاساسەن تولۇقلاندى.
- ⑯ بۇ سۆز C نۇسخىدا «شەباب ئەلنىڭ» دېيىلگەن.
- ⑰ بۇ سۆز B نۇسخىدا «دەير ئېلىننىڭ»، C نۇسخىدا «پىر ئەلنىڭ» دېيىلگەن.
- ⑱ بۇ سۆز B، C نۇسخىلارغا ئاساسەن تولۇقلاندى.
- ⑲ بۇ سۆز B نۇسخىدا «سېنى» دېيىلگەن.
- ⑳ بۇ سۆز B، C نۇسخىلاردا «تەنغە» دېيىلگەن.
- ㉑ بۇ سۆز B نۇسخىدا «سابىرنى» دېيىلگەن.
- ㉒ بۇ سۆز B نۇسخىدا «بىلسەك» دېيىلگەن.
- ㉓ بۇ سۆز B نۇسخىدا «تۈتەشمەك» دېيىلگەن.
- ㉔ بۇ سۆز B، C نۇسخىلاردا «بىسەبىر» دېيىلگەن.
- ㉕ بۇ جۈملە B نۇسخىدا «سابىر ئەھلى دەرەختىدۇر، ئورماق بىلە بەر بېرەر» دېيىلگەن.
- ㉖ بۇ سۆز B، C نۇسخىلاردا «بولۇر» دېيىلگەن.
- ㉗ بۇ سۆز A نۇسخىدا «قانى» دەپ يېزىلىپ قالغان، B، C نۇسخىلارغا ئاساسەن تۈزىتىلدى.
- ㉘ بۇ سۆز A، C نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B نۇسخىدا «سابىرغە» دەپ ئېلىنغان.
- ㉙ «كى» ئۇلانمىسى B نۇسخىغا ئاساسەن تولۇقلاندى. بۇ جۈملە C نۇسخىدا «سابىر سەيياى جەھل قۇشلارنى ئاۋلار» دېيىلگەن.
- ③⑩ بۇ سۆز B نۇسخىدا «سابىر ئەھلىگە»، C نۇسخىدا «ئەھلىگە» دېيىلگەن.
- ③⑪ بۇ سۆز C نۇسخىدا «ئۇنىس» دېيىلگەن.
- ③⑫ بۇ سۆز A، C نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B نۇسخىدا «بىسەبىردە» دەپ ئېلىنغان.
- ③⑬ بۇ سۆز A نۇسخىدا «بولماس»، B نۇسخىدا «بىلمەس» دېيىلگەن. C نۇسخىغا ئاساسەن تۈزىتىلدى.
- ③⑭ بۇ سۆز A نۇسخىدا يوق، B، C نۇسخىلارغا ئاساسەن تولۇقلاندى.
- ③⑮ بۇ سۆز B، C نۇسخىلارغا ئاساسەن تولۇقلاندى.
- ③⑯ بۇ سۆز A، C نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B نۇسخىدا «بىھۇش» دەپ ئېلىنغان.
- ③⑰ بۇ سۆز B نۇسخىدا بۇ سۆز چۈشۈپ قالغان.
- ③⑱ بۇ سۆز A، C نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B نۇسخىدا «ئەژدەر بىلە» دەپ ئېلىنغان.
- ③⑲ بۇ سۆز A، C نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B نۇسخىدا «جىزب» دېيىلگەن.
- ④① بۇ سۆز A نۇسخىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B، C نۇسخىلاردا «ماسەۋۋەلاھتىن» دېيىلگەن.
- ④② بۇ سۆز A نۇسخىدا «دۇنيا سەيرىغە ھەمراھ» دېيىلگەن. A، C نۇسخىلاردا «دۇنيا سارىيغە كەمراھ»

- دېيىلگەن. مەزمۇنىغا ئاساسەن تۈزىتىلىپ ئېلىندى. A، B، C، D نۇسخىدا «ئەھلىنىڭ» دېيىلگەن. 42 كەمراھ. A، B، C، D نۇسخىدا «ئەھلىنىڭ» دېيىلگەن. 43 بۇ سۆز A، C نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان. B نۇسخىدا «ئەھلىنىڭ» دېيىلگەن. 44 بۇ سۆز A، C نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان. B نۇسخىدا «ھەۋاۋۇ» دېيىلگەن. 45 بۇ جۈملە A نۇسخىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان؛ B، C نۇسخىلاردا «جىزب ئەھلىنىڭ. مۇرادى ئۆلمەكتۇر» دېيىلگەن. 46 بۇ سۆز A، C نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان. B نۇسخىدا «زاھىد» دېيىلگەن. 47 بۇ سۆز B، C نۇسخىلارغا ئاساسەن تولۇقلاندى. 48 بۇ سۆز A، C نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان. B نۇسخىدا «ئۆز مەدى» دېيىلگەن. 49 بۇ سۆز A نۇسخىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان؛ B، C نۇسخىلاردا «ئاھەننى» دېيىلگەن. 50 بۇ سۆز A، C نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان. B نۇسخىدا «بىۋەفا» دېيىلگەن. 51 بۇ سۆز A، C نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان. B نۇسخىدا «ئاتەش» دېيىلگەن. 52 بۇ سۆز B، C نۇسخىلارغا ئاساسەن تولۇقلاندى. 53 بۇ سۆز نۇسخىدا «ياراسىدە» دەپ كۆچۈرۈلۈپ قالغان، B، C نۇسخىلارغا ئاساسەن تۈزىتىلدى. 54 بۇ سۆز A، C نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان. B نۇسخىدا «سەن» دېيىلگەن. 55 بۇ سۆز B، C نۇسخىلاردا «دىگەرگە» دېيىلگەن. 56 بۇ سۆز A، B نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، C، D نۇسخىلاردا «جەمال» دېيىلگەن. 57 بۇ سۆز A، B، D نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، C نۇسخىدا «فۇزۇن» دېيىلگەن. 58 بۇ سۆز A نۇسخىدا يوق، B، C، D نۇسخىلارغا ئاساسەن تولۇقلاندى. 59 بۇ سۆز A، B نۇسخىلاردا يوق، C، D نۇسخىلارغا ئاساسەن تولۇقلاندى. 60 بۇ سۆز A نۇسخىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان. B، C نۇسخىلاردا «تەيران»، D نۇسخىدا «ۋەيران» دېيىلگەن. 61 بۇ سۆز A، D نۇسخىلاردا «مەيىدە»، B، C نۇسخىلاردا «مەيىدىن» دېيىلگەن. 62 بۇ سۆز A، D نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك، B، C نۇسخىلاردا «تەسبىھى بىلەن» دېيىلگەن. 63 بۇ سۆز A، D نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B، C نۇسخىلاردا «بول ھەيىندە» دەپ كۆچۈرۈلۈپ قالغان. 64 بۇ سۆز A، C نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B نۇسخىدا «خەيالىۋ ئەقلىدىن» دېيىلگەن، D نۇسخىدا «خەيالى ئەقلىدىن» دېيىلگەن. 65 بۇ سۆز A، D نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B، C نۇسخىلاردا «بارى» دېيىلگەن. 66 بۇ سۆز A نۇسخىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B، C، D نۇسخىلاردا «ئاشىق» دېيىلگەن. 67 بۇ سۆز A نۇسخىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B، C، D نۇسخىلاردا «يەتمەس» دېيىلگەن. 68 بۇ سۆز A نۇسخىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B، C، D نۇسخىلاردا «دىل» دېيىلگەن. 69 بۇ سۆز A نۇسخىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B، C نۇسخىلاردا «بارلىق» دېيىلگەن. 70 بۇ سۆز A نۇسخىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، C نۇسخىدا «ئاخىرداقى»، D نۇسخىدا «ئاخىر» دېيىلگەن. 71 بۇ سۆز A، B نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، C، D نۇسخىلاردا «بەيت» دېيىلگەن. 72 بۇ سۆز A نۇسخىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B، C، D نۇسخىلاردا «ئىسيان زەڭگىدىن كۆڭۈل كۆزنى قىل ساق» دېيىلگەن. 73 بۇ جۈملە A، B، D نۇسخىلاردا يوق، C نۇسخىغا ئاساسەن تولۇقلاندى. 74 بۇ جۈملە A نۇسخىدا يوق، B، C، D نۇسخىلارغا ئاساسەن تولۇقلاندى. 75 بۇ سۆز A نۇسخىدا يوق، B، C، D نۇسخىلارغا ئاساسەن تولۇقلاندى. 76 بۇ سۆز A نۇسخىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B نۇسخىدا «نەزم»، C نۇسخىدا «بەيت» دېيىلگەن. 77 بۇ سۆز A نۇسخىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B، D نۇسخىلاردا «بۇ ئەلنىڭ»، C نۇسخىدا «ئىشىق ئېلىنىڭ» دېيىلگەن.

- 78) بۇ سۆز A، B، D نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، C نۇسخىدا «ئالۇر» دېيىلگەن، دېيىلگەن.
- 79) بۇ سۆز A، B، D نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، C نۇسخىدا «بىسەۋالىك» دېيىلگەن، دېيىلگەن.
- 80) بۇ سۆز A، B نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، C، D نۇسخىلاردا «بۇرۇن» دېيىلگەن، دېيىلگەن.
- 81) بۇ سۆز A، B، D نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، C نۇسخىدا «بەيت» دېيىلگەن، دېيىلگەن.
- 82) بۇ سۆز A نۇسخىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B، C، D نۇسخىلاردا «قەھرىدە بىل» دېيىلگەن، دېيىلگەن.
- 83) بۇ سۆز A نۇسخىدا «تۈتى» دەپ كۆچۈرۈلۈپ قالغان، B، C، D نۇسخىلارغا ئاساسەن يۇقىرىقىدەك ئېلىندى.
- 84) بۇ سۆز A نۇسخىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B، C، D نۇسخىلاردا «چىھرەسىدىن» دېيىلگەن، دېيىلگەن.
- 85) بۇ سۆز A، B، D نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، C نۇسخىدا «كوڭلى» دېيىلگەن، دېيىلگەن.
- 86) بۇ سۆز A، B، D نۇسخىلاردا يوق، C نۇسخىغا ئاساسەن تولۇقلاندى.
- 87) بۇ سۆز A نۇسخىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B، C، D نۇسخىلاردا «ئوقۇپ» دېيىلگەن، دېيىلگەن.
- 88) بۇ سۆز C نۇسخىدا «ئالتىنچى» دەپ كۆچۈرۈلۈپ قالغان.
- 89) بۇ سۆز A، C نۇسخىلاردا «سونماك» (سۈنمەك ياكى سەۋنمەك) يېزىلغان، B، D نۇسخىلاردا «سۇنماق» دېيىلگەن.
- 90) بۇ سۆز A، B نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك، C، D نۇسخىلاردا «سۇنماق» دېيىلگەن، دېيىلگەن.
- 91) بۇ سۆز A، B، D نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، C نۇسخىدا «مۇھەببەت» دېيىلگەن، دېيىلگەن.
- 92) بۇ سۆز A، B، D نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، C نۇسخىدا «بىئىشتىياقلىق» دېيىلگەن، دېيىلگەن.
- 93) بۇ سۆز A نۇسخىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B، C، D نۇسخىلاردا «كويوڭنى تاشى ئەيلە غىرىب باشمىنى» دېيىلگەن.
- 94) بۇ سۆز A، B، D نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، C نۇسخىدا «بىلە» دېيىلگەن، دېيىلگەن.
- 95) بۇ سۆز A، B، D نۇسخىلاردا يوق، C نۇسخىغا ئاساسەن تولۇقلاندى.
- 96) بۇ جۈملە A نۇسخىدا يوق، B، C، D نۇسخىلارغا ئاساسەن تولۇقلاندى.
- 97) بۇ سۆز A نۇسخىدا يوق، B، C نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، D نۇسخىدا «بىرلە» دېيىلگەن.
- 98) بۇ جۈملە A نۇسخىدا يوق، B، C، D نۇسخىلارغا ئاساسەن تولۇقلاندى.
- 99) بۇ سۆز A نۇسخىدا يوق، B، C، D نۇسخىلارغا ئاساسەن تولۇقلاندى.
- 100) بۇ سۆز A، B، D نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، C نۇسخىدا «تىزماس» دېيىلگەن.
- 101) بۇ سۆز A نۇسخىدا يۇقىرىقىدەك «تەن» ئېلىنغان، B، C، D نۇسخىلاردا «زەن» دېيىلگەن.
- 102) بۇ سۆز A نۇسخىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B، C، D نۇسخىلاردا «ئىخلاس» دېيىلگەن.
- 103) بۇ سۆز A، B، D نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، C نۇسخىدا «زەمىن» دېيىلگەن.
- 104) بۇ سۆز A نۇسخىدا يوق، B، C، D نۇسخىلارغا ئاساسەن تولۇقلاندى.
- 105) بۇ سۆز A، B، D نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، C نۇسخىدا «غەفلەت» دېيىلگەن.
- 106) بۇ سۆز A، B، D نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، C نۇسخىدا «خاھ» دېيىلگەن.
- 107) بۇ جۈملە A نۇسخىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B نۇسخىدا «خامۇش تىلىدىن ئەل زەخمى تاپمادى ھىيات» دېيىلگەن، C نۇسخىدا «خامۇش تىغىدىن ئەل تىغى تاپمادى ھىيات» دېيىلگەن، D نۇسخىدا «خامۇش دىلىدىن ئەل زەخم تاپمادى ھىيات» دېيىلگەن.
- 108) بۇ سۆز A، B، D نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، C نۇسخىدا «زەھر» دېيىلگەن.
- 109) بۇ سۆز A، C نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B، D نۇسخىلاردا «بەيت» دېيىلگەن.
- 110) بۇ سۆز A، B، D نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، C نۇسخىدا «كۆزنى» دېيىلگەن.
- 111) بۇ سۆز A نۇسخىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B، C، D نۇسخىلاردا «دېمەس» دېيىلگەن.
- 112) بۇ سۆز A، B، D نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، C نۇسخىدا «ئەقبەلە» دېيىلگەن.
- 113) بۇ سۆز A، B، D نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، C نۇسخىدا «ئىھتىراز ئېتىپ» دېيىلگەن.
- 114) بۇ سۆز A، B، D نۇسخىلاردا يوق، C نۇسخىغا ئاساسەن تولۇقلاندى.
- 115) بۇ سۆز A نۇسخىدا يوق، B، C، D نۇسخىلارغا ئاساسەن تولۇقلاندى.



- 116 بۇ سۆز A، B، D نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، C نۇسخىدا «نەزم» دېيىلگەن.
- 117 بۇ سۆز A نۇسخىدا يوق، B، C، D نۇسخىلارغا ئاساسەن تولۇقلاندى.
- 118 بۇ جۈملە A نۇسخىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B، C نۇسخىلاردا «بۇ باغىباندىن گۈل غۇنچەلەر ئالۇر نەم» دېيىلگەن، D نۇسخىدا «بۇ باغىباندىن ئالار نەم» دېيىلگەن.
- 119 بۇ جۈملە A، B، D نۇسخىلاردا يوق، C نۇسخىغا ئاساسەن تولۇقلاندى.
- 120 بۇ سۆز A، B، D نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، C نۇسخىدا «بەيت» دېيىلگەن.
- 121 بۇ مىسرا A نۇسخىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B، D نۇسخىلاردا «خاجەغەقۇل، نىك ئارا بەد باش ئۆلۈر» دېيىلگەن، C نۇسخىدا «سەدرى نىشىنلەر بارسى ياش ئۆلۈر» دېيىلگەن.
- 122 بۇ مىسرا A، C نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B، D نۇسخىلاردا «خاسلار ھەم، خارۇ ھەممە كەمبەغەل» دېيىلگەن.
- 123 بۇ سۆز A نۇسخىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B، C، D نۇسخىلاردا «نار» دېيىلگەن.
- 124 بۇ سۆز A، B، D نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، C نۇسخىدا «جانۇ» دېيىلگەن.
- 125 «دۈر» قوشۇمچىسى C نۇسخىدا «تا» دېيىلگەن.
- 126 بۇ ئىككى سۆز A نۇسخىدا «فەنا گەردى» دەپ كۆچۈرۈلۈپ قالغان. C نۇسخىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B، D نۇسخىلاردا «كىبىر» دېيىلگەن.
- 127 بۇ جۈملە A نۇسخىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B، D نۇسخىلاردا «كىبىر مەنزىلىگە چۈن بەھرى ئەمۋاج» دېيىلگەن، C نۇسخىدا «فەنا - كىبىر مەنزىلىگە چۈن بەھرى مەۋۋاج» دېيىلگەن.
- 128 بۇ سۆز A نۇسخىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B، D نۇسخىلاردا «پەرۋاسى»، C نۇسخىدا «پەرۋازى» دېيىلگەن.
- 129 بۇ سۆز A نۇسخىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B، C، D نۇسخىلاردا «دانى» دېيىلگەن.
- 130 بۇ سۆز A نۇسخىدا يوق، B، C، D نۇسخىلارغا ئاساسەن تولۇقلاندى.
- 131 بۇ سۆز A، B نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، C، D نۇسخىلاردا «ئاشىق» دېيىلگەن.
- 132 بۇ سۆز A، C نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B، D نۇسخىلاردا «ئىبادەت» دېيىلگەن.
- 133 بۇ سۆز A نۇسخىدا «چۈن» دەپ كۆچۈرۈلۈپ قالغان، B، C، D نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان.
- 134 بۇ سۆز A، B، D نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، C نۇسخىدا «ئەلبەتتە» دېيىلگەن.
- 135 بۇ سۆز A نۇسخىدا «فەنا» دەپ كۆچۈرۈلۈپ قالغان، B، C، D نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان.
- 136 بۇ سۆز A نۇسخىدا يوق، B، C، D نۇسخىلارغا ئاساسەن تولۇقلاندى.
- 137 بۇ سۆز A، B، D نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، C نۇسخىدا «نەزم» دېيىلگەن.
- 138 بۇ سۆز A، B، D نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، C نۇسخىدا «بەيت» دېيىلگەن.
- 139 بۇ سۆز C نۇسخىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، A نۇسخىدا «ئەلنى سوراپ»، B، D نۇسخىلاردا «ئەلنى سوراپ» دېيىلگەن.
- 140 بۇ سۆز B نۇسخىدا «شكەستە» دېيىلگەن.
- 141 بۇ سۆز A نۇسخىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B نۇسخىدا «ھىجران غەمىگە»، C، D نۇسخىدا «ھىجرانى غەمىگە» دېيىلگەن.
- 142 بۇ سۆز A نۇسخىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، B، C، D نۇسخىلاردا «جان نىسارمىنى» دېيىلگەن.
- 143 بۇ سۆز A نۇسخىدا «قاچسە» دەپ كۆچۈرۈلۈپ قالغان، B، C، D نۇسخىلاردا بولسا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان.
- 144 بۇ سۆز A نۇسخىدا «دەھر» دەپ كۆچۈرۈلگەن، B، C، D نۇسخىلاردا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان.
- (نەشرگە تەييارلىغۇچى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمى «بۇلاق» ژۇرنىلىدا)
- (داۋامى كېيىنكى ساندا)

# نايخان شېئىرلىرى

توپلاپ رەتلىگۈچى: بوغدا ئابدۇللا

## 1

شمىرا خېنىم ياشلىقىدا جىلۋە قىلىپ تەگكەن ماڭا،  
قاش - كۆزىنى ئوينىتىپ گەدىنىنى ئەگكەن ماڭا.

نەچچە يىللار ئۆي تۇتۇپ ئوغۇلنى تاپتۇق قىزلىنى،  
پۇلمۇ تۈگەپ قېلىۋىدى، تاشلىۋەتتى بىزلىنى.

بىزمۇ تاشلاپ چىقتۇق ئەمدى شەرمۇ شەر ھەيران بولۇپ،  
شمىرا خېنىم تۇرپاندا قالدى، ئول شەپشىكى سەرسان بولۇپ.

ئۆزى بولدى شەپشىكى، بىزلەرنى قىلدى ئۇ كەمەك،  
چوڭ بولغاندا سەت ئەمەسمۇ ئۇشبۇ سۆزلەرنى دېمەك.

خېنىم خوتۇن ئېشەك بولسا، ئەرزان پۇلغا ساتساممەن،  
خېنىم خوتۇن ئىنەك بولسا، توختىماستىن ساغساممەن.

يەنە كەلسە خېنىم خوتۇن، تېگۈرمەن دەپ ئالدىمغا،  
ئۇ قوۋۇقتىن كىرسە خېنىم، بۇ قوۋۇقتىن قاچساممەن.

ئىزاھات:

بىر كۈنى شىمىرا خېنىم ئاشنىڭ خېمىرىنى نوغۇچ بىلەن يېيىپ ئولتۇرۇپ، نايخان خوجىنى نېرىراق ئولتۇر، دەپتىكەن، نايخان خوجا شۇ زامان ئورنىدىن تۇرۇپ، ئىككى ناننى بېلىگە تۈگۈپ، شۇ ماڭغانچە يەكەنگە بېرىپ: «مەن ھازىر يەكەندە، بۇنىڭدىنمۇ نېرىراق ئولتۇرايمۇ» دەپ خەت يېزىپتۇ. خەتكە قوشۇپ يۇقىرىدىكى شېئىرنىمۇ ئەۋەتكەنىكەن.  
بۇ شېئىرنى ئوقۇپ شىمىرا خېنىم ئېرىنى نېرىراق ئولتۇر دەپ قويغىنىغا قاتتىق پۇشايما

قىپتۇ. دەل شۇ كۈنلەردە قابۇز كاكىر دېگەن ئادەمگە ھەج قىلىش نېسىپ بولۇپ، ماڭماقچى بولۇپ تۇرغاندا، شىمىرا خېنىم ئۇ كىشىگە ھەرەمدىن يانغۇچە يەكەندىن نايىخان خوجىنى ئالغاچ كېلىشىنى تاپىلاپتۇ. ئۇ ئادەم قايتىش سەپىرىدە نايىخان غوجىنى ئېلىپ، توقسۇنغا كەلگەنگە قەدەر، قورسىقىغا تويغۇچە بىر نېمە بەرمەي، ئات يېتىلىتىپ ئېلىپ كەپتۇ. توقسۇننىڭ بايلىرى ھاجىلارنى كاتتا مېھمان قىلىپ كۈتۈۋاپتۇ. بۇ زىياپەتكە نايىخان خوجىمۇ داخىل بوپتۇ. شۇ چاغدا قابۇز كاكىر نايىخانغا:

— مېنى تەرىپلەپ نەزمە ئوقۇغىن، بولامدۇ؟ — دەپتۇ. نايىخان:

— راستنى دەيمۇ، يالغاننىمۇ؟ — دەپتىكەن. قابۇز كاكىر:

— ئەلۋەتتە راستنى دەيسەن، — دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ھازىر جاۋاب نايىخان تۆۋەندىكى شېئىرنى

ئوقۇپتۇ.

2

مەن يەكەندىن بىللە كەلدىم قابۇز كاكىر بىلەن،  
بىلگىنىمدە ماڭماس ئىدىم بۇ لەنتى كاپىر بىلەن.

بىلىمگەنلەر ھاجى دەيدۇ، بىلگەنلەر دەر توۋىچى،  
تۈرپىنىمدا گۈي ئاتايدۇ، يەكەنلەردە شوۋىچى.

بۇنى ئاڭلىغان توقسۇن بايلىرى ھەيران بولۇشۇپتۇ. قابۇز كاكىر شۇنىڭدىن كېيىن لۈكچۈنگە كېلەلمەي ئۆمرىنى توقسۇندا ئۆتكۈزۈپتۇ.

3

نايىخان خوجا قاتارلىق تۆت ئادەم بىر ئاتنى مىنگىشىپ لۈكچۈندىكى يېڭى شاھ ئاق مەسچىتنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا، مۇنۇر مەزىن دېگەن بىر كىشى:

غوجام تۆتى ئات مىنىپتۇ يورغىسى يوق،  
قۇدۇقىغا سۇغا بارسا سوغىسى يوق.

غوجامنىڭ تاملرىنىڭ دەزى تولا،  
يەنە ئۇنىڭ كىشىلەرگە قەرزى تولا.

دېگەنكىن، نايىخان خوجا جاۋابەن مۇنداق نەزمە ئوقۇپتۇ:

مۇنۇر مەزىن راپىزى چىقتى مەسچىتكە،  
ئۇنىڭ بەت ئاۋازى يەتتى يىسىكچىككە ①.

① يىسىكچىك — كارىزنىڭ نامى.



مۇنۇر مەزىنگە گەپ قىلىپ بولمايدۇ، دورغىسى بار، ئۇنىڭ خوتۇنلىرىنىڭ كوچىلاردا يورغىسى بار.

4

نايىخان خوجا تەكلىككە ئۈزۈم يېگىلى بېرىپتۇ، تەككە رىھان قارغۇ، ئابدۇل داۋا دېگەن كىشىلەر قارايدىكەن. ئۇلار نايىخاننىڭ ئاغزىنى ئاچۇرماقچى بولۇپ، ئۇنىڭغا ناچار ئۈزۈم ئاچىقىپ بېرىپتۇ ۋە نايىخانغا:

— ئۈزۈمنى يېدىلە، ئەمدى بىزنى ماختاپ قويمامدىلا، — دەپتەكەن، نايىخان خوجا:

يۇقاينىدىن كېلىدۇ رىھان قارغۇ،  
ئايقتىن كېلىدۇ ئابدۇل داۋا.  
يېتىشى سۆرۈن - سايە،  
يېيىشى قىزىل سايۋا.

دەپ بولۇپ، خوش دەپ كېتىپ قاپتۇ.

5

ياڭخى (يانقىر)غا قاراشلىق ئاخۇنبەگ كارىزنىڭ ئىگىسى ئاخۇنبەگ نايىخان خوجىنىڭ تۇغقىنى ئىكەن. بىر قېتىم نايىخان كەپتەر باچكىسى سوراپ ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپتۇ. ئاخۇنبەگ:  
— مۈشۈك مۈشۈ چەڭزە ياغاچ بىلەن كېلىپ باچكىلارنى يەپ كېتىۋاتىدۇ، — دەپ بەرمەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن نايىخان:

— ئۇنداق بولسا بۇ چەڭزىنى كېسىۋېتەيلى، سەن ئۆگزىگە چىق، مەن ئېغىلدا تۇرۇپ ھەرىدەپ كېسىۋېتەي، — دەپ ياغاچنىڭ يېرىمىنى ھەرىدەپ بولغاندا، چەڭزە غاراسلاپ سۈنۈپ كېتىپ ئاخۇنبەگ يىقىلىپ چۈشۈپتۇ ھەمدە چەڭزە ياغىچى تېگىپ ئۇنىڭ پوققى يېرىلىپ كېتىپتۇ. نايىخان بۇنى كۆرۈپ مۇنداق نەزمە ئوقۇپتۇ:

پىر ئەشيا قېنى يىغىپ تۇتتى پەنزىنى،  
ئاخۇنبەگ يىقىلدى كېسىپ چەڭزىنى.

كەپتەر خانىسىنى يېپىپتۇ لوقاق بىلەن،  
ئاخۇنبەگ يىقىلدى پوقاق بىلەن.

(توپلاپ رەتلىگۈچى شىنجاڭ ئۈنۋېرسىتېتى فلورولوگىيە ئىنستىتۇتىدىن دەم ئېلىشقا چىققان)



دەۋلەتشاھ سەمەرقەندى

## «تەزكىرە ئۆش - شۇئەرا» دىن

نەشرگە تەييارلىغۇچى: يۈسۈپ ئىگەمبەردى

### ئۈچىنچى تەبىقە

#### شاھفۇر ئىبنى مۇھەممەد نىشاپۇرى

شاھفۇر ئىبنى مۇھەممەد نىشاپۇرى خۇش پىئىل، بىلىملىك كىشى بولۇپ، زەھىرىدىن فارىيابىي<sup>①</sup> نىڭ شاگىرتىدۇر. سۇلتان مۇھەممەد تەكەش<sup>②</sup> دەۋرىدە مۇنشىلىق (كاتىپلىق) قىلغان. «رسالەئى شاھفۇرى» ناملىق كىتاب ئۇنىڭ قەلىمىگە مەنسۇپ. ئىستىپا ئىلمىدە (شۇنىڭدەك) ئۇنۋان ۋە ئىنشائ توغرىسىدىمۇ بىرقانچە رسالىلەرنى پۈتكەن.

سۇلتان جەلالىددىننىڭ ۋەزىرى نۇرىددىن مۇنشى ۋەھشى تەبىئەتلىك كىشى ئىدى. ئەتىدىن كەچكىچە شاراب ئىچىش بىلەن مەشغۇل ئىدى. بۇ توغرىسىدا شۇنداق نەقىل باركى، شاھفۇر (ھەپتىنىڭ) تۆت كۈنىدە ئۇنىڭ سالامىغا بارار ۋە ھەر قېتىم خاجە شاراب ئىچىش بىلەن بەند بولاتتى. شاھفۇر ئاشۇ ئەھۋال ھەققىدە مانا بۇ نەپىس رۇبائىنى يېزىپ خاجە (نۇرىددىن) گە ئەۋەتتى.

سەندە بار فەزلۇ كامال، مەيپەرەسلىك سەندە بار،  
سەندە بار ئالىي ھىممەت، پەيلى پەسلىك سەندە بار.  
قالدى ئول ئاي چېھرىلەر كۆزىدە ھالىڭ سېنىڭ،

\* بېشى ئۆتكەن ساندا

كى شارابتىن گاھى نۇر، گاھى مەستلىك سەندە بار.

مانا بۇ غەزەلمۇ ئۇنىڭكىدۇر:

زەمانەمۇ پەرىشان يا سېنىڭ زۇلفۇڭ، يا مېنىڭ ھالىم؟  
زەررەمۇ ئول بىنىشان يا سېنىڭ ئاغزىڭ، يا مېنىڭ دىلىم؟

تۇنمۇ قارا زىمىستان يا سېنىڭ ھالىڭ، يا مېنىڭ ھالىم؟  
بالمۇ ئۇ لەززەتى جان يا سېنىڭ لېۋىڭ، يا مېنىڭ تىلىم؟

ھۈكەرمۇ تىزىق مارجان يا سېنىڭ ئاغزىڭ ئىچىرە دۈررى چىشلار؟  
قامىتىڭمۇ ئۇ رەۋان يا چىمەن سەرۋى، يا مېنىڭ كۆڭلۈم؟

ۋەسلىڭمۇ راھەتى جان يا مېنىڭ لەتىق گۈزەل شېئىرلىرىم؟  
ھىجرىڭمۇ ئۆرتەر يامان، يا مېنىڭ نالەم، يا مېنىڭ مەيلىم؟

قۇياشمۇ ئۇ نۇر ئەفشان يا سېنىڭ يۈزۈڭ، يا مېنىڭ پىكرىم؟  
ئاسمانمۇ ئۇ سەرگەردان يا سېنىڭ پەيلىڭ، يا مېنىڭ پەيلىم؟

سۆزلىرىڭمۇ بىئامان يا تەنتەك شامال، يا مېنىڭ شۈبھەم؟  
ۋەدەڭمۇ ئەگرى كامان يا سېنىڭ قاشىڭ، يا مېنىڭ بېلىم؟

تاقىتىمۇ ئۇ نىھان يا سەندە ھايا، يا مەندە ۋاپا؟  
لۇتقىڭمۇ كۆپ يا پىغان، يا مېنىڭ دەردىم، يا مېنىڭ ھىلىم؟

كۆزۈڭمۇ تۆككۈچى قان يا شاھ قىلىچى، يا پەلەك تىغى؟  
غەمزەڭمۇ ئۇ كىسۋۇچان يا جاپا تېغى، يا مېنىڭ تىلىم؟

شاھفۇرنىڭ نەسەبى مەشھۇر ھەكىم ئۆمەر ھەييىماغا بېرىپ تۇتىشىدۇ. ئۇ ھىجرىيە 600 - يىلى (مىلادىيەنىڭ 1204 - يىلى) تەبرىزدە ۋاپات بولغان، ئۇنىڭ جەسىتى تەبرىزنىڭ سۇرخاب دېگەن جايىدىكى خاجە فەزلىددىن خاقانى ۋە زەھىرىددىن فارىيابى يېنىغا دەپنە قىلىنغان. ھەكىم ئۆمەر ھەييىمامۇ نىشاپۇرلۇق ئىدى. ئۇ ناھايىتى پەزىلەتلىك، بولۇپمۇ ئۈجۈم ئىلىمىدە زامانىسىنىڭ يېتۈك كىشىسى ئىدى. پادىشاھلار ئۇنى ئىنتايىن ئەزىزلەپ ھۆرمەتلىگەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، سۇلتان سەنجەر ئۇنى تەختى يېنىدا بىللە ئېلىپ ئولتۇراتتىكەن. خاجە نەسىرىددىن تۇسىي ③ بۇ ئەھۋالنى ھۇلاكوخان ④ ئەرزىگە يەتكۈزۈپ دېگەنكى: «مېنىڭ پەزلىم ئۆمەر ھەييىمىنىڭكىدىن يۈز چەندىن ئارتۇق. لېكىن، بۇ زاماندا بىرەر مۇ ئىش ئۆز قائىدىسىدە بولماي قالدى.»

«ئىزتىزھارۇل - ئەخبار» (ياد ئېيتىلغان خەۋەرلەر) ⑤ ناملىق كىتابنىڭ مۇئەللىپى: «خاجە نىزامۇلمۈلك تۇسىي، ئۆمەر ھەييىم ۋە سەھەن سەبباھ ⑥ نىشاپۇردا بىرگە ئوقۇغان ۋە بىللگە دەرس ئالغانىدى.» دەپ ئېيتقان، شۇ سەۋەبتىن ئۇلار ئۆلتۈرىسىدا دوستلۇق يېپى باغلانغانىدى. خاجە

نزامۇلمۈلكنىڭ ئىستىقبالى يۇلتۇزى كۆتۈرۈلۈپ، ئېتىبار تېپىپ مەملىكەتكە ۋەزىر بولغان چېغىدا، ھەسەن سەبىھ ۋە ئۆمەر ھەبىيىم خاجە (نزامۇلمۈلك) بىلەن ئۇچرىشىش نىيىتىدە ئىسفاھانغا باردى. نزامۇلمۈلك بىلەن ئۇچرىشىشقا مۇيەسسەر بولغاندىن كېيىن خاجە ئۇلارنىڭ پايدە قەدەملىرىگە تۈرلۈك ئىززەت ۋە ئىكراملار كۆرسەتتى. ئارىدىن مەلۇم مۇددەت ئۆتكەندىن كېيىن، خاجە ئۇلاردىن نېمە سەۋەبتىن كەلگەنلىكىنى سورىدى، ئۆمەر ھەبىيىم دېدىكى: «بۇ يەرگە كېلىشتىكى مەقسىتىم شۇكى، ماڭا تىرىكچىلىك مائاشىنى نىشاپۇردىن تەيىن قىلساڭ، پاراغەتتە كۈن كەچۈرسەم.» خاجە نزامۇلمۈلك بۇنىڭغا قوشۇلدى. كېيىن ھەسەن سەبىھقا قاراپ: «سەن نېمە دەيسەن؟» دېدى. (ھەسەن سەبىھ) جاۋاب قىلدى: «مەن دۇنياۋى ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىشقا كۆپرەك ئىلتىپات قىلىمەن.» خاجە ئۇنىڭغا ھەمەدان ۋە دىنۋارنىڭ ھاكىملىقىنى بەردى. (لېكىن)، ھەسەننىڭ مەقسىتى خاجە نزامۇلمۈلك ۋەزىرلىكىگە شېرىك بولۇش ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ (بېرىلگەن) مەنەپنى قوبۇل قىلىمىدى. ۋە خاجەدىن دىلى ئاغرىپ، ئۇنىڭ بىلەن دۈشمەنلىشىپ قالدى. كېيىن سۇلتان مەلىكشاھ مۇلازىملىرى بىلەن دائىمىي ئالاقە ئورناتتى ۋە ئۇلار بىلەن نەرد ۋە شەترەنج ئويناشقا مەشغۇل بولدى. شۇ يول بىلەن سۇلتاننىڭ يېقىنلىرى ۋە مۇلازىملىرىنى ئۆزىگە رام قىلىۋالدى. (ئۇلار ئارقىلىق) سۇلتاننىڭ ئەرزىگە (مانا بۇلارنى) يەتكۈزدى: «يىگىرمە يىلدۇركى، سۇلتان پادىشاھلىق قىلماقتا، ئۇ مەملىكەتتىن نە مىقدار مال ⑦ جەملىنىپ، نە مىقدارنى خەرج قىلىنىۋاتقانلىقىدىن ئەلۋەتتە ۋاقىپ بولۇشى زۆرۈر. سۇلتان خاجە نزامۇلمۈلكنى چاقىرتىپ دېدى: مەملىكەت بويىچە جەملىنىدىغان، سەرپ قىلىنىدىغان مالنى قانچىلىك ۋاقىت ئىچىدە ھېساب - كىتاب قىلىپ بېرەلسەن؟» خاجە جاۋاب قىلدى: «پادىشاھ سەلتەنتى تۈپەيلى، بۈگۈن مەملىكەت چېگرالىرى كاشغەردىن ئەنتاكىيە ⑧ ۋە رۇمغىچەدۇر. ئەگەر ئەستايىدىل تىرىشىپ ھەرىكەت قىلساق، مۇقەررەركى بىر يىل ئىچىدە بۇ ئىش ئاخىرىغا يەتكۈزۈلۈر.» ئەتىسى كەچقۇرۇنلۇقى ھەسەن سەبىھ سۇلتان ئالدىدا يەنە تىز چۆكتى: «ئەگەر سۇلتان بۇ ئىشنى ماڭا تاپشۇرسا ۋە قولۇمنى ئۇزارتسا، قىرىق كۈن ئىچىدە پۈتتۈرۈپ، (ئۇنىڭ ئەرزىگە) يەتكۈزۈمەن.» سۇلتان دەپتەر خانىنىڭ ⑨ ئىختىيارىنى ئۇنىڭغا بەردى ۋە بۇيرىدىكى: «ھېسابچىلار ۋە مۇستەففىيلەر ⑩ ھەسەننىڭ ئىختىيارىدا بولۇپ، بۇ ئىشنى قىرىق كۈندە پايانغا يەتكۈزۈسۇن.» ھەسەن دەپتەر ئىشى بىلەن مەشغۇل بولدى. قىرىق كۈن يېقىنلىشىپ قالغاندى، ئۇ ئىشنى پايانغا يەتكۈزەي دەپ قالدى. خاجە نزامۇلمۈلك بۇ ئىشنىڭ ھەسەننىڭ قولى بىلەن ئاخىرلىشىش مۇمكىنلىكىنى چۈشەندى. (شۇنىڭ ئۈچۈن) ھىيلە ۋە تەدبىر ئىشلەتتى، ئۆز چۆھرىسى ⑪ گە كۆپ ئالتۇن ۋە مال بېرىپ ھەسەننىڭ چۆھرىسى بىلەن دوستلىشىشنى بۇيرۇدى. (نزامۇلمۈلك) چۆھرىسىگە يەنە مۇنداق دېدى: «قىرىقكىچى كۈنى ھەسەن ھېساب - كىتاب ئىشلىرىنى يەكۈنلەپ كېلىدۇ. ئىككىلىمىز ئۇنى سۇلتان دەرگاھىغا ئېلىپ بارىمىز. سەن (يولدا) ھەسەننىڭ چۆھرىسىگە: «قېنى خاجەڭ دەپتىرىنى كۆرەيچۇ، ئۇ نېمىلەرنى يېزىپتۇ. بۇ دەپتەر يېڭىمۇ ياكى مېنىڭ خاجەمنىڭمۇ؟ دېگىن. ھەسەننىڭ دەپتىرى قولۇڭغا چۈشۈشى بىلەن (ئۇنى) ئاستىن - ئۈستۈن ۋە قالايمىقان قىل!» ئۇلار شۇنىڭغا كېلىشتى ۋە خاجە (نزامۇلمۈلك) نىڭ چۆھرىسى قىرىقكىچى كۈنى ھەسەننىڭ دەپتىرىنى (شۇ تەرىقە) قالايمىقان قىلدى. خاجە نزامۇلمۈلك ۋە ھەسەن سۇلتاننىڭ ھۇزۇرىغا كىرىشتى. سۇلتان ھەسەنگە قاراپ دېدى: «دەپتىرىنى مۇكەممەل قىلىدىڭمۇ؟» ھەسەن جاۋاب بەردى: «ھە، مۇكەممەل بولدى.» سۇلتان: «ئۇنداق بولسا دەپتىرىنى كەلتۈر» دېدى. ھەسەن دەپتىرىنى سۇلتاننىڭ ئالدىغا قويۇپ ئاچتى. سۇلتان رەي خۇسۇسىدا سورىغاندى. رومغا تېگىشلىك ۋاراق ئېچىلدى. ھەسەن بىلدىكى، خاجە نزامۇلمۈلك ھىيلە - مېكىر ئىشلىتىپتۇ. (ھەسەننىڭ) كۆڭلى پەرىشان بولدى. قول، پۈتى بوشىشىپ دەپتىرىنى يىغىشتۇرۇشقا باشلىدى. سۇلتان ئۇنىڭغا قاراپ

ئىسقىرتتى: خاجە (نزامۇلمۈلك) شۇ ھامان (سۇلتانغا) ئەرز قىلدى. «ئەي، خۇدانىڭ بەندىسى، مەن بۇ ئادەمنىڭ سەۋدائى ئىكەنلىكىنى باشتىلا بىلگەندىم. لېكىن، پادىشاھىمىز مەجبۇر قىلغانلىقتىن قارشىلىق كۆرسەتمەيدىم. ئاخىر قانداق قىلىپ بۇقەدەر چوڭ مەملىكەت كىرىم - چىقىمىنى قىرىق كۈندە ھېسابلاپ چىقىش مۇمكىن؟» مەجلىس ئەھلى خاجەنىڭ بۇ سۆزىنى ماقۇللاپ، ھەسەنگە مەلامەت قىلىشتى، سۇلتان ھەسەننى دەرھال دەرگاھىدىن ھەيدەپ چىقىرىشنى بۇيرۇدى. ئۇ ئىسفاھاندا يوشۇرۇن رەۋىشتە ئۇ ئۆيىدىن بۇ ئۆيگە كۆچۈپ يۈردى. ئۇنىڭ ئەبۇلفازىل دېگەن رەئىس ⑫ دوستى بار ئىدى. ئۇ (ئاخىر) شۇ ئادەمنىڭ ئۆيىدىن پاناھلىق تاپتى. رەئىس (ئەبۇلفەزىل) ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئالدى. ھەسەن بولسا ئۇنىڭغا ھىيلە ئىشلىتىپ، ئۇنى زىندىقلىق ۋە بىدئەت مەزھىپىگە كىرگۈزۈشنىڭ پىيىگە چۈشتى. ئۇ بىر كېچىسى رەئىس (ئەبۇلفەزىل)گە: «ئەگەر بىرەر يەكەن ۋە ھەمىيەت دوستۇم بولغاندا، بۇ تۈركمەننىڭ پادىشاھلىقى ۋە بۇ سەھرايىنىڭ ۋەزىرلىكىگە پۈتۈنلەي بەھرام بېرەر ئىدىم» دېدى. رەئىس (ئەبۇلفەزىل): «بۇ ئادەم كاشغەردىن تاكى مىسىرغىچە سوزۇلغان مەملىكەتنى پەقەت بىر دوستى ياردىمىدە قانداق يوق قىلالار، بەلكىم ئۇ سەۋدائىلىق دەردىگە مۇپتىلا بولۇپ قالغاندۇر» دېگەن مۇلاھىزىگە باردى. رەئىس ئاشۇ كۈندە بادامنىڭ يېغى بىلەن ئافتمۇن ⑬ ئېلىپ كەلدى ۋە (ئۇلارنى) زەفرەڭگە قوشۇپ بىر دورا تەييارلىدىكى، ئۇ دورا سەۋدائىلىقنى ساقايتار ئىدى. ھەسەن شۇبھىلىنىپ، رەئىسنىڭ ئۆيىدىن قاچتى. دەپلەم كۆھىستاندىكى ئەلمۇت ⑭ قەلئەسىگە كېتىپ تائەت - ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولدى. قەلئە كۈتۈۋال ⑮ نى ئالدامچىلىق بىلەن ئۆز مۇرتىغا ئايلاندۇردى. (ھەسەن سەبباھ) ھەر ۋاقىت قەلئە سىرتىدىكى غاردا ئىستىقامەت قىلىپ، تائەت - ئىبادەت بىلەن مەشغۇل ئىدى. قەلئە كۈتۈۋالى ئۇنىڭدىن قەلئە ئىچكىرىسىگە كىرىپ تۇرۇشنى سورىدى. ھەسەن (سەبباھ) جاۋاب قىلىپ: «مەن بىراۋنىڭ مۈلكىدە ئىبادەت قىلمايمەن، ماڭا قەلئە ئىچىدىن بىر ئۆكۈز تېرىسىگە سىغىدىغان يەرنى ساتقىنكى، تاكى مەن ئۆز مۈلكۈمدە تائەت - ئىبادەت قىلغان بولاي.» دېدى. كۈتۈۋال (قەلئە ئىچىدىن) بىر ئۆكۈز تېرىسى چوڭلۇقىدىكى يەرنى ئۇنىڭغا ساتتى. ھەسەن قەلئە ئىچىگە كىرىۋالغاندىن كېيىن، ئۇ قەلئەنىڭ بارلىق خەلقىنى ھىلە ئىشلىتىپ مۇرت قىلىۋالدى. كېيىن ئۆكۈز تېرىسىدىن يىپ ئېشىپ، قەلئە دەۋازىسىنىڭ بىر قانتىدىن باشلاپ سېپىلىنى ئايلاندۇرۇپ قەلئە دەۋازىسىنىڭ ئىككىنچى قانتىغىچە تارتىپ كەلتۈردى. ئەتىسى ئەتىگىنى قەلئە ھاكىمىغا ئادەم ئەۋەتىپ، ئۇنىڭغا: «ئەمدىلىكتە قەلئە مېنىڭ مۈلكۈم، چۈنكى ئۇ ماڭا سېتىلغان. (بۇنىڭدىن كېيىن) مېنىڭ مۈلكۈمدە تۇرماي، قەلئەدىن چىقىپ كەت!» دېدى. قەلئە ئاھالىسى ھەسەن (سەبباھ)قا مۇرت بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن، ھاكىم ئىلاجسىز ھالدا قەلئەنى تاشلاپ چىقىپ كەتتى.

ھەسەن سەبباھ شۇ تەرىقىدە ھىيلە - مېكىر يولى بىلەن قەلئەنى ئىگىلىۋالدى. ئۇنىڭ باھاسىنى رەئىس ئەبۇلفەزىلگە يېزىپ ئەۋەتتى. مەكتۇبىدا ئۇ مۇنداق دېدى: «ھازىرغىچە بىرمۇ دوستۇم يوق، يۈلەكسىزمەن. ئەگەر يار ۋە دوستقا مۇيەسسەر بولسام ئىشلىرىم يەنىمۇ يۈرۈشۈپ كەتكۈسىدۇر.»

ئۇ مەلئۇن، كىشىلەرنى گۇمراھ قىلىش نىيىتىدە زىندىقىيە ۋە بىدئەت مەزھىپىگە دەۋەت قىلىپ ئەتراپىغا تەشۋىقاتچىلارنى ئەۋەتتى. ئىران ۋە تۇراندىكى كۆپىنچە خەلق كۆپ يىللار ئاشۇ يىرگىنچىلىك ئاپەتكە گىرىپتار بولۇشتى. ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنىڭ بۇنىڭدىن زىيادە زىكىر قىلىنىشى قىسسىمىزنى ئۇزارتىۋېتىدۇ.

ھۇلاكوخان دەۋرىدە كۆپ قىسىم قەلئە ۋە مۇستەھكەملەنگەن جايلار ئىشغال قىلىنىپ، بۇلارنىڭ



سەلتەنتىمۇ يىمىرىلدى. خاجە نەسرەددىن تۈسى بۇ ھەقتە تۆۋەندىكى قىتئەنى ئېيتقان:

ئالتە يۈز ئەللىك تۆت يىل دەۋر سۈردى ئەرەب،  
زۇلقەئدە ئېيى ئاۋۋالقى دۈشەنبىسى كەلگۈنچە تا.  
چۈشتى تەختتىن سەمائىلى پادشاھى خۇرشاھ ئول كۈنى،  
چۆكتى تىز ھۇلاكو تەختى ئالدىدا پۈتكۈل ماسىۋا.

### جەمالىددىن مۇھەممەد ئىبنى ئەبدۇرەززاك ئىسفاھانىي<sup>①⑥</sup>

ئىسفاھاننىڭ كاتتىلىرى ۋە ئالىملىرىدىن بىرى، ئۇ كۆپ مەرتىۋە ۋە يۇقىرى ئابروۋىغا ئېرىشكەن شېرىن سۆزلۈك شائىر. كەمالىددىن ئىسمائىل ئىسفاھانىي ئۇنىڭ ئوغلىدۇر. سۇلتان ئۇلۇغبەگ كۆرەگان جامالىددىن مۇھەممەد (ئىبنى) ئەبدۇرەززاك سۆزلىرىنى كەمالىددىن ئىسمائىلنىڭ سۆزلىرىدىن ئارتۇق كۆرەتتى ۋە شۇنداق دەيتتى: «ئەجەبا، ئاتىنىڭ سۆزلىرى پاكىزرەك ۋە شائىرانىرەك. لېكىن، بۇ سەۋەبتىن ئوغۇلنىڭ سۆزلىرى شۆھرەت تېپىپتۇ.» بۇ دەۋا دەلىلسىز بولۇپ بۇ كىبىرلىنىشتۇر. چۈنكى، كەمالىددىن (ئىسمائىلنىڭ) سۆزلىرى نازۇك، زاھىرى ئاسان، مەزمۇنى چوڭقۇردۇر. ئەمما، پادشاھلار سۆزىگە شەك كەلتۈرمەككە ئاۋامنىڭ ھەقىقى يوق. (يەنى): پادشاھلار سۆزى — سۆزلەر پادشاھىدۇر.»

خاجە جەمالىددىن ئىبنى ئەبدۇرەززاك سۇلتان جەمالىددىن خارەزمشاھ<sup>①⑦</sup> ھۆكۈمرانلىقى يىللىرىدا مەيدانغا چىقتى ...

سۇلتان جەلالىددىن خارەزمشاھ مەرد، شىجائەتلىك، خۇش پېئىل ۋە مۇناسىۋەتكە ماھىر پادشاھ ئىدى. ئاتىسى سۇلتان مۇھەممەد خارەزمشاھ موغۇل لەشكەرلىرىدىن قېچىپ كاپۇل تەرەپكە راۋان بولدى. چىڭگىزخان ئالدىن يۈرەر لەشكەرلىرىنى جەلالىددىننىڭ كەينىدىن ئەۋەتتى. سۇلتان جەلالىددىننىڭ ئۇنىڭغا قارشىلىق كۆرسىتىشكە ماجالى يەتمىدى. ئەمما، كاپۇلغا قاراشلىق پەنجىھەر<sup>①⑧</sup> جېڭىدە موغۇل لەشكەرلىرىنى تارمار قىلدى. شۇنىڭ بىلەن چىڭگىزخان شەخسەن ئۆزى لەشكەر تارتىپ ئۇنى قوغلاشقا مەجبۇر بولدى. جەلالىددىن پايى مۇرغ ۋە قارشىدىن كۆچۈپ جەيھۇن (ئامۇ) دەرياسىدىن كېچىپ ئۆتتى. ئۇ بامىيان ئارقىلىق غەزنىگە قاراپ يۈردى. سىند دەرياسىنىڭ بويىدا ئىككى تەرەپ لەشكەرلىرى قاتتىق تۇتۇشتى. سۇلتان جەلالىددىننىڭ قارشىلىق كۆرسىتىشكە كۈچى يەتمىدى. ئۇنىڭ لەشكەرلىرى تارقىلىپ كەتتى. چىڭگىزخان دەريا بويىغا كېلىپ ئاتتىن چۈشتى، جەلالىددىن بولسا ئات بىلەن ئۆزىنى سىند دەرياسىغا ئېتىپ ئۈزۈپ دەريادىن ئۆتۈپ كەتتى. بۇ ھالنى چىڭگىزخاننىڭ لەشكەرلىرى كۆرۈپ تۇردى. جەلالىددىن دەريانىڭ يەنە بىر قىرغىقىغا چىقىپ ئاتتىن چۈشۈپ، نەيزىسىنى يەرگە سانجىپ، كىيىم - كېچەكلىرى ۋە قورال - ياراغلىرىنى نەيزىسىگە ئېسىپ قويۇپ يەردە ئولتۇردى. چىڭگىزخان دەريا بويىغا كېلىپ سۇلتان جەلالىددىننىڭ مەردانلىكىگە ئاپىرنىلار ئوقۇدى ۋە سۇلتاننى چاقىرىپ: «ئەي شاھزادە، سېنى چىرايلىق ۋە سەرۋى قامەت دەپ ئاڭلىغانىدىم، ئورنۇڭدىن تۇر، قەددى - قامىتىڭنى بىر كۆرەي.» سۇلتان جەلالىددىن قامىتىنى رۇسلىدى. چىڭگىزخان يەنە چاقىردى: «ئەي شاھزادە، ئولتۇرۇۋەر، سېنىڭ قەددى - قامىتىڭ مېنىڭ ئاڭلىغىنىمدىن يۈز چەندەن زىيادە ئىكەن.» سۇلتان جەلالىددىن ئولتۇردى. چىڭگىزخان يەن چاقىردى: «ئىستىكىم شۇ ئىدىكى، ئۆمرۈمنى ئاۋات قىلساڭ. (مەيلى) ئەمدى سالامەت كېتىۋەر.» (شۇنىڭدىن كېيىن) چىڭگىزخان دەريا بويىدىن ئارقىغا قايتتى. ئەمەلىيەتتە سۇلتاننىڭ قېشىدا بارى - يوق يەتمىشچە كىشى ئامان قالغانىدى، ئۇلار سۇلتان جەلالىددىننىڭ

ئالدىغا كېلىشتى. (ئۇلار) گىبرىك ۋە سۇۋاد<sup>19</sup> تەرىپىدىن مۇلتانغا كېتىۋاتقان ئافغان كارۋىنىنى لاھورغا يېقىن جايدا بۇلاپ ئۆزىنى كۈچەيتىۋالدى. تۆت يۈزگە يېقىن قوراللانغان ئافغانمۇ سۇلتانغا كېلىپ قوشۇلدى. شۇ چاغدا بەلخنىڭ دەريى ئەنجىر دېگەن جايدا موغۇللاردىن قورقۇپ قاچقان لاچىن ھەزارىسى<sup>20</sup> (ئەمىر خۇسرەۋ دېھلىۋېي ئەسلىي شۇ ھەزارىدىن چىققانىدى.) قالغان سەككىز يۈز كىشى بىلەن كېلىپ سۇلتانغا قوشۇلدى. ئۇلار كېيىنچە كەركەسبۇل قەلئەسىنى ئىشغال قىلدى. مۇلتان پادىشاھى سۇلتان جەلالىددىن بىلەن سۇلھ تۈزدى. ھىندىستان پادىشاھى ئەلاۋوددىن كەيقۇبات<sup>21</sup> قىزىنى سۇلتانغا بەردى. سۇلتان جەلالىددىن ھىندى دەرياسى بويىدا ئۈچ يىل يەتتە ئاي ھۆكۈمرانلىق قىلدى. كېيىن، چىڭگىزخاننىڭ دەشتى قىپچاق<sup>22</sup> تەرەپكە قايتقانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ ھىندى دەرياسىدىن كاج ۋە مەكران<sup>23</sup> يولى بىلەن كىرمانغا كەلدى. ئاتىسىنىڭ (يەنى سۇلتان مۇھەممەد خارەزمشاھنىڭ) ئەمىرلىرىدىن بىرى بولغان ۋە كىرمان ھاكىمى بەراق ھاجىپ سۇلتاننى قارشى ئالدى. ئۇنىڭغا كۆپ پۇل ۋە ئىنئاملارنى بەردى. سۇلتان كىرماندىن فارسقا كەلدى. ئاتابەگ سەئىد ئىبنى زەنگى<sup>24</sup> ئۇنىڭ ئالدىغا ئادەم ئەۋەتتى ۋە ئۇنىڭغا پېشكەش<sup>25</sup> بەردى. ئەمما، ئۆزى قەلئەدىن چىقمىدى. سۇلتان ئىسفاھان، ئىراق ۋە ئەزەربەيجاننى بويسۇندۇردى. خۇراسان، ئىراق خەلقى ئۇنىڭ كەلگەنلىكىدىن شاد - خۇرام بولۇشتى. موغۇل شېھنە<sup>26</sup> لىرىنى ئېسىپ ئۆلتۈرۈشتى، مۇردىلىرىنى بولسا كۆيدۈرۈپ تاشلاشتى.

سۇلتان جەلالىددىن بىرنەچچە يىل ئىران زېمىنىنى ئادالەت ۋە ئىنساپ بىلەن ياخشى ئىدارە قىلدى. ئۇنىڭ ئىنىسى غىياسىددىن بەزمىدە مەي ئېچىپ ئىسىنى يوقىتىپ سۇلتاننىڭ خاس كىشىلىرىدىن بىرىنى ئۆلتۈرۈپ قويدى. كېيىن ئۇ قىلغان قىلمىشىدىن ۋەھىمىگە چۈشۈپ قېچىپ كەتتى ۋە بىر نەچچە قېتىم سۇلتان جەلالىددىنغا قارشى ئىسيان كۆتۈردى. ئاخىر كىرمان ھاكىمى بەراق ھاجىپ ... تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى. پادىشاھلىق تاكى ئوتتۇز مىڭ كىشىلىك موغۇل قوشۇنى نەھىمە ۋە شىمتاي باشچىلىقىدا يەنە ئىرانغا باستۇرۇپ كىرگىنىگە قەدەر ئۇزاق ۋاقىت سۇلتان جەلالىددىن قولىدا تۇردى. سۇلتان ئىسفاھاننى تاشلاپ، يەنە موغۇل قوشۇنىدىن قاچتى ۋە ئەزەربەيجانغا كەلدى، لېكىن ئۇ جايدىمۇ تۇرالماي بىدلىسكە باردى. مەلىك ئەشرەف<sup>27</sup> ئۇنىڭغا قىزىنى بەردى. موغۇل لەشكەرلىرى ئۇنى قەستلەش ئۈچۈن بىدلىسكە قاراپ يۈردى. مەلىك ئەشرەف موغۇل لەشكەرلىرىنىڭ يېقىنلاپ قالغانلىقىنى ئۇنىڭغا كۆپ قېتىم ئېيتقان بولسىمۇ، لېكىن سۇلتان ئۇنىڭ سۆزلىرىگە ئېتىبار قىلمىدى. ئەكسىچە ئۇنىڭ بۇنداق قىلىشتىكى مەقسىتى مېنى ئۆز تەۋەلىكىدىن قوغلاپ چىقىرىش دەپ گۇمان قىلدى. بىر كېچىسى موغۇل لەشكەرلىرى شەھەر ئاستانىسىدە پەيدا بولدى. بۇ ۋاقىتتا سۇلتان جەلالىددىن بولسا ئەشرەفنىڭ قىزى بىلەن ئۇخلاپ ياتقانىدى. (مۇلازىملار) سۇلتاننى ئويغىتىپ، موغۇل لەشكەرلىرىنىڭ كەلگەنلىكىنى خەۋەر قىلدى. سۇلتان مەلىك (ئەشرەف) نىڭ قىزىغا: «ئاتاڭ توغرا ئېيتىپتىكەن، مەن ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، ماڭا قىلتاق قويۇۋاتىدۇ دەپ قاپتىمەن. ئەمدى قانداق قىلىسەن؟ مۇشۇنداق ۋەزىيەتتە ماڭا يولداش بولۇپ قالارسەنمۇ؟» دېدى. خوتۇنى: «ھەئە، بولمەن.» سۇلتان ئۇنى ئېتىغا مىنگەشتۈرۈپ يېرىم كېچىدە بىدلىستىن قاچتى. بەزىلەرنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، ئۇ ئۆزى يالغۇز قاچقان. ... قىسسىگە كەلسەك، سۇلتان ئۆزىگە مىراس قالىدىغان مەملىكەتتىن ۋاز كېچىپ بىر مەزگىل سەھرا ۋە باياۋانلاردا يۈردى. سۇلتاننىڭ ئاخىرقى تەقدىرى تارىخچىلارغا مەلۇم بولماي قالدى. بەزىلەر سۇلتاننىڭ ئېتى ۋە كىيىم - كېچىكىنى دەپ ئۇنى قەستلەپ ھالاك قىلغان، دېيىشسە، يەنە بەزىلەر، سۇلتان سەلتەنەت ۋە دۇنيانىڭ ئىشلىرىدىن قول ئۈزۈپ، قەلەندەرلەرچە كىيىنىپ روم ۋە شامدا ئىستىقامەت قىلغان، ئەمما ھېچكىممۇ ئۇنى تونۇمىغان. ئون يىلغىچە كىشىلەر گاھى - گاھىدا «سۇلتان پالانى جايدا پەيدا بوپتۇ.» دېگەن خەۋەرلەرنى ئاڭلىغان شەھەر خەلقى بۇ خەۋەردىن زىيادە سوۋىنۇپ ناغرا

چالدۇرۇش ئاتتى ھەمدە موغۇل پاسىبانلىرىنىڭ ئۈستىگە ھۇجۇم قىلىش ئاتتى. لېكىن، بۇ خەۋەرلەرنىڭ ئاساسى يوق ئىدى. ئاقىۋەتتە كۆپلىگەن مۇسۇلمانلار موغۇللارنىڭ قولىدا ئۆلتۈرۈلدى. سۇلتاننىڭ داڭقى ئەنقانىڭ داڭقىغا، ئۇنىڭ ۋۇجۇدى بولسا كىمىيا ۋۇجۇدىغا ئوخشايتتى. ھەقىقەتلەر تۈگۈننى ئاچقۇچى شەيخ رۇكىئەددىن ئەلا ئۇدەۋەلە سىمىنانىي<sup>28</sup> دىن نەقىل قىلىدۇكى، ئۇ كىشى شۇنداق ئېيتقانكى: «كۈنلەرنىڭ بىرىدە مەن پىرىم نۇرىدىن ئەبدۇرەھمان ئىسفىرائىلنىڭ ئالدىدا ئولتۇراتتىم، شەيخ مەجلىسنى تاشلاپ سىرتقا چىقىپ كەتتى، مۇرىتلىرى ۋە سۆھبەتداشلىرى بولسا تۇتۇپ قېلىندى. شەيخ شۇنىڭدىن كېيىن ئۈچ كېچە - كۈندۈز خانىقاغا قايتىپ كەلمىدى. مۇرىتلار: شەيخىمىزگە نېمە بولغاندۇ، بىرەر دۈشمەن ئۇنىڭغا قەست قىلغاندۇمۇ؟ دەپ ئۇنىڭدىن ئەنسىرەشتى ۋە ئۇنى ئىزدەشكە باشلىدى. ئۇلار تاكى باغدادنىڭ خارابىلىكلىرى ۋە بوستانلىقلىرىغىچە قويمىي ئىزدەشتى. (بىر كۈنى) ناماز شام ۋاقتىدا تويۇقسىز (شەيخ) خانىقاغا كىرىپ كەلدى. (بۇنىڭدىن) مۇرىتلىرى تولىمۇ سۆيۈندى. مەن شەيختىن بىر نەچچە كۈن يوقىلىپ كېتىشنىڭ سەۋەبىنى سورىدىم. (ئۇ كىشى): «سۇلتان جەلالىددىن سەلتەنەت ئىشلىرىدىن ۋاز كېچىپ دەرۋىشلەر جامائەسىگە كىرگەنكىن. بىر نەچچە يىل تائەت - ئىبادەت ۋە سۈلۈك بىلەن مەشغۇل بولۇپ ۋەلىيلىك دەرىجىسىگە يېتىشكەن. (ئۇ) شۇ كۈنلەردە باغدادقا قاراشلىق سەرسەر قىشلىقىدا جەندە ياماش بىلەن مەشغۇل بولۇپ يۈرۈپ تەڭرىنىڭ رەھىمىتىگە يېتىپتۇ. بۇ ھەقتە غايىب ئالەمدىن ماڭا خەۋەر كەلدى. (شۇنىڭ بىلەن ئاشۇ قىشلاققا) باردىم ۋە ئاشۇ كۈنى ئۇنى يۇيۇش ۋە كېپەنلەپ دەپنە قىلىش بىلەن مەشغۇل بولدۇم...»

### رۇكىئەددىن قۇبائىي<sup>29</sup>

رۇكىئەددىن قۇبائىي مەشھۇر شائىر، ئەسىرىدىن ئۈمىنىنىڭ<sup>30</sup> شاگىرتى، فۇرى بەھائىي جامىنىنىڭ<sup>31</sup> ئۇستازى. ئۇ ئەسلىي تۈركىستانلىق بولۇپ، ساياھەت قىلىپ ئىران، ئىراققا كېلىپ قالغان؛ ئىسفاھاندا بەدرىددىن جاجىرمىي بىلەن چېلىشقان ۋە مۇشائىرە قىلغان. ئۇنىڭ شېرىن سۆزلۈكلىكىگە كەلسەك، ئۇنىڭ سۆزلىرى بەدرىددىن جاجىرمىيىنىڭ سۆزلىرىدىن پاساھەتلىك. قۇبائىي بەدرىددىن جاجىرمىيىنىڭ ئۇستازى شائىر مۇجىرىي (بەيلەقانىي) بىلەن دەۋرداش. مەۋلانا رۇكىئەددىن (قۇبائىي) خاجە ئىززىددىن ھەققىدە مانا بۇ قىتئەنى ئېيتقان:

نە بولغاي بۇ مەسەل ئاخىرى مەخدۇم،  
قاچانغىچە مەن ئازاب قولىدا مەزلۇم؟

ئون يىل شۇ دۆلەت دەپ چەكتىم مەن زەخمەت،  
ئاقىۋەت قالدى دىل مۇرادتىن مەھرۇم.

يولۇم مەن بەندىنىڭ خىزمىتى دۇئا،  
ھەيران قىلدى ئاخىر ھەر ئىككى يولۇم.

دۇنيا يامان، دەۋران سىتەمكار ئىكەن،

ئادەملەر تولىمۇ جاھىل ۋە زالىم.

بىبەھرە ئەمەسمەن ئىلمۇ ھۈنەردىن،  
 بىگانە ئەمەستۇر ساڭا ھەم ئىلىم.  
 سەن نە قاشقاسەنۇ، مەن نە بايدۇرمەن،  
 سەن نە خىزمەتكار سەن ۋە مەن نە مەخدۇم.  
 سەن ھامان پادىشاھ سەن، مەن ھامان قۇلمەن،  
 سەن ھامان ھاكىمىسەن، مەن ھامان مەھكۇم.  
 پادىشاھ پەزىلىتىن نەزمىدۇر بول بەيت،  
 خۇدا راھەت قىلغۇر سەنئىي مەرھۇم.  
 نە قىلساڭ قىلىۋەر ئىختىيار سەندە،  
 ئىستە، بەر مۇكاپات، ئىستە قىل ھۆكۈم.  
 قۇبا تۈركىستان چېتىگە جايلاشقان گۈزەل بىر ۋىلايەت، بۇرۇن چوڭ شەھەر ئىكەن، ئەمما ھازىر  
 خارابىلىككە ئايلانغان. شۇ چاغلاردا بۇ يەردە موغۇل ۋە قالماق ياشىغان.

### تۆتىنچى تەبىقە

بۇ تەبىقىدە يىگىرمە پەزىلەت ئىگىسى سۆزلىنىدۇ. ئاخىرىدا شائىرلار بايان قىلىنىدۇ. بەزى  
 ۋەھدانىيەتچىلەر ۋە دانالار چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلىرى ۋە ئۆتكۈر تەپەككۈرى بىلەن ئېرىپان دەرياسىدىن  
 دۇردانە چىقىرىشقاندى، بۇ تەزكىرىدە ئۇلار ئەسكە ئېلىپ ئۆتۈلىدۇ.

### شەيخ ئىزىددىن پۇرھەسەن ئىسفىھرائىنى

شەيخ ئىزىددىن پۇرھەسەن ئىسفىھرائىنى مەرىپەتلىك، ۋەھدانىيەتچى ۋە سوپى سۈپەت كىشى ئىدى.  
 ئىسلام ۋە مۇسۇلمانلار شەيخى شەيخ ئەلى لالانىڭ ئىزباسارلىرىدىن. شەيخ جەمالىددىن ئەھمەد زاكىرنىڭ  
 مۇرىتىدۇر. ياخشى كىشى، ئۇ گەرچە ئەۋلىيالار نەسەبىدىن بولسىمۇ، شائىرلىقتىمۇ يېتۈك كىشى ئىدى.  
 تۈركچە ۋە پارىسچە شېئىرلارنى ياخشى ئېيتاتتى. تۈركچە شېئىرلىرىدا «ھەسەن ئوغلى» دېگەن  
 تەخەللۇسنى قوللىناتتى. ئۇنىڭ دىۋانى رۇم ۋە ئەزەربەيجاندا مەشھۇردۇر. مانا بۇ غەزەل ئۇنىڭ دىۋانىدىن  
 ئېلىنغان:

ئەفتادە ھالدۇر بىرەھىم ئول شوخ نىگارم، نە قىلاي؟  
 ئويلاپ دىلىمدا قالمادى سەۋرى قارارم، نە قىلاي؟

نالە قىلىپ قاچانغىچە تەنبە ئالۇرمەن ئەل ئارا،  
 كۆيدى دىلىم ھەقىقەتەن، مەن ئاشىقى زارىم، نە قىلاي؟  
 كۆرسەتسە گەر ئاي يۈزلۈكۈم بىر كۈن كېلىپ دىدارىنى،  
 يولتۇز سانالماي كېچىلەر ئۆرتەنسە بارىم، نە قىلاي؟

ئالدى مېنىڭ دىلىمنى يار، بەرمىدى ماڭا ئېتىبار،  
 قالدىم يارسىز، يۈرەكسىز، يوقتۇر دىيارىم، نە قىلاي؟

يىقىتسا ئاياغدىن يار غېمى بارمۇ بۇنىڭ داۋاسى ھېچ،  
 ئىشىقىدا ئايلىنۇر باشىم، يوق ئىختىيارىم، نە قىلاي؟  
 ئىككى جاھاندا دوست ئېتۇر ھۆسنى زىيادلارنى خۇدا،  
 پۇرى ھەسەن ئېيتۇر، بۈگۈن يوق دوستۇ يارىم، نە قىلاي؟

فەخرىددىن بەناكەتتى 32

فەخرىددىن بەناكەتتى دانشمەن ۋە پەزىلەتلىك كىشى. سۇلتان ئەبۇسەئىدخان دەۋرىدە ئۆتكەن بولۇپ، «تارىخى بەناكەتتى» نى يازغان. ئۇنىڭدا خىتا پادىشاھلىرىنىڭ كېلىپ چىقىش تارىخى، ھىندىستاندا يۈز بەرگەن ۋەقەلەر، يەھۇدىيلارنىڭ ئەھۋالى، رۇم ۋە باشقا (مەملىكەت ۋە خەلقلەر) نىڭ ئەھۋالىنى كەڭ ۋە تەپسىلىي ھالدا بايان يېپىغا تىزىلغان. ئۇنىڭدىن ئىلگىرى تارىخچىلاردىن بىرەررمۇ بۇ ئەھۋاللارنى بەناكەتتىچىلىك بايان قىلمىغان. ئۇنىڭ شائىرلىقتىمۇ مەرتىۋىسى يوقىرى بولۇپ، پاكىز قەسىدىلەر ۋە پىششىق قىتئەلەرنى ئېيتقان. بۇ غەزەل ئۇنىڭكىدۇر:

نە ئۈچۈن غەزەپتە جانان، نە مۇددىئاسى ئېيتقىن؟  
 ئۆتكۈنچىمۇ ئەھدۇ پەيمان، يا سۈبھى ساباسى، ئېيتقىن؟

بولماس سەۋەبسىز ئەسلا بۇ شوخلۇقى دىلبەرلىك،  
 بۇ خۇشلۇقۇ سەركەشلىك، قايدا ئاداسى ئېيتقىن؟

يۈزىدە بار مەلاھەت، قەددىدە بار زەرافەت،  
 بۇ كۈن زامانە ئىچرە بارمۇ قىياسى، ئېيتقىن؟

ئىشىق ئىچرە كىمكى بىمار بولسا يوقتۇر دەۋاسى،  
 بىردەم مەھبۇب جامالى — ئاشىق دەۋاسى ئېيتقىن؟

كۆڭۈلسىزگە رەھىم قىلماق ئەيب ئەمەستۇر، ئەي جانان،

ئاشىقلار رەھىم ئېتۇر ھەتتا خۇداسى، ئېيتقىن؟  
 ئاشىق دەۋاسى ئېيتقىن؟

ھەر كەچ دىماغىمغا شامال چېچى ھىدىنى كەلتۈرەر، نىمە مەن  
ھەم رازۇ ھەمدەم ئاڭغا بىدە ساباسى، ئېيتقىن؟  
بەناكەتتىننىڭ پەخرىنى نېچۈن ئەرزان ساتۇرسەن، نىمە مەن  
خاجە، ئەقلىڭ ئالغان ئول رەقىب ئاشناسى، ئېيتقىن؟

ھەكىم نىزارىي كۇھىستانىي 33

ھەكىم نىزارىي كۇھىستانىي تەبىئىتى مۇلايىم، ئالىم كىشى بولۇپ، سۆزلىرى يېقىشلىق ۋە  
ئېتىبارلىق ئىدى. ئۇ جەمئىيەت ئەخلاقى توغرىسىدا «دەستۇرنامە» ناملىق ئەسەرنى يازغان. بۇ كىتاب  
ئىستېدات ساھىبلىرى ئارىسىدا ئەزىز ۋە مۆتىۋەردۇر. تۆۋەندىكى بېيىت مىسال تەرىقىسىدە ئاشۇ  
كىتابتىن ئېلىندى. بۇنىڭدىن ئۇنىڭ ۋەزنى مەلۇم بولىدۇ:

قىرىق يىللىكى مەدداھلىق ھۈنرىم بولدى،  
ھازىرغىچە ئۇنىڭدىن نە مەنپەئەت كەلدى.

يەنە:

كەل، بۇ ئەيش مەۋسۇمىدۇر، زەۋقۇ شەۋق يايىمىش قانات،  
يېيىلىپتۇ باغ ئارا ئۆت - چۆپلەر مىسلى بىسات.

پەلەك خەزىنىدارى تۆكۈپتۇ لالە ھەريان،  
بېشى تاغ ئېتىكىدە، سوڭى ئالىي سەماۋات.

ھاياسى يوق خەتتە 34 نىڭ چۆپ ئۈستىگە قونۇپتۇر،  
ئەيلەپ تىلىن قوڭغۇراق سەيسەر مىسالى ۋەتۋات 35.

يەتمىسە ھەم ۋەسلىگە، كۆرسە ئەگەر لەيلىنى،  
مەجنۇنغا شۇ داۋادۇر، پايدىسىز يۈزلەپ بۇقرات.

ئاتتى ئاۋام باشىمغا مالا مەتلەر تېشىنى،  
رەئد بىرلە نەفت قەرۋرە 36 ئاتقان كەبى خۇرافات.

نىزارىي قامەتنى پۈكمەك ساڭا نە ھاجەت،  
زامان تىككۈچىسىدىن تاپتى قەبا تالاپەت.

نىزارىي نىڭ سۆزلىرى گەرچە مەيپەرەستلىك يوسۇنىدا بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ مەرىپەت ۋە ھەقىقەت  
توغرىسىدا ئېيتقان سۆزلىرىمۇ بار. ئۇنىڭ ئالىم ۋە دۇرۇس كىشى ئىكەنلىكىنى سۆزلىرىدىن

بىلىۋالغىلى بولىدۇ. (شۇڭا) ئۇنى مەيپەرەس ھېسابلاش بوھتاندۇر. بەزىلەر نىزارىنى دانا ۋە ۋەھدانىيەتچى ھېسابلايدۇ. بەزىلەر ئۇنى ئىسمائىلىيەلەر جامائەسىدىن دېيىشىدۇ. ئەمما، بەزى كىشىلەر نىزارىنىڭ تەخەللۇسى توغرىسىدا شۇنداق دېگەن: ئۇ كىشى ئورۇق بولغانلىقتىن ئۆزىگە «نىزارى» دېگەن تەخەللۇسنى قويغانىكەن. يەنە بەزىلەر، نىزارى ئىسمائىلىيە خەلىپىلىرىدىن ۋە ئۆزىنى ئۇلارغا مەنسۇپلۇق بەرگەن دېيىشىدۇ. ئەمما، ئىككىنچى سەۋەب ھەقىقەتتىن يىراق.

ئىسمائىلىيە خەلىپىلىرى ئۆزلىرىنى ئىسمائىل ئىبنى جەئفەر ئىبنى مۇھەممەدكە باغلايدۇ ۋە باشقا ئىماملارغا قارشى تۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ ئۇلۇغى مەھدى بولۇپ، ئۇ ھىجرىيە 391 - (مىلادىيەنىڭ 931 - يىلى) يىلى مىسىرغا ھۇجۇم قىلدى ھەمدە ئۇ يەرنى ئىشغال قىلدى. ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى بىر مەزگىل مىسىردا خەلىپە بولۇپ تۇردى.

### جەلالىددىن ئىبنى جەئفەر فەررەخانى

جەلالىددىن ئىبنى جەئفەر فەررەخانى تۈز، ھىممەتلىك ۋە سېخى كىشى بولۇپ، دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ ئۆتكەن. ئۇ شائىر ۋە ئالىملارنىڭ خىزمىتىدە بولغان، ئۆزىمۇ خۇش سۆزلۈك شائىر ئىدى. ئۇ شەيخ سەئىدى شىرازىغا نەزىرە يازغان ھەمدە شەيخ نىزامىنىڭ «مەخزانۇل - ئەسرار» (سىرلار خەزىنىسى) ناملىق ئەسىرىگە مىڭ بېيىتتىن ئارتۇق چوڭقۇر مەنىلىك شېئىر بىلەن جاۋاب ئېيتقان. تۆۋەندىكى داستان ئاشۇ جاۋابتىندۇر:

مېۋىزار ئىچىگە كىردى بىر كۈن ئۇ،  
كىچىككەنە بىر تەلبە قۇشنى كۆردى ئۇ.  
تومشۇقى بىلەن چاڭگىلى ئىدى ئۇزۇن،  
گاھ چوقۇپ بىر مېۋە يەيتتى، گاھ ئۈزۈم.  
خامۇ پىششىق يارىنى چوقۇلار ئىدى،  
خامۇ پىششىق تەڭلا تۆكۈلەر ئىدى.  
كۆرۈپ باغۋەن قەھرى ئوت ئالدى شۇئان،  
كۆيدى ئوتىدىن زېمىنۇ ئاسمان.

چېچىپ دان، ئول توزاق تاشلىدى باغقا،  
نە ئەجەب غاپىل قۇش چۈشتى توزاققا.  
باغۋەن پىستىرمىدىن دىۋىدەك ئېتىلدى،  
ئىككى - ئۈچ سەكرەپ قۇش بېشىغا كەلدى.

قىلدى دېھقان دىت بىلەن يېڭى باغ،  
ياندى باغدا لاللىلەر مىسلى چىراغ.  
سەرۋى گۈلى تالنى ئەگدى، سەپمۇ سەپ،  
كان ئانار بىلەن بېھىگە تۆت تەرەپ.  
بولدى نەرگىس ئەترىدىن سەرمەست چىمەن،  
كۆرك تالاشۇر ياسىمەن بىلەن سۈمەن.  
ھەر دەرەخنىڭ شاخىدا سايرايدۇ قۇش،  
كەتكۈزۈپ ھۈشىدىن، قىلۇر كۆڭلىنى خۇش.

كۆرسە بوستان ئىگىسىن ئۈركۈيدۇ پىل،  
قولغا ئالدى ئول ھەۋەس يولىدا بىل.  
يەر قېزىپ ئاققۇزدى سۈنى ھەر تامان،  
خۇددى ھەربىر مېۋىگە بەخش ئەتتى جان.



كەسمەك ئۈچۈن ئاشۇ قۇشنىڭ بويىنى، يېتىپ مەھشەرگىچە يەردىك، ئىچەردىك. «ئىككىنچى پىچاق ئالدى تېزلا كولاپ قويىنى. قۇشنىڭ قولىنىڭ ئاستىدا، ئازاد ئەتكىنىگە بولۇپ پۇشايمان، چۆكتى غەمۇ غۇسسە نەھرىگە باغۋەن. دېدى: «ئەي، ئەر يېگىت ھودۇقما زىنھار. يەنە مال ھەۋسى قەلبىگە چۈشتى، يەنە مىكرۇ ھىيلە يولغا چۈشتى. دېدى: «شاختا سۆھبەت ئەيلەش پەرز ئەمەس، مىڭلاپ گۆھەر سۆھبىتىڭگە ئەرزىمەس. كەل، دىلىم ئارامى بول، ئاھاڭى بول، كۈنلىرىمنى ئەيلە رەڭلىك، رەڭگى بول. جان دېسەڭ، جانۇ جاھاننىمى بېرەي، خالىساڭ ئىچكىلى قانىمنى بېرەي.» ئۈرۈپ قەھ - قەھ قەددىنى قۇش تۇتتى غاز، دېدى: «سەن ئەخمەق ئادەم، مەسخىرە باز. بىلمەي تۇرۇپ تامېنىڭ قارىنىدا مال، بىلگەن ئىدىڭكى، مېنىڭ قانىم ھالال. ئەمدى سەن بىلىدىڭكى، بەس باردۇز مالىم، نە كېچەر، چۈشسەم قولۇڭغا ئەھۋالىم؟ ئېيتقاندىم مەن ساڭا، ئەي قىساسكار، تاپالمىساڭ بولما، دەپ ئاۋارە زىنھار. يېپىشما كۆپ، يىرگىنۇر مەن يۈزۈڭدىن، نەسەتتىم چىقىپتۇ تېز ئېسىڭدىن.» قۇش ئۇنى باپلىدى گەپنىڭ مۇھىمى، يوق ئىدى قارىنىدا ئۆردەك تۇخۇمى. نە قىلار ئۇندا تۇخۇم ئويلاپ كۆرۈڭ، خاتىمە ئول ئۆزى كەلمەس ئاخىر تۇخۇمغا تەڭ. ئەقلى - ھوشۇڭ ئەگەر بولمىسا چولتا، بۇ سۆزنى پەملىمەك تەس ئەمەس ئەسلا.

جان قاچماس ئالۇرسەن، ئەمما رەھىم ئەيلە، سەن مەندىن ئاجىزمۇ يا زورمۇ، ئويلا؟ ئۆزى تارت قارىنىمى تۆكۈشتىن پەقەت، ئېيتاي ئەستىلىككە ئۇچلا نەسەت. بىرىنچىسى شۇكى، كىم ئەگەر ساڭا، بولمىغۇر گەپ ئېيتسا ئىشەنمە ئۇنىڭغا. ئىككىنچىسى شۇكى، ئەسلا غەم يېمە، مال كەتسە قولۇڭدىن ئارتۇق ئېچىنما. ئۈچىنچىسى شۇكى، ئابروۋىنى بەرمە، تاپمىساڭ، ئاۋارە بولۇپ ئولتۇرما. ئەرزىمگە قولاق سال، رەنجىمە بىراق، ئۈچ پەندىم ئۈچ خەزىنىدىن ياخشىراق. قۇش دىلىنى دېھقان ئاباد ئەيلىدى، تۇزاقتىن ئۇ قۇشنى ئازاد ئەيلىدى. قۇش باغۋەن قولىنى تېزلا تەرك ئەتتى، كامانىنىڭ ئوقىدەك تېز ئۇچۇپ كەتتى. قونۇپ شاخ ئۈستىگە سايىردى، چۈشتى، كى دېھقان دەردىگە يېڭى دەرد چۈشتى. دېدى: «سەن تۇتقىنىڭ نېمىدۇر، بىلمەيسەن، سەن دوستۇ شېرىكىنى قەدرلىمەيسەن. بار ئىدى قارىنىدا تۇخۇمدەك گۆھەر، مەملىكەت نەرخىدىن ئارتۇق بىر جەۋھەر. بەختىڭ يۈز ئاچمىدى، قولدىن چىقاردىڭ،



بايلىقنىڭ يوق ئىدى بولسا ھەم بىراق، ئەمەلىيەتتە بولمىغىن جەلال، سەنمۇ شۇ باغۋەن سۈپەت، قولىدىن چىقىپ كەتتى نېچۈن غەم تارتماق. چەكمە مال - مۈلۈك تەلىپىدە مۇسبەت.

فەراھان قۇم (ۋىلايىتى) قىشلاقلاردىن بولۇپ، ئۇ قۇم بىلەن ھەمدان ئارىلىقىدا جايلاشقان. «سۈۋەرەل - ئەدەلەت» (ئىقلىملار سۈرىتى) ناملىق ئەسەر مۇئەللىپنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇنىڭ ئەتراپى قاپلان ئوۋلايدىغان ياخشى شىكارگاھ ئىكەن. ئۇ جايدا ئوۋلىنىدىغان قاپلانلار باشقا جايدا ئوچرىمايدىكەن. (ئوۋ قىلىنغان) ئاشۇ قاپلانلار پادىشاھلارغا سوۋغا قىلىنىدىكەن.

### ئەمىر خۇسرەۋ دېھلەۋىي ③۷

ئەمىر خۇسرەۋ دېھلەۋىي پەرىشتە سۈپەت زات بولۇپ، ئۇنىڭ ئېيتقان سۆزلىرى بايلىق كانىنىڭ گۆھىرى، ئىرپان دەرياسىنىڭ بىباھا ئۈنچىسىدۇر. ئۇ ھەقىقەت ئىشقىۋازلىقىنى مەجازىي ۋاسىتىلەر بىلەن بېزىگەن، ھەقىقەتنىڭ زىبا كېلىنىگە ئىشقىۋازلىق قىلغان، گۈزەل ئەشئارى بىلەن تەلۋە ئاشىقلارنىڭ يارىسىغا تۈز سەپكەن، خەستىلەرنىڭ شىكەستە دىللىرىنى خۇسرەۋانە زەمزمە سۈيى بىلەن مەستخۇش ئەتكەن. ئاشىقلار پادىشاھدۇركى ئىسمىمۇ خۇسرەۋ. سۆزمەنلىك باياندا بۇ نام نۇقسانسىزدۇر. ئۇ توغرىسىدا ئارتۇقچە گەپلەر مەرتىۋىسىز. شۇڭا، ئۇ ھەقىقىي قىسسىنى قىسقا قىلىش لازىم، ۋەسسالام.

ئەمىر خۇسرەۋ ئەسلىي تۈرك. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇ سەبزەلەر قۇببەسى دەپ ئاتالغان كېش شەھىرىدىن دۇر. باشقا گەپلەرگە قارىغاندا، ئۇ پايىمۇرغ ۋە قارشى ئەتراپىدا ئىستىقامەت قىلغان لاچىن ھازارىسىدىن بولۇپ، ئۇ تائىپە ③۸ چىڭگىزخان ئىستېلاسى ۋاقتىدا ماۋەرائۇننەھردىن قېچىپ ھىندىستانغا كەلگەن ۋە دېھلىدا ئولتۇراقلىشىپ قالغان.

ئەمىر خۇسرەۋنىڭ ئاتا - بوۋىلىرى سۇلتان شەمسىددىن مۇھەممەد زامانىدا ئەمىرلىك مەرتىۋىسىگە ئېرىشكەن. ئەمىر خۇسرەۋنىڭ ئاتىسى ئەمىر مۇھەممۇد ئاشۇ تائىپىنىڭ ئۇلۇغى ۋە ئەمىر زادىسى بولغان دېھلىنىڭ ھۆكۈمدارى سۇلتان مۇھەممەد تۇغلۇقشاھ ③۹ دەۋرىدە ھىندىغا ئەمىر بولدى. ئۇ سۇلتان مۇھەممەد تۇغلۇقشاھنىڭ تۈرلۈك ئىنايەتلىرىگە ئېرىشتى ۋە ئالىي دەرىجىگە سازاۋەر بولدى. (ئەمىر مۇھەممۇد) ئۈرۈشتا شېھىت بولدى. ئەمىر خۇسرەۋ ئاتىسىنىڭ ئورنىغا ئولتۇردى، ھىندىستان پادىشاھى سۇلتان ئەلائۇددىن مۇھەممەد ④۰ ئەمىر خۇسرەۋگە كۆپ ئىنايەتلەرنى كۆرسەتتى ۋە ئۇ ئەمىرلىك مەرتىۋىسىگە كۆتۈرۈلدى. خىزمەت ۋە مۇلازىمەت ۋاقتىدا تۈرلۈك بىلىملەرنى ئىگىلىدى ھەمدە ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ يوليورۇقلىرى بويىچە ئىش تۈتتى.

ئەمىر خۇسرەۋنىڭ سۇلتان ئەلائۇددىن مۇھەممەد ھەمدە ئۇنىڭ كەرەملىك ئەۋلادىنى مەدھىيەلەپ ئېيتقان قەسىدىلىرى ۋە يازغان كىتابلىرى بار. ھەقىقەت ئالىمىنىڭ شامىلى ئۇنىڭ ئۈمىد بېغىغا قاراپ ئەسگەچكە، تۆۋەن ئالەمنى (ئۆزىنىڭ) ھىممەت نەزىرىدە پەس دەپ بىلدى. كۆپ قېتىم سۇلتاننىڭ خىزمىتىدىن ئىستېپا بەرمەكچى بولدى، لېكىن سۇلتان ئەلائۇددىن رۇخسەت قىلمىدى. ئاخىر ئۇ ئىلاج قىلىپ، مەخلۇقاتلار خىزمىتىدىن قۇتۇلدى، ھەقىقەت ئەھلىنىڭ خىزمىتىگە تۈتۈندى. ئىرادەت قولىنى مەرىپەتلىك ۋە دىيانەتلىك شەيخ، ۋىسال تاپقانلارنىڭ يولباشچىسى، ھەقىقەت ۋە دىننىڭ نىزامى نىزامىدىن ئەۋلىيا... نىڭ ئېتىكىگە ئۇزارتتى. كۆپ يىل تەسەۋۋۇپ سۈلۈكى بىلەن مەشغۇل بولدى. سۈلۈك داۋامىدا پادىشاھلار مەدھىيىنى شېئىرلار دىۋانىدىن يوق قىلدى. ئۇنىڭ خۇشبۇي خاتىرىسى

روشن ئىدى. ھەقىقەتلەرنى كەشىپ قىلىشتا ئالىي مەرتىۋىگە ئېرىشكەندى. شەيخلەر شەيخى ھەقىقەت ۋە دىننىڭ نىزامى نىزامىدىن ئەۋلىيا كۆپ قېتىم شۇنداق ئېيتقاندى: «ئۈمىد قىلىمەنكى، مەھشەر كۈنى شۇ تۈرك بالىسىنىڭ سۆزلىرىنىڭ سەينەسى بىلەن مېنى ئەپۇ قىلىدۇ.» خاجە خۇسرەۋ كۆپ مال - دۇنياسىنى شەيخنىڭ قەدىمگە ئاتىدى. «خەمسە» نى ئۇنىڭ كۆرسەتمىسى بىلەن يازدى. مانا بۇ ئىككى بېيىتنى شەيخنى ئۇلۇغلاپ ئېيتتى:

خانقاغا مەن تا تەندە كۆيدۈم،  
ئۆزۈمنى كەئبەگە تەزىمدىن تىيدىم.  
پەرىشتە پىشىدا ئەيلەپ ئاشيان،  
ئاڭا ئۇۋا قويدۇم بىر قۇشقاچسىمان.

يەنە شەيخ نىزامىدىن ئەۋلىيا ھىندىستاننىڭ يېتۈك ماشايىخلىرىدىن بولۇپ، ئۆز قېرىندىشى شەيخۇلئىسلام فەرىدىدىن شەكەر گەنجىنىڭ مۇرىتىدۇر. شەيخ فەرىدىدىننىڭ (ئاللا ئۇنىڭ روھىنى مۇقەددەس قىلسۇن!) تەرىقىتىدىكى سىلسىلىسى ئىنساپ تائىپىسىنىڭ شەيخۇلئىسلامى شەيخ مەئدۇد چىشتىيىغا ئۇلىنىدۇ.

دانشمەن شەيخ ئازەرىنىڭ «جەۋاھىرۇل - ئەسرار» (سىرلار جەۋھەرلىرى) ناملىق كىتابىدا ئېيتىشىچە، شەيخ مۇسلىھەتتىن سەئىد شىرازىي ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا ئەمىر خۇسرەۋ بىلەن كۆرۈشۈش ۋە سۆھبەتلىشىش مەقسىتىدە فارستىن ھىندىستانغا كەلگەن. ئەمىر خۇسرەۋنىڭ شەيخ سەئىدگە بولغان ئىتىقادى كۈچلۈك بولۇپ، بۇ توغرىسىدا ئۇ مۇنداق دېگەن:

قۇيدى كەيپ ئۈستىدە خۇسرەۋ مەئنا مەيىدىن جامگە،  
كى شىرەسى شىرازىدىكى مەيخاندىن ئۇرۇنۇپ.

ئۇ يەنە مۇنداق دېگەن:

ئەشئارىم جۇزۇنىڭ شىرازەسى شىرازىدىن ئۇرۇنۇپ.

قانداقلا بولسۇن، ئۇنىڭ شەيخ سەئىدگە ئىخلاسى ۋە ئېتىقادى مەلۇمدۇر.

ئالىملار ئەمىر خۇسرەۋ دېھلىۋىنى جەم قىلالىغان ئەمەس. چۈنكى، ئىنساپ يۈزىسىدىن پىكىر قىلىپ كۆرۈپ بىلىشكەنكى، دەريا شېشىگە، ئىلاھىيەت ئىلمى ھەرپ قائىدىسىگە سىغماس ئىكەن. بەختىيار سۇلتان بايسۇنغۇر باھادىر ④ ئەمىر خۇسرەۋ شېئىرلىرىنى جەملەشتە كۆپ ياخشى ئىشلارنى قىلدى ۋە 120 مىڭ بېيىتتىن ئارتۇق شېئىرنى توپلىدى. كېيىنچە ئۇ يەنە خۇسرەۋ غەزەللىرىدىن دىۋانغا كىرمىگەن ئىككى مىڭ بېيىتنى تاپتۇردى. تەھقىق قىلىپ كۆردىكى، ئەمىر خۇسرەۋنىڭ بارلىق شېئىرلىرىنى توپلاش تولمۇ مۇشكۈلدۇر. شۇڭا، ئۇ بۇ ئىشنى تۇختاتقانكەن. لېكىن، ئەمىر خۇسرەۋ رسالىرىنىڭ بىرىدە شۇنداق دېگەنكى، مېنىڭ شېئىرلىرىم 500 مىڭ بېيىتتىن كەمەك، 400 مىڭ بېيىتتىن ئارتۇقراق. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئەمىر خۇسرەۋنىڭ «خەمسە» سى 18 مىڭ بېيىت، شەيخ نىزامى گەنجىنىڭ (ئاللا ئۇنى ئەزىز، روھىنى مۇقەددەس تۇتقاي) 28 مىڭ بېيىت ئىكەن. ئەجەبلىنەرلىك يېرى شۇكى، بەزىلەر بۇنىڭدىن كۆپ دەپسە، بەزىلەر، بۇنىڭدىن ئازراق دېيىشىدۇ. گەرچە كەمەك بولسىمۇ، ئەمما بالاغەت ۋە پاساھەتتە تەلەپكە يېقىملىقتۇر.

ئەمىرزادە بايسۇنغۇر ئەمىر خۇسرەۋنىڭ «خەمسە» سىنى شەيخ نىزامىنىڭ «خەمسە» سىدىن ئارتۇق

كۆرەتتى. مەرىپەتلىك خاقان ئۇلۇغبەگ كۆرەنگان بۇنى قوبۇل كۆرمەيتتى، ئۇ شەيخ نىزامىغا ئەگەشكەن. شۇ سەۋەب تۈپەيلى ھەر ئىككىلا ئالىم پادىشاھ ئوتتۇرىسىدا كۆپ قېتىم تالاش - تارتىشىشلار بولۇپ، ھەر بىرلىرى بىر شائىرغا ھامىيلىق قىلاتتى. شۇ يوسۇندا بۇ تارتىشىش شۇ كۈنلەردە سادىر بولغاندا زامان پەزىلەت بازىرى، جەۋھەر شۇناسلىرىنىڭ خاتىرى ... قايسى شائىر ئۈستۈن تۇرۇشنى ئېنىقلاپ بېرەر ۋە شۈبھىنى ئوتتۇرىدىن كۆتۈرۈپ تاشلاش ئىدى.

قىسسىگە كەلسەك، ئەمىر خۇسەرەۋىنىڭ خاس ۋە نازۇك مەنىلىرى، ئوتلۇق ۋە ئاشقانە سۆزلىرى ئىنسان قەلبىگە ئوت يېقىپ، ئاشىقلار سەۋر - تاقەتلىرىنى ئاشكارا قىلىدۇ. ئەگەر ئۇنىڭ «خەمسە» سىنى دىققەت بىلەن ئاڭلىسا، ئۇنىڭدا نازۇك نۇقتىلار باركى، ئۇلارنى ئىپادىلەپ بېرىشكە تىل ئاجىزلىق قىلار. ئەمىر خۇسەرەۋى ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا شېئىرلىرىنى تۆت قىسىمغا، بەزىلەرنىڭ دېيىشىچە ئۈچ قىسىمغا بۆلگەن. ھەر بىر قىسىمنى ئالاھىدە نام بىلەن ئاتىغان. ئۇلار تۆۋەندىكىچە:

1. «تۆھفەتۇس - سىغەر» (ياشلىق تۆھپىسى) بۇ ئەسەرنى ئۇ يىگىتلىك چاغلىرىدا يازغان.  
2. «ۋەسەتۇل - ھەيات» (ئۆمۈر ئوتتۇرىسى) (ئوتتۇرا ياش مەزگىلى) بۇ ئەسەرنى ئۇ تەسەۋۋۇپ سۈلۈكىگە كىرگەن دەسلەپكى ۋاقىتلىرى ۋە يېتۈك ۋاقىتلىرىدا جەم قىلغان.  
3. «غۇررەتۇل - كەمال» (كامالەتنىڭ باشلىنىشى) تەسەۋۋۇپ سۈلۈكىدە كامالەتكە يېتىشكەن ۋە شەيخلىكتىن ئاۋۋال جەم قىلغان.

4. «بەقىيائەن - نەقىيە» (پاكلىق قالدۇقى) بۇ ئەسەرنى ئۇ پېقىر ۋە ياشىنىپ مۆكچىيىپ قالغان چاغلىرىدا يازغان. ئەمىر خۇسەرەۋى باتىنىي (يوشۇرۇن) ۋە زاھىرىي (ئوچۇق) پەزىلەتلىرى بىلەن مۇزىكا ئىلمىدىمۇ ناھايىتى ماھىر ئىدى.

ئەمىر خۇسەرەۋى توغرىسىدا بۇنىڭدىن ئارتۇق سۆزلىسەك تەزكىرە ئۈزىراپ كېتىدۇ. چۈنكى، دېڭىز مەۋجى ھېچقاچان كۆلچەك ئىچىگە سىغقان ئەمەس.

ئەمىر خۇسەرەۋى ئۇزۇن ئۆمۈر كۆردى. ئۇ ھىجرىيەنىڭ 725 (مىلادىيە 1325) - يىلى ئۇنىڭ ئۆمرىنىڭ ئۇچقۇر ئېتى مۇرادىنىڭ تار دەھلىزىسىدىن ماكانسىزلىق مەيدانىغا چېپىپ چىقتى. روھ تۈتىسى خاس قەپسىدىن ۋىسال شەكەرىستانغا قاراپ پەرۋاز قىلدى. ئۇنىڭ مۇبارەك مازىرى دېھلى شەھىرىدە. تەرىقەت پىرىلىرى، قۇتبىلار، ئەۋلىيالار سۇلتانى فەرىدىدىن شەكەر گەنج، ماشايىخلار ۋە تەقۋادارلار سۇلتانى، ھەقىقەت ۋە دىننىڭ نىزامى نىزامىدىن ئەۋلىيانىڭ نىزامىنىڭ گۈمبىزىنىڭ ئىچىدەدۇر.

خاجە خۇسەرەۋىنىڭ «بەھرۇل - ئەبىر» (سېخىلار دېڭىزى)، «مىرىئاتۇس - سەفا» (پاكلىق ئەينىكى) ۋە «ئەنسۇل - قۇلۇب» (قەلبلەر ئۈلپىتى) قاتارلىق قەسىدىلىرى مەشھۇر. ئالىملار ئۇنىڭ بۇ قەسىدىلىرىگە نەزىرە يېزىپ، پاساھەت ۋە بالاغەت كامالىغا يەتكۈزگەن، شۇ سەۋەبلىك تەزكىرىدە قەسىدىلىرى توغرىسىدا ئارتۇقچە سۆزلەنمىدى.

ئەمىر خۇسەرەۋىنىڭ «خەمسە» دىن باشقا، يەنە دېھلى پادىشاھى سۇلتان ئەلائۇددىنغا بېغىشلانغان «قىرانەس - سەئىدىن» (ئىككى سائادەتلىك يۇلتۇزنىڭ تۇتىشىشى)، «مەناقىبى ھىندى ۋە تارىخى دېھلى» قاتارلىق بىرقانچە نەسرىي ئەسەرلىرى، شۇنداقلا ھىندى پادىشاھلىرىنىڭ ئەھۋالى توغرىسىدا ئون بىر بەھرلىك قىلىپ يازغان كىتابى، خىزىرخان مۇھەببىتى توغرىسىدىكى «دۇۋالرانى ۋە خىزىرخان» داستانى، «نوھ سىپەھر» (توققۇز قەۋەت ئاسمان) ناملىق كىتابى ۋە ئىستىفا ۋە مۇزىكا ئىلمى توغرىسىدا يازغان كىتابلىرىمۇ بار.

## خاجە ھەسەن دېھلەۋىي ④۲

خاجە ھەسەن دېھلەۋىي شەيخۇلماشايخ نىزامىددىن ئەۋلىيانىڭ مۇرىتلىرىدىندۇر. دېھلى شەھىرىنىڭ خوجا ئەۋلادلىرىدىندۇر. شائىرلىقتا ئەمىر خۇسرەۋنىڭ ئىزىدىن ماڭغان بولۇپ، شېرىن سۆز، سۆزلىرى دەۋرىشەنە شوخ - زوق ئويغاتقۇچى كىشى ئىدى، سۆزلىرى ئۇ دەرىجىدە يۇقىرى بولمىسىمۇ، راۋان ۋە چۈشىنىشلىك.

(خاجە ھەسەن) خاكسار ۋە سوپى سۈپەت ئادەم. ئۇمۇ ئەمىر خۇسرەۋدەك بار مال - مۈلكىنى شەيخ (نىزامىددىن ئەۋلىيا) نىڭ قەدىمگە سەرپ قىلغان. ئۆزى نامرات، مىسكىن بولۇپ، قانائەت ۋە مەردلىك بىلەن تەسەۋۋۇپ سۈلۈكىدە يول تۇتقان.

ھېكايەت: كۈنلەرنىڭ بىرىدە خاجە ھەسەن ناۋايلىق دۈكىنىدا ئولتۇراتتىكەن، شۇ پەيتتە شەيخ نىزامىددىن مۇرىتلىرى بىلەن بازار ئارىلاپ كەلدى. ئەمىر خۇسرەۋمۇ شەيخ بىلەن بىللە ئىدى. ئۇنىڭ نەزىرى خاجە ھەسەنگە چۈشتى، ئەمىر خۇسرەۋ خاجە ھەسەننىڭ خۇش پىچىملىكى، كېلىشكەن قامىتى ۋە قابىلىيىتىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭدىن: «ناننى قانچىدىن سېتىۋاتىسەن؟» دەپ سورىدى. خاجە ھەسەن: «ناننى تارازىنىڭ بىر پەللىسىگە قويۇپ خېرىدارغا ئۇنىڭ ئىككىنچى پەللىسىگە تىللا تاشلاشنى بۇيرۇيمەن. تىللا تاشلانغان پەللى ئېغىر كەلگەندە ناننى خېرىدارغا بېرىمەن» دەپ جاۋاب بەردى. ئەمىر خۇسرەۋ: «ئەگەر خېرىدار كەمبەغەل، قاششاق بولسا، قانداق قىلىسەن؟» دەپ سورىدى. خاجە ھەسەن: «ئۇنداق بولسا نان ئۈچۈن ئاشۇ ئادەمدىن پەقەت ھەدىيە ئالىمەن» دەپ جاۋاب بەردى. ئەمىر خۇسرەۋ خاجە ھەسەننىڭ بۇ سۆزىدىن تەئەججۈپلەندى ھەمدە بۇ ئەھۋالنى شەيخ نىزامىددىن ئەۋلىياغا ئېيتتى. خاجە ھەسەنمۇ تەلەپ دەردى ئېتىكىدىن تۇتقانىدىكى، دۈكان ۋە دۈكاندارلىقنى تەرك ئېتىپ، شەيخ خانىقاسىغا باردى. خاجە ھەسەن دىۋانى شۇ كۈنلەردە ئەزىز ۋە مۇكەررەم. سۆزلىرىگە ساھىبىنەزەر ۋە ئىستېدات ئىگىلىرىنىڭ ئېتىقادى ۋە ئىلتىپاتلىرى ھەددىدىن زىيادە. چۈنكى، ئۇنىڭ سۆزلىرى ئاۋام خەلق ئارىسىدا كەڭ تارقالغان بولۇپ، تەزكىرىگە ئۇنىڭ بىر غەزىلىنى ئالدۇق، بۇ يەرگە ئۇنىڭ بىر غەزىلىدىن ئارتۇقنى سىغدۇرۇپ بولالمايمىز:

ساقىيا، مەي بەر، كى شەرق ئەمەس بۇلۇتتىن زەررە ئاق،  
بولدى سەرۋ شاخلىرى كۆپكۆك، قالدى سەد بەرگىلىرىدە ئاق.

مەي ئەگەر بەرمەك بولساڭ، بىلۇر قەدەھگە بەر ماڭا،  
گۈل - گۈل يانۇر گۈلگۈن شاراب، بولسا قەدەھ ئەگەردە ئاق.

تۆكتى زۇلەيخا كۆزىدەك، بەھرى يۈسۈفكە ياش، بۇلۇت،  
ياشقا ئوخشاش، مەڭزار دىيدەئىي يەققۇب پەيغەمبەرگە ئاق.

ئېيتكى غار ئۆمۈچىكى بول پەردەدىن نە نەپ دېسەم:  
«كەلدى بىر مېھمان ئەزىز، شۇندىن ئىشكىتە پەردە ئاق.»

سۆھبەت ئەيلەپ دەممۇ دەم ھەم چايقتۇر تالنى شامال،  
ئاچمىش سۈمەن سىرىنى ئۇ، ھەم سۆھبەتنى دەپتەردە ئاق.

ئەي ھەسەن، دۈشمەنگە ئەسلا قىلما دىلىڭنى ئاق ھەم راست،  
چۈنكى قانات ھەم بولمىغاي بۇ قارا زاغلارغا ئاق.

كۆپلىگەن شائىرلار بۇ غەزەلگە جاۋاب ئېيتقان بولسىمۇ، ئەمما ئۇلاردىن بىرەرەمۇ بۇ غەزەلدەك  
كىشىدە شەۋق ئويغىتالمىغان.

خاجە ھەسەننىڭ ۋاپات بولغان يىلى تارىخى مەلۇم ئەمەس.

### خاجوئى كىرمانىي ④۳

خاجوئى كىرمانىي كىرماننىڭ ئۇلۇغلىرىدىن بولۇپ، بىلىملىك ۋە سۆزمەن كىشى ئىدى. ئۆز  
دەۋرىنىڭ ئالىملىرى ۋە مۆتىۋەرلىرى ئۇنى پاساھەت ۋە بالاغەتتە تەڭداشسىز كىشى، «شائىرلار لەھىڭى»  
دەپ ئاتىغان. ئۇ كىرماندا مۇقىم تۇرماي، دائىم ساياھەت قىلاتتى. ئۇ ئىراقتا ياخشى غەزەللەرنى يازغان.  
شائىرنىڭ ئۆز يۇرتىغا كۈچلۈك مۇھەببىتى بولۇپ، ئۇ بۇ توغرىلۇق داستاندا تۆۋەندىكى مىسرالارنى  
تىزغان:

خۇش ئولۇر، ئەنەبەر ئىسىن بادى سەھەر،  
كىرمانىم تۇپراقىغا يەتكۈرسە گەر.

خۇش ئولۇر بۇلبۇلى داستان ساراي،

تاپسا بايقۇش بىرلە زاغلار ئىچرە جاي.

ئېيت، گۇناھىم نە ساڭا، چەرخى پەلەك،

ئايىرلىپ ئول خاكى پايدىن، مەن ھەلەك.

تاكى مەن باغدادنى قىلماي يۈز ۋەتەن،

ئۆزگە جاي كەلمەس كۆزۈمگە دەجلەدىن.

شائىر ئاشۇ ۋاقىتتا دانىشمەن شەيخ، توغرا يولنى ئىسپاتلىغۇچىلارنىڭ يېتەكچىسى، نىشان ۋە  
ۋەسىل سۇلتانى، مىللەت ۋە دىننىڭ سۆيۈملۈك كىشىسى ئەلا ئۇددىن سىمىنانى سۆھبىتىدىن بەھرە  
تېپىپ، ئۇنىڭغا مۇرىت بولدى ھەمدە بىر مۇنچە يىل سۇفىيئابادا سوپىلىق قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە،  
شەيخ (ئەلا ئۇددىن سىمىنانى) جانابلىرىنىڭ شېئىرلىرىنى توپلىدى.

خاجوئىنىڭ دىۋانى يىگىرمە مىڭ بېيىتلىق بولۇپ، ھەممىسى مەسنەۋى. دىۋان پاكىز قەسىدە، غەزەل  
ۋە قىتئەلەردىن تۈزۈلگەن بولۇپ، يۇقىرى شۆھرەتكە ئىگە.

خاجوئى كىرمانىي ھىجرىيەنىڭ 724 (مىلادىيەنىڭ 1341) - يىلى ۋاپات بولغان.

## ئىزاھاتلار:

- ① زەھرىدىن فارىيابىي — پارس — تاجىك كلاسسىك شېئىرىيىتى نامايەندىلىرىدىن (مىلادىيە 1156 — 1201).
- ② سۇلتان مۇھەممەد تەكەش — ئانۇشتېگىن نەسلىدىن بولغان خارەزم شاھى (مىلادىيە 1172 — 1200).
- ③ نەسىرىدىن تۇسىي — مەشھۇر پەيلاسوپ، ئاسترونوم ۋە ئىلاھىيەت پەنلىرىنىڭ ئالىمى (1273 - يىلى ۋاپات بولغان)
- ④ ھۇلاكۇخان — 13 - ئەسىردە ئىران ۋە ئىراقتا ھۇلاكۇئىيلار (مىلادىيە 1256 — 1353) مەملىكىتىگە (مىلادىيە 1256 — 1353) ئاساس سالغان چىڭگىز نەسلىگە مەنسۇپ ھۆكۈمدار.
- ⑤ «ئىزتىزھارۇل - ئەخبار» — «تارىخى ئىزتىزھارىي» دەپمۇ ئاتالغان بولۇپ، دامغانى (12 - ئەسىر) قەلىمىگە مەنسۇپ بۇ ئەسەر بىزگىچە يېتىپ كەلمىگەن.
- ⑥ ھەسەن سەبباھ — ئىسمائىلىيەلەر مەزھىپى ۋە دۆلىتىنىڭ ئاساسچىسى، (مىلادىيە 1090 — 1124) بۇ دۆلەت 150 يىل (مىلادىيە 1090 — 1256) داۋام قىلغان. ئوتتۇرا ئاسىيا، ئىران، ئىراق، سۈرىيە ھۆكۈمدارلىرىغا، شۇنىڭدەك ياۋرۇپالىق خرىستىئانلارغا دەھشەت سالغان.
- ⑦ مال — ئوتتۇرا ئەسىرلەردە قىشلاق ئىگىلىكى ئېكىنلىرىدىن ئېلىنىدىغان سېلىق، خىراج.
- ⑧ ئەنتاكىيە — كىچىك ئاسىيا، كىلىكىيە ۋە سۈرىيەنىڭ شىمالىي قىسمىدا تەشكىل تاپقان قەدىمكى ئەنتىئاكىيە.
- ⑨ دەپتەرخانا — ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە ئىراندا ئوتتۇرا ئەسىردە مالىيە (ئاساسەن ھېساب - كىتاب) ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان دۆلەت مۇئەسسەسى.
- ⑩ مۇستەففىي — پادىشاھلىق ياكى خانلىقتا مالىيە ئىشلىرىنى باشقۇرغۇچى ئالىي مەنەسپدار.
- ⑪ چۆھرە — پادىشاھ، سۇلتان ۋە ئالىي تەبىقە كىشىلىرىنىڭ شەخسىي قورۇقچىسى.
- ⑫ رەئىس — ئوتتۇرا ئەسىرلەردە پۇقرالار ۋە مەنەسپدارلارنىڭ تۇرمۇشىنى نازارەت قىلغۇچى شەخس، مەخسۇس مەنەسپدار.
- ⑬ ئافتىمۇن — پېچەك ئوتىنىڭ بىر تۈرى؛ سەپرا كېسىلىنى داۋالايدىغان دورىنى تەييارلاشتا ئىشلىتىلىدۇ.
- ⑭ ئەلمۇت — قەزۋىنىنىڭ غەربىي شىمالىدىكى ئەلبۇرس تېغىدىكى قەدىمىي قەلئە. (مىلادىيە 1090 — 1256) - يىللاردا ئىسمائىلىيەلەر دۆلىتىنىڭ مەركىزى. مىلادىيە 1256 - يىلى ھۇلاكۇخان قۇشۇنلىرى تەرىپىدىن ۋەيران قىلىنغان.
- ⑮ كۈتۈۋال — ئوتتۇرا ئەسىردىكى قەلئە باشلىقى.
- ⑯ جەمالىدىن مۇھەممەد ئىبنى ئەبدۇرەززاك ئىسفاھانىي — ھاياتىغا ئائىت مەلۇماتلارنى ئۇچراتمىدۇق. لېكىن، كىتابلارغا نەقىش ئىشلەش كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىپ پېقىرلىقتا ئۆتكەنلىكى مەلۇم. ئۇ مىلادىيە 1192 - يىلى ۋاپات بولغان.
- ⑰ خاجە جەمالىدىن ئىبنى ئەبدۇرەززاك سۇلتان جەمالىدىن خارەزمشاھ — ئانۇشتېگىن نەسلىدىن بولۇپ، ھۆكۈمدار ۋە مەشھۇر سەركەردە (مىلادىيە 1220 — 1231) - يىللار تەختتە ئولتۇرغان.
- ⑱ پەنجىھەر — ھىندىقۇش تېغىنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىگە جايلاشقان شەھەر، ۋىلايەت مەركىزى.
- ⑲ گىبىرىك ۋە سۇۋاد — ئوتتۇرا ئەسىرلەردە كابۇل ۋىلايىتىگە قاراشلىق تاغلىق جايلار.
- ⑳ لاچىن ھەزارىسى — ھەزارە — (مىڭ، مىڭ ئۆيلۈك؛ مىڭ، بەلكى ئۇنىڭدىن ئارتۇق ئائىلىنى ئۆزىدە بىرلەشتۈرگەن ئۇرۇق ياكى قەبىلە) 13 - ئەسىرنىڭ 20 - يىللىرىغىچە، يەنى چىڭگىزخان ئىستېلاسىغا قەدەر قارشى بىلەن شەھەرسەز ئوتتۇرىسىدا، ئېنىقراقىنى ئېيتقاندا، خۇسار (غۇزار) ئەتراپىدا قەدىمدىن ئىستىقامەت قىلغان تۈركىي قەبىلە.
- ㉑ ئەلاۋۇددىن كەيقۇباد — سالاھىيىتىنى ئېنىقلاشقا ئىمكان بولمىدى. پىكرىمىزچە، دەۋلەتشاھ بۇ يەردە رۇم سۇلتانى ئەلاۋۇددىن كەيقۇباد بىلەن دېھلى سۇلتانى شەمسىددىن ئېلتۇتمىشنى (مىلادىيە 1211 — 1236) ئالماشتۇرۇۋەتكەن بولسا كېرەك.
- ㉒ دەشتى قىپچاق — ھازىرقى قازاقىستان يەرلىرى ھەمدە ۋولگا دەرياسىدىن تاكى دىنىپېرغىچە سوزۇلغان جەنۇبىي رۇسىيە يەرلىرى 11 - ئەسىردىن باشلاپ شۇ نام بىلەن ئاتالغان.
- ㉓ كاج ۋە مەكران — «مەكران» ھازىرقى بەلۇجىستاننىڭ قەدىمكى نامى؛ «كاج» ئۇنىڭ مەركىزىي شەھىرى

ھېسابلانغان.

24 ئاتابەگ سەئىد ئىبنى زەنگى — فارستا (مىلادىيە 1148 — 1270) — يىللىرى ھۆكۈمرانلىق قىلغان سالغۇرىيلار (كېلىپ چىقىش جەھەتتىن تۈركمەن) سۇلالىسىنىڭ بەشىنچى ھۆكۈمدارى، ئىززۇددىن سەئىد ئىبنى زەنگى (مىلادىيە 1203 — 1231). سالغۇرىيلار خارەزمشاھقا تەۋە بولغان.

25 پېشكەش — پادشاھلار، خانلار ۋە ئېسىل زادىلەرگە مەھەللىي ھۆكۈمدارلار تەرىپىدىن قىلىنىدىغان مەخسۇس تارتۇق.

26 شېھنە — موغۇللار دەۋرىدە شەھەر ھاكىمى.

27 مەلىك ئەشرەق — (مىلادىيە 1340 — 1356) — يىلىغىچە ئەزەربەيجان، ئەرەننىستان ۋە ئىراننىڭ غەربىي شىمالىغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان بولۇپ، چوپانىيلار سۇلالىسىنىڭ ئىككىنچى ھۆكۈمدارى.

28 شەيخ رۇكىنىددىن ئەلائۇددەۋلە سىمىنانى — يىرىك تەسەۋۋۇپ ئالىمى ئەھمەد ئىبنى مۇھەممەد ئەل بىيانەگى ئەلائۇددەۋلە سىمىنانى (مىلادىيە 1336 — يىلى ۋاپات بولغان). مەشھۇر شەيخ جۈنەيد باغدادىي (مىلادىيە 910 — يىلى ۋاپات بولغان) نىڭ ئۆلپەتدەشى.

29 رۇكىنىددىن قۇبائىي — ئۈرگەنج (ئەزەربەيجان) لىق مەشھۇر شائىر مۇجىرىي پەيلەقانىي (1197 — يىلى ئۆلتۈرۈلگەن) بىلەن دەۋرداش بولۇپ، بۇنىڭغا ئاساسەن 12 — ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدىن 13 — ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە ياشاپ ئۆتكەن.

30 ئەسىرىدىن ئۈممەنىي — ئەزەربەيجاندا (مىلادىيە 1137 — 1225) — يىللىرىغىچە ھۆكۈمرانلىق قىلغان، ئەلدىكىزىلەر سۇلالىسىدىن، ئۆزبېكخان دەۋرىدە (مىلادىيە 1210 — 1225) ئۆتكەن شائىر ۋە ئالىم.

31 فۇرى بەھائى جامىي — 13 — ئەسىردە ئۆتكەن ئۇلۇغ شائىر تاجىددىن ئىبنى بەھائۇددىن.

32 فەخرىددىن بەناكەتىي — 13 — ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمى ۋە 14 — ئەسىرنىڭ بىرىنچى يېرىمىدا ئۆتكەن كاتتا تارىخچى، ئالىم ۋە شائىر. ئۇنىڭ تولۇق ئىسمى ئەبۇ سۇلايمان ئىبنى داۋۇد ئىبنى ئەبۇلفەزىل مۇھەممەد ئىبنى داۋۇد بەناكەتىي (مىلادىيە 1329 — يىلى ۋاپات بولغان). «رەۋزەتۇل ئەلباب فى تەۋارىخەل ئەكبەر ۋە ئەلئەنساب» (تۈرىلەر ۋە نەسىل - نەسەبلەر تارىخىدىكى ئاقىلار بېغى) ناملىق ئەسىرى بىلەن مەشھۇر. ئەسەر ئىلخانىيلاردىن ئەبۇ سەئىدخان (مىلادىيە 1318 — 1336) دەۋرىدە يېزىلغان. ئۇنىڭدا ئىران، ھىندىستان، خىتا ۋە ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ قەدىمكى تارىخىغا ئائىت قىممەتلىك مەلۇماتلار بار. مەزكۇر ئەسىرنىڭ بىر نۇسخىسى ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىدا (تىزىم نومۇرى 7330، 133 ۋاراق بولۇپ 16 — ئەسىردە كۆچۈرۈلگەن) ساقلانماقتا.

33 ھەكىم نىرازىي كۇھىستانىي — فەخرىددىن باناكەتىي 13 — ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدىن 14 — ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىغىچە ياشاپ ئۆتكەن كاتتا شائىر، ئالىم ۋە تارىخچى. ئۇنىڭ تولۇق ئىسمى ئەبۇ سۇلايمان ئىبنى داۋۇد ئىبنى ئەبۇلغازىل مۇھەممەد ئىبنى داۋۇد بەناكەتىي (1329 — يىلى ۋاپات بولغان). ئۇنىڭ «رەۋزەتۇل ئەلباب فى تەۋارىخ ئەلئەكبەر ۋە ئەلئەنساب» (تۈرىلەر ۋە نەسىل نەسەبلەر تارىخىدا ئاقىلار بېغى) ناملىق ئەسىرى مەشھۇر. بۇ ئەسەر ئىلخانىيلاردىن ئەبۇ سەئىدخان (1318 — 1336) دەۋرىدە يېزىلغان بولۇپ، ئۇنىڭدا ئىران، ھىندىستان، جۇڭگو ۋە ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ قەدىمكى تارىخىغا ئائىت قىممەتلىك مەلۇماتلار بار. مەزكۇر ئەسىرنىڭ بىر نۇسخىسى ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىدا (تىزىم نومۇرى 7330، 133 ۋاراق، 16 — ئەسىردە كۆچۈرۈلگەن) ساقلانماقتا.

34 خەتب — بۆلۈلدىن كىنايە.

35 ۋەتۋات — قارلىغاچ

36 قەرۈرە — نەفت سېلىنغان شېشە.

37 ئەمىر خۇسرەۋ دېھلەۋىي — ئەمىر خۇسرەۋ دېھلەۋىي شەرق كلاسسىك شېئىرىيىتىدە بۈيۈك سىيمالاردىن بىرىدۇر. ئۇنىڭ تولۇق ئىسمى يەمىنىددىن ئەبۇلھەسەن ئەمىر خۇسرەۋ. ئۇ مىلادىيەنىڭ 1253 — يىلى كانگ دەرياسىنىڭ بويىغا جايلاشقان پەيتالى قىشلاقدا (ھىندىستان) كاتتا دۆلەت ئەربابى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئەسلى شەھرى سەبىزنىڭ لاچىن ئورۇقىدىن. ئۇ «قىرانەس - سەئەدىن» (ئىككى سائادەتلىك سەييارىنىڭ تۇتمىشى)، «سەفتاھۇل - فۇتۇھ» (زەپەرلەر كەلتى)، «خەزەئىنۇل - فۇتۇھ» (غەلىبە خەزىنىلىرى)، «دۇۋەلرانىي ۋە خىزىرخان»، «نوھسپەر» (توققۇز قەۋەت ئاسمان) قاتارلىق ئېپىك داستانلىرى بىلەن شۆھرەت تاپقان. ئۇ مىلادىيەنىڭ 1325 — يىلى ۋاپات بولغان.

38 تائىپە — سىنىپ، خەلق، قەبىلە.

39 سۇلتان مۇھەممەد تۇغلۇقشاھ — مىلادىيەنىڭ (1206 — 1555) — يىلىغىچە ھىندىستاندا ھۆكۈمرانلىق قىلغان مۇئىززىيلار سۇلالىسىدىن ئۈچىنچى ھۆكۈمدار. (مىلادىيە 1211 — 1236) — يىلىغىچە تەختتە ئولتۇرغان.

40 سۇلتان ئەلائۇددىن مۇھەممەد — مۇئىززىيلەردىن يەتتىنچى ھۆكۈمدار، ئەلائۇددىن مەسئۇد شاھ (مىلادىيە 1242 — 1246).

41 سۇلتان بايسۇنغۇر باھادىر — شاھرۇھنىڭ ئوتتۇراىچى ئوغلى بايسۇنغۇر (مىلادىيە 1433 — يىلى ۋاپات بولغان). ئىلىم — پەن ۋە مەدەنىيەت تەرەققىياتىغا ھامىيلىق قىلغان.

42 خاجە ھەسەن دېھلەۋىي — خاجە ھەسەن دېھلەۋىي (مىلادىيە 1327 — يىللاردا ۋاپات بولغان) نىڭ ھاياتىغا ئائىت مەلۇماتلار ناھايىتى كەم ساقلانغان، ئەمما ئۇنىڭ دىۋانى بىزگىچە يېتىپ كەلگەن. دىۋانىنىڭ ئىككىلا نۇسخىسى 14 (No 101 P(P 238) ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى فوندىدا ساقلانماقتا.

43 خاجۇئى كىرمانىي — ئەسلىي ئىسمى ئەبۇ ئاتا مەھمۇد خاجۇبى كىرمانىي بولۇپ، خەمسەچىلىكتە يېڭى ئەنئەنە يارىتىشقا ئۇرۇنغان كاتتا شائىر (مىلادىيە 1280 — 1341). ئۇنىڭ «خەمسە» سى ئاساسەن ئىككى روماننىڭ داستان — «ھوماي ۋە ھومايۇنۇن» ناملىق كىتابىنى باغداتتا يېزىپ چىققان، ئۇ داستاندا سۆزمەنلىكنىڭ دادىنى بەرگەن.

(نەشرگە تەييارلىغۇچى قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىدا)



(ئەللىك يىلدا ئەر ئۆزگىرەر، يۈز يىلدا يەر ئۆزگىرەر.)

— ئۇيغۇر خەلق ماقالى — تەمسىللىرىدىن

(خەتتات: مەمەت نەۋبەت)





نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن: رۇسىيەنىڭ سانكت پېتېربۇرگ شەھىرى ئاسىيا مىللەتلىرى ئىنستىتۇتىنىڭ قولىزمىلار بۆلۈمىدە ساقلانغان ئۇيغۇر قولىزمىلىرى ئىچىدە نامەلۇم ئۇيغۇرنىڭ «A132» نومۇرلۇق — «مەككە، مەدىنىگە بارىدىغان يولنىڭ ئۇچۇرى» ناملىق بىر نەسرى شەكىلدە يېزىلغان ئەسىرى ساقلانماقتا. مەزكۇر ئەسەردە قەشقەردىن مەككە، مەدىنىگە بېرىشتىكى يولنىڭ ئۇچۇرلىرى بېرىلگەن، بۇ شۇ ۋاقىتتىكى يول لىنىيىسىنى بىلىۋېلىشىمىزغا زور ياردەم بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، مەككە، مەدىنىگە بېرىش يولىدا كېسىپ ئۆتىدىغان رايونلارنىڭ جۇغراپىيىسى، ئىقلىم شارائىتى، دۆلەت تۈزۈلمىسى، ئۆرپ - ئادىتى، ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالى، يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتى ۋە ساياھەت نۇقتىلىرىغا ئائىت بىر قىسىم ئۇچۇرلار بېرىلگەن بولۇپ، بىزنىڭ شۇ دەۋر جۇغراپىيىسى ۋە مەدەنىيىتىنى تېخىمۇ چوڭقۇر چۈشىنىشىمىز ۋە ئۇنى تەتقىق قىلىشىمىزدا بىرىنچى قول ماتېرىيالدۇر.

### تېكىست:

كاشقەردىن يۈرۈپ، ئون ئىككى كۈندە ئۇچىغە بارادۇ. ئۈچ دېگەن قوقەندىگە تايىدۇ بىر شەھەر ئىكەن. ئۈچدە تەختى سۇلايمان، خىزرى ئەلەيھىس - سەلامنىڭ قەدەم جايلىرى بار. ئۈچدىن يۈرۈپ ئۈچ كۈندە مەرغىنانىغە بارادۇ، مەرغىنانىدىن يۈرۈپ، ئىككى كۈندە قوقەندىگە بارادۇ. قوقەندىدىن يۈرۈپ، ئۈچ كۈندە خوجەندىگە بارادۇ. خوجەندە ئىككى ئۇلۇغ مەزار بار. خوجەندىدىن يۈرۈپ، بىر كۈندە ئۆرەتۈپەگە بارادۇ. ئۆرەتۈپەدىن يۈرۈپ، ئىككى كۈندە زابۇلغە بارادۇ. ئاندىن يۈرۈپ بىر كۈندە جاساقغە بارادۇ. جاساق بۇخاراغە تايىدۇ. ئاندىن يۈرۈپ ئىككى كۈندە سەمەرقەندىگە بارادۇ. سەمەرقەندە ئەمىر تېمۇر كۆرەگەننىڭ، خوجە ئەھرار ئەۋلىيانىڭ، شاھ مەرزىنىدە ئەۋلىيانىڭ مەزارلىرى بار. سەمەرقەندىدىن يۈرۈپ ئىككى كۈندە ياڭى قورغانغە يېتەدۇ. ئاندىن يۈرۈپ ئىككى كۈندە نەخشەبەگە بارادۇ. ئاندىن يۈرۈپ ئىككى كۈندە نۇرئاتاغە يېتەدۇ. نۇرئاتادا بىر چوڭ بۇلاق بار، بۇ بۇلاقنىڭ سۈيى قىش - ياز ئىسسىغ تۇرادۇ. ئاندىن يۈرۈپ ئىككى كۈندە غىجداۋانغە بارادۇ. غىجداۋاندا خاجە جەھاننىڭ مەزارەتلىرى بار. ئاندىن يۈرۈپ بىر كۈندە بۇخاراغە بارادۇ. مۇبادا ئوتتۇرالاپ يۈرسە، سەمەرقەندىدىن تۆرت كۈندە بۇخاراغە بارادۇ. بۇخارانىڭ مەشرىق تەرەپىدە يەكەرەمەننىڭ يېرىدە خاجە بۇزۇكشاھ نەقىشەبەند ئەۋلىيانىڭ مەزارەتلىرى بار. ھەممە شەھەرلەردىن بۇخارانىڭ خەلقى دىنى ئىسلامغە تولا مەھكەم ئىكەن. ئۈچ كۈن نەماز ئۆتىمىگەن كىشىنى تاقىپ ئىككى كىشى گۇۋاھلىق بەرسە، ئول كىشىنى تەياق بىلە سوقۇپ ئۆلتۈرۈپ، بەياباندا كۆممەي تاشلايدۇ. تالاردىن بارغان كىشىدىن «ئالتە كەلىمە»، «قىرىق فەرز»نى سورايدۇغان ئىكەن.

بىلمەسە، ئانى كافر دەيدۇغان ئىكەن. ئاندىن يۈرۈپ ئالتە كەچە كۈندۈزدە خارجەغە بارادۇ. مۇنىڭ ئاراسىدا قاراقچىسى بار. ئاندىن يۈرۈپ توققۇز كۈندە بەلخغە بارادۇ. بۇ بەلخ قەدىم شەھەر ھىسارى فەراكەندە بولۇپدۇ. شىس فەيغەمبەرنىڭ مەزارەتلەرى بار. يەنە نەچچە ئەۋلىيالارنىڭ مەزارلارى بار ئىكەن. ئاندىن يۈرۈپ بىر كۈندە ھەزرەت شاھى مەردان ئەلنىڭ مەزارەتلەرغە يېتەدۇ. بۇ مەزاردە ھاجەتمەند كۆزسىز، قول - فۇتسىز ئاغرىق خەلقلەر بارىپ، ئۈچ - تۆرت كۈن تۇرۇپ تەلەپ قىلسە ئاغرىقلىرى ئاغرىقىدىن ساقەيىپ يانغۇدەك. ئاندىن يۈرۈپ بىر كۈندە تاشقۇرغانغە بارادۇ. ئاندىن ئىككى كۈندە قاداخانغە. ئاندىن ئون بىر كۈندە كابۇلغە بارادۇ، يولىدا قاراقچىسى بار. كابۇل فارسىگۈي بۇخاراغە ئوخشاش چوڭ شەھەر ئىكەن، ئىككى سەھابەنىڭ مەزارى بار، ئاندىن ئون ئىككى كۈندە قەندىھاغە بارادۇ، ئاۋغانى تىلىدا ئىكەن. ئاندىن يۈرۈپ بىر ئايدە كەلاتغە بارادۇ، خانىنىڭ ئاتى ناسىرخان ئىكەن. ئاندىن يۈرۈپ ئىككى كۈندە ھىندۇستاننىڭ تابۇسىگە بارادۇ. ئۈچ ئاي يۈرۈپ، ھىندۇستاندىن ئۆتۈپ، گۇجەراتغە بارادۇ، شۇپۇ گۇجەراتتىن باشلاپ كىمەگە ئولتۇرۇپ ئالتە كۈندە بەمبەي دېگەن يۇرتغە بارادۇ، چوڭ شەھەر. بۇ شەھەردىن شور دەرياسىغە كىرىپ بىر ئاي قىرىق كۈندە جىددە دېگەن شەھەرغە يېتەدۇ. مۇندا ھەۋۋا ئانانىڭ مەزارەتلەرى بار. كىمەگە كىرمەي يول بىرلە بارسە ئالتى ئايدە جىددەغە بارادۇ. ئاندىن ئىككى كۈندە مەككەنى مۇئەززەمغە يېتەدۇ. مەككەگە ھەر تەرەپتىن كەلگەن ھاجىلار ئىھرام باغلايدۇغان تەئىنلىق ھەر يولىنىڭ ئاغزىدا مەسجىدلەرى بار ئىكەن. ئىھرام باغلاردا غۇسل قىلىپ تىكىشلىك ئىگىن چەفانىنى تاشلاپ، يالاڭ ئاياغ، يالاڭ باش بولۇپ، رىدا ئىھرام كىيىپ بارادۇ. ئىھرامدىن بۆلەك ھېچنەمە كىيمەيدۇ، بەل باغلامايدۇ، تىرناق ئالمايدۇ، ئالەتنى تاتىلمايدۇ. مەسجىدى ھەرەمنىڭ تۆرت تەرەپىدە يىگىرمە توققۇز ئىشىكلەرى بار، ھەر دەۋۋازەنىڭ بۆلەك ئىسىملەرى بار. مەسجىدى ھەرەمنىڭ ئوتۇراسىدا خانەئى كەئبە بار. مەسجىدى ھەرەمنىڭ چوڭلۇغى شىمال تەرەپى بىلەن جەنۇب تەرەپى ئوتتۇز ئالتىدىن ئۆي، مەشرىق تەرەپى بىلە مەغرب تەرەپى يىگىرمە تۆرتتىن ئۆي، ھەر ئۆينىڭ تۆرت سىڭگىرىدە تۆرتتىن تۈرگۈك، تۈرگۈكلەرنىڭ ئارالىغى ئىككى غۇلاچىدىن. تۈرگۈكلەرى تاش، گۈمبەزلەرى ھەم تاش، يەرى ھەم تاش. قابۇقلارى يەغاچ. خانەئى كەئبەنىڭ تاش تامىنىڭ ئۇزۇنلۇغى ئاتمىش تۆرت غېرىچ، يەنە بىر تەرەپى ئەللىك ئىككى غېرىچ، تاش يافۇغى قارا رەخىدىن ئىكەن. كەلىمەئى شەرىفلەرنى تۇقۇپ چىقارپىدۇ. ئىچىدە قىزىل رەخىدىن ئىكەن. خانەئى كەئبەنىڭ ئىچىدە يەغاچدىن ئىككى تۈرگۈكى بار. ئىشىكى كۈنچىقىش تەرەپىدە، بۇساغاسىغە ئېگىز ئىككى شاتۇ قويۇپ ئىشىكىنى ئاچادۇ. ئىچىگە كىرىپ، تۆرت تەرەپكە باقىپ، سەككىز رەكئەت نەماز ئۆتەيدۇ. ئىچىدە بىر سىڭگەردە كىچىككىنە بىر ئىشىككە غۇلۇف سالىقلىق تۇرۇپدۇ. تۆرت تامى تۈبەسى تەمام گۆشىگە تارتىقلىق تۇرۇپدۇ. ئىشىكنىڭ ئايلىدا بوي يەتكۈچەلىك ئېگىز تامدا ھەجرە ئەسۋەد بار ئىكەن. كەئبەنىڭ شىمال تەرەپىدە ھەتم دەپ بىر پارەئى ئېگىزلىكى ئادەمنىڭ مۇرەسىيچە، يارىم ناننىڭ ياڭزاسىدا بىر كۆك تاشدىن كۆھنە تام بار ئىكەن. تەۋاق قىلغان ھاجىلار شۇپۇ ھەتمنىڭ تاش بىلە يەتتە مەرتەبە چەۋرۈلۈر ئىكەن. كەئبەنىڭ ئۈستۈنىگە ئولتۇرغۇزغان قۇۋۇش بىلەن يادا يامغۇر شۇبۇ ھەتم ئىچىگە سۇ تۇشەدۇغان ئىكەن. بۇ قۇۋۇشلارنىڭ ئۈچىگە ئالتۇن قافلاپ قويۇپدۇ. ھەجرۈل ئەسۋەددىن باشلاپ تەۋاق قىلىپ يەنە شۇل يەردە تەمام بولۇپدۇ. تەۋافدىن كېيىن مەسجىد ھەرەمنىڭ ئىچىدە خانەئى كەئبەنىڭ تاشىدا ئىككى رەكئەت نەماز ئۆتەپ تەمام قىلادۇ. ئاندىن كېيىن سەفا تاغىغە، مەرۋە تاغىغە چىقىپ دۇئا قىلىپ، تەكبىر

تەھلىل دۇرۇد ئايتادۇ. سەفا بىلەن مەرۋەنىڭ ئاراسىدا ئىككى ئۇچنىڭ يولى ئىكەن. خانەئى كەئبەنىڭ ئىشىك ئايلىسىدا جاھى زەمزەم بىر ئۆيىنىڭ ئىچىدە ئىكەن. ئۈستۈنىدە بالاخانەدە سائەت نامە قويۇپ، نەزالارنىڭ ۋەقتىنى بىلەدۇغان ئىكەن. ئىشىكنىڭ ئايلىدا مەقامى شافىئىي ئىكەن. جاھى زەمزەمنىڭ تۈبەن تەرەفدە مەقامى ھەنبەل ئىكەن، مەغرىب بىلەن جەنۇبىنىڭ ئاراسىدا مەقامى مالىك ئىكەن. مەغرىب بىلەن شىمالنىڭ ئاراسىدا مەقامى ھەنبە. مەسجىدى ھەرەمنىڭ ئىچىدە زەمزەمنىڭ يۇقۇقارى تەرەفدە سەڭگى مەرمەردىن بىر مۇنبەر بار ئىكەن، يەتتە مۇنارەسى بار. ئانھەزىرەت تۇغۇلغان، ۋۇجۇدغە كەلگەن يەردە گۈمبەز قىلىپ قويۇپدۇ. ئەرەفاتغە چىقۇردا خانەئى كەئبەنى يەتتە مەرتەبە چەۋرۈلۈپ چىقادۇغان ئىكەن. قۇربان ئاينىڭ توققۇزىنچى كۈنى بارادۇغان ئەرەفات بىلەن كەئبەنىڭ ئاراسى ئەللىكىنىڭ يەرى ئىكەن. ئونىنچى كۈنى نەماز دىگەرنىڭ ۋاقتىدە ئەمبەر ھەج ئاق تىۋە مىنىپ خۇتبە ئوقۇپدۇ. ھەج تەمام بولغاندىن كېيىن پادىشاھلار قويغان لەشكەرلەر ئەرەفاتغە قاراپ مىلتىق ئاتادۇ، ئاتقاندىن كېيىن ھاجىلار ھەممەسى يانپ مۇزدەلىفە دېگەن يەرگە كېلىپ ياتادۇ. ئاندىن ھەر كىشى يەتمىش تاش تېرىپ ئالادۇ. بۇ تاشنى ئۈچ كۈن ئاتادۇ، ئاندىن مىنا تاغىغا كىلدۈ، بۇ يەردە يەتتە تاش ئاتادۇ، ساچىنى تۈشۈرەدۇ، قارا مال بوغۇزلايدۇ. ئاندىن كېيىن خاھلاسە يەنە تەۋاف قىلىپ سەفا، مەرۋە تاغىغا بارىپ، ئۈمرە تەۋاف قىلدۇ. ئۈمرە تەۋافدىن كېيىن يانپ مەدىنەگە بارادۇ، مەككەدىن مەدىنەگە ئون ئىككى كۈندە يېتەدۇ. يولىدا قەراچىلار بار. ئىككى كۈنلۈك، ئۈچ كۈنلۈك يەرلەردە سۈيى يوق چۆل ئىكەن. مەدىنەنىڭ شەھرىنىڭ ھېسارى بار. بۇ شەھەرنىڭ چوڭلىغى تۇرپانچە بار. بازىرى ھەم تولا قىزىق، خەلقى ھەم تولا. رەۋزەئى مۇبارەك شەھەرنىڭ ئوتۇراسىدا ئىكەن. رەۋزەئى مۇبارەكنىڭ چەۋرەسىدە تەمۈردىن قىلغان فەنجەرلەر بار ئىكەن. بۇ ئۈچ فەنجەرنىڭ ئۈچ تەرەفدە ئىشىكى بار ئىكەن. كۈمۈشدىن ئەتكەن غولۇق سالىدۇ. بۇ فەنجەرنىڭ ئىچىدە ئۈچ قەبرى بىرىدىن كېيىنرەك. فەنجەرنىڭ ئىچىدە فەردەسى بار، تاشىدا ھەزرەتى بىبى فاتىمە رەزىيەللاھۇ ئەنھانىڭ قەبرەلارى، تاشىدا تەمۈر فەنجەرىسى بار. ھەزرەتى ئوسماننىڭ مەزارى ئون بەشنىڭ بىرىدە جەننەتى بەقىم دېگەن يەردە ئىكەن. ھەزرەتى ئەبباسنىڭ مەزارەتى ئوھۇد تاغىدا ئىكەن. يەككەمەنىڭ يولى مەدىنە شەھرىنىڭ ئىچىدە ئۈچ مەشھۇر مەزار بار ئىكەن. مەدىنەدىن چىقىپ بەش كۈندە قارا يامغۇر دېگەن شەھەرگە بارادۇ. قارا يامغۇردىن مىسىرغە بارادۇغان ئىككى يول بار. بىر يول دەريا يولىدەك، قۇرۇقلۇق يول بىلەن يەتمىش كۈندە مىسىرغە يېتەدۇ. يولىدا مىسىر پادىشاھى قويغان لەنگەرلەر بار چۆل ئىكەن. مىسىر ئۈچ شەھەر ئىكەن. ئۇلۇغ مازارلار بار. مىسىردىن تۆرت كۈندە ئىسكەندەرىيەگە كېلەدۇ، دەريايى نىل بىلەن كېلەدۇ. ئاندىن قىرىق كۈندە كىمە بىرلە رۇمغە كېلەدۇ. رۇمدا ئۇلۇغ مەزارلار، تولا غەرايىپ، ئەجايىپ تەماشاسەرايلار، قىسمى - قىسمى تايىفە - تايىفە خەلقلەر بار. خەلىفەئى رۇم ھاجىلەرگە تولا فەرۋش قىلدۇ، ھەر تەرەفكە يول خەتى بېرىدۇ. رۇمدىن يەتتە كۈندە قىرىمغە چىقادۇ. قىرىم ئۇرۇسقا تايىم، ئۇرۇسدىن ئىككى قىش بىر يازدا ئۆتۈپ كېتەدۇ. ئۇرۇسدا چوڭ ئىقلىمى كۆرمەدىم. يالغۇز كىشىما ئىختىيارى يۈرۈيدۇ. يول تىنچلىق. ئۇرۇس خەلقى مۇسافىرنى ئابدان كۆرەدۇر. ئۇرۇستىن قەزاق بىلەن يارغە كېلەدۇ. ياردىن ئون تۆرت كۈندە ماناسغە كېلەدۇ. ماناسدىن تۆرت كۈندە ئۇرۇمچىگە كېلەدۇ. ئۇرۇمچىدىن ئالتە كۈندە تۇرپانغە كېلەدۇ. بارىپ - يانپ كەلمەگى يەتتە يىلغە كېلىپدۇر. كاشقەردىن يۈرۈپ يۇرتلاردا تۇرماستە، كەچە - كۈندۈز يۈرۈستە، ئۈچ يىل بارىپ - يانپ كېلەدۇ. مەككە، مەدىنەنىڭ ئاشلىغىنى قۇدۇق سۈيى بىلە



سۇغارادۇ، ئاقىن سۈيى يوق. قۇدۇقتىن سۇ تارتقاندا ئولاق قوشۇپ سۇ تارتىپ زىرائەتلەرنى سۇغارادۇ. مەۋەلىك، مەۋەسىز دەرەختلەرنى ئۇششۇ يەرلەرنىڭكىگە ئوخشاش ئىكەن دەيدۇر.

يەشمىسى:

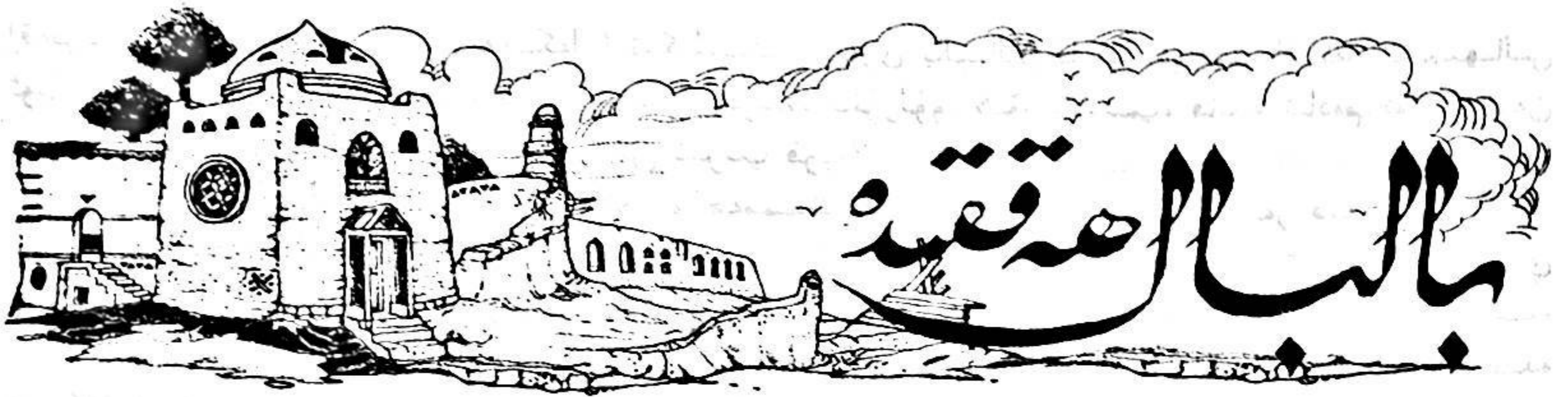
مەككە، مەدىنىگە بارىدىغان يولنىڭ ئۇچۇرى

قەشقەردىن يولغا چىقىپ ئون ئىككى كۈندە ئۇچقا بارغىلى بولىدۇ. ئۈچ دېگەن قوقەندىكە تەۋە بىر شەھەر ئىكەن. ئۇ يەردە سۇلايماننىڭ تەختى، خىزىر ئەلەيھىسسالامنىڭ قەدەم جايلىرى بار. ئۈچتىن يۈرۈپ ئۈچ كۈندە مەرغىنانغا بارىدۇ. مەرغىناندىن يۈرۈپ ئىككى كۈندە قوقەندىكە بارغىلى بولىدۇ. قوقەندىن يۈرۈپ ئۈچ كۈندە خوجەندىكە بارىدۇ. خوجەندە ئىككى ئۇلۇغ مازار بار. خوجەندىن يولغا چىقىپ بىر كۈندە ئۆرەتۆپىگە بارىدۇ. ئۆرەتۆپىدىن يۈرۈپ ئىككى كۈندە زابۇلغا بارىدۇ. ئۇ يەردىن يۈرۈپ بىر كۈندە جەساققا بارىدۇ. جەساق بۇخاراغا تەۋەدەك قىلىدۇ. ئۇ يەردىن ئىككى كۈندە سەمەرقەندىكە بارىدۇ. سەمەرقەندە ئەمىر تېمۇر كۆرەگاننىڭ، ئالىجاناب خاجە ئەھرار ۋەلىينىڭ، شاھ ئەمىر نونىدە ۋەلىينىڭ مازارلىرى بار. سەمەرقەندىن يۈرۈپ ئىككى كۈندە يېڭى قورغانغا بارىدۇ. ئۇ يەردىن يولغا چىقىپ ئىككى كۈندە نەخشەبەكە بارىدۇ. ئۇ يەردىن ئىككى كۈندە نۇرئاتىغا يېتىدۇ. نۇرئاتىدا چوڭ بۇلاق بار. بۇ بۇلاقنىڭ سۈيى قىش - ياز ئىسسىق تۇرىدۇ. ئۇ يەردىن يۈرۈپ يەنە ئىككى كۈندە غىجدانغا يېتىدۇ. غىجداندا خوجا جاھاننىڭ مازىرى بار. ئۇ يەردىن يۈرۈپ بىر كۈندە بۇخاراغا بارىدۇ. مۇبادا ئۇدۇللاپ يۈرسە، سەمەرقەندىن تۆت كۈندە بۇخاراغا بارىدۇ. بۇخارانىڭ شەرق تەرىپىدە، يەكرەمە دېگەن جاينىڭ بىر يېرىدە بۈيۈك خوجا شاھ نەقىشەبەندى ئەۋلىيانىڭ مازارلىرى بار. باشقا شەھەرلەرگە قارىغاندا بۇخارا خەلقىنىڭ ئىسلام دىنىغا بولغان ئېتىقادى بەكلا مۇستەھكەم ئىكەن. ئۈچ كۈن ناماز ئۆتىمىگەن كىشىنى تېپىپ، ئىككى كىشى گۇۋاھلىق بەرسە شۇ كىشىنى توقماق بىلەن ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ، ئۆلۈكىنى كۆممەي باياۋانغا تاشلىۋېتىدىكەن. باشقا يۇرتتىن كەلگەن كىشىدىن ئالتە كەلىمە ۋە قىرىق پەرىزنى سورايدىكەن. بىلمىسە شۇ كىشىنى كاپىر دەيدىكەن. ئۇ يەردىن يۈرۈپ ئالتە كېچە - كۈندۈزدە خارجەگە بارىدۇ. بۇ ئىككى جاينىڭ ئوتتۇرىسىدىكى يولدا قاراقچىلار بار. ئۇ يەردىن يولغا چىقىپ توققۇز كۈندە بەلخقە بارغىلى بولىدۇ. بەلخ قەدىمىي شەھىرىنىڭ سېپىلى پاراكەندە بولۇپتۇ. ئۇ يەردە شېس پەيغەمبەرنىڭ مازىرى بار ۋە يەنە نەچچىلىگەن ئەۋلىيالارنىڭ مازارلىرى بار. ئۇ يەردىن يۈرۈپ بىر كۈندە مەردانىلەر ھەزرىتى، مەردانىلەر شاھى ئەلنىڭ مازارىغا يېتىدۇ. بۇ مازىردا ھاجەتمەنلەر، كۆزسىز، قول - پۇتسىز، ئاغرىق كىشىلەر بېرىپ، ئۈچ - تۆت كۈن تۇرۇپ، كېسەللىرىگە شىپالىق تىلىسە، كېسەللىرىدىن ساقىيىپ قايتىدىكەن. ئۇ يەردىن يۈرۈپ بىر كۈندە تاشقورغانغا يېتىپ بارىدۇ. ئاندىن يۈرۈپ ئىككى كۈندە قاداخانغا بارىدۇ. ئۇ يەردىن ئون بىر كۈندە كابۇلغا بارىدۇ. يولدا قاراقچىلار بار. كابۇل شەھەر خەلقى پارس تىلىدا سۆزلىشىدۇ، كابۇل بۇخاراغا ئوخشاش چوڭ شەھەر. ئۇ يەردە ئىككى ساھابىنىڭ مازىرى بار. ئاندىن يۈرۈپ ئون ئىككى كۈندە قەندىھارغا بارىدۇ. قەندىھار خەلقى ئافغان تىلىدا سۆزلەيدىكەن. ئاندىن بىر ئاي يۈرۈپ كەلاتغا بارىدۇ. كەلات پادىشاھىنىڭ ئىسمى ناسىرخان. ئاندىن يۈرۈپ ئۈچ كۈندە ھىندىستاننىڭ تەۋەسىگە بارىدۇ. ئۈچ ئاي يۈرۈپ ھىندىستاندىن ئۆتۈپ گۇجەراتقا بارىدۇ. گۇجەراتتا كېمىگە ئولتۇرۇپ ئالتە كۈندە بومباي دېگەن يۇرتقا بارىدۇ. بۇ ناھايىتى چوڭ شەھەر. بۇ

شەھەردىن شور دەرياسىغا كىرىپ بىر ئاي قىرىق كۈن يول يۈرگەندىن كېيىن جىددە دېگەن شەھەرگە يېتىدۇ. بۇ يەردە ھەۋۋا ئانىنىڭ مازىرى بار. ئەگەر بومباي دېگەن شەھەردىن كېمىگە ئولتۇرماي، قۇرۇقلۇق يولى بىلەن ماڭغاندا جىددىگە ئالتە ئايدا بارىدۇ. جىددىدىن ئىككى كۈندە بۈيۈك مەككىگە يېتىدۇ. مەككىدە ھەر يولنىڭ دۇقمۇشلىرىدا ھەر تەرەپتىن كەلگەن ھاجىلارغا ئېھرام باغلاش ئۈچۈن بەلگىلەنگەن مەسجىدلەر سېلىنغان. ئېھرام باغلاشتا غۇسلى قىلىپ، تىكىلگەن ئېگىن، چاپىنىنى سېلىپ، يالاڭ ئاياغ، يالاڭ ئاش بولۇپ، يېپىنچا ئېھرام كىيىپلا بارىدۇ. ئېھرامدىن باشقا بىر نەرسە كىيىشكە، بەلنى باغلاشقا، تىرناق ئېلىشقا، ئالەتنى تاتلاشقا بولمايدۇ. مەسجىد ھەرەمنىڭ تۆت تەرەپىدە جەمئىي يىگىرمە توققۇز ئىشىك بولۇپ، ھەر ئىشىكنىڭ ئايرىم - ئايرىم ئىسىملىرى بار. مەسجىد ھەرەمنىڭ ئوتتۇرىسىدا كەبە ئۆيى بار. مەسجىد ھەرەم ناھايىتى چوڭ بولۇپ، شىمال تەرەپى بىلەن جەنۇب تەرەپىدە ئوتتۇز ئالتىدىن ئۆي، شەرق تەرەپ بىلەن غەرب تەرەپىدە يىگىرمە تۆتتىن ئۆي بار. ھەر ئۆينىڭ تۆت بۇرجىكىدە تۆتتىن تۆۋرۈك بار. ھەر تۆۋرۈكنىڭ ئارىلىقى ئىككى غۇلاچ كېلىدۇ. تۆۋرۈك، گۈمبەز ۋە يەرنىڭ ھەممىسى تاش. ئەمما، باشقا يەرلىرى ياغاچتىن ياسالغان. كەبە ئۆينىڭ تاشتىن ياسالغان تېمىنىڭ بىر تەرەپىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 64 غېرىچ، يەنە بىر تەرەپىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 52 غېرىچ بولۇپ، بۇ تاشنىڭ يوپۇقى قارا رەخت ئىكەن. ئۇنىڭغا شەرەپلىك كەلىمىلەر كەشتىلىنىپتۇ، ئىچى قىزىل رەختتىن ئىكەن. كەبە ئۆينىڭ ئىچىدە ياغاچتىن ياسالغان ئىككى تۆۋرۈك بار. كەبە ئۆينىڭ ئىشىكى كۈنچىقىش تەرەپتە بولۇپ، بوسۇغىسىغا ئىككى شوتىنى قويۇپ، ئاندىن ئىشىكىنى ئاچىدۇ. ئىچىگە كىرگەن ئادەم تۆت تەرەپكە قاراپ سەككىز رەكئەت ناماز ئوقۇيدۇ. ئىچىدىكى بىر بۇرجەكتىكى ئىشىككە قۇلۇپ سېلىنغانىكەن. تۆت تامنىڭ ئۈستى ئاخىرلاشقۇچە پەردە تارتىلغان. ئىشىكنىڭ ئالدىدىكى ئادەم بويى يېتىدىغان ئېگىزلىكتىكى تامدا ھەجرە ئەسۋەد (قارا تاش) بار. كەبىنىڭ شىمالىدا ھەتم دەپ بىر پارەنى، ئادەمنىڭ مۇرىسىگىچە كېلىدىغان ئېگىزلىكتە، يېرىم نانغا ئوخشايدىغان كۆك تاشتىن ياسالغان كونا بىر تام بار. تاۋاپ قىلغىلى كەلگەن ھاجىلار شۇ ھەتمنى يەتتە قېتىم چۆرگىلەيدۇ. كەبىنىڭ ئۈستىگە ئورنىتىلغان قوغاچ بىلەن يادا يامغۇر شۇ ھەتمنىڭ ئىچىنى سۇ بىلەن تەمىنلەيدىكەن. بۇ قوغاچلارنىڭ ئۈچىغا ئالتۇن قاپلاپ قويۇپتۇ. ھەجرۇل ئەسۋەدتىن باشلاپ تاۋاپ قىلىپ، يەنە شۇ يەردە ئاخىرلىشىدۇ. تاۋاپ قىلىش تۈگىگەندىن كېيىن ھەرەم مەسجىدىنىڭ ئىچىدە، كەبە ئۆينىڭ سىرتىدا ئىككى رەكئەت ناماز ئوقۇلغاندىن كېيىن ئاخىرلىشىدۇ. ئاندىن سەفا تېغىغا ۋە مەرۋە تېغىغا دۇئا قىلىپ، تەكبىر - تەھلىل دۇرۇدى ئېيتىلىدۇ. سەفا تېغى بىلەن مەرۋە تېغىنىڭ ئارىلىقى ئىككى ئۈچچىلىك كېلىدۇ. كەبە ئۆينىڭ ئىشىكى ئالدىدا بىر ئۆينىڭ ئىچىدە زەمزم بۇلىقى بار. بالىخاننىڭ ئۈستىگە سائەتنامە قويۇلغان بولۇپ، ناماز شۇنىڭدىكى ۋاقىت بويىچە ئوقۇلىدىكەن. ئىشىكنىڭ ئالدىدىكى ئىمامى شافىينىڭ جايى ئىكەن. زەمزم سۈيى بار يەرنىڭ تۆۋەن تەرەپىدە ئىمامى ھەنبەلنىڭ جايى بار. جەنۇب بىلەن شىمالنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىمامى مالىكىنىڭ جايى بار. غەربىي شىمالدا ئىمامى ھەنبەلنىڭ جايى بار. مەسجىد ھەرەمنىڭ ئىچىدە، زەمزم سۈيى بار جايىنىڭ يۇقىرى تەرەپىدە مەرمەر تاشتىن ياسالغان بىر مۇنبەر بار بولۇپ، يەتتە مۇنارى بار ئىكەن. ئانھەزرەت (مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام) توغۇلغان يەر گۈمبەز قىلىپ قويۇلۇپتۇ. ئەرافات تېغىغا چىقىدىغان چاغدا كەبە ئۆينى يەتتە قېتىم چۆرگىلەيدۇ. قۇربان ئېيىنىڭ توققۇزىنچى كۈنى چىقىدىغان ئەرافات تېغى بىلەن كەبىنىڭ ئارىلىقى ئەللىكىنىڭ يېرى ئىكەن.

ئونىنچى كۈنى ناماز دىگەر ۋاقتىدا ئەمبەر ھەج ئاق تۆگىگە مىنىپ خۇتبە ئوقۇيدۇ، ھەج تامام بولغاندىن كېيىن، پادىشاھنىڭ لەشكەرلىرى ئەرافات تېغىغا قارىتىپ مىلتىق ئاتىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن ھاجىلارنىڭ ھەممىسى مۇزدەلىفە دېگەن جايغا كېلىپ ياتىدۇ. ئاندىن ھەر بىر كىشى يەتمىش تال تاش تېرىۋالىدۇ. بۇ تاشنى ئۈچ كۈن ئاتىدۇ. ئاندىن مىنا تېغىغا كېلىپ (شەيتانغا) يەتتە (قېتىم) تاش ئاتىدۇ. چېچىنى چۈشۈرىدۇ. قارا مال ئۆلتۈرىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن خالىسا سەفا ۋە مەرۋە تېغىغا بېرىپ ئۈمرە تاۋاپ قىلىدۇ. ئۈمرە تاۋاپتىن كېيىن مەككىگە يېنىپ كېلىدۇ. مەككىدىن مەدىنىگە ئون ئىككى كۈندە يېتىپ بارىدۇ. يولدا قاراقچىلار بار ئىكەن. مەككىدىن ئىككى - ئۈچ كۈنلۈك يەرلەر سۈيى يوق چۆل ئىكەن. مەدىنە شەھىرىنىڭ سېپىلى بار، بۇ شەھەرنىڭ چوڭلۇقى تۇرپانچىلىك بار. بازىرى ناھايىتى قىزىيدۇ، خەلقى كۆپ. رەۋزە ئى مۇبارەك (پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام) شەھەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىكەن، رەۋزە ئى مۇبارەكنىڭ ئەتراپى تۆمۈر پەنجىرە بىلەن قورشاپ قويۇلغان. بۇ پەنجىرنىڭ ئۈچ تەرىپىدە ئىشىكى بار. ھەر بىر ئىشىككە كۈمۈشتىن ياسالغان قۇلۇپ سېلىنغان. بۇ پەنجىرنىڭ ئىچىدە بىر - بىرىدىن كېيىنرەك تىزىلغان ئۈچ قەبرە بار. بۇ پەنجىرنىڭ ئىچىگە پەردە تارتىلغان. پەنجىرنىڭ تېشىدا ھەزرىتى بۇۋىياتىمە (ئاللا ئۇنىڭدىن رازى بولغاي) نىڭ قەبرىسى بار. سىرتىدا تۆمۈر پەنجىرىسى بار. ھەزرىتى ئوسماننىڭ مازىرى ئون بەشنىڭ يېرىدىكى جەننىتى بەقى دېگەن يەردە. ھەزرىتى ئابباسنىڭ مازىرى ئوھۇد تېغىدا. يەكرەمەننىڭ يولىدا، مەدىنە شەھىرىنىڭ ئىچىدە ئۈچ مەشھۇر مازار بار. مەدىنىدىن چىقىپ، بەش كۈندە قارا يامغۇر دېگەن شەھەرگە بارىدۇ. قارا يامغۇردىن مىسىرغا بارىدىغان ئىككى يول بولۇپ، بىرى دېڭىز يولى، يەنە بىرى قۇرۇقلۇق يولى. قۇرۇقلۇق يولى ئارقىلىق يەتمىش كۈندە مىسىرغا يېتىدۇ. يول بويى چۆللۈك، مىسىر پادىشاھى قويغان قونالغۇلار بار ئىكەن. مىسىرنىڭ ئۈچ شەھىرى بار. ئۇ يەردە ئۇلۇغ مازارلار بار. مىسىردىن نىل دەرياسى ئارقىلىق ئۈچ كۈن يۈرگەندە ئىسكەندەرىيىگە كېلىدۇ. ئاندىن كېمە بىلەن قىرىق كۈن يۈرۈپ رۇمغا كېلىدۇ. رۇمدا ئۇلۇغ مازارلار، تاماشا قىلىدىغان ئاجايىپ - غارايىپ سارايلار، تۈرلۈك - تۈمەن تائىپىدىكى خەلقلەر بار. رۇمنىڭ خەلىپىسى ھاجىلارنى قىزغىن قارشى ئالىدىكەن. ھەرقايسى دۆلەتلەرگە بارىدىغان يولخېتى بېرىدۇ. رۇمدىن يەتتە كۈن يۈرگەندە قىرىمغا كېلىدۇ. قىرىم ئۇرۇسقا تەۋە. ئۇرۇستىن ئىككى قىش بىر ياز يول يۈرگەندە ئاندىن ئۇنىڭ چېگراسىدىن چىقىپ كەتكىلى بولىدۇ. ئۇرۇسنىڭ زېمىنى چوڭ بولۇپ، ئۇنىڭدەك چوڭ ئىقلىمى كۆرۈپ باقمىدىم. ئۇرۇستا يالغۇز كىشىمۇ ئىختىيارى يۈرىدۇ، يول ئىنتايىن تىنچ. ئۇرۇسلار مۇساپىرلارنى ياخشى كۆرىدۇ. ئۇرۇستىن قازاق ئارقىلىق يارغا كېلىدۇ. ياردىن ئون تۆت كۈندە ماناسقا كېلىدۇ. ماناستىن تۆت كۈندە ئۇرۇمچىگە كېلىدۇ. ئۇرۇمچىدىن ئالتە كۈندە تۇرپانغا كېلىدۇ. ھەجگە بېرىپ كېلىش ئۈچۈن يەتتە يىل كېتىدۇ. قەشقەردىن يولغا چىقىپ، باشقا يۇرتلاردا تۇرماي، كېچە - كۈندۈز يول يۈرگەندە، ھەجگە ئۈچ يىلدا بېرىپ كەلگىلى بولىدۇ. مەككە مەدىنىدىكى زىرائەتلەر قۇدۇق سۈيى بىلەن سۇغىرىلىدىغان بولۇپ، ئۇ يەردە ئېقىن سۇ يوق. قۇدۇقتىن سۇ تارتقاندا، ئۇلاغ قوشۇپ سۇ تارتىدۇ ھەم شۇ خىل ئۇسۇلدا زىرائەتلەرنى سۇغىرىدۇ. مېۋىلىك - مېۋىسىز دەرەخلەرنى بىزنىڭ يۇرتىنىڭ بىلەن ئوخشاش.

(نەشرگە تەييارلىغۇچى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىدە)



تۇرسۇن ھوشۇر ئىدىقۇتى

ئورخۇن - يېنسەي مەڭگۈ تاشلىرى كۆكتۈرك خانلىقى ۋە ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرلىرىدىن قالغان يازما يادىكارلىقلار بولۇپ، بىز بۇ يادىكارلىقلار ئارقىلىق ئەينى دەۋردە قوللىنىلغان يېزىق ۋە بۇ يېزىق بىلەن خاتىرىلەنگەن تىل ئۆرنىكىگە ئىگە بولالدىق. بۇلاردىن باشقا، يەنە ئەينى دەۋردە روي بەرگەن ۋەقە - ھادىسىلەر، ئەسكىرىي يۈرۈشلەر، يەر - جاي ناملىرى ھەمدە ھازىرغا قەدەر بىزگە مەلۇم بولمىغان ئېتنوگرافىك ھادىسىلەردىنمۇ ئۇچۇرغا ئىگە بولالدىق. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، ئورخۇن - يېنسەي مەڭگۈ تاش تېكىستلىرى گەرچە سان جەھەتتىن ئاز ۋە ھەجىم جەھەتتىن كىچىك بولسىمۇ، ئەينى دەۋر جەمئىيىتىدىن ئۇچۇر بېرىدىغان «كىچىك قامۇس». بۇ مەڭگۈ تاشلار تەخمىنەن مىڭ يىلدەك ۋاقىتتىن بۇيان كىشىلەر تەرىپىدىن ئۇنتۇلۇپ كەتكەن بولسىمۇ، مىلادىيە 1730 - يىلى شۋېتسىيەلىك ئەسكەر سترالىنبېرگ (F·J·Strahlenberg) تەرىپىدىن ئىلىم دۇنياسىغا مەلۇم بولۇشقا باشلىدى. شۇنىڭدىن 164 يىل ۋاقىت ئۆتۈپ، 1894 - يىلىغا كەلگەندە، دانىيەلىك تىلشۇناس تومسېن ئورخۇن - يېنسەي مەڭگۈ تاش تېكىستلىرىدىكى يېزىقلارنى يېشىپ ئوقۇغانلىقىنى (ئوقۇغانلىق ھەققىدىكى دوكلاتىنى) دانىيە ئوردا پەنلەر ئاكادېمىيىسىگە سۈندى. رۇسىيەلىك ئالىم رادلوڧمۇ تومسېندىن پەقەت تۆت سائەت كېيىنلا ئورخۇن - يېنسەي يېزىقلىرىنىڭ سىرىنى ئاچقانلىقىنى ئېلان قىلدى. شۇنىڭدىن باشلاپ ھازىرغا قەدەر ئورخۇن - يېنسەي مەڭگۈ تاش تېكىستلىرى ئۈستىدىكى تەتقىقات ۋە ئۇنىڭدا خاتىرىلەنگەن ھەر خىل مەزمۇنلار چەت ئەل ۋە ئېلىمىز ئالىملىرى تەرىپىدىن تەتقىق قىلىنىپ كەلدى ھەم نۇرغۇن ئەسەرلەر مەيدانغا كەلدى. شۇنىڭلىق بىلەن ئورخۇن - يېنسەي مەڭگۈ تاشلىرى ئۈستىدىكى تەتقىقات ئاخىرىغا بېرىپ قالدى، دەپ ئېيتالمايمىز. بىز نەزىرىمىزنى ئورخۇن - يېنسەي مەڭگۈ تاشلىرىغا ئاغدۇرساق، ئۇنىڭدا ھازىرغا قەدەر تەتقىق قىلىنمىغان ياكى ھەل قىلىنمىغان مەسىلىلەرنىڭ بارلىقىنى بايقايمىز. بۇنىڭغا «بالبال» سۆزىنى مىسال قىلىپ كۆرسىتىشكە بولىدۇ.

«بالبال» سۆزى ھازىرقى دەۋردە كەڭ ۋە ئومۇميۈزلۈك قوللىنىلىدىغان ئاتالغۇغا ئايلىنىپ قالدى. «سېلىشتۇرمىغۇچە پەرقىنى تاپقىلى بولمايدۇ». مەن تەتقىقاتقا قۇلاي بولسۇن ئۈچۈن، ھەمدە بۇ ساھەگە قىزىققۇچىلارنى ماتېرىيال ئاساسى بىلەن تەمىن ئېتىش ئۈچۈن، ئۆزۈم كۆرۈش ئىمكانىيىتى بولغان «بالبال»غا مۇناسىۋەتلىك ماتېرىياللارنى ئالدىن كۆرسىتىپ ئۆتۈشنى مۇۋاپىق كۆردۈم.

«بالبال - ئى. (ئارخېئول) قەدىمكى تۈرك ھۆكۈمرانلىرى قەبرىگاھ ياكى قورغان ئەتراپلىرىغا خاتىرە سۈپىتىدە ئورنىتىپ قويىدىغان، ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ ئوبرازى چۈشۈرۈلگەن خاتىرە تاش. بۇلارنىڭ بەزىلىرىدە ئويما ياكى قاپارتما يېزىق ۋە بەلگىلەر بولىدۇ.»<sup>①</sup>

«ھەر خىل يول بىلەن ئەرۋاھلارغا «يۇغا» بېرەتتى. «خان بەگلەر» ئۆلسە، ئۇنىڭ يەرچۈسى

(قەبرىسى) غا «بالبەل» (تاش ھەيكەل) تىكلەيتتى. بەزى بالباللارغا ئۆلگۈچىنىڭ تەرجىمىھالى ئويۇلاتتى. ئۇلار ھايات ۋاقتىدا قىلغان جەڭلىرىدە باتۇرلۇق كۆرسىتىپ، قانچە ئادەم ئۆلتۈرگەن بولسا، يەرچۈسىنىڭ چۆرىسىگە شۇنچە تاش تىزىپ قويۇلاتتى.» ②

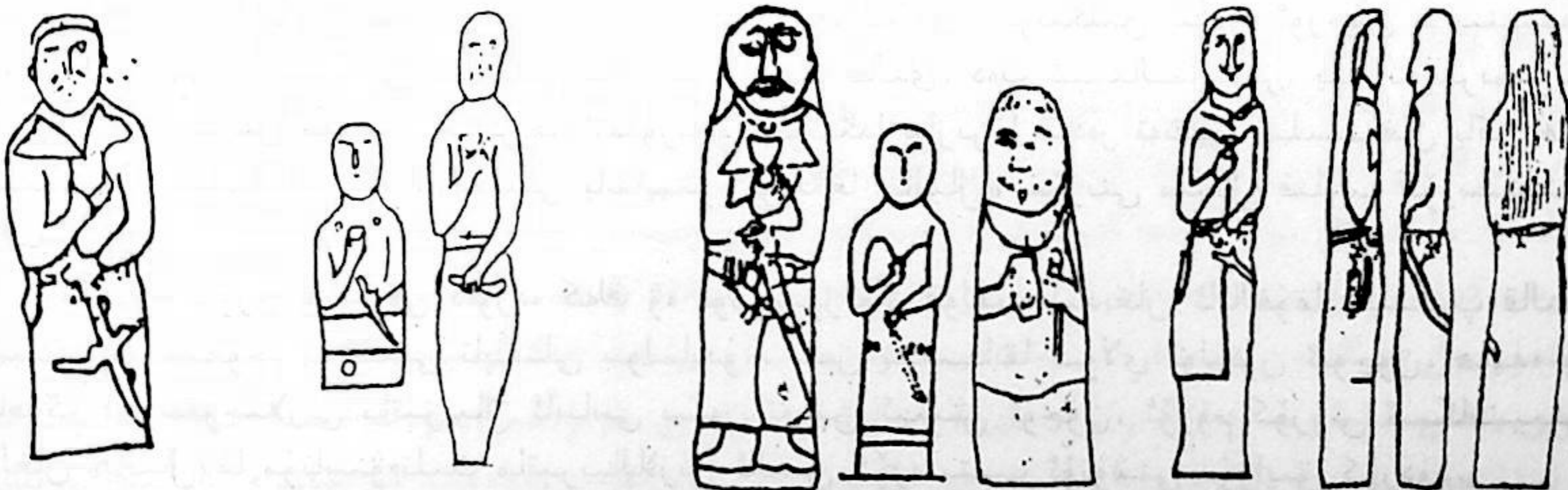
«بۇ ھەقتە ئاتاقلىق ئالىم ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن: «بىز شىنجاڭ مەركەز قىلىنغان كەڭ مەركىزىي ئاسىيا داللىرىدا كۆپلىگەن بالباللارنىڭ، ئەر - ئايال بولۇشىغا قارىماي، ئوڭ قولىدا مەي قاقچىسىنى، سول قولىدا خەنجەر دەستىسىنى تۇتقان، مەي قاقچىسىنى يۈرەك كۆكرىكى ئۈستىگە، خەنجەر دەستىسىنى جىگەر، ئۆت ئۈستىگە توغرىلىغانلىقىنى كۆرىمىز» ③ دەپ كۆرسەتكەن ھەمدە



بۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا تۆۋەندىكى رەسىملەرنىمۇ قىستۇرما قىلغان. بۇ رەسىملەر تېمىمىزغا مۇناسىۋەتلىك بولغاچقا، بۇ رەسىملەرنىمۇ كۆچۈرۈپ ئېلىشنى مۇۋاپىق كۆردۈم.

شۇنىسى دىققەتكە سازاۋەركى، بالباللار پۈتۈنلەي بالبالدىكى شەخسنىڭ قەبرە بېشىغا قويۇلغان بولماسلىقى مۇمكىن. مۇھىم قونالغۇ، جەڭگاھ، مۇراسىم مەيدانلىرىدىنمۇ بالباللار تېپىلغان. ئۇنىڭدىن باشقا 6 - ئەسىرگە ئائىت پەنجىكەنت تام رەسىملىرى ئارىسىدا بەللىرىگە قىلىچ - خەنجەر ئاسقان ئەر كەك قەھرىمانلارنىڭ مەي قاقچىلىرىنى تۇتقان كۆرۈنۈشلەرى ئۇچرايدۇ.

يۇقىرىقىلاردىن باشقا، ئۇيغۇر مەدەنىيەت تەتقىقاتچىسى ئابلىز مۇھەممەت سايراممۇ بۇ ھەقتە تۆۋەندىكىدەك مەلۇماتلارنى بېرىدۇ: «بالباللار (تاش ئادەم ھەيكىلى) تاش ھەيكەلتىراشلىقنىڭ يايلاق مەدەنىيىتى ياراتقان يەنە بىر مۇھىم ئۇتۇقى ۋە ئاسىيا يايلىقىنىڭ ئالاھىدە سەنئەت يادىكارلىقى بولۇپ، ھازىرغىچە 1000 غا يېقىن بالبال ھەيكەل ئېنىقلانغان. بۇلارنىڭ ئارىسىدا دىيارىمىزدىن 300 پارچىدىن كۆپرەكى بايقالغان» ④ دېيىش بىلەن بىللە تۆۋەندىكى رەسىملەرنى قوشۇمچە قىلىدۇ.



كۆكتوقايدىن تېپىلغان پىچاق ئېسىۋالغان قىيا - پەتتىكى بالبال

جىڭ ناھىيىسىدىن تېپىلغان پىچاق ئېسىۋالغان قىيا - پەتتىكى بالباللار

بۇرچىنىدىن تېپىلغان پىچاق ئېسىۋالغان قىياپەتتىكى بالباللار

زەيساندىن تېپىلغان پىچاق ئېسىۋالغان قىياپەتتىكى بالباللار



يۇقىرىدا بىز ئىلمىي تەتقىقات ئەسەرلىرىگە كىرگۈزۈلگەن «بالبال» ھەققىدىكى مەلۇماتلار ھەمدە ئۇلارغا قىستۇرما قىلىنغان رەسىملەرنى كۆرۈپ ئۆتتۇق. بۇلاردىن باشقا، يەنە «ئۈرۈمچى كەچلىك گېزىتى» نىڭ 2008 - يىلى 9 - ئاينىڭ 14 - ۋە 16 - كۈنلىرىدىكى سانلىرىدا شىمىگو رايونىدىكى بىر ساياھەت ئورنىغا مۇناسىۋەتلىك خەۋەر ھەمدە رەسىملەر بېرىلگەن بولۇپ، بۇ ساياھەت ئورنىنى «بالبال ساي» دەپ ئاتىغان.

يۇقىرىقىلارنى ئومۇملاشتۇرۇپ قارايدىغان بولساق، خەت چېكىلگەن مەڭگۈ تاشلارنىڭ ۋە ئادەمنىڭ شەكلى چۈشۈرۈلگەن تاش ھەيكەللەرنىڭ ھەممىسى «بالبال» ئاتالغاندەك قىلىدۇ.

كۆكتۈرك ۋە ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقلىرى دەۋرلىرىدە «بالبال» سۆزىنىڭ زادى نېمە مەنىدە ئىشلىتىلگەنلىكىنى بىلىش ئۈچۈن، ئورخۇن - يېنسەي مەڭگۈ تاشلىرىدىكى «بالبال» غا مۇناسىۋەتلىك مەزمۇنلارغا قاراپ باقايلى:

«بۇ ... ئاياللىرىنى يوق قىلدىم ... بار ... ئۇرۇش قىلدىم ... باتۇرىنى ئۆلتۈرۈپ بالبال قىلىپ بەردىم. ئەللىك يېشىمدا تاتابى خەلقى قىتاندىن ئايرىلدى.»<sup>⑤</sup>

«قوغ جياڭجۈن تۆت تۈمەن ئەسكەر باشلاپ كەلدى. تۇڭگۇس تېغىدا ئۇلارغا ھۇجۇم قىلدىم. ئۈچ تۈمەن ئەسكىرىنى ئۆلتۈردۈم. بىر تۈمەن ئەسكىرى ... تاتابى ... يوقىتىلدى. چوڭ ئوغلۇم ئاغرىپ ئۆلگەندە، قۇم جياڭجۈننى بالبال قىلىپ تىكلدىم. مەن ئون توققۇز يىل شاد بولدۇم. ئون توققۇز يىل خاقان بولدۇم. دۆلەتنى باشقۇردۇم، ئوتتۇز بىر ...»<sup>⑥</sup>

«ئاتام خاقان ئاشۇنداق قىلىپ دۆلەت قۇرغان ۋە قانۇن - تۈزۈم ئورناتقاندىن كېيىن، بۇ دۇنيادىن ئۆتۈپتۇ. ئاتام خاقاننى خاتىرىلەش ئۈچۈن ئالدى بىلەن باز خاقاننى بالبال قىلىپ تىكلەپتۇ. كېيىن قانۇن - تۈزۈمگە ئاساسەن، تاغام خاقان بولۇپ ئولتۇرۇپتۇ. تاغام خاقان بولغاندىن كېيىن تۈرك خەلقىنى قايتىدىن تەشكىللىدى ۋە بېقىپ تەربىيىلىدى. يوقسۇللارنى باي قىلدى، ئازنى كۆپ قىلدى.»<sup>⑦</sup>

«ئەسكىلىكىڭلاردىن تاغام خاقان دۇنيادىن ئۆتتى. دەسلەپتە قىرغىز خاقاننى بالبال قىلىپ تىكلدىم. تۈرك خەلقىنىڭ نام - ئابروۋىنىڭ يوقاپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن، ئاتامنى خاقان، ئاتامنى خانىش قىلىپ كۆتۈرگەن تەڭرى، ئەل بەرگەن تەڭرى، تۈرك خەلقىنىڭ نام - شوھرىتى يوقاپ كەتمسۇن دەپ مېنى خاقان قىلىپ ئولتۇرغۇزدى.»<sup>⑧</sup>

يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن «بالبال» غا مۇناسىۋەتلىك بايانلارغا دىققەت بىلەن قارايدىغان بولساق، «بالبال» قىلىنغۇچىنىڭ دۈشمەن تەرەپنىڭ ئۇرۇشتا ئەسەرگە چۈشكەن خاقانى ياكى ئەسكەر قوماندانى ئىكەنلىكى، «بالبال» قىلىدىغان ئوبيېكتىنىڭ ئۇرۇشتا غالىب كەلگەن تەرەپنىڭ مەلۇم سەۋەبلەر تۈپەيلى ئۆلگەن خاقانى ياكى خانزادىسى ئىكەنلىكى، «بالبال» قىلىنغۇچى بىلەن «بالبال» قىلىدىغان ئوبيېكت ئوتتۇرىسىدا ئۇرۇش قىلغانلىق، ئۆلتۈرگەنلىك ياكى ئۆلتۈرۈلگەنلىك سەۋەب - نەتىجىسىنىڭ بولمايدىغانلىقى، بۇنداق «بالبال» قىلىشنىڭ پەقەت، «بالبال» قىلىدىغان ئوبيېكتىنىڭ ئەۋلادلىرى، ئۇرۇق - تۇققانلىرى تەرىپىدىن ئېلىپ بېرىلىدىغانلىقى مەلۇم بولىدۇ.

ئەمدى دەۋرىمىزدىكى تەتقىقاتچىلارنىڭ نېمە ئۈچۈن ئادەم سىياقىغا كەلتۈرۈلگەن ياكى ئادەم سىياقى چۈشۈرۈلگەن تاش ھەيكەللەرنى ئومۇملاشتۇرۇپ «بالبال» دەپ ئاتايدىغانلىقىغا كەلسەك، بۇ بەلكىم «قىرغىز قاغاتچى بالبال تىكىدىم» (قەدىمكى ئۇيغۇر يازما يادىكارلىقلىرىدىن تاللانما، 70 - بەت)، «ئالپ ئەدىن ئۆلۈرۈپ بالبال قىلۇ بىر تىم» (97 - بەت) ۋە «قۇم سەنگۈنۈگ بالبال تىكە بىر تىم» (97 - بەت) دېگەن جۈملىلەردىكى «تىكىدىم»، «قىلۇ بىر تىم»، «تىكە بىر تىم» دېيىلگەن سۆزلەرگە قاراپ شۇنداق ئالغان بولۇشى مۇمكىن. شۇنداق بولغاندا، ئادەم سىياقىدا ياسالغان ياكى

ئادەم سىياقى چۈشۈرۈلگەن تاشلارنى «بالبال» دەپ ئاتاشقا توغرا كەلگەندە، ھازىرقى دەۋردە مەشھۇر ئادەملەرنىڭ گەجىدىن، تۆمۈردىن، مستىن ۋە ئالتۇندىن ياسالغان ھەيكەللىرىنى «بالبال» دەپ ئاتىساق بولامدۇ - يوق؟

ئەمدى يۇقىرىدا كۆرسىتىپ ئۆتۈلگەن «بالبال تىكىدىم»، «بالبال تىكە بىر تىم»، «بالبال قىلۇ بىر تىم» دېيىلگەن سۆزلەرگە كەلسەك، «تىكىدىم»، «تىكە بىر تىم» دېيىلگەنلىكى، چوقۇم تاشنى ئادەم سىياقىغا كەلتۈرۈپ، تىكىپ قويغان گەپ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنى «بالبال» دەپ ئېلىشىمىز كېرەك، دەپ چىڭ تۇرۇۋالساق ئىلمىي بولماي قالغان بولامدۇكىن. چۈنكى «بالبال قىلۇ بىر تىم» دېگەن سۆزمۇ ئۇچرايدۇ ئەمەسمۇ؟!

ئۇنىڭدىن باشقا، ئادەم سىياقىدا ياسالغان تاشنى «بالبال» دەپ ئاتاشقا توغرا كەلگەندە، ئۇنى «بالبال» قىلىنغۇچىنىڭ سىياقى دەيمىزمۇ ياكى «بالبال» قىلىنىدىغان ئوبيېكتىنىڭ سىياقى دەيمىزمۇ؟ بۇمۇ بىر ئەقەللىي جاۋاب بېرىشكە تېگىشلىك مۇھىم مەسىلىلەرنىڭ بىرى. مېنىڭچە، بۇ يەردە دېيىلىۋاتقان «بالبال تىكىدىم»، «بالبال تىكە بىر تىم»، «بالبال قىلۇ بىر تىم» دېيىلگەن سۆزلەرنى «تاشنى ئادەم سىياقىدا ياساپ ئورناتتىم» دەپ چۈشەنسەك توغرا بولمايدۇ.

مەن بۇنى تۆۋەندىكى ئۇسۇللار بىلەن ئىسپاتلىماقچى. كۆكتۈرك، ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقلىرى دەۋرىدە ئۆتكەن مەشھۇر شەخس تۇنيۇقۇق ئۆزى ھەققىدە توختىلىپ: «بىلگە تۇنيۇقۇق بەن ئۆزۈم تابغاچ ئىلىگە قىلىنتىم؛ تۈرك بودۇن تابغاچقا كۆرۈر ئەرتى» (بىلگە تۇنيۇقۇق مەن ئۆزۈم تابغاچ ئېلىدە ئۆستۈم. (ئۇ زامانلاردا) تۈرك خەلقى تابغاچقا قارايتتى) ⑨ دېگەندى. بۇنىڭدىكى مۇھىم مەسىلە «بەن ئۆزۈم تابغاچ ئىلىگە قىلىنتىم» دېگەن جۈملىدىكى جۈملىنىڭ خەۋىرى بولغان «قىلىنتىم» دېگەن سۆزدە. بۇ سۆز ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىغا «ئۆستۈم» دەپ يەشمە قىلىنغان.

تىلشۇناس ئالىم مەھمۇد كاشغەرىي ئۆزىنىڭ ئېنىسكلوپېدىك ئەسىرى «تۈركىي تىللار دىۋانى»دا، «ئەتتى» سۆزىنى ئىزاھلاش يۈزىسىدىن «قىلدى» سۆزىگىمۇ تۆۋەندىكىدەك تەبىر بېرىپ ئۆتىدۇ: «ئەتتى: (تەڭرى مەنىڭ ئىشىم ئەتتى) - تەڭرى مېنىڭ ئىشىمنى ئوڭلىدى. (ئۇ يۈكۈنچ ئەتتى) - ئۇ ناماز ئۆتىدى. ئوغۇزچە. ئوغۇزلار بىر ئىشنى قىلسا (ئەتتى) سۆزىنى ئىشلىتىدۇ. تۈركلەر (قىلدى) دەيدۇ. لېكىن، بۇ سۆز جىنسىي ئالاقىگىمۇ ئىشلىتىلگەنلىكتىن، خوتۇنلار خىجالەت بولمىسۇن دەپ بۇ سۆزنى قوللىنىشتىن ۋاز كەچكەن» ⑩. بىز مەھمۇد كاشغەرىينىڭ ئىزاھىدىن «قىلدىم» سۆزىنىڭ مەنىسىنى بىلىۋالدۇق. تۇنيۇقۇقنىڭ «بەن ئۆزۈم تابغاچ ئىلىگە قىلىنتىم» دېگەن سۆزىنى سۆزمۇ سۆز يەشمە قىلساق، ئۇنداقتا قانداق مەنە كېلىپ چىقىدۇ؟ «قىلىنتىم» سۆزىنىڭ «بۈيۈدۈم» (ئۆستۈم)، «دۈغدۈم» (تۇغۇلدۇم) دېگەن سۆزلەر بىلەن قانداق ئالاقىسى بار؟

مېنىڭچە، ئورخۇن - يېنىسەي مەڭگۈ تاشلىرىدا ئۇچرايدىغان «بالبال» سۆزى ھەم سىنماتىكىلىق ھەم ئېتىنوگرافىيىلىك مەنىلەرگە ئىگە. بۇلارنى تەتقىق قىلماي تۇرۇپ، «بالبال» سۆزىنىڭ ئەسلىدە بولغان مەنىسىنى بىلگىلى بولمايدۇ. ھازىرچە ئۇنىڭ سىنماتىكىلىق مەنىسى ئۈستىدە توختالماي تۇرۇپ، ئۇنىڭ ئېتىنوگرافىيىلىك مەنىسى ئۈستىدە توختىلىپ ئۆتەيلى. خۇددى باشتا كۆرسىتىپ ئۆتۈلگىنىدەك، كۆكتۈرك، ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقلىرى دەۋرىدە ئۇرۇشتا ئەسىر چۈشكەن دۈشمەن تەرەپنىڭ خاقانى ياكى باتۇرلىرىنى، دۈشمەن تەرەپنىڭ خاقان ياكى باتۇرلىرىنى ئەسىر ئالغان تەرەپنىڭ ئۆزلىرىدىن بۇرۇن ئالەمدىن ئۆتكەن خاقانلىرىنىڭ ياكى باتۇرلىرىنىڭ قەبرىسى ئالدىغا ئېلىپ بېرىپ قەتل قىلىدىغان بىر خىل ئادەتنىڭ بارلىقى مەلۇم بولىدۇ. بۇلارنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزەتسەك، بۇرۇن ئالەمدىن ئۆتكەن خاقانلار ياكى باتۇرلار بىلەن ئۇرۇشتا ئەسىر چۈشكەن دۈشمەن تەرەپنىڭ

خاقانلىرى ياكى باتۇرلىرى ئوتتۇرىسىدا ھېچقانداق سەۋەب - نەتىجىلىك مۇناسىۋەتنىڭ بارلىقى بىلىنمەيدۇ. بۇ خىل ئېتنوگرافىيىلىك ھادىسىنىڭ كۆكتۈرك، ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقىدىن باشقا، يەنە باشقا ئەل خەلقلەردىمۇ بولغانلىقى مەلۇم بولىدۇ. بۇنىڭغا تۆۋەندىكى بايانلارنى مىسال قىلىپ كۆرسىتىشكە بولىدۇ.

ئېلىمىزنىڭ مەشھۇر «24 تارىخ» نىڭ بىرى بولغان «كېيىنكى خەننامە» دە: «دۇشپەننىڭ مەجەزى ئىتتىك ۋە چۇس ئىدى. بىرەرى ئۇنىڭغا كۆز ئالايىتىپ قويسىمۇ، ئۇنىڭدىن ئوچ ئالماي قالمايتتى. يۈگىنىڭ يىللىرى ئوردا مەلۇمچىسى خەن يۈ ئۇنىڭ ئاتىسى دۇشۇننى سوراق قىلغانىدى، شۇڭا دۇشپەن قاتىل ئەۋەتىپ، خەن يۈنىڭ ئوغلىنى ئۆلتۈرگۈزۈۋەتتى ۋە ئۇنىڭ بېشىنى ئاتىسىنىڭ قەبرىسىگە ئاپىرىپ، نەزىر - چىراغ قىلدى» ① دېيىلگەن بايانلار بار. ئۇنىڭدىن باشقا، ئېلىمىزنىڭ مەشھۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى بولغان «سۇ بويىدا» رومانىدا بايان قىلىنىدىغان 108 پالۋاننىڭ بىرى بولغان ۋۇسۇڭ پالۋان ھەممىزگە تونۇشلۇق. «ۋۇسۇڭنىڭ ئاكىسى ۋۇدا خوتۇنى پەن جىنلىيەن تەرىپىدىن زەھەرلىنىپ ئۆلتۈرۈلدى. ۋۇسۇڭ ئاكىسى ۋۇدانىڭ پەن جىنلىيەن، ۋاڭ كەمپىر ۋە شى مېنچىڭلار تەرىپىدىن سۇيىقەستلىنىپ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلىغاندىن كېيىن، ئالدى بىلەن پەن جىنلىيەننى، ئۇنىڭدىن كېيىن شى مېنچىڭنى ئۆلتۈرۈپ، ئۇلارنىڭ باشلىرىنى كېسىۋېلىپ، ئىككى كېسىك باشنى ئاكىسى ۋۇدا ئۈچۈن تەييارلانغان ئەرۋاھ شىرەسى ئالدىغا قويۇپ، نەزىر - چىراغ قىلدى» ②.

يۇقىرىدا بىز كۆرۈپ ئۆتكەن «كېيىنكى خەننامە» ۋە «سۇ بويىدا» رومانىدىكى ئادەمنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ، قەبرە ئالدىغا ئېلىپ بېرىپ، نەزىر - چىراغ قىلىش بىلەن «ئەرۋاھ شىرەسى ئالدىغا قويۇپ، نەزىر - چىراغ قىلىش» نىڭ ماھىيىتى، ئورخۇن - يېنسەي مەڭگۈ تاشلىرىدىكى دۈشمەن تەرەپنىڭ ئەسىرگە ئېلىنغان خاقاننى ياكى پالۋانلىرىنى ئۆلۈپ كەتكەن خاقانلىرى ياكى پالۋانلىرىنىڭ قەبرىسى ئالدىغا ئېلىپ بېرىپ «بالبال قىلىپ بېرىش» نىڭ ماھىيىتى ئوپمۇ ئوخشاش. شۇنىڭ ئۈچۈن، «بالبال قىلىپ بېرىش» نى «تاشنى ئادەم سىياقىغا كەلتۈرۈپ ئورناتىم» دەپ چۈشەنمەي، «ئۆلگەن خاقان ياكى پالۋاننىڭ روھىغا ئاتا قۇربانلىق قىلدىم» دەپ چۈشىنىش كېرەك ھەم شۇنداق ئېلىنىشى كېرەك. شۇنداق بولغاندىلا، «بالبال» نىڭ ئەسلىدىكى سىمانتىكىلىق مەنىسى قوللىنىلغان بولىدۇ.

ئورخۇن - يېنسەي مەڭگۈ تاشلىرىدا تىلغا ئېلىنىدىغان «بالبال قىلىش»، «قۇربانلىق قىلىش» نى كۆرسەتسە، «نەزىر - چىراغ قىلىش» نېمىنى كۆرسىتىدۇ؟ بىز ئورخۇن - يېنسەي مەڭگۈ تاشلىرىغا قايتىدىن مۇراجىئەت قىلساق، ئۇنىڭدا نەزىر - چىراغقا دائىر بايانلار ئۇچرايدۇ. مەن سەھىپە ئېتىبارى بىلەن ئۇنىڭ ئىچىدىن بىرلا باياننى كۆرسىتىپ ئۆتمەن.

ئەسلىسى:  
كۆل تېگىن قوينى يىلقايىتى يىگىرمەكە ئۇچدى. توقۇزىنچ ئاي يەتى ئوتۇزقا يوغ ئەرتۈرمىز. بارقىن بەدىزىن بىتىگە تاشىن بىچىن يىلقا يىتىنچى ئاي يىتى توقۇزقا قوپ ئالقادىمىز. كۆل تېگىن ئۆلۈپ قىرىق ئارتۇقى يىتى باشلىخ بولتى تاش ... بۇنچا بەدىزىچىگ تۇيغۇن ئەلتەبەر كەلۈرتى.

يەشمىسى:  
كۆل تېگىن قوي يىلىنىڭ ئون يەتتىنچى كۈنى ئالەمدىن ئۆتتى. توقۇزىنچى ئاينىڭ يىگىرمە يەتتىنچى كۈنى ئۆلۈم رەسمىيىتىنى ئۆتكۈزدۈق. قەبرىسى، نەقىشى، تاش پۈتۈكى (تاش مۇنارە) مايىمۇن يىلى يەتتىنچى ئاينىڭ يىگىرمە يەتتىنچى كۈنى پۈتۈنلەي ياسىلىپ بولدى. كۆل تېگىن قىرىق يەتتە

يىل ئۆمۈر كۆردى تاش ... بۇ ئۈستلارنى تۇيغۇن ئەلتەبەر كەلتۈردى ⑬. بىز يۇقىرىدا بايانغا قارايدىغان بولساق، كۆكتۈرك ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرىدە بىرەر ئادەم ئۆلسە، ئۇنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ئۇنىڭغا «نەزىر - چىراغ» ئۆتكۈزىدىغانلىقى، بۇنىڭ شۇ دەۋرلەردە «يوغ» دەپ ئاتىلىدىغانلىقى مەلۇم بولىدۇ. بۇ خىل ئېتنوگرافىك ھادىسە ئېلىمىزنىڭ مەشھۇر «24 تارىخ» نىڭ بىرى بولغان «جۇنامە» دە خېلى ئەتراپلىق خاتىرىلەنگەن بولۇپ، مەيلى ئېلىمىز ئالىملىرى بولسۇن، مەيلى چەت ئەل ئالىملىرى بولسۇن، ئەينى ۋاقىتتىكى كۆكتۈرك، ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىنى تەتقىق قىلىشتا «جۇنامە» دىكى مۇشۇ ئېتنوگرافىك ھادىسنى تىلغا ئالماي ئۆتمەيدۇ. مەن بۇ ساھەگە قىزىققۇچىلارغا ئاشۇ ئېتنوگرافىك ھادىسنىڭ ئەسلىسىنى كۆرسىتىپ ئۆتمەكچىمەن.

ئۇنىڭ تەرجىمىسى تۆۋەندىكىچە:

ئادەم ئۆلگەندىن كېيىن چېدىرنىڭ ئىچىگە ياتقۇزۇپ قويۇلاتتى. ئاندىن ئۇنىڭ ئۇرۇق - ئەۋلادلىرى ۋە يېقىن تۇغقانلىرى بولۇپ، ھەرقايسى ئۆز ئالدىغا قوي ۋە ئاتلارنى قۇربانلىق قىلىپ، ئۇنى چېدىر ئالدىغا تىزىپ، نەزىر - چىراغ ئۆتكۈزەتتى. ئاتقا مىنىپ، چېدىر ئەتراپىنى يەتتە قېتىم ئايلىناتتى، ھەربىر ئايلىنىپ، چېدىرنىڭ ئىشىكى ئالدىغا كەلگەندە، پىچاق بىلەن يۈزلىرىنى تىلىپ، ھازا ئېچىشاتتى. يۈزلىرىدىن ئاققان قان بىلەن كۆز ياشلىرى ئارىلىشىپ كېتەتتى. بۇ ئىش ئۇدا يەتتە قېتىم تەكرارلانغاندىن كېيىن، ئاندىن بولدى قىلىشاتتى. تاللانغان كۈن يېتىپ كەلگەندە، ئۆلگۈچىنى ھايات چېغىدا مىنگەن ئېتى ۋە ئىشلەتكەن نەرسىلىرى بىلەن قوشۇپ كۆيدۈرگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ جەسەت كۆلىنى مۇۋاپىق بىر مەزگىل كەلگەندە ئاندىن دەپنە قىلاتتى. ئەتىيازدا ياكى يازدا ئۆلگەن ئادەمنى ئوت - چۆپ ۋە دەل - دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى سارغىيىپ چۈشۈشكە باشلىغاندا، كۈزدە ياكى قىشتا ئۆلگەن ئادەمنى بولسا، گۈل - چېچەكلەر تازا ئېچىلغان چاغدا ئاندىن قەبرە كولاپ دەپنە قىلاتتى. دەپنە قىلىنىدىغان كۈنى ئۆلگۈچىنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرى خۇددى دەسلەپ ئۆلگەن چاغدىكىگە ئوخشاش يەنىلا نەزىر - چىراغ قىلىپ ۋە ئات مىنىپ ئايلىنىپ، يۈزلىرىنى تىلىشاتتى. دەپنە مۇراسىمى ئاياغلاشقاندىن كېيىن قەبرە ئۈستىگە تاش قويۇرۇپ، بەلگە قىلىپ قوياتتى. قوپۇرۇلغان تاش ساننىڭ ئاز - كۆپلۈكى، ئۆلگۈچىنىڭ ھايات چېغىدا ئۆلتۈرگەن ئادەم سانىغا ۋەكىللىك قىلاتتى. بۇنىڭدىن باشقا، يەنە قۇربانلىق قىلىنغان قوي ۋە يىلقىلارنىڭ كالىلىرىنى قەبرە تېشىنىڭ ئۈستىگە ئېسىپ قوياتتى. بۇ كۈنى ئەر - ئاياللارنىڭ ھەممىسى ئەڭ ئېسىل كىيىملىرىنى كىيىشىپ، دەپنە مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلگەن جايغا يىغىلىشاتتى ⑭.

周書卷五十

九一〇

死者，停屍於帳，子孫及諸親

屬男女，各殺羊馬，陳於帳前，祭之。繞帳走馬七匝，一詣帳門，以刀斫面，且哭，血淚俱流，如此者七度，乃止。擇日，取亡者所乘馬及經服用之物，并屍俱焚之，收其餘灰，待時而葬。春夏死者，候草木黃落，秋冬死者，候華葉榮茂，然始坎而瘞之。葬之日，親屬設祭，及走馬斫面，如初死之儀。葬訖，於墓所立石建標。其石多少，依平生所殺人數。又以祭之羊馬頭，盡懸挂於標上。一是日也，男女咸盛服飾，會於葬所。

⑭

بىز يۇقىرىدا كەلتۈرۈلگەن نەقىلگە قارايدىغان بولساق، ئۇنىڭدا بىرەر كىشى ئۆلسە، ئۇنىڭغا ئۇرۇق - تۇغقانلىرى، يار - بۇرادەرلىرى ئات، كالا، قوي ئۆلتۈرۈپ، نەزىر - چىراغ قىلىدىغانلىقى ھەمدە ئۆلگۈچى ھايات ۋاقتىدا قانچە ئادەم

ئۆلتۈرگەن بولسا، شۇنىڭ باراۋىرىدە تاش تىزىپ قويىدىغانلىقى مەلۇم بولىدۇ. بۇ بىر ئېتنوگرافىك ھادىسە بولۇپ، بۇنىڭ ئورخۇن - يېنىسەي مەڭگۈ تاشلىرىدا تىلغا ئېلىنىدىغان «يوغ» سۆزىنىڭ دەل ئۆزى ئىكەنلىكى مەلۇم بولىدۇ.

دېمەك، يۇقىرىدا كەلتۈرۈلگەن نەقىللەر ۋە ئېلىپ بېرىلغان تەھلىللەرگە ئاساسلانغانىمىزدا، ئورخۇن - يېنىسەي مەڭگۈ تاشلىرىدا تىلغا ئېلىنىدىغان «بالبال» سۆزىنىڭ خۇددى يۇقىرىدا كۆرسىتىپ ئۆتكىنىدەك، ئۆلگۈچىگە ئۇنىڭ بالىلىرى ياكى ئۇرۇق - تۇغقانلىرى دۈشمەن تەرەپنىڭ ئۇرۇشتا ئەسەر ئېلىنغان قاغانىنى ياكى باتۇرىنى قەبرە ئالدىغا ئاپىرىپ قۇربانلىق قىلىشنى كۆرسىتىدىغانلىقى، ئورخۇن - يېنىسەي مەڭگۈ تاشلىرىدا تىلغا ئېلىنىدىغان «يوغ» سۆزىنىڭ ئۆلگۈچىگە ئۇنىڭ بالىلىرى ياكى ئۇرۇق - تۇغقانلىرى تەرىپىدىن ئات، قوي، كالىلارنى ئۆلتۈرۈلۈپ، نەزىر - چىراغ قىلىنىدىغانلىقى مەلۇم بولىدۇ. شۇنداق ئىكەن، «بالبال»، «يوغ» سۆزلىرىنىڭ ئۆز ئالدىغا ئايرىم - ئايرىم ھالدا ئىپادىلەيدىغان مەنىلىرى بولغان بولىدۇ.

ئۇنداقتا «ئادەم سىياقىغا كەلتۈرۈلگەن، تاشتىن ياسالغان ھەيكەللەرنى نېمە دەپ ئاتايمىز» دېگەن سوئال قويۇلۇشى مۇمكىن. مەن بۇ ھەقتە توختىلىشتىن ئىلگىرى، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان («تارباغاتاي ۋىلايىتى تەزكىرىسى» دىن) ناملىق تەزكىرىنى كەسىپداشلىرىمىزنىڭ كۆرۈپ بېقىشىنى ھاۋالە قىلماقچىمەن. ئۇنىڭدا قەدىمكى ئادەملەر تەرىپىدىن ياسىلىپ، دەۋرىمىزگە قەدەر يېتىپ كەلگەن، تاشتىن ياسالغان ئادەم سىياقىدىكى ھەيكەللەر «سەنتاش» دەپ ئاتالغان<sup>①</sup>. بۇ ئىنتايىن جايىدا قويۇلغان نام بولۇپ، بۇنىڭدىن كېيىنكى تەتقىقاتلىرىمىزدا بۇ نامنى ئومۇملاشتۇرساق، دېگەن پىكىردىمەن. چۈنكى، ھازىرقى زامان ئادەملىرى تەرىپىدىن ئالتۇندىن، كۈمۈشتىن، مىستىن، تۆمۈردىن ياكى گەجىدىن ياسالغان ھەيكەللەرنى بولسا، «ھەيكەل» دەپ ئاتىساق.

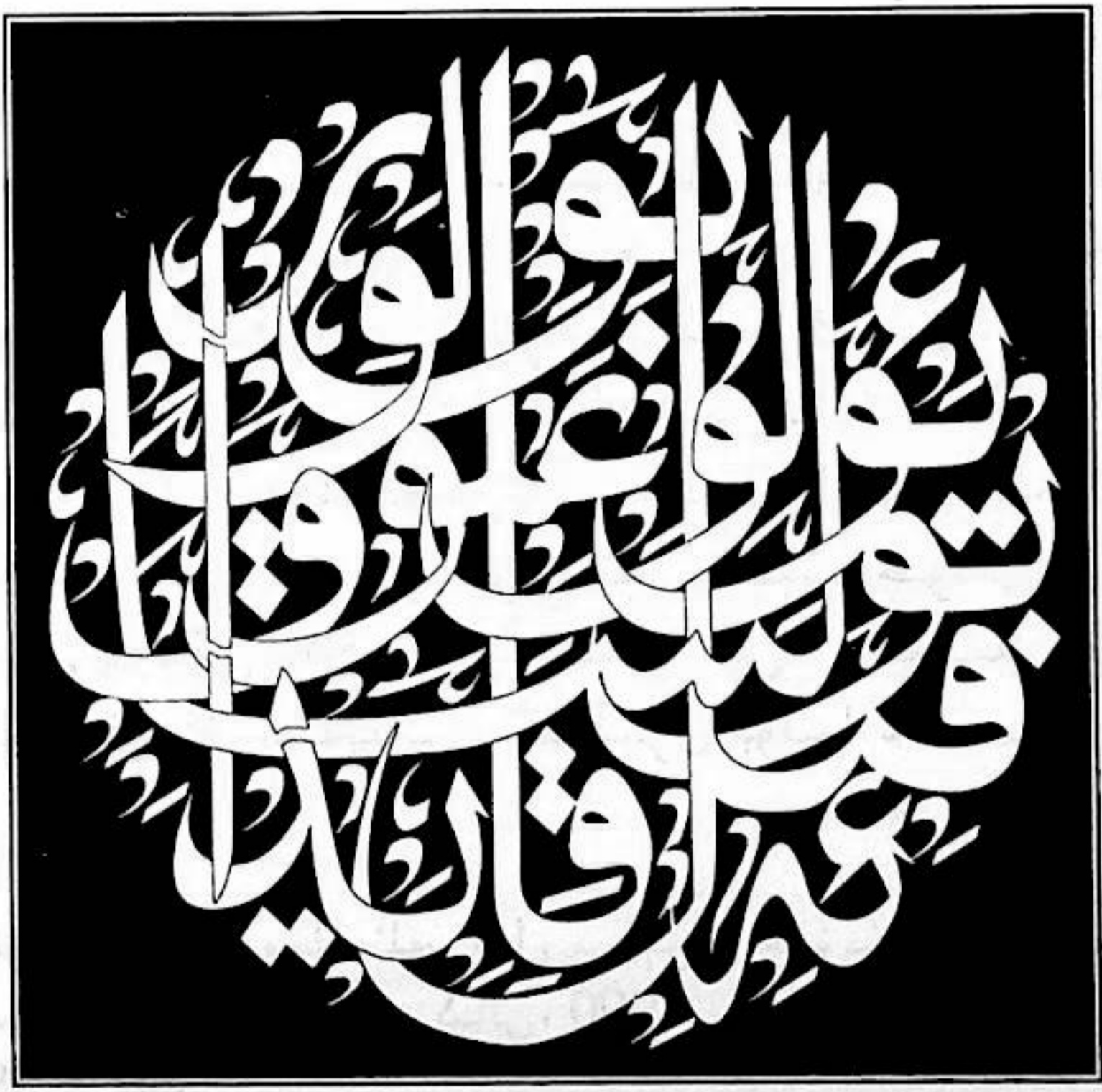
تىلشۇناس، ئالىم مەھمۇد كاشغەرىي ئۆزىنىڭ ئېنىسكلوپېدىك ئەسىرى «تۈركىي تىللار دىۋانى»دا «سەن» ھەققىدە توختىلىپ مۇنداق دەيدۇ: «سەن - بوي - تۇرۇق. بوزلۇغ سىنىلىغ كىشى - بويى ئۇزۇن كىشى دېگەن سۆز مۇشۇنىڭدىن ئېلىنغان. گۆرمۇ (سەن) دېيىلىدۇ. چۈنكى گۆرنىڭ ئۇزۇنلۇقى ئادەمنىڭ بويى بىلەن تەڭ بولىدۇ»<sup>②</sup>. ھازىرقى دەۋردىمۇ بىرەر ئادەمنى سۈپەتلىگەندە، بوي - تۇرقى كېلىشكەن، بوي - تۇرقى قاملاشقان، دېگەن سۆزلەرنى دائىم ئىشلىتىمىز. بۇ «سەننى كېلىشكەن»، «سەننى قاملاشقان» دېگەنلىك بولىدۇ. شۇڭا، ئۈستىدە توختىلىۋاتقان، ئەجدادلار تەرىپىدىن تاشتىن ياسالغان ھەيكەللەرنى «سەنتاش» دەپ ئاتىساق مۇۋاپىق بولىدۇ. چۈنكى، بۇ «ئادەم تۇرقلۇق تاش»، «ئادەم تۇرقىغا كەلتۈرۈلگەن تاش» ياكى «ئادەم قىياپەتلىك تاش» دېگەنلىك بولىدۇ. بۇ ھەقتە كەسىپداشلارنىڭ قانداق تەلەپ - پىكىرلىرى بولسا سەمىمىي قارشى ئالىمەن.

### ئىزاھاتلار:

- ① شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مىللەتلەر تىل - يېزىق خىزمىتى كومىتېتى لۇغەت بۆلۈمى تۈزگەن «ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1990 - يىلى 5 - ئاي 1 - نەشرى، 1990 - يىلى 5 - ئاي 1 - باسمىسى، 1 - توم 397 - بەت.
- ② ئىمىن تۇرسۇن: «قەدىمكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2000 - يىلى 3 - ئاي 1 - نەشرى، 2000 - يىلى 3 - ئاي 1 - باسمىسى، 99 - 100 - بەتلەر.
- ③ ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن: «ئۇيغۇر ئەجدادلىرى مەي مەدەنىيىتى»، «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى»، 1994 - يىلى 1 - سان، 48 - بەت.

- ④ ئابلىز مۇھەممەت سايرامى: «ئۇيغۇرلاردا پىچاق مەدەنىيىتى»، «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر مۇنبىرى»، 2007 - يىللىق 1 - سان، 72 - بەت.
- ⑤ ⑥ ⑦ ⑧ ⑨ ⑩ ئابدۇقەييۇم خوجا، تۇرسۇن ئايۇپ، ئىسراپىل يۈسۈپ: «قەدىمكى ئۇيغۇر يازما يادىكارلىقلىرىدىن تاللانما»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1983 - يىلى 9 - ئاي 1 - نەشرى، 1984 - يىلى 4 - ئاي 1 - باسمىسى، 53، - 76، - 83، - 85، - 104، - 105، ، ، بەتلەر.
- ⑪ ⑫ مەھمۇد كاشغەرىي: «تۈركىي تىللار دىۋانى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1980 - يىلى 8 - ئاي 1 - نەشرى، 1981 - يىلى 9 - ئاي 1 - باسمىسى، 1 - توم 231 - بەت؛ 3 - توم 189 - بەت.
- ⑬ فەن يې، سىما بياۋ: «كېيىنكى خەننامە»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، (ئۇيغۇرچە نەشرى)، 1996 - يىلى 12 - ئاي 1 - نەشرى، 1996 - يىلى 12 - ئاي 1 - باسمىسى، 195 - بەت.
- ⑭ شى نەيئېن، لۇگۈەنجۇڭ: «سۇ بويىدا» (ئۇيغۇرچە) شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1985 - يىلى 6 - ئاي 1 - نەشرى، 1985 - يىلى 7 - ئاي 1 - باسمىسى، 1 - توم 631 - بەتتىن 745 - بەتكىچە.
- ⑮ تاڭ لىڭ، گۇ دېفېن: «جۇننامە» (خەنزۇچە)، جۇڭخۇا كىتابچىلىق ئىدارىسى نەشرىياتى، 1971 - يىلى 11 - ئاي 1 - نەشرى، 1974 - يىلى 2 - ئاي 2 - باسمىسى (بېيجىڭ)، 2 - توم 910 - بەت.
- ⑯ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتى ئوتتۇرا ئاسىيا مەدەنىيىتى تەتقىقات ئورنى تۈزگەن «24 تارىختىكى جەنۇبىي - شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىگە ئائىت غەربىي يۇرت تارىخىي ماتېرىياللىرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2004 - يىلى 12 - ئاي 1 - نەشرى، 671، - 672 - بەتلەر.
- ⑰ «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى، 2005 - يىللىق 2 - سان، 42 - بەتتىن 64 - بەتكىچە.

(ئاپتور شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمىدە)



(ئەقىل قايدا بولسا ئۇلۇغلۇق بولۇر)

— قۇتادغۇبىلىكتىن

خەتتات: مەمەت نەۋبەت

## قەدىمكى ئەسەرلەرنى نەشرگە تەييارلاش ۋە نەشرىلەشكە ئائىت بەزى مەسىلىلەر توغرىسىدا

گۈلجاھان خۇشدىل

ئېلىمىزنىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى بولغان شىنجاڭ ئەزەلدىنلا كۆپ مىللەت ئىناق، ئورتاق ياشىغان، ئوخشىمىغان مەدەنىيەت ئامىللىرى تەڭ مەۋجۇت بولغان، بىر - بىرىگە ئىجابىي تەسىر كۆرسىتىپ، بىر - بىرىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرگەن رايونلارنىڭ بىرى. بۇ يەردىكى ئاھالىلەر تارىختا ئوخشىمىغان دىنلارغا ئېتىقاد قىلغان، ئوخشىمىغان يېزىقلارنى ئىشلەتكەن بولغاچقا، ئۇلاردىن بىزگە كۆپلىگەن قىممەتلىك مەدەنىيەت نامايەندىلىرى، جۈملىدىن نۇرغۇن نادىر ئەسەرلەر مىراس بولۇپ قالغان. شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت ساھەسىدە «تەبىئىي مۇزېي» دەپ ئاتىلىشىمۇ دەل ئۇنىڭ باغرىدا سانسىزلىغان تېپىلغۇسىز مەدەنىيەت بايلىقلىرىنىڭ كۆمۈلۈپ ياتقانلىقىدىندۇر. بۇنداق مەدەنىيەت بايلىقلىرى ئىچىدە ھەر قايسى تارىخىي دەۋرلەردىكى ئىلىم - پەن مۇۋەپپەقىيەتلىرى مەزمۇن قىلىپ پۈتۈلگەن قەدىمكى ئەسەرلەر ئالاھىدە ئورۇندا تۇرىدۇ. شۇڭا، مەركىزىي كومىتېت ۋە گوۋۇيۈەن 1982 - يىلى مەملىكەت مىقياسىدا قەدىمكى ئەسەرلەرنى قۇتقۇزۇش، رەتلەش خىزمىتى توغرىسىدا ئالاھىدە يوليورۇق بەردى. گوۋۇيۈەن 1984 - يىلى ئېلان قىلغان 30 - نومۇرلۇق ھۆججەتتە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ قەدىمكى ئەسەرلىرىنى قۇتقۇزۇش، توپلاش، رەتلەش، نەشر قىلىش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەشنى تەكىتلەپ، زۆرۈر بولغان ئورۇنلاشتۇرۇشلارنى ئېلىپ باردى. مەزكۇر ھۆججەتتە «ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ قەدىمكى ئەسەرلىرى ۋە تىنىمىزنىڭ قىممەتلىك مەدەنىيەت مىراسلىرىنىڭ بىر قىسمى، ئۇنى قۇتقۇزۇۋېلىش ۋە رەتلەش ئىنتايىن مۇھىم بىر خىزمەت»<sup>①</sup> دەپ تەكىتلەنگەندىن باشقا، يەنە كونكرېت خىزمەتلەرنى ئىشلەش توغرىسىدىمۇ ئېنىق پىرىنسىپلار بەلگىلەنگەندى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن بۇ ساھەدە كۆپلىگەن خىزمەتلەر ئىشلەندى، نۇرغۇن نەتىجىلەرمۇ قولغا كەلتۈرۈلدى.

ھەممىمىزگە مەلۇمكى، قەدىمكى ئەسەرلەرنى قۇتقۇزۇش ۋە ئۇنىڭدىن بۈگۈنكى سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىشتا، قەدىمكى ئەسەرلەرنى ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئېھتىياجىنى ئاساس قىلىپ، ئۇلار چۈشەنەلەيدىغان تىل ۋە شەكىلدە ئۇنى قايتا يورۇقلۇققا چىقىرىش ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. بۇ خىزمەت كەسپىي خادىملاردىن قەدىمكى ئەسەرلەرنىڭ تىلىنى تولۇق چۈشەنەلەيدىغان ۋە ئۇنىڭ سىياسىي، ئىلمىي ھەم ئەمەلىي قىممىتىنى

① «ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ قەدىمكى ئەسەرلىرىنى توپلاش، رەتلەش، نەشر قىلىش خىزمىتىگە دائىر ئۆزگىنىش ماتېرىياللىرىدىن تاللانما»، 2003 - يىلى 4 - ئايدا شۇ ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ قەدىمكى ئەسەرلىرىنى توپلاش، رەتلەش، نەشر قىلىشنى پىلانلاش رەھبەرلىك كۈرۈۋېسى ئىشخانىسى تۈزگەن توپلام، 8 - بەت.

توغرا باھالاپ بېكىتەلەيدىغان سەۋىيىگە ئىگە بولۇشى، شۇنداقلا ئوخشىمىغان نۇسخىلارنى سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق بىرقەدەر توغرا بولغان نۇسخىسىنى بارلىققا كەلتۈرەلەيدىغان، زۆرۈر يەرلىرىنى شەرھىلەيدىغان، ئەسلىنى ساقلىغان ئاساستا ئۇنى ھازىرقى ئوقۇرمەنلەر چۈشىنەلەيدىغان شەكىلگە كەلتۈرەلەيدىغان قابىلىيەتكە ھەم بۇ خىزمەتكە مۇناسىۋەتلىك مول بىلىمگە ئىگە بولۇشى تەلەپ قىلىدۇ. مەن قەدىمكى ئەسەرلەرنى رەتلەش، نەشرگە تەييارلاش جەريانىدا ھېس قىلغانلىرىمنى تۆۋەندىكى بىرنەچچە نۇقتىغا يىغىنچاقلاپ بايان قىلىشنى توغرا تاپتىم.

1) قەدىمكى ئەسەرلەرنى قايتا نەشر قىلىشتا خادىملارنىڭ بىلىم قۇرۇلمىسى ۋە پىرىنسىپچانلىقى ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. بۇ خىزمەتنى ئىشلىگۈچى خادىملار ئالدى بىلەن ئۆزى نەشرگە تەييارلىماقچى بولغان ياكى تەھرىرلەۋاتقان ئەسەرنىڭ قىممىتىنى بىلەلەيدىغان، بەلگىلەنگەن سىياسىي ۋە ئىلمىي پىرىنسىپلار بويىچە ئۇنىڭغا توغرا باھا بېرەلەيدىغان بولۇشى كېرەك. بىزگىچە يېتىپ كەلگەن قەدىمكى ئەسەرلەر تارىخنىڭ ئوخشىمىغان دەۋرلىرىگە تەۋە بولۇپ، ئۇلار تۈرلۈك تارىخىي شارائىتلاردا ئوخشىمىغان ئېھتىياجىلار تۈپەيلى يېزىلغاچقا، ئۇلاردا ئىپادىلەنگەن كۆز قاراشلار، تەشەببۇسلارمۇ ئوخشاش بولمايدۇ. كۆپىنچىسىدە ئىنسانىيەتنىڭ بەخت - سائادىتى، جەمئىيەتنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن پايدىلىق بولغان ئىدىيىلەر، قاراشلار، تەشەببۇسلار بايان قىلىنسا، قىسمەنلىرىدە خۇراپاتلىق، چۈشكۈنلۈك، تەركىدۇنيالىق، تەبىقىچىلىك ۋە فېئودال ئىستىبداتلىق خاھىشلىرى ۋە ئىنسانىيەتنىڭ ياكى رايونىنىڭ تەرەققىياتىغا پايدىسىز بولغان باشقا مەزمۇنلارمۇ مۇئەييەن دەرىجىدە ساقلىنغان. بۇ نۇقتىدىن قەدىمكى ئەسەرلەرنىڭ ھەممىسىنى يۇقىرى ئىلمىي ۋە ئەمەلىي قىممەتكە ئىگە دەپ كەتكىلى بولمايدۇ. لېكىن، نەشرگە تەييارلىغۇچى ياكى مۇھەررىر قەدىمكى ئەسەرلەرنى ئىشلىگەندە، ئالدى بىلەن ئۇنىڭ ھازىرقى جەمئىيەت تەرەققىياتى، ئىجتىمائىي ھايات ئۈچۈن قانچىلىك نەپ بېرەلەيدىغانلىقىغا قاراش بىلەن بىرگە، ئۇنىڭ ئۆز دەۋرىدە قانداق رول ئوينىغانلىقى، ئۆز دەۋرى ئۈچۈن قانچىلىك ئىلغار تەشەببۇسلارنى ئوتتۇرىغا قويغانلىقىمۇ قاراش كېرەك، ئۇنىڭغا تارىخىي ماتېرىيالزىملىق ۋە ماركسىزىملىق نۇقتىئىنەزەر بىلەن قاراش لازىم.

2) يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، قەدىمكى ئەسەرلەرنى نەشرگە تەييارلاش ۋە تەھرىرلەش زور ئىجتىمائىي كۈچ ۋە مول بىلىملەرنى تەلەپ قىلىدىغان خىزمەتتۇر. ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ قەدىمكى ئەسەرلىرى شۇ مىللەتنىڭ يېزىق ئىشلىتىش تارىخى بىلەن زىچ باغلىنىشلىق، يەنى بىر مىللەتنىڭ يېزىق ئىشلىتىش تارىخى قانچە ئۇزۇن بولسا، ئۇنىڭ قەدىمكى ئەسەرلىرىنىڭ تارىخىمۇ شۇنچە ئۇزۇن ۋە مول بولىدۇ. يېزىق بىلەن تىل ئايرىلماس مۇناسىۋەتكە ئىگە. ئۇزۇن تارىختىن بۇيان پەقەت بىرلا يېزىقنى ئىشلەتكەن ياكى تىلى ئۆزگىرىشتىن خالىي بولغان مىللەت تېپىلمىسا كېرەك. پەرق شۇ يەردىكى، بەزى مىللەتلەرنىڭ تىل - يېزىقى نىسبەتەن تۇراقلىق بولغان، بەزى مىللەتلەرنىڭ تىل - يېزىقى بولسا تۈرلۈك سەۋەبلەر نەتىجىسىدە ئۆزگىرىشلەرگە كۆپرەك يولۇققان. ئالايلىق، ئەرەب ۋە پارس تىلى ھەم يېزىق ۋە ئىملا جەھەتتىن، ھەم تىل جەھەتتىن مىڭ يىلدىن بۇيان ئاساسەن ئۆزگەرمەي ئەسلىنى ساقلاپ كېلىۋاتىدۇ. يېزىق ۋە ئىملا قىلچە ئۆزگەرگىنى يوق. بۇنىڭدىن مىڭ يىل ئىلگىرى ياشىغان ئەبۇ ئابدۇللا رۇداكى (858 - 941) نىڭ ئەسەرلىرىنى بۈگۈنكى پارس تىللىق



خەلقلەر قىيىنالماستىن ئۆز ئورنىدا كۆرەلەيدۇ. ئۇنىڭغا شەرھ يېزىش ياكى يەشمە بېرىش ياكى ئىملا جەھەتتىن قايتا ئىشلەش ھاجەتسىز. ئەمما، ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئەھۋالى ئۇنىڭغا ئوخشىمايدۇ. مىڭ يىلدىن بۇيان ئۇيغۇر تىلى ناھايىتى كۆپ ئۆزگىرىشلەرگە يولۇقتى. نەتىجىدە تەخمىنەن مىڭ يىل ئىلگىرى يېزىلغان يىرىك ئەسەر «قۇتادغۇبىلىك» نىڭ تىلى بۈگۈنكى ئۇيغۇر خەلقى ئۈچۈن چۈشىنىش تەس بولغان، ھەتتا يەشمىسىز تولۇق چۈشەنگىلى بولمايدىغان ھالەتكە يەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە قاراخانىيلار دەۋرىدىن تارتىپ ئىشلىتىلىۋاتقان ئەرەب يېزىقى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ ئىملاسىغىمۇ بىرنەچچە قېتىم ئۆزگەرتىشلەر كىرگۈزۈلدى. نەتىجىدە ئوخشاش سۆزلەر ئوخشىمىغان ئىملادا يېزىلىدىغان، پەرقلىق تەلەپپۇز قىلىنىدىغان ئەھۋاللار كۆپەيدى. شۇڭا، قەدىمكى ئەسەرلەرنى نەشرگە تەييارلاش ياكى ئۇلارنى تەھرىرلەش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار تىل ۋە يېزىقنىڭ تارىختا يولۇققان ئۆزگىرىشلىرىدىن تولۇق خەۋەردار بولۇشى كېرەك. شۇنداق بولغاندىلا ئىشلەۋاتقان ياكى تەھرىرلەۋاتقان ئەسلىي نۇسخا بىلەن نەشرگە تەييارلانغان نۇسخىنىڭ ئىلمىي جەھەتتىكى بىردەكلىكىنى تولۇق ساقلىغىلى، خاتالىقلاردىن خالىي بولغىلى بولىدۇ.

(3) ئەجدادلاردىن بىزگە مىراس بولۇپ قالغان ئەسەرلەر مەزمۇن جەھەتتىن ناھايىتى مول بولۇپ، ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ھەرقايسى قاتلاملىرىغا مۇناسىۋەتلىك. بەزىلىرى تىل، ئەدەبىيات، ھېكمەت، مەنتىق، دىن، تارىخقا ئوخشاش ئىنسانشۇناسلىق پەنلىرىنى ئاساسىي مەزمۇن قىلغان بولسا، يەنە بەزىلىرى نۇجۇم، خىمىيە، تىبابەت، دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىققا ئوخشاش تەبىئىي پەنلەرنى ئاساسىي مەزمۇن قىلىدۇ. شۇڭا، قەدىمكى ئەسەرلەرنى نەشرگە تەييارلاشنى كەسىپ قىلغان خادىملار ۋە ئۇنى تەھرىرلىگۈچىلەر كەسىپى جەھەتتىن يېتىلگەن بولۇشى، ئۆزى پىششىق ئىگىلىگەن كەسىپلەر دائىرىسىدىكى ئەسەرلەرنى نەشرگە تەييارلاش ۋە تەھرىرلەش بىلەن شۇغۇللىنىشى كېرەك. ھازىرغىچە نەشردىن چىققان ئەسەرلەرنىڭ بەزىلىرىدە كەسىپى خاتالىقلار كۆرۈلدى. بۇنداق ئەسەرلەرنىڭ بەزىلىرىدە مەزمۇن توغرا ئىپادىلەنمىگەن، يەنە بەزىلىرىدە قىسمەن جايلىرى قىسقارتىۋېتىلگەن. سۈرۈشتۈرۈپ كۆرىدىغان بولساق، ئەسەر تېكىستلىرىنىڭ خالىغانچە قىسقارتىۋېتىلىشى، بەزى مۇرەككەپ مەزمۇنلارنى تولۇق چۈشىنەلمەسلىك تۈپەيلىدىن بولغان. بۇ خاتالىقلارنىڭ سادىر بولۇشى دەل نەشرگە تەييارلىغۇچىلار بىلەن تەھرىرلەرنىڭ يېتەرلىك كەسىپى بىلىمىگە ئىگە ئەمەسلىكى ياكى كەسىپتىن ھالقىغان ئەسەرلەر ئۈستىدە ئىشلىگەنلىكى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، نەشرگە تەييارلانغان ئەسەرنىڭ ئىلمىي قىممىتىنىڭ زور دەرىجىدە تۆۋەنلەپ كېتىشىگە سەۋەب بولغان. شۇڭا، قەدىمكى ئەسەرلەرنى نەشرگە تەييارلاش ۋە تەھرىرلەش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار ئۆزى ئىشلەۋاتقان ئەسەرنىڭ مەزمۇنى بىلەن مۇناسىۋەتلىك قەدىمكى ئىلىملىرىدىن ئەتراپلىق خەۋەردار بولۇشى، بىپەرۋالىق، ئالدىراقسانلىقتىن ساقلىنىشى، بىلىمىگەن، چۈشەنمىگەن مەزمۇنلارنى ئۆگىنىش ئارقىلىق تولۇق چۈشەنگەندىن كېيىن بىر تەرەپ قىلىشى، سان قوغلاشماي سۈپەتكە ئەھمىيەت بېرىشى كېرەك. شۇنداق قىلغاندىلا بىزگە شۇ ئەسەرلەرنى مىراس قالدۇرغان ئەجدادلارنىڭ چەككەن جاپاسىنى قەدىرلىگەن بولىمىز، ئۇلارنىڭ روھىغا يۈز كېلەلەيمىز. ھازىرقى ئىلىم ساھەسىگىمۇ ئۈنۈملۈك تۆھپە قوشالايمىز.

4) قەدىمكى ئەسەرلەرنى نەشرگە تەييارلاش ۋە تەھرىرلەشتە بۇ ئەسەرلەرنىڭ ئەسلىگە سادىق بولۇش ۋە ئاپتورنىڭ تىل ئىشلىتىش جەھەتتىكى ئۆزگىچىلىكى، ئىپادىلەش ئۇسلۇبى جەھەتتىكى خاسلىقى، بەدىئىي سەنئەتلەر ۋە تۈرلۈك ۋاسىتىلەردىن پايدىلىنىش جەھەتتىكى ئارتۇقچىلىقلىرىنى ساقلاش، ئۇنى يېڭىدىن نەشرگە تەييارلانغان نۇسخىدىمۇ تولۇق ئەكس ئەتتۈرۈش قاتارلىقلارمۇ ناھايىتى مۇھىم بولۇپ، بۇنىڭغىمۇ ئەھمىيەت بېرىشكە ۋە ئەجىر سىڭدۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ. ئاپتورنىڭ تىل ئىشلىتىش ئالاھىدىلىكى، مەزمۇنلارنى ئىپادىلەش ئۇسلۇبى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى بەدىئىي ۋاسىتىلەرنىڭ قۇرۇلمىسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك، بۇ جەھەتتىن ئەھمىيەت بېرىشكە تېگىشلىك بىر ئىش شۇكى، شىنجاڭدىكى قايسىلا مىللەت بولسۇن، ئۇنىڭ تارىختىكى ئەدەبىياتى شېئىرىيەتنى ئاساس قىلىدۇ. ئاپتونوم رايونىمىز تەۋەسىدە ساقلىنىۋاتقان، رەتلەپ نەشر قىلىشقا تېگىشلىك ئەسەرلەرنىڭ ئاساسىي قىسمىمۇ ئەدەبىياتقا تەۋە بولۇپ، ئۇنىڭ كۆپ قىسمى شېئىرىي شەكىلدە يېزىلغان، ھەتتا بۇلارنىڭ ئىچىدە شېئىرىي شەكىلدە يېزىلغان ئىلمىي نەزەرىيىۋى ئەسەرلەرمۇ ئۇچرايدۇ. بۇ ئەسەرلەرنى ياراتقۇچى ئاپتورلار ئەسەرنىڭ مەزمۇنى بىلەن بىللە ئۇنىڭ شەكىلىگىمۇ تەڭ ئەجىر سىڭدۈرىدۇ. مەزمۇنغا ماس كېلىدىغان ۋەزىن ئۈستىدە ئىزدىنىدۇ. ئەسەرنىڭ گۈزەللىكىنى، تەسىر كۈچىنى ئاشۇرىدىغان قاپىيە شەكىللىرىگە ئەجىر سىڭدۈرىدۇ. ئەسەرنىڭ ئوبرازچانلىقىنى كۈچەيتىدىغان بەدىئىي ۋاسىتىلەرنى ئىنچىكىلىك بىلەن تاللايدۇ. بۇلار ئاپتورنىڭ بەدىئىي ماھارىتى ياكى بىلىم قۇرۇلمىسىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان ئامىللار ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا، بۇنداق ئەسەرلەرنى نەشرگە تەييارلىغاندا ياكى تەھرىرلىگەندە ئۇلارنىڭ ۋەزىن، قاپىيە ۋە بەدىئىي سەنئەتلىرىگە ئائىت خاسلىقىنى ساقلاپ، ئۇنى تولۇق گەۋدىلەندۈرۈشمۇ ئىلمىي خادىملارنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان ۋەزىپىسى ھېسابلىنىدۇ. بۇنداق بولمىغاندا، ئەسەرنىڭ بەدىئىي قىممىتىنىمۇ، ئىلمىي قىممىتىنىمۇ تولۇق گەۋدىلەندۈرگىلى بولمايدۇ، نەشرگە تەييارلانغان ئەسەر ئىشەنچسىز بولۇپ قالىدۇ، ئۇنىڭ ھەر جەھەتتىكى قىممىتى تۆۋەنلەيدۇ.

قىسقىسى، قەدىمكى ئەسەرلەرنى نەشرگە تەييارلاش، تەھرىرلەش خادىملاردىن جىددىي پوزىتسىيە، ناھايىتى كۆپ ئەجىر ۋە مول بىلىم تەلەپ قىلىدىغان ئېغىر ئىلمىي ئەمگەكتۇر. بۇ ساھەدە ئىشلەۋاتقان خادىملار ئۆگىنىشتىن توختاپ قالماستىن، بىپەرۋا بولماسلىقى، قېتىرقىنىپ ئىشلىيەلەيدىغان بولۇشى كېرەك. شۇنداق بولغاندىلا ھەم قەدىمكىلەرنىڭ روھىنى خۇش قىلىدىغان، ھەم بۈگۈنكى ئىلىم ساھەسىگە نەپ بېرەلەيدىغان ئىلمىي ئەمگەكلەر ئارقىلىق مول نەتىجىلەرگە ئېرىشكىلى بولىدۇ.

(ئاپتور شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مىللىي دىنىي ئىشلار كومىتېتى قەدىمكى ئەسەرلەر ئىشخانىسىدا)



ئۇيغۇر تېبابىتى خېلى ئۇزاق تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا شەكىللەنگەن بولۇپ، ئېلىمىز تېببىي ئىلمىنىڭ تەركىبىي قىسمى ھېسابلىنىدۇ.

ئىپتىدائىي تېببىي پائالىيەت پەقەت ھەر خىل دورا گىياھلار، تۈز، ئارشاڭ، قۇمغا كۆمۈلۈش، مايلاش، قاقلاش، كۆيدۈرۈش، قان چېكىش، ئىلمە سىيرىش، دورا گىياھلارنىڭ سۈيىدە يۈيۈنۈش، شور پاختا قىلىش، قۇستۇرۇش، كېپەككە كىرىش، تەرلىنىش، تېڭىش، كونا كېسەككە ئېلىش، قان تېمىتىش ۋە ھەر خىل مېۋە شەربەتلىرى، مىنېرال ماددىلار، ئۇچار قاناتلار، كەسلەنچۈك قاتارلىق ماددىي ۋە مەنىۋى داۋالاش ئۇسۇللىرىدىن پايدىلىنىپ ئېلىپ بېرىلغان. بۇنداق ماددىي - مەنىۋى جەھەتتىكى كېسەل داۋالاش، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ ئىنتايىن تۆۋەنلىكى، تەبىئەتنى تونۇش ۋە تەبىئەت بىلەن كۈرەش قىلىشتىكى ئاجىزلىقى، ئىپتىدائىي جامائە كىشىلىرىنىڭ ئانىمىزلىق دۇنيا قارىشىنى شەكىللەندۈرگەن. ئۇلار تەبىئەتتىكى بوران - گۈلدۈرماما، چاقماق، كۈن - ئاي تۈتۈلۈش، سۇ ئاپىتى، يۇقۇملۇق كېسەللەر ۋە يەر تەۋرەش قاتارلىق تەبىئىي ئاپەتلىك ھادىسىلەرنى سىرلىقلاشتۇرۇپ ۋە ئىلاھلاشتۇرۇپ، ئۇلارغا چوقۇنۇش، يېلىنىش، مەدھىيەلەش قاتارلىق ئىرىم پائالىيەتلىرىدىن پايدىلىنىپ، بىر تەرەپتىن ماددىي داۋالاشنى ئېلىپ بارسا، يەنە بىر تەرەپتىن ماددىي داۋالاش ۋاسىتىلىرىنى سىرلىقلاشتۇرۇۋەتكەندى. غەربتىكى ئارچىن رايونىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان «ئانتو پۈۋ كەنتىدىكى ۋە شىمالىي ئالتاي سۆڭەك كەنتىدىكى قەدىمكى ئارىسلارنىڭ ئۆلگەن جەسەتلىرىنى قىزىل توپا ئىچىگە دەپنە قىلىش ئادىتى»<sup>①</sup> بۇنىڭ دەلىلى. ئۇلار ئەينى چاغدا قىزىل توپىنىڭ چىرىتمەسلىكىدىن پايدىلىنىپلا قالماي، يەنە قىزىل توپىنى كەلگۈسىدە تىرىلىدىغان جەسەتنىڭ قېنى بولىدۇ دەپ قارىغان. ھازىرمۇ ئۆلگەن كىشىنىڭ تەكتىگە قىزىل قۇم يېپىتىپ كۆمۈش شۇنىڭدىن قالغان.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەھەللىۋى ئىرىم قائىدىلىرى ۋە ئادەتلىرى بىلەن قوي تېرىسىگە ئېلىش، قارا كىگىزگە يۆگەش، ئۆپكە قېقىش، سۆڭەكنى ئاچچىق لاي بىلەن چۈشۈرۈش، ئىسرىق سېلىش، كەتمەن بېسىش، تۇغ باغلاش قاتارلىق روھىيەتتىن داۋالاش ئۇسۇللىرى بىرمەھەل ھۆكۈم سۈرگەن ھەمدە ماددىي داۋالاش ئۇسۇللىرى بىلەن بىرلىشىپ كەتكەندى.

شامان ئىرىم قائىدىلىرى ھامىي ئىلاھلار، ئىزگۈ ئەرۋاھلارغا يېلىنىپ نەزىر - چىراغ قىلىش، قۇربانلىق قىلىش بىلەن بىللە جىن - ئالۋاستىلارغا خەنجەر سانجىش، باخشى دېپى، ئۇچلۇق ھاسا، چاچارتقۇ ئوت، چوماق، خوخا تىكەن قاتارلىق قوراللارنىمۇ ئىشلىتىپ، «شەرمەندە»، «چىق»، «ئوت قويىمەن»، «چۆللەرگە كۆچ»، «تىلى ياماننىڭ تىلىغا، كۆزى ياماننىڭ كۆزىگە تەگ»، «ئەسكى تاملىققا كۆچ» دېگەندەك ئەپسۇنلىرىنى ئوقۇپ، جىن - ئالۋاستىلارنى قوغلىغان. شامان ئەم - ئىرىمچىلىكىدىكى جىن - ئالۋاستىلارنى بىرەر نەرسىگە ئوقۇپ بەند قىلىش، كۆمۈش، ئاققۇزۇش، كۆيدۈرۈش، چۆلگە قوغلاش، نەرسە ياكى ھايۋانغا كۆچۈرۈش، تىلتۇمار يېزىش تاكى ھازىرغىچە ساقلانغان.

ئەڭ قەدىمكى ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكى تەبىئەت بىلەن شۇغۇللىنىش جەريانىدا گەرچە ئۇنى ئىلاھلاشتۇرۇۋەتكەن بولسىمۇ، لېكىن يەنىلا تەبىئەتنى ئۆز خۇسۇسىيەتلىرى بويىچە ئەينەن كۆزىتىشكە ئۇرۇنغان. نەتىجىدە كىشىلەرنىڭ ماددىي ئىشلەپچىقىرىش ۋە ماددىي ئىستېمالى ۋە ئۇلارنىڭ كېسەللىككە قارشى تۇرۇش ئەمەلىي پائالىيىتى تەبىئەتنى بىر قانچە تۈپ خۇسۇسىيەتكە بۆلۈپ چۈشىنىشكە تۈرتكە بولغان. بۇ پەقەت قەدىمكى ئەجدادلىرىمىزنىڭلا تەجرىبە - ساۋاقلارنىڭ نەتىجىسى بولماستىن، بەلكى قوشنا قەبىلىلەرنىڭمۇ تەجرىبە - ساۋاقلارنىڭ نەتىجىسى ئىدى. بۇ ھال ئۆزئارا تەسىر قىلىپ كېلىۋاتقان ھەرقايسى خەلقلەرنىڭ ئەڭ قەدىمكى «تۆت زات» (تۆت ئاناسىر) تەلىماتىنىڭ شەكىللىنىشىگە تۈرتكە بولغان. ئوتقا ھۆرمەت قىلىش، ئوتقا سىغىنىش، ياغ پۇرىتىش، قاپاق كۆيدۈرۈش، ئاي - كۈن تۇتۇلسا مەشەل كۆيدۈرۈپ مۇناجات ئوقۇش، نىكاھدا ئوتتىن سەكرىتىش، ئوت بىلەن ئۇچۇقداش، ئوتنى بېشىدىن ئايلىندۇرۇش، ئۆلۈم بولغان جايدا چىراغ يېقىش قاتالىقلار دىيارىمىزدىكى ئىپتىدائىي ئىنسانلارنىڭ ئوتقا بولغان ئالىي ھۆرمىتىنى ئەكس ئەتتۈرگەن.

ئوت بىلەن بىللە سۈمۈمۈ مۇقەددەس ھېسابلانغان. سىر دەرياسى بىر زامانلاردا شىپالىق سۇ ھېسابلانغانىدى. سۇ بارلىق ئىللەتلەرنى ئاققۇزىدۇ. سۇدىن چىققان كىشى يېڭىلىنىدۇ. «سۇنىڭ پاكلىقىنى بۇزغان كىشى گۇناھكار بولىدۇ، سۇغا سېسە بەدىنىنى جاراھەت باسىدۇ» دېگەنگە ئوخشاش قاراشلار ئەۋلادتىن ئەۋلادقا، ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ بۈگۈنگىچە يېتىپ كەلگەن.

ھېكمەتلىك ھېسابلىنىدىغان تۈرلۈك تاشلار، تۈز ۋە پايانسىز تۇپراق بىلەن بىللە ئاي، كۈن ۋە يۇلتۇزلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان چەكسىز ئاسمان، پەسىللەر پەردىلىرىنى ئاچىدىغان ھاۋارايىنى گەۋدىلەندۈرىدىغان شامال، ھاۋا ھاياتلىقنىڭ مۇھىم بىر ئاساسى ھېسابلانغان. قەدىمكى ئۇيغۇرلاردىكى «تۆت زات» تەلىماتى باشقا خەلق، باشقا مەملىكەتلەر تارىخىدىمۇ ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان. ھىندىستاننىڭ مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 2، 3 - ئەسىرلەردە «چاۋاقا» تەلىماتىدا ئالەم ئوت، سۇ، ھاۋا، تۇپراقتىن ئىبارەت تۆت زاتتىن تۈزۈلگەن، دېگەن ئىپتىدائىي قاراش بولغان.

ئۇيغۇرلار ئەدەبىي مىراسلىرىنى ساقلاپ كەلگەندەك، تېبابەت ئىلمىنىمۇ ساقلاپ كەلدى ۋە ئۈزلۈكسىز تەرەققىي قىلدۇردى. يېقىندىن بېرى ئېلان قىلىنغان تېبابەت تارىخى ماتېرىياللىرىدىن ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ ئەڭ يۈكسەك ساھەسىنىڭ تېبابەت ساھەسى ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ.

بۇددىزم دەۋرىدىكى سېھىرگەرلىك، باخشىچىلىق، داخانلىق قىلىشتەك مەنئىي ئۇسۇللار بىلەن كېسەل داۋالاش، ئەينى ۋاقىتتا ئەڭ ھۆكۈمران ئورۇندا تۇرسىمۇ، لېكىن ئۇيغۇرلار يەنىلا ماددىي يوللار بىلەن كېسەل داۋالاشقا زور ئەھمىيەت بەرگەن. مانا بۇ ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيەت ساھەسىدىكى تەرەققىيات دەرىجىسىنى كۆرسىتىپ بېرەلەيدۇ. ئەسلىدە «بۇتپەرەس بولغان تۈركىي خەلقلەرمۇ ھىندىلار ۋە خەنزۇلارغا ئوخشاشلا تۇپراق، سۇ، ئوت، ياغاچ ۋە تۆمۈردىن ئىبارەت بەش خىل قۇۋەتكە ئېتىقاد قىلاتتى»<sup>②</sup>. ئۇلار ئەينى ۋاقىتتا «تېۋىپلىق بىلەن سېھىرىۋازلىقنىمۇ بىللە ئېلىپ بېرىپ، جىنلارنى قوغلاپ، كېسەلنى ساقايتتى»<sup>③</sup>. ئۇيغۇرلار بىر قىسىم كېسەللەرنى زەھەرلىك بولغان يەرلىك دورىلار بىلەن داۋالاشقا ماھىر ئىدى. مەسىلەن، گەجنى كۆيدۈرۈپ پىشقاندىن كېيىن ئۇنى قان قۇسۇش، يۈرەك كېسىلى، دېمى سىقىلىش، بەزىگەك، كېزىك، ئۆسمە، جىنسىي ئاجىزلىق كېسەللىرىگە بېرىپ كەلگەن بولسا؛ ئېشەك سۈتىنى سىل، جىگەر كېسىلىگە، بوغا چىۋىسىنى جىنسىي ئاجىزلىق كېسىلىگە، قارا ئوغلاق جىگىرىنى كۆز ئاجىزلىقىنى داۋالاشقا، ئۆپكەسىنى قولتۇق پۇراشنى يوقىتىشقا سىرتتىن بېرىلىدىغان دورا شەكلىدە ئىشلەتكەن. ئۇنىڭدىن باشقا، ئايغىر چىۋىسىنى جىنسىي ئاجىزلىق كېسىلىگە، كىچىك بالا سۈيدۈكى، قىزىل ئۆچكە سۈتى، قوشقار سۈيدۈكى، تۇخۇملار قۇلاق ئاغرىقىغا دورا قىلىپ بېرىلىپ كەلگەن بولسا؛ ئىت ئۆتى ھامىلىنى چۈشۈرۈشكە، تۆگە سۈيدۈكى باشتىكى

كېپەكنى يوقىتىشقا ئىچىشكە بېرىلەتتى؛ قېتىق ئۇيقۇسىزلىق، ئىسسىقلىقتىن بولغان كېسەللەرگە بېرىلسە، كىچىك بالا سۈيدۈكى سۆگەل چۈشۈرۈشكە سىرتتىن ئىشلىتىلەتتى؛ ئىت سۈتى ئۆلگەن ھامىلىنى چۈشۈرۈشكە ئىشلىتىلسە، كىرپە تېرىسى كۈلى ۋە مىس دېتىنى بۇرۇن قاناش، بۇرۇن نۇخلىسىنى داۋالاشقا ئىشلەتكەن. يەنە «قارا ئۆكۈز تېزىكى، چۆلدىن ئېلىنغان تۆگە مايىقى، قاينىتىلغان گەج، ئىپار قاتارلىقلار چىش ئاغرىقلىرىغا سىرتتىن بېرىلەتتى»<sup>④</sup>.

تېبابەت تارىخى ماتېرىياللىرىغا ئاساسلانغاندا، ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇيغۇر تېبابىتىدە ھىندىستان تېبابىتىگە ئوخشىمايدىغان ئالاھىدە بىر خىل سىستېما بار بولۇپ، نۇرغۇنلىغان دورا - دەرملەر تۈركىي خەلقلەر ياشاۋاتقان جايلاردا ئۆسۈدىغان ئوت - چۆپلەر، كۆكتاتلار، مېۋىلەر، مەدەنلەر ۋە چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىمۇ ئۇلارنى نۇرغۇن دورا - دەرملەرگە ماتېرىياللىرى بىلەن تەمىنلىگەن. جۇغراپىيەلىك شارائىت ۋە ھاۋا كىلىماتى تۈپەيلىدىن، ئۇيغۇرلار ئۆزلىرى ياشاشقا ئىمكان بولمىغان بەزى دورا - دەرملەرنى سودا يوللىرى بىلەن سىرتتىن ئېلىپ كىرگەن بولۇپ، ئۇ خىل دورىلار ئۇيغۇرلارنىڭ تېبابەتچىلىك ئىلمى مەزمۇنىنىڭ بېيىشىغا زور تەسىرلەرنى كۆرسەتكەن. ھىندى ۋە جۇڭگو تېبابىتىنىڭ ئۇيغۇر تېبابىتىگە كۆرسەتكەن تەسىرىگە سېلىشتۇرغاندا، ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇلارنىڭ تېبابىتىگە بەرگەن تەسىرى كۈچلۈك بولغان. «مىلادىيە 730 - يىللىرى نەنتۇ ئىسىملىك بىر ئۇيغۇر ئالىم تۇخارىستاندىن ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە كەلگەندە جۇڭگو ئالىملىرى بىلەن تېۋىپلىرى زادىلا ئاڭلاپ باقمىغان نۇرغۇن دورا - دەرملەر ۋە دورا تەييارلاش سايمانلىرىنى ئالغاچ بارغان. بۇ ئۇيغۇر تېۋىپى ئۆزىنىڭ تېبابەتچىلىكتىكى يۈكسەك ماھارىتى بىلەن يۇقىرى مەرتىۋىگە ئېرىشكەن»<sup>⑤</sup>. خىمىيە تارىخى ماتېرىياللىرىدا ۋە ئۇيغۇر تېبابىتىگە ئائىت تارىخى ماتېرىياللاردا خەۋەر قىلىنىشىچە، «مىلادىيە 759 - يىلى تۇخارىستان ياپغۇسى تەرىپىدىن جۇڭگو خاقانىغا ئەۋەتىلگەن ھەدىيەلەر ئارىسىدا 200 خىل تېببىي دورا ۋە نۇرغۇنلىغان پۇراقلىق ماتېرىياللار بولغان»<sup>⑥</sup>.

دېمەك، ئۇيغۇر تېبابىتى تولۇقلىنىش جەريانىدا يۇنان مەدەنىيىتى، ئىران مەدەنىيىتى، ھىندىستان مەدەنىيىتى، ئەرەب مەدەنىيىتى ۋە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى خەنزۇ مەدەنىيىتى، جۈملىدىن ئۇلارنىڭ تېبابەت ئىلمىلىرى بىلەن ئۆزئارا تەسىر كۆرسىتىپ، بىر - بىرىنى تولۇقلىغان ۋە بىر - بىرىنى ئىلگىرى سۈرگەن. ئۇيغۇر تېبابەت ئىلمى يېڭى تاش قورال دەۋرى ۋە برونزا دەۋرى، تۆمۈر قوراللار دەۋرى ۋە مىلادىيەنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە يىپەك يولىنى بويلاپ ئېلىپ بېرىلغان ئىقتىساد - مەدەنىيەت ئالاقىلىرى ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكىنى تېخىمۇ مۇكەممەللەشتۈرگەن. ئۇيغۇر دورىگەرلىكى غەربىي يۇرت دورىگەرلىكىنىڭ مۇھىم بىر تەركىبىي قىسمى بولۇپ، قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ تېبابەت ئىلمى ۋە كىلىمات تەلىماتلىرىنىڭ دۇنياغا كېلىشى تەخمىنەن يېغىلىق دەۋرىدىن بۇرۇن بولغانلىقىدا گەپ يوق. بىز تۆۋەندىكى ئەمەلىي مىساللارنى كەلتۈرۈش ئارقىلىق بۇنى تېخىمۇ تولۇق ئىسپاتلاپ بېرەلەيمىز.

گېرمانىيەلىك ئېكسپېدىتسىيىچىلەر تۇرپاندىن قېزىۋالغان «ئۇيغۇر تېبابىتى تاللانمىلىرى» (回鹘医学文献) ⑦ دورىگەرلىك ساھەسىدە بىباھا رېتسېپلار بولۇپ، دورىگەرلىككە ئائىت مۇنداق ئىلمىي ئەسەرلەر 9 - ئەسىرلەردىكى ئىدىقۇت ئۇيغۇرلىرىنىڭ تېبابىتى مۇجەسسەملەشكەن كىتابلار جۈملىسىدىن بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

«تۈركىي تىللار دىۋانى» دا خاتىرىلەنگەن كېسەللىك ۋە دورا - دەرملەرگە ئاساسلانغاندا، ئەجدادلىرىمىز ئەينى ۋاقىتتا خاراكىتىرى بىرقەدەر ئېغىر بولغان كېسەللەرنى زەھەرلىك مەدەن دورىلار بىلەن داۋالاش تېخنىكىسىغا ئىگە بولغان بولسا، ئادەتتىكى كېسەللەرنى ئاساسەن ئادەتتىكى تاماق تۈرلىرى ۋە ئۆسۈملۈك دورىلار بىلەن داۋالاپ كەلگەن. «تۈركىي تىللار دىۋانى» غا شۇ دەۋرلەردە ئىنسانلاردا كۆپرەك بولىدىغان كېسەللەردىن موخۇ كېسىلى، بەزىگەك، ئاق كېسەل (بەرەس)، ئىچى

ئۆتۈش، زۇكام (تۇماغۇ)، چىش ۋە باش ئاغرىقى، كېزىك، سېرىقچىچەك، قىزىل، تاز، تەمرەتكە، تۇغۇتتا خۇنىسراش، يىڭناسقۇ، تۇغۇتتا ئانىلارنىڭ يۈزىگە داغ چۈشۈش، سەينۇگە، جىنسىي ئاجىزلىق، ئاشقازانغا سېرىق سۇ يىغىلىش، تۇغماسلىق، ئاياللارنىڭ بويىدىن ئاجراش ۋە ھەر خىل جاراھەتلەر بولۇپ 150 تىن ئارتۇق كېسەللىك تۈرى ۋە 180 خىلدىن ئارتۇق دورا - دەرمەك خاتىرىلەنگەن. بۇ كىتابقا يەنە تۈركىي مىللەتلەر ماكانلاشقان جايلارنىڭ ھاۋاسى، يەر سۈيى، بۇ جايدا ياشىغان كىشىلەرنىڭ غىزالىنىش ئەھۋالى ۋە ھەر خىل مېۋىلەر، دانلىق زىرائەتلەر، ئۆسۈملۈكلەر، ھايۋاناتلاردىن پايدىلىنىپ ياسىغان دورىلارنىڭ يەرلىك ئالاھىدىلىكى، ھەر خىل شاراب ۋە سىركىلەرنى تەييارلاش ئۇسۇللىرى توغرىسىدىمۇ بىرقەدەر تەپسىلىي مەلۇمات بېرىلگەن.

ئەجدادلىرىمىز مىلادىيە 5 - ئەسىرلەردىلا بىرقەدەر ئىلغار داۋالاش ئۇسۇللىرىغا ئىگە ئىدى. ئۇلار كېسەل بولۇپلا قالسا، ھايۋاناتلارنىڭ ھەرخىل ئەزالىرىنى دورا سۈپىتىدە ئىشلىتەتتى. يەنە كۈزگى بۇغداي كېپىكىنى قورۇپ كېپەككە كىرىش، خۇسۇسىيەتتى ئىسسىق بولغان پۇراقلىق دورا - دەرمەكلەردە يۇيۇنۇش، سۆگەت تىلى قېقىش، تەرلىنىش، تىل ئاستى ۋە چېكە - پېشانىسىدىن نەشتەر بىلەن قان ئېلىش قاتارلىق داۋالاش ئۇسۇللىرىنىمۇ قوللىنىپ كېسەل داۋالاپ كەلگەن. ئۇنىڭدىن باشقا، ئات سۈتى، تۆگە سۈتى، كالا سۈتى، ئۆچكە سۈتى ئىچىش ئارقىلىقمۇ ئۆزلىرىنىڭ بەزى كېسەللىرىنى داۋالاپ كەلگەنىدى. يۇرتىمىزدا ياشىغان قەدىمكى ئەجدادلىرىمىز ئانار شەربىتى، گۈلە شەربىتى، بوز، قارا ئۆرۈك قىيامى، ۋاسالغۇ، شاتۇت، بادام مېغىزى، ياڭاق مېغىزى، قىزىلگۈل قىيامى، ئانارگۈل قىيامى، پىننە قىياملىرى ۋە ھەسەللەردىن پايدىلىنىپمۇ ھەر خىل دورىلارنى ياسىغان ھەمدە تەركىبىنى كۈچلەندۈرۈپ، بىر قەدەر ئېغىر كېسەللەرنى داۋالاپ كەلگەن. «ئۇلارنىڭ ئەينى ۋاقىتتا ياساپ ئىشلەتكەن دورىلىرىنىڭ مېخانىكىلىق تۈزۈلۈشىدە ھازىرقى زامان دورا ياساش ئۇسۇللىرىنىڭ ئىزناسى بار ئىدى» ⑧.

ئادەتتە ئۇيغۇر تېبابىتىدە دائىم ئىشلىتىپ كەلگەن دورا - دەرمەكلەرنى مۇنداق بىرنەچچە تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ.

(1) ئۆسۈملۈك دورىلىرى: قەدىمكى ئەجدادلىرىمىز ئۆشەنە، لويلا، غۇنچە ئۈزۈم، راۋغاش (رەۋەن)، كاسنى (كۆكچىچەك)، مەستىكى (سىر دەرەخ يېلىمى)، پېدىگەن، قۇلماق، ئازغان، تېۋىلغا، كىيىكتاپىنى، رەبھان، سامساق، ئامىلە، يالپۇز، يانتاق شېكىرى، ئۈشلەڭ، جىغان، زەپىران (زەپەر، كۈركۈم)، يۇلغۇن، تال (سۆگەت)، ئاراغۇن (ئاسارون)، ئالوجىن (ياۋا پىياز)، ئىتتۈزۈمى، مېرىستىكا (ئاس)، چىندان (سەندەل)، شۇمشا (ھۈلبە)، دولانا، كىرەش، سەبرە (ئالۋى)، ياۋا كەشمىر، بالدېرغان، گۈلسامساق، چۈچۈكبۇيا، قۇئا (قۇۋا)، چاكاندا، ئاق چوغلۇق، سېرىقبۇيا، ئانارگۈل، ئەڭلىكئوت، تەرخەمەك، مارالقۇلاق، ياۋا پىستە، مېھرىگىياھ، مامۇرانچىن، ئېگىر، زەپىچىۋە، مۇرمەككى، نوقۇت، مۇزا، پىلىپىل، زەنجىۋىل، دارچىن، دېۋىرقاي، سۈتلۈكئوت، ئىڭلاچ (ياۋا سامساق)، ئۆلەن (ئوردان، رويان)، ئەندىز (قارا ئەندىز)، بەندال (ئاغىچە يۇغۇچ)، ھېلىلە، زاغۇن يېغى، قىچا يېغى، زەيتۇن يېغى، پۇرچاق، بېھى، ئۈجمە، ئۆرۈك، ئەنجۈر، شاپتۇل، چىلان، جىگدە، جىنەستە، ئالۇچا، كۆكنار، چامغۇر، سەۋزە، قارا ئۆرۈك، ئانار قاتارلىق گىياھلار ۋە مېۋىلەردىن پايدىلىنىپ كېسەل داۋالاپ كەلگەن.

(2) ھايۋاناتتىن ئېلىنىدىغان دورىلار: قەدىمكى ئەجدادلىرىمىز قىزىل قولىتۇق پاقا، كەسلەنچۈك (كېلە)، يىلان، چاشقان، شەپەرەڭ، چايان، كەپتەر، قۇشقاچ، توشقان گۆشى، كەكلىك گۆشى، كالا ئوتى، پىلە مايىقى، پوستۇمبا، ئوغلاق تېرىسى، ئېيىق يېغى، تۆگە يېغى، قۇشقاچ پوقى، تۇخۇم سېرىقى، كىندىكئىپار، ئەنبەر، سۈت، قېتىق، قىمىز، ئۆپكە، جىگەر، بۇغا مۇڭگۈزى، بۇغا قېنى، يېلىن، ئەگت (داغ چۈشۈرىدىغان دورا)، قوداي مېيى، بۆدۈنە تۇخۇمى، كەپتەر تۇخۇمى، ئۆردەك تۇخۇمى، بۇغا ۋە بۇغا چىۋىسى قاتارلىقلاردىن ياسىغان دورىلار بىلەنمۇ كېسەل داۋالاپ كەلگەن.

(3) مەدەن دورىلار: قەدىمكى ئەجدادلىرىمىز زەمچە، ماگنىت تېشى، سىڭىر تاش (گەج)، سۈرمە،

تەلىق (تالىك)، نۇشۇدۇر (ئاممۇنىي خلورىد)، زاك (مانگان IV ئوكسىد)، سىماب، تۆمۈر دېتى، مىس دېتى، زەرىنخ (ئارسىن سولفىد)، سەنكىيا (مەرگىمۇش)، دانىكا (تانىكا - بوراكس)، روشېرت (كاتولىن توپىسى - ماگنىي سىلىكات)، ھاك، قارا شەھەر تۈزى (تۆمۈر II سۇلفات)، پادىزەھەر (سەنكى جاھارەت تېشى)، ئوردۇتال (گۈڭگۈرت ھاك ئارىلاشمىسى)، قىراغۇ (زاك)، قوغۇشۇن ئۇپا، ئۈركەك (پىشۇرۇلغان ھاك)، ئەگىش (داشقال)، قاشتاش، كۈمۈش، ئالتۇن، توغرىقا (سۇدا)، تۈز، قۇم، شور، كونا كېسەك، كۆكتاش قاتارلىق مەدەن دورىلاردىن پايدىلىنىپ ھەرخىل جاراھەت ۋە كېسەللەرنى داۋالاپ كەلگەن.

(4) ئۇنىڭدىن باشقا ئۈزۈم سىركىسى، مۇسەللەس، غورا سىركىسى، قوقاق شىۋىقى سىركىسى (قىل يوپۇرماقلىق ئەمەن)، بوزا، قىمىز، ۋاسالغۇ شەربىتى، گۈلە شەربىتى، ئانار شەربىتى، قارا ئۆرۈك شەربىتى، شاپتۇل قېقى شەربىتى، قارا ئۆرۈك قىيامى، پىننە قىيامى، ئانار گۈلى قىيامى، قىزىلگۈل قىيامى، مەي ۋە ھەرخىل دەملەمىلەر، ھالۋا، كۈمۈلچ، كۈجەئاش، مەلھەم دورا، شوۋىگۈرۈچ، ئۈگرە ئاش، خام قىيما ئاش، تاۋۇز سۈيى، ئايران ئاش قاتارلىق شەربەت، مېۋە ۋە تاماق تۈرلىرى بىلەنمۇ كېسەل داۋالاپ ساقايتىدىغان ئەنئەنىۋى ئۇسۇللارغا باي ئىدى.

قەدىمكى ئۇيغۇرلاردا دورا ياساش ئۇسۇللىرى بىرقەدەر ئاددىي ئىدى. ئۇلار دورا تاللاش، سوقۇش، مەلۇم نىسبەتتە ئارىلاشتۇرۇپ قاينىتىش، سۈزۈش (فىلترلەش) ئۇسۇللىرىنى قوللىنىپلا قالماي، يەنە خۇسۇسىيەتتى ئوخشىشىپ كېتىدىغان دورىلارنى قوشۇش ئارقىلىق دورىنىڭ كېسەللىككە قارشى تۇرۇش ئۈنۈمىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۇسۇللىرىنى قوللىنىپ، كېسەل داۋالاشتا بىر يۈرۈش پىشقان تەجرىبىلەرگە ئىگە بولغان. ئارخېئولوگىيىلىك ماتېرىياللار ۋە تارىخىي مەنبەلەردە خەۋەر قىلىنىشىچە، بۇنىڭدىن 2500 يىللار ئىلگىرى ئۇيغۇرلاردا ھازىرقى زامان دورا ياساش ئۇسۇللىرىنىڭ ئىزناسى بار ئىكەن.

ئۇيغۇرلار مەنىۋى مەدەنىيەت ۋە ماددىي مەدەنىيەتنى بىرلەشتۈرۈش ئاساسىدا ئۆمۈر ئۇزارتىش دورىلىرىنى ياساشقا مىلادىيەدىن خېلى بۇرۇنلا ئەھمىيەت بەرگەن. ئەجدادلىرىمىز ئەينى ۋاقىتتا «ئالتۇن ئىستېمال قىلغان كىشىنىڭ ئۆمرى ئالتۇندەك ئۇزۇن بولىدۇ»<sup>9</sup> دەپ قارىغان. سۇن سىمياۋنىڭ «تاللانغان قىممەتلىك رېتسېپلار» (千金要方) ۋە ۋاڭ داۋنىڭ «تاشقى كېسەللىكلەرگە ئائىت مەخپىي رېتسېپلار» (外台秘要) دېگەن كىتابلىرىدا تاڭ دەۋرىدىكى تېبابەت ئىلىملىرى بىرقەدەر تەپسىلىي، تولۇق بايان قىلىنغان. بۇ ئىككى كىتابقا «قۇجۇنىڭ بەھرىي ھايات شەربىتى» دېيىلىدىغان داڭلىق رېتسېپ كىرگۈزۈلگەن. «قۇجۇنىڭ بەھرىي ھايات شەربىتى» (西州续命汤) تاڭ دەۋرىدىكى تېبابەت رېتسېپلىرى ئىچىدە ئىنتايىن مۇھىم ئورۇننى تۇتاتتى ۋە داڭلىق ئىدى.

«قۇجۇنىڭ بەھرىي ھايات شەربىتى» ئىدىقۇتتىن ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە تارقالغان بولۇپ، دورىگەر سۇن سىمياۋ ياسىغان ئىككى خىل «قۇجۇنىڭ بەھرىي ھايات شەربىتى» نىڭ ئاساسى<sup>10</sup> ئىدى. «قۇجۇنىڭ بەھرىي ھايات شەربىتى» نىڭ تەركىبىدىن قارىغاندا، ئىدىقۇت تېۋىپلىرى بۇ دورىنى يۈرتىمىزدا چىقىدىغان ئۆسۈملۈكلەرنى ئاساس قىلىپ ياسىغان بولۇپ، چاكاندا، گىپس، چۈچۈكبۇيا، قۇرۇق زەنجىۋىل، دارچىن پورى، داڭگۈي، ئۆرۈك مېغىزى، چوغلۇق، كاشىم قاتارلىق توققۇز خىل پۇراقلىق دورىلاردىن تەشكىل تاپقان. بۇنىڭ تەركىبىدىكى چاكاندا زەھەر ياندۇرسا، گىپس ۋە چۈچۈكبۇيا قىزىتمىنى ياندۇراتتى. قۇرۇق زەنجىۋىل، دارچىن پورى ئەرەنلىكنى كۈچەيتسە، كاشىم، داڭگۈيىلار قاننى جانلاندۇرۇش، ئۆرۈك مېغىزى ئۆپكەننى نەمدەش رولىنى ئوينايتتى، بۇلاردا ھازىرقى زامان دورا ياساش ئۇسۇلىنىڭ ئىزناسى بار ئىدى. سۇن سىمياۋ ۋە ۋاڭ داۋلارنىڭ كىتابلىرىدا خەۋەر قىلىنىشىچە، ئۇلار پەقەت چۈچۈكبۇيا ئورنىغا تېۋىلغا قوشۇپ «قۇجۇنىڭ بەھرىي ھايات شەربىتى» نىڭ قاننى جانلاندۇرۇش رولىنى كۈچەيتىپ، بىر خىلنى ياسىغان بولسا، يەنە بىر خىلنى «قۇجۇنىڭ بەھرىي ھايات شەربىتى»

دىكى داڭگۈي بىلەن قۇرۇق زەنجىۋىل ئورنىغا «خام زەنجىۋىل بىلەن ئادەمگىياھ قاتارلىق ئىككى خىل ئۆسۈملۈكنى قوشۇپ تەييارلىغان»<sup>⑩</sup> خىمىيە تارىخى ماتېرىياللىرىغا چىن شىخۇاڭ ئالتە بەگلىكىنى بىرلىككە كەلتۈرگەندىن كېيىن ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش، پەيزى سۈرۈش مۇددىئاسى بىلەن «غەربىي يۇرتقا ئەلچى ئەۋەتىپ ئۆمۈر ئۇزارتىش دورىسى ئېلىپ كېلىشكە بۇيرۇغان»<sup>⑪</sup>لىقى خاتىرىلەنگەن. يۇقىرىدىكى تارىخىي پاكىتلاردىن ھازىرقى شىنجاڭ رايونىدا ياشىغان قەدىمكى ئەجدادلىرىمىزنىڭ مىلادىيەدىن خېلى بۇرۇنلا مېدىستىنا ئىلمىدە زور ئىزدىنىشلەرنى ئېلىپ بارغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

تارىخىي مەنبەلەرگە ئاساسلانغاندا، يۇرتىمىزدا ياشىغان قەدىمكى ئۇيغۇرلار مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 5 - ئەسىرلەردىلا بىر قەدەر مۇرەككەپ، ئىلغار داۋالاش ئۇسۇللىرىنى ئىگىلىگەن. مەسىلەن: ئىسسىقلىقى ئېشىپ ئەسۋە چىقىپ قالسا، سۆگەت تېلى قېقىپ بەدەن ھارارىتىنى تۆۋەنلىتىش ئۇسۇلىنى قوللانسا سوغۇقى ئېشىپ ماغدۇرسىزلىق ھېس قىلسا، ھايۋان تېرىسىگە ئورنىلىش ئۇسۇلىنى قوللىناتتى. ئۇنىڭدىن باشقا، چۆپ دورىلار سۈيىدە يۇيۇنۇش، ئۇۋۇلاش، ئاپتاپقا قاقلىنىش، تىل ئاستىدىن ياكى پېشانىسىدىن قان ئېلىپ قان بېسىمىنى نورماللاشتۇرۇش، ئادەم مېيىتلىرىنى ئۆسۈملۈك ۋە ھايۋاناتلاردىن ئالغان پۇراقلىق ماتېرىياللار بىلەن بىرلىكتە يەرگە قويۇش، جەسەتنى مۇمىيالاش ئۇسۇللىرىنىمۇ بىلەتتى. بىرەر چاقا ياكى جاراھەت چىقىپ قالسا، ئۇ خىل چاقىلارنى ھايۋان ياكى مەدەن دورىلار بىلەن داۋالاشقىمۇ ماھىر ئىدى. تۇرپاندىن قېزىۋېلىنغان يازما يادىكارلىقلار ئىچىدە مىلادىيە 543 - يىللىرى (جاڭخېننىڭ 13 - يىللىرى)غا تەۋە «ئاياللارنىڭ تازىلىق لاتىسى»<sup>⑫</sup> توغرىسىدا مەلۇماتلار بار. بۇ بىزگە بۇنىڭدىن 1400 - 2000 يىللار بۇرۇن ئانىلىرىمىزنىڭ تازىلىق لاتىسى ئىشلىتىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. مانا بۇ ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ خېلى بۇرۇنلا تازىلىققا ئىنتايىن ئېتىبار بېرىدىغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ ئىلغار بولغان مەنىۋى ۋە ماددىي مەدەنىيەتكە كۆڭۈل بۆلگەنلىكىنىڭ مىسالى. غەربىي يۇرت سودا ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، مىللەتلەر بىر جايدىن يەنە بىر جاىغا يۆتكەلگەندە، قەبىلىلەر ئارا ئۇرۇشلاردا، تۆگە ۋە ئاتلىق كارۋانلار بىلەن بىللە يۈرىدىغان تېۋىپلار دورا رېتسېپلىرىنى ئېلىپ يۈرگەن بولۇپ، قونالغۇ، يۇرتلاردا ئۆز ئارا خەۋەردار بولۇش مۇمكىنچىلىكى ناھايىتى چوڭ ئىدى. چارۋىچىلىق ۋە دېھقانچىلىق بىلەن ھەپلىشىدىغان ئۇيغۇرلار ھەرخىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن زەخمىلىنىشتىن خالىي بولالمايتتى. ئۇلار ئۈچۈن ئات - تۆگىلەردىن يىقىلىپ چۈشۈش، ياۋايى ھايۋانلارنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچراش، تىك چوققىلاردىن سىيرىلىپ چۈشۈش ئادەتتىكى ئىش ئىدى. مانا مۇشۇنداق زەخمىلىنىشلەرنى داۋالايدىغان، سۇنۇق تېڭىشقا ماھىر تېۋىپلار، دورىگەرلەر بار ئىدى. ئۇلار يىرىڭلىق ئىششىقلارنى ئوپپىراتسىيە قىلىش، جاراھەتنى ساقايتىش ئىشلىرىغا ئۈستۈن ئىدى. شىنجاڭدىكى ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈشلەر جاۋسۇ رايونىدىكى ئۇيسۇنلار قەبرىسىدىكى سۆڭەكلەرنىڭ سۇنغان ۋە ئۇلانغان جايلىرى بارلىقى، ئانىلارنىڭ تۇغۇت مەزگىلىدە «داس سۆڭەكلەرنىڭ ئاجراپ ئەسلىگە قايتقان ئىزلىرى»، ھەتتا بەزى قەبرىلەردىكى سۆڭەكلەر بىلەن بىللە ئۆرۈك مېغىزىنىڭ چوڭلۇقىدا «قوڭۇر رەڭلىك ئۆت تاشلىرى»<sup>⑬</sup>نىڭ تېپىۋېلىنىشى يۇقىرىدىكى قاراشلارنىڭ مىسالى بولالايدۇ.

ئېلىمىزنىڭ قەدىمكى كىتابلىرىدىن بولغان «مۇ ھەزرەتنىڭ تەرجىمىھالى» (穆天子传) دېگەن كىتابتا قاشتېشىنىڭ سېمىرلىك كۈچى ۋە زۇمرەتگۈلى توغرىسىدا رىۋايەتلەر بايان قىلىنغان. بۇ كىتابتا يەنە جۇمۇ پادىشاھ «ئۇ مايلار قەبىلىسىنىڭ باشلىقى جۇ پادىشاھ بىلەن كۆرۈشكەن ۋاقتىدا، غەربىي يۇرتنىڭ ئالاھىدە مەھسۇلاتى بولغان شاراب، زاراڭزا چېچىكى، چىلان، سەدەپ قاتارلىقلارنى ئالغاچ بارغان»<sup>⑭</sup>لىقى توغرىسىدا مەلۇمات بەرگەن. چىن، خەن زامانىلىرىدا يېزىلغان «پادىشاھ نامىغا يېزىلغان



ئىچكى كېسەللىك ساۋاتلىرى» (皇帝内经素问) دېگەن كىتابقا «غەربىي يۇرتتا ئالتۇن، قاشتېشى قەلئەلىرى بار»، «كېسەللەر ئىچىدىن ئايرىدە بولىدۇ، ئۇلار زەھەرلىك دورىلارنى يەيدۇ، زەھەرلىك دورىلار غەربتىن كېلىدۇ»<sup>⑩</sup> دەپ خاتىرىلەنگەن.

1972 - يىلى گەنسۇ ئۆلكىسىدىكى ۋۇۋېيىدىن مىلادىيە 1 - ئەسىرلەرگە تەۋە «100 خىل دورا تېپىۋېلىنغان بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە 63 خىلى ئۆسۈملۈك دورىلار، 12 خىلى ھايۋاناتتىن ئېلىنغان دورىلار، 16 خىلى مەدەن دورىلار، توققۇز خىلى باشقا دورىلار ئىدى»<sup>⑪</sup>. يەنە «دېھقانچىلىق پىرىگە ئاتالغان گىياھنامە خاتىرىسى» (神农本草记) دېگەن كىتابتا خەن ۋۇدى مەزگىللىرىدە چاڭئەندە غەربىي يۇرت دورا - دەرمەكلىرى سېتىلىدىغان «ساندال، بورا دورا - دەرمەكلىرى دۇكىنى» (旃席千具) بارلىقى، ماگىزىندا غەربىي يۇرت دورا - دەرمەكلىرىدىن «زاراڭزا چېچىكى، سامساق، ئۈزۈم، ئانار، زەرنەپ (سېرىق - زەرنىخ، چىشى زەرنىخ)، نۇشۇدۇر، سەۋزە، سۇسەترىسى، سەبىرە، جىن شۇغىلا، مېغىز، رەۋەن، كامفارا، بۆكەن مۇڭگۈزى، بېدە، كۈنجۈت، ياڭاق، پۇرچاق»<sup>⑫</sup> قاتارلىق دورا - دەرمەكلەر سېتىلىدىغانلىقى، ھەتتا لوپنۇر (كروران) ھارقىمۇ بارلىقى توغرىسىدا مەلۇمات بەرگەن. بەش سۇلالە مەزگىلىدە «تاۋۇز تېرىش، تاۋۇزدىن شىپالىق ئورۇندا پايدىلىنىش ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە كىرگەن»<sup>⑬</sup>. ئىچكى ئۆلكىلەردىنمۇ نۇرغۇن دورا ماتېرىياللىرى، مەسىلەن، رەۋەندىچىنى، دارچىنى، چۆپچىنى، كابابەچىنى، مامىرەنچىنى، دېڭىزىيا (كالا ئوت تېشى) قاتارلىق دورا - دەرمەكلەر يىپەك يولى سودىسىنى بويلاپ شىنجاڭغا كىرگۈزۈلۈپ تۇراتتى. سۈي سۇلالىسى دەۋرىدە يېزىلغان «غەربىي يۇرت ھۆكۈملىرىنىڭ رېتسېپلىرى» (西域诸仙所说药方) ۋە «غەربىي يۇرتتىكى داڭلىق تېۋىپلارنىڭ تۆت جىلدلىق مۇھىم رېتسېپلىرى» (西域名医所集要方，四卷) دېگەنگە ئوخشاش كىتابلار يېزىلىپ، ئۇيغۇرلارنىڭ دورا - دەرمەكلىرى ۋە كېسەل داۋالاش ئۇسۇللىرى كەڭرى بايان قىلىنغان. تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە يېزىلغان «سىرتتىن بېرىلىدىغان مەخپىي رېتسېپلار» دېگەن كىتابتا «زەھەرلىك ئىششىقنى داۋالاش ئۈچۈن بەدىيان سۈيىنى سىقىپ ئىچىپ، قالدۇقنى ئىششىققا چاپلاش لازىم»<sup>⑭</sup>لىقى تەۋسىيە قىلىنغان. بۇ كىتاب تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە يېزىلغان مەشھۇر كىتابلارنىڭ بىرى. بۇ كىتابقا تۇرپان خەلقى ئارىسىدا كەڭ تارقالغان ئەنئەنىۋى داۋالاش ئۇسۇللىرى ۋە ئۇلار ئىشلىتىدىغان دورا - دەرمەكلەر خاتىرىلەنگەن.

تاڭ دەۋرىدە غەربىي يۇرت بىلەن ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك ئوتتۇرىسىدا دورا - دەرمەك سودىسى زور دەرىجىدە راۋاجلانغانىدى. «چاڭئەن بىلەن لوياندا 2000 - 3000 ئۇيغۇر سودىگەر تىجارەت قىلاتتى، ئۇلار پۈتكۈل سودىنى مونوپول قىلغانىدى»<sup>⑮</sup>. «چاڭئەننىڭ غەربىي شەھەر بازىرىدا ئۈزۈم ھارقى، ئامىلە، بەلىلە، ھېلىلە ۋە ھەرخىل قىياملار سېتىلاتتى»<sup>⑯</sup>. 659 - يىلى تاڭ ئوردىسى ئېلان قىلغان «يېڭىدىن تۈزۈلگەن دورىلىق ئۆسۈملۈكلەر قامۇسى» (新修本草) دېگەن كىتابتا غەربىي رايوندىن ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە ئېلىپ كېلىنىدىغان دورا - دەرمەكلەردىن: مەستىكى، مۇرمەككە، پالما يىلىمى، قەلەمپۇر، شاتارى چېچىكى، ئەتىرگۈل ئەترىسى، سۇخى شېرىن، مېشە سائىلە، مۇزا، سەبىرە، قۇستىشېرىن، بىخمارجان، مەرۋايىت، داندان، ئازور بەدەخشانى، قۇندۇز قەھرى، توغرىقا، قاراقۇرۇم ھىڭى، ئاق قىچا (خەردەل)، نۇشۇدۇر، نوقۇت، تۈرك قۇشقىچى قاتارلىق دورا - دەرمەكلەر تونۇشتۇرۇلغان. مىلادىيە 610 - يىلىدىكى چاۋ يۈەنفاڭنىڭ «بىرنەچچە خىل كېسەللىك مەنبەسىنىڭ ئالدىنى ئېلىش نەزەرىيىسى» (诸病源候论) دېگەن كىتابىدا غەربىي يۇرتتىكى ئۇيغۇرلارنىڭ تېبابەت ئىلمىگە مۇناسىۋەتلىك بولغان نەزەرىيىلىرى مىسال كەلتۈرۈلگەن.

1970 - يىلى شىئەننىڭ جەنۇبىدىكى تاڭ فىن رايونىنىڭ ۋاڭخۇ دېگەن يېرىدىن مىلادىيە 755 - يىللىرىغا تەۋە بولغان داڭلىق دورىلاردىن «زەر كېپىڭى (كېپەك ئالتۇن)، قەرتىللا، بارىت (ئاق رەڭلىك)، كىنوۋار، يېشىل تاش، كۋارتس، كەھرىۋا، بىخمارجان»<sup>⑰</sup> قاتارلىق بۇيۇملار تېپىۋېلىنغان.

سۇڭ سۇلالىسى دەۋرىدە غەربىي يۇرت بىلەن ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك ئوتتۇرىسىدا دورا ماتېرىياللىرى سودىسى تېخىمۇ كېڭەيدى. «سۇڭ سۇلالىسى تارىخى، ئۇيغۇرلار تەزكىرىسى»، «خوتەن تەزكىرىسى»، «سۇڭ سۇلالىسىنىڭ مۇھىم تارىخى» قاتارلىق تارىخىي كىتابلاردا توغرىقا، مەستىكى، قوستىشپىرىن، قۇندۇز ئۇرۇقدانى، ئىپار، بۆكەن مۆڭگۈزى، نۇشۇدۇر، دانىكا (تانكار)، زاراڭزا چېچىكى، گۈلبىنەپشە، ئېگىر، توشقانزەدىكى، ھىڭ، ئەنجىبار (ئەرگىنەك)، سىماب، كىنوۋار ۋە خوتەن مەيزىپى قاتارلىق دورا - دەرەكلەر توغرىسىدا مەلۇماتلار بار. بۇنىڭدىن باشقا، 1077 - يىلى 12 - ئاينىڭ 27 - كۈنى خوتەن ئەلچىسى «ئوئاس بىلەن نەنساغۇن 31 مىڭ جىڭ مەستىكى شىرنىسىنى خان ئوردىسىغا ئېلىپ بارغان»<sup>24</sup> لىقى توغرىسىدا خاتىرىلەر بار.

شىنجاڭدىن چىقىدىغان دورا ماتېرىياللىرى، جۈملىدىن لاجۋەردى قەشقەرىي، سەپىداپى قەشقەرىي، ۋەجى خوتەنىي (خوتەن ئىگىرى)، خوتەن ئىپارى قاتارلىق دورا - دەرەكلەر تاڭ، سۇڭ دەۋرلىرىدە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە شۆھرەت قازىنىپلا قالماي، بەلكى شەرقىي رىم ۋە ئەرەب دۆلەتلىرىدىمۇ شۆھرەت قازانغانىدى. تاڭ، سۇڭ دەۋرلىرىدە ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكى ئاق (بەرەس) كېسىلىنى داۋالاش، ئىلغا، ياما سىيرىش، سۈنۈق تېڭىش، ئات - ئېشەكلەرنىڭ نۇخلىسىنى ئېلىش، قوزا، ئوغلاق، موزاي، ئات، ئېشەكلەرنى ئاختا قىلىش، نەشتەر بىلەن تىل ئاستى ۋە چېكىدىن قان ئېلىش ئارقىلىق قان بېسىمىنى نورماللاشتۇرۇش ئۇسۇللىرى مەھەللىۋى ئۇسۇللارغا ئايلانغانىدى.

مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئالدى - كەينىدە ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكى داۋاملىق راۋاجلاندى ۋە جۇڭخىي تېبابىتىگەمۇ زور تەسىرلەرنى كۆرسەتتى. ئېلىمىز دورىگەر لى شىجىن «دورلىق ئۆسۈملۈكلەر قامۇسى» (本草纲目) دېگەن كىتابىدا، غەربىي يۇرتتىن چىقىدىغان دورا ئەشياسلىرىدىن «قۇرۇت، سۈزمە، سېرىقماي، قىمىز قاتارلىقلارنى ئىستېمال قىلىش ۋە ئۇلارنى ياساش ئۇسۇللىرى»<sup>25</sup> بايان قىلىنغان. دېمەك، ئۇيغۇر تېبابىتى كۆپ ئەسىرلىك تەرەققىيات جەريانىدا مۇكەممەللىشىپ بۈگۈنكىدەك نەتىجىلەرگە ئېرىشكەن.

پايدىلانغان ماتېرىياللار:

- ① 16 18 20 22 24 ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن: «ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكىنىڭ قىسقىچە تارىخىي تەسۋىرى»، قەشقەر پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتى ژۇرنىلى، 1984 - يىلى 3 - سان. 62، - 74، - 75، - 76 - بەتلەر.
- ② ③ ④ ⑤ ⑥ ئا. سۈھەيل ئۇنۋەر: «ئۇيغۇرلاردا تېبابەت»، شىنجاڭ پەن - تېخنىكا، سەھىيە نەشرىياتى، 1997 - يىلى 3 - سان 2، - 22 - بەتلەر.
- ⑦ ⑧ ⑩ ⑪ ⑬ ⑭ ⑮ ۋاڭ شياۋشيەن: «يىپەك يولىدا دورىگەرلىك ئىلمى ئالماشتۇرۇش تەتقىقاتى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1994 - يىلى (خەنزۇچە نەشرى)، 70، - 71، - 74، - 150، - 151، - 162، - 163، - بەتلەر.
- ⑨ ⑰ «خىمىيە تەرەققىياتىنىڭ قىسقىچە تارىخى»، پەن - تېخنىكا نەشرىياتى، 1980 - يىلى (خەنزۇچە نەشرى)، 45، - 55 - بەت.
- ⑱ جالڭ جىياجى قاتارلىقلار تۈزگەن «خىمىيە تارىخى ئوقۇتۇش قوللانمىسى»، شەنشى خەلق نەشرىياتى، 1988 - يىلى (خەنزۇچە نەشرى)، 48 - بەت.
- ⑲ يالڭ شىمىن: «قەدىمكى ئۇيغۇرلار»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1998 - يىلى (ئۇيغۇرچە نەشرى)، 221، - 220 - بەتلەر.

- ⑳ «مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ژۇرنىلى»، 1972 - يىلى 1، - 6 - سان (ئۇيغۇرچە)
- ㉑ «ئۇيغۇر تېبابىتى قىسقىچە تارىخى ماتېرىياللىرى»، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سەھىيە نازارىتى ئۇيغۇر تېبابەت ئىشخانىسى تۈزگەن، 1983 - يىلى (ئۇيغۇرچە نەشرى)، 56 - بەت.

(ئاپتور شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى خىمىيە سانائىتى ئىنىستىتۇتىدىن دەم ئېلىشقا چىققان)



(چۆچەك)

توپلاپ رەتلەنگۈچى: راجە ئابدۇرېشىت ئىبراھىم

تاۋاقنى قوينغا تىقىپ مېڭىپتۇ. پادشاھ بۇنىڭغا ھەيران بولۇپ قاراپلا قاپتۇ. ئەتىسى ئۇ تىلەمچى يەتتە تىلەمچىنى باشلاپ كەپتۇ. پادشاھ ئۇلارغىمۇ ئىلتىپات كۆرسىتىپ، ئالدىغا ئالتۇن تاۋاقتا پولۇ كەلتۈرۈپتۇ. ئۇلار پولۇنى يەپ بولۇپ، تاۋاقلارنى يەنە قوينغا سېلىپ مېڭىپتۇ. پادشاھ يەنە گەپ قىلماپتۇ. ئەتىسى تىلەمچىلەر قىرىق بولۇپ كەپتۇ. پادشاھ ئۇلارغىمۇ يەنە ئىلتىپات كۆرسىتىپ، ئالتۇن تاۋاقتا پولۇ كەلتۈرۈپتۇ. دىۋانلەر پولۇنى يەپ بولۇپ، يەنە ئالتۇن تاۋاقلارنى قوينغا سېلىپ ماڭغانىكەن، پادشاھ:

— ئەي سائىللار، سىلەر «ئوغرى بولساڭ ئىنساپ بىلەن بول، قازاننى ئالساق، تۇۋاقنى قوي» دېگەننى بىلمەمسىلەر؟ مېنىڭ سىلەرگە قىلغان ھىممىتىمگە شۇنداق جاۋاب قايتۇرامسىلەر؟ تاماق يېگەن قاچىنى ئېلىپ كېتىدىغان ئىش نەدە بار ئىكەن؟ — دەپتۇ. دەسلەپتە كەلگەن دىۋانە پادشاھقا ھۈرپىيىپ:

— بىز ساڭا نېمە يامانلىق قىلدۇق؟ نېمىشقا بىزگە بۇنداق ۋارقىرايسەن؟ — دەپتۇ. پادشاھ ئۇنىڭ سۆزىگە ھەيران بولۇپ:

— پولۇنى يېگەندىكىن، تاۋاقنى قويۇپ قويمامسىلەر؟ — دەپتۇ.

— بىز ئۆز نېسىۋىمىزنى ئالدۇق، بىزنىڭ نېسىۋىمىزدە سېنىڭ نېمە ھەققىڭ بار؟ — دەپتۇ.

بۇنىڭدىن ئۇزۇن زامانلار ئىلگىرى يىراق ماكاندا بىر يۇرت بولغانىكەن. ئۇ يۇرتنىڭ يېرى مۇنبەت، سۈيى ئەلۋەك، خەلقى ئىشچان بولغاچقا، يۇرت باياشات، پۇقرالار پاراغەتتە ياشايدىكەن. لېكىن، بۇ يۇرتنىڭ پادشاھى جاھىل، شەپقەتسىز، گۇمانخور ئىكەن. پادشاھ ئۆز پۇقرالىرىنىڭ باي - باياشات، پاراغەتتە ياشايدىغانلىقىغا قاتتىق ئىشىنىدىكەن. شۇڭا ئۆز يۇرتىدا تىلەمچى، سائىللارنى كۆرۈشكە ئۆچ ئىكەن. ھەتتا ياقا يۇرتلاردىن كېلىپ قالغان تىلەمچى، سائىللارغىمۇ رەھىم - شەپقەت قىلمايدىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە پادشاھ چۈش كۆرۈپتۇ. چۈشىدە چاچ - ساقاللىرى ئۆسۈپ كەتكەن، ئورۇقلاپ بىر تېرە، بىر ئۈستىخان بولۇپ قالغان، كىيىملىرى يىرتىلىپ جۈل - جۈل بولۇپ كەتكەن، نۇرسىز كۆزلىرى ئۆچۈش ئالدىدىكى شامدەك پىلىدىرلاپ قالغان، بەللىرى يادەك ئېگىلگەن، قولىدىكى ھاسسىغا تايىنىپ ئاران ئۆرە تۇرۇۋاتقان بىر تىلەمچى پادشاھنىڭ ئىشىكى ئالدىغا كېلىپ سەدىقە تىلەپتۇ. پادشاھ ئۇ تىلەمچىنىڭ تۇرقىغا قاراپ ئىچى ئاغرىپ، تىلەمچىنى يېنىدا ئولتۇرغۇزۇپ، ئۆزىنىڭ خاس مۇلازىمىنى بۇيرۇپ تىلەمچىگە ئالتۇن تاۋاقتا پولۇ ئەكەلدۈرۈپ بېرىپتۇ. تىلەمچى ئالتۇن تاۋاقتىكى پولۇنى پاكىز يەپ بولۇپ، دۇئامۇ قىلماي، ئالتۇن



ئۇ دىۋانە. پادىشاھ:

— سىلەرنىڭ نېسىۋەڭلار تاۋاق ئەمەس، پولۇ ئىدىغۇ؟ سىلەردىن كېيىن كەلگەنلەرگە مەن نېمىدە ئاش بېرىمەن؟ — دەپتۇ.

— ئۇلارمۇ ئۆز نېسىۋىسىنى يەيدۇ.

— مېنىڭ سىلەرگە قىلغان ھىممىتىمگە شۇنداق جاۋاب قايتۇرامسىلەر؟

ئۇ دىۋانە شۇ ھامان بىر دىۋىگە ئايلىنىپ:

— سەن يەنە بىزنىڭ نېسىۋىمىزنى تارتىۋالماقچى بولۇۋاتامسەن؟ ھېلىمۇ سەن بىزنىڭ نېسىۋىمىزنى يەپ ياشاۋاتقىلى ئۇزۇن بولدى، — دەپ ھۆركىرىگەنكەن، دىۋىنىڭ كۆزىدىن تۈتۈن چىقىپ، ئېغىزىدىن ئوت چاچراپ چىقىپ، پادىشاھقا تۇتشىپتۇ. پادىشاھ بۇنىڭدىن قورقۇپ چۆچۈپ ئويغىنىپ كېتىپتۇ.

پادىشاھ دەرھال ئۆزىنىڭ قورقۇنچلۇق چۈش كۆرگەنلىكىنى بىلىپ، دەرھال مۇنەججىملىرىنى يىغىپ، كۆرگەن چۈشىگە تەبىر بېرىشنى بۇيرۇپتۇ. مۇنەججىملەر پادىشاھنىڭ چۈشىگە تەبىر بېرەلمەپتۇ. پادىشاھ مۇنەججىملەرگە خاپا بولۇپ:

— بۇ چۈشكە يەتتە كۈنگىچە تەبىر بېرىڭلار، بولمىسا جازا ھۆكۈم قىلىمەن، — دەپتۇ.

مۇنەججىملەر ھەرقانچە قىلىپمۇ پادىشاھنىڭ چۈشىگە تەبىر بېرەلمەپتۇ. يەتتە كۈن مۆھلەت توشۇپتۇ. پادىشاھ ھەممە ئوردا ئەركانلىرى، مۇنەججىملەرنى يىغىپ، كۆرگەن چۈشىگە تەبىر ئالماقچى بولۇپ تۇرغاندا، ئوردا ئالدىغا بىر سائىل كېلىپ:

— ھەق دوست... ئىللەللا، سەدىقى بالانى يەر، توۋا گۇناھنى، سائىلنىڭ قەدىمى يەتكەن يەرگە بالا — قازاننىڭ قەدىمى يەتمىگەي، — دەپ توۋلاپتۇ.

پادىشاھ سائىلنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ:

— دەرھال ئۇنىڭغا بېرىدىغاننى بېرىپ، ئاۋازىنى ئۆچۈرۈڭلار، سائىلنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىسام، چۈشۈمدىكى دىۋە كۆز ئالدىمغا كېلىپ،

مېنى قارا باسىدۇ، — دەپتۇ.

پادىشاھنىڭ ئادەملىرى سائىلغا سەدىقە بېرىشكە ئالدىراپ يۈگۈرۈشۈپ، ئوردا ئىچىدىكى ئىسرىقداننى ئۆرۈۋېتىپتۇ. ئىسرىقداندىكى چوغ تۆكۈلۈپ، ئوردا ئىچىگە ئوت تۇتشىپتۇ. ئوردا ئىچىدىكىلەر ئوتنى مەڭ تەستە ئۆچۈرۈۋاپتۇ. پادىشاھ بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ ساراسىمگە چۈشۈپ، مۇنەججىملەرگە:

— سىلەر چۈشۈمگە تەبىر بېرەلمىدىڭلار، مانا بۇ مېنىڭ چۈشۈمنىڭ تەبىرى، سائىلغا، غېرىب — مىسكىنلەرگە ياردەم بەرسەم، ماڭا شۇنداق جاۋاب قايتۇرىدۇ. شۇڭا، مەن ئۆز ھۆكۈمىم بويىچە ئىش كۆرمىمەن، بۈگۈندىن باشلاپ يۇرتىمىزغا ياقا يۇرتتىن كەلگەن ھەرقانداق تىلەمچى، دىۋانە، سائىل ئاياغ باسمىسۇن. كىمكى شۇنداق ئادەملەرگە ئىلتىپات كۆرسەتسە، شۇ ئادەمنىڭ ئىككى قولى بېغىشىدىن چېپىپ تاشلانسۇن، — دەپ ئەمر قىپتۇ. پادىشاھنىڭ بۇ ئەمرىگە ھەممە ئوردا ئەركانلىرى سۈكۈت قىلىپ تۇرۇپتۇ. لېكىن، پادىشاھنىڭ ئوڭ قول ۋەزىرى سۈكۈت قىلماپتۇ. چۈنكى، پادىشاھ ئىلگىرى ھەرقانداق ئەمر چىقارسا، ئوڭ قول ۋەزىر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، كېڭەش قىلىپ چىقىرىدىكەن. پادىشاھنىڭ بۇ ئەمرى ئوڭ قول ۋەزىرگە ياقماپتۇ. شۇڭا، ئوڭ قول ۋەزىر ئادىتى بويىچە پادىشاھقا تەزىم بىلەن سالام قىلىپ:

— ئەي شەۋكەتلىك پادىشاھىئالەم، غېرىب — مۇساپىر، سائىللارغا ھىممەت كۆرسىتىش ساخاۋەتنىڭ جۈملىسىدىندۇر. ئۇلارغا رەھىم — شەپقەت ئەيلىمىسەك، ساخاۋەتلىك ئىشلاردىن ئايرىلىپ قالىمىز. ساخاۋەتلىك ئىشلاردىن ئايرىلىپ قالساق، ئىشلىرىمىز روناق تاپمايدۇ. ئىشلىرىمىز روناق تاپمىسا، سەلتەنەتلىرى زامانلىققا يۈزلىنىدۇ. شۇڭا، بۇ پەرمانلىرىدىن يانسىلا، — دەپتۇ.

پادىشاھ ئوڭ قول ۋەزىرنىڭ بۇ پىكرىنى

ئاڭلاپ، ئۆزىنىڭ پەرمانىنى ئالدىراپ چىقىرىپ قويغانلىقىنى بىلىشىمۇ، لېكىن جاھىللىقى تۈتۈپ، ئۆز پەرمانىدىن يانماي:

— پادىشاھنىڭ پەرمانى ئاتقان ئوق. ئاتقان ئوقنى قايتۇرغىلى بولمايدۇ. پەرمان جاكارلانمىسۇن، — دەپتۇ.

ئوڭ قول ۋەزىر ئامالسىز ماقۇل بوپتۇ. پادىشاھنىڭ پەرمانى جاكارلىنىپتۇ. شۇ كۈندىن باشلاپ پادىشاھنىڭ تەۋەلىكىدىكى ھەممە شەھەرلەرگە، يۇرت — مەھەللىلەرگە ياقا يۇرتتىن كەلگەن غېرىب — مۇساپىر، ئاجىز سائىللارنى كۆزىتىشكە ئادەم قويۇلۇپتۇ. پۇقرالارمۇ پادىشاھنىڭ پەرمانىنى ئاڭلاپ، پادىشاھنىڭ غەزىپىگە قېلىشتىن قورقۇپ، ئىشىكى ئالدىغا كەلگەن ھەر قانداق غېرىب — مۇساپىر، ئاجىز سائىللارغا بىر بۇردا نان، بىر يۈتۈم سۇ بېرىشكە پېتىنالماس بوپتۇ. شۇ تەرىقىدە ئۈچ يىل ئۆتۈپتۇ. نۇرغۇن غېرىب — مۇساپىر، ئاجىز سائىللار ئاچ — زارلىقتىن جەسەتلىرى كوچىلاردا قاپتۇ. پادىشاھ بۇنىڭغا پەرۋا قىلماپتۇ. شۇنىڭ بىلەن يۇرتتا قۇرغاقچىلىق كۆپىيىپ، قەھەتچىلىك باشلىنىپتۇ. يۇرت ئۆلىمالىرى بۇ ئىشلارنى پادىشاھنىڭ ئاشۇ پەرمانى بىلەن بولۇۋاتقانلىقىنى بىلىپ، پادىشاھنى ئۇ پەرمانىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشقا دالالەت قىلىشىمۇ. پادىشاھ ئۆز پەرمانىدىن ۋاز كېچىشكە ئۇنىماپتۇ. شۇ كۈنلەردە بۇ يۇرتقا باشقا يۇرتتىن كاتتا بىر ساخاۋەتچى سودىگەر سودا قىلىشقا كەلمەكچى بوپتۇ. ئۇ بۇ يۇرتقا يېتىپ كېلىشكە يەتتە كۈن قالغاندا يولدا قاراقچىلارغا ئۇچراپتۇ. قاراقچىلار سودىگەرنىڭ بارلىق مال — دۇنياسىنى، ئوزۇق — تۈلۈك، يېمەك — ئىچمىكىنى تارتىۋاپتۇ. سودىگەر مىڭ تەسلىكتە قاراقچىلارنىڭ قولىدىن جېنىنى قۇتۇلدۇرۇپ قاپتۇ. سودىگەر جېنىنىڭ ئامان قالغانلىقىغا شۈكۈر قىلىپ، ئۆز يۇرتىغا قايتىشىنى ئويلاپتۇ. لېكىن، يۇرتى يىراق بولغاچقا قايتىپ كېتىشكە ئامال قىلالماي، ئىلاجسىز بۇ

يۇرتقا مۇساپىر بولۇشقا مەجبۇر بوپتۇ. ئۇ سودىگەر يەتتە كۈن يول يۈرۈپ يۇرت تەۋەسىگە كىرىپتۇ. لېكىن، يەتتە كۈنگىچە ئېغىزىغا بىر بۇردا نان سالماپتۇ، بىر تامچە سۇ ئالماپتۇ. ئۇ سودىگەرنىڭ جېنى ھەلقۇمىغا يېتىپ، يەنە مېڭىشقا ماجالى قالمىغاندا، بۇ يۇرتنىڭ چېتىدىكى بىر ئۆينىڭ ئالدىغا كېلىپ يىقىلىپ چۈشۈپتۇ. بۇ ئۆينىڭ ئىگىسى بىر ئاق كۆڭۈل تۈل ئايال بولۇپ، دادىسىدىن كىچىك يېتىم قالغان ئوغلى بىلەن بىللە تۇرمۇش كەچۈرىدىكەن. ئۇ ئوغۇلنىڭ ئىسمى سۇلتان بولۇپ، تولىمۇ ئاق كۆڭۈل ئىكەن. سۇلتان ئىشىكى ئالدىدا توخۇ — ئۆردەكلىرىگە دان بېرىۋاتقاندا ھېلىقى سودىگەر كېلىپ يىقىلىپ چۈشۈپتۇ. سودىگەر مىڭ تەستە :

— مەن ئاغزىمغا بىر بۇردا نان سالمايغىلى، بىر تامچە سۇ ئالمايغىلى يەتتە كۈن بولدى. ماڭا بىر بۇردا نان، ئازراق سۇ بەرسەڭلار، بولمىسا ئاچلىقتا ئۆلۈپ كېتىمەن، — دەپتۇ.

سۇلتان سودىگەرنىڭ ھالىغا ئىچى ئاغرىپ، ئۇنىڭغا سۇ، نان بەرمەكچى بوپتۇ. سۇلتاننىڭ ئانىسىمۇ سودىگەرنىڭ ھالىغا ئىچ ئاغرىتىپ، ئۇنىڭغا سۇ، نان بېرىشنى نىيەت قىلىشىمۇ، پادىشاھنىڭ پەرمانىنى ئەسكە ئېلىپ جۈرئەت قىلالماي، سۇلتانغا :

— ئوغلۇم، پادىشاھنىڭ ئەمرى ۋاجىپتۇر، پادىشاھنىڭ ئەمرىگە خىلاپلىق قىلىپ، غېرىب — مۇساپىر، ئاجىزلارغا سەدىقە بەرسەك، پادىشاھنىڭ غەزىپىگە قالمىز، پادىشاھ ئىككى قولىمىزنى بېغىشىدىن چېپىۋېتىدۇ، — دەپتۇ.

سۇلتان ئانىسىنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ، پادىشاھنىڭ ئەمرى يادىغا كېلىپ سەل ئىككىلىنىپ قاپتۇ. سودىگەر:

— مەن غېرىب — مۇساپىر ئەمەس، يولدا قاراقچىلار مال — دۇنيايىمنى بۇلاپ كەتكەن بىر ساخاۋەتلىك سودىگەر ئىدىم، — دەپ ئۆزىنىڭ ئەھۋالىنى چۈشەندۈرۈپتۇ.

ئېقىمۇ ئاتقان قولىنى بېشىدىكى لېچكى بىلەن تېگىپ، يىغلاپ تۇرۇپ يۇرتتىن ئايرىلىپتۇ. ئانا - بالا ئىككىسى بىر - بىرىنى يۆلەپ يەتتە كۈن يول يۈرۈپتۇ. بۇ يەتتە كۈندە ئۇلار ئېغىزىغا بىر بۇردا نان سالماپتۇ، سۈمۈ ئىچمەپتۇ. لېكىن، ئۇلار تارتقان جاپاسى ھەققىدە زارلانماپتۇ. ئۇلار يەتتە كۈن يول يۈرۈپ، چەكسىز كەتكەن بىر چۆلگە كېلىپ قاپتۇ. ئۇلار بۇ چۆل - جەزىرىدە نەگە بېرىشنى بىلمەي تۇرغاندا، ئۇلارنىڭ ئالدىغا بىر ئانا كېيىك ئۇچراپتۇ. ئانا كېيىك كېلىپ، سۇلتاننىڭ قان تامچىلاپ تۇرغان قولىنى پۇراپ قويۇپ، قۇيۇندەك تېز يۈگۈرۈپ كېتىپتۇ. ئانا - بالا ئىككىسى بۇنىڭغا ھەيران بولۇپ تۇرسا، كېيىك بىر تۇتام ئوت - چۆپنى چىشلەپ قايتىپ كەپتۇ. ئوت - چۆپ گۈپۈلدەپ خۇش پۇراق چېچىپ تۇرغانىكەن. ئانا كېيىك ئوتنى سۈنۈپ بېرىپتۇ. سۇلتاننىڭ ئانىسى ئوتنى قولىغا ئېلىپ، نېمە قىلىشنى بىلمەي تۇرۇپتۇ. شۇ چاغدا ئانا كېيىك ئادەمدەك زۇۋانغا كىرىپ :

— ئەي ئانا، دەرھال بۇ ئوتنى سىقىپ، سۈيىنى ئوغللىڭىزنىڭ قولىغا سۈرتۈڭ، — دەپتۇ.

سۇلتاننىڭ ئانىسى كېيىكنىڭ دېگىنىنى قىپتۇ. شۇ زامان سۇلتاننىڭ قولىدىن ئېقىمۇ ئاتقان قان توختاپتۇ. سۇلتاننىڭ ئانىسى بۇنىڭدىن خۇشال بولۇپ، ئانا كېيىكنىڭ بېشىنى سىلاپ يىغلاپ تۇرۇپ :

— ئەي خۇدانىڭ رەھىمدىل جانىۋىرى، ئوغلۇمغا قىلغان ياخشىلىقىڭ ئۈچۈن ساڭا ئالادىن شەپقەت ياغسۇن، — دەپتۇ.

ئانا كېيىك بېشىنى سۇلتاننىڭ ئانىسىنىڭ باغرىغا قويۇپتۇ. شۇ چاغدا سۇلتان ھوشىدىن كېتىپ يىقىلىپ چۈشۈپتۇ. ئانىسى بۇنى كۆرۈپ زار - زار يىغلاپ، سۇلتاننى باغرىغا بېسىپ :

— ياراتقۇچى ئىگەم، بۇ چۆل - جەزىرىدە يەككە - يېگانە قالدۇق، قانداق قىلىمەن ؟ ماڭا ئۆزۈڭ يار - يۆلەك بولۇپ، ئوغلۇمنى قۇتۇلدۇرۇپ

سۇلتان سودىگەرنىڭ ئېيتقانلىرىنى ئاڭلاپ: — ئانا، بۇ ئادەم زىيانكەشلىككە ئۇچراپتۇ. ئۇنىڭغا ياردەم قىلماساق ئۇ قاراپ تۇرۇپ ئالدىمىزدا ئۆلۈپ كەتكۈدەك، مەن پادىشاھنىڭ جازاسىنى تارتىشقا رازى، ئۇنىڭغا ياردەم بېرىشىمگە رازىلىق بېرىڭ، — دەپتۇ.

ئانىسى ئامالسىز ئوغللىنىڭ تەلىپىگە قوشۇلۇپتۇ. سۇلتان ئۆيىدىن بىر ئاققۇر سۇ ئېلىپ چىقىپ سودىگەرگە ئىچكۈزۈپتۇ. نان بېرىپ قورسىقىنى تويغۇزۇپتۇ. سودىگەر ئەسلىگە كېلىپ، رەھمەت ئېيتىپ ئۆز يۇرتىغا قايتىپتۇ. سودىگەر ئۆز يۇرتىغا قايتقاندىن كېيىن، سۇلتاننىڭ سودىگەرگە سۇ، نان بەرگەنلىكى پادىشاھنىڭ پايلاقچىلىرى ئارقىلىق پادىشاھقا يەتكۈزۈلۈپتۇ. پادىشاھ غەزەپ بىلەن سۇلتاننى ئوردىغا ئەكەلدۈرۈپ :

— سەن مېنىڭ پەرمانىمغا خىلاپلىق قىلىشقا قانداق پېتىمىدىڭ ؟ — دەپ سوراپتۇ.

سۇلتان پادىشاھقا سودىگەرنىڭ ئەھۋالىنى چۈشەندۈرۈپتۇ. پادىشاھ سۇلتاننىڭ گەپلىرىگە قۇلاق سالماي :

— جاللات، مېنىڭ پەرمانىمغا خىلاپلىق قىلغان بۇ بەدبەخنىڭ ئىككى قولىنى بېغىشىدىن چاپ، مېنىڭ پەرمانىمغا خىلاپلىق قىلسا قانداق ئاقىۋەتكە قالىدىغانلىقىنى باشقىلار بىلىپ قالسۇن، — دەپ ئەمر قىپتۇ. پادىشاھنىڭ ئەمرى ئېغىزىدىن چىقىشى ھامان جاللاتلار سۇلتاننىڭ ئىككى قولىنى كۆتەككە قويۇپ بېغىشىدىن چېپىپ تاشلاپتۇ. جاللات ئۇنىڭ قولىنى چاپقاندا، سۇلتان ھېچقانداق ئاغرىق سەزمەپتۇ. سۇلتان ھېچقانداق نالە - زار قىلماي، قولىدىن قان ئاققۇزغانچە ئوردىدىن چىقىپ كېتىپتۇ. بۇ ئىش پۈتۈن يۇرت ئەھلىگە ئىبرەت بولۇپ، ھېچكىم پادىشاھنىڭ ئەمرىگە خىلاپلىق قىلىشقا جۈرئەت قىلالماپتۇ.

پادىشاھ ئانا - بالا ئىككىسىنى يۇرتتىن قوغلاپ چىقىرىپتۇ. سۇلتاننىڭ ئانىسى ئۇنىڭ قان

كۈنلەرنىڭ بىرىدە مەلىكە يەنە كېنىزەكلەرى بىلەن ئوۋغا چىقىپتۇ. ئۇلار شۇنچە مەنزىلەرنى باسقان بولسىمۇ، بىرەر ئوۋلىغۇدەك جانىۋار ئۇچرىماپتۇ. مەلىكىنىڭ ئوۋدىن قۇرۇق قول قايتىپ كەتكۈسى كەلمەپتۇ. مەلىكە كېنىزەكلەرنى ئەگەشتۈرۈپ، يەتتە كۈن يول يۈرۈپ، كاتتا بىر يايلاققا چىقىپ قاپتۇ. يايلاقنىڭ تۆت تەرىپى چەكسىز كەتكەن ئوتلاق ئىكەن. رەڭگارەڭ ئېچىلىپ كەتكەن گۈل - چېچەك ۋە ئوت - چۆپلەر مەيىن شامالدا يەلپۈنۈپ، خۇشپۇراق چېچىپ تۇرغانىكەن. شەمشۈر كېنىزەكلەرى بىلەن يايلاقنىڭ گۈزەللىكىگە مەھلىيا بولۇپ ئات چاپتۇرۇپ ئويناۋاتقاندا، توساتتىن ئالدى تەرەپتىن بىر نۇر پەيدا بوپتۇ. ئۇلار نۇرنى كۆرۈپ، ئويۇن - تاماشىسىنى توختىتىپ، نۇرغا ھەيران بولۇپ قاراپ تۇرغانىكەن، نۇر ئىچىدىن ئالتۇندەك جۈلالىنىپ چاقناپ تۇرغان، ئىككى مۇڭگۈزىگە 72 خىل ئاۋاز چىقىدىغان قوڭغۇراق ئېسىلغان كېيىك چىقىپ كەپتۇ. قىزلار ئۆمرىدە بۇنداق چىرايلىق كېيىكنى كۆرۈپ باقمىغاچقا ھەيران بولۇشۇپتۇ. كېيىك ئوتلا - ئوتلا ئۇلارنىڭ ئالدىغا قىرىق قەدەم قالغاندا توختاپ، قىزلارغا قاراپ تۇرۇپتۇ. قىزلار ئوقيانى كېيىككە توغرىلاپ ئوق ئۈزۈشكە تەييارلىنىپتۇ. شۇچاغدا مەلىكە قىزلارغا :

— بۇ كېيىككە ئوق ئاتماڭلار، تىرىك تۇتايلى، قورشاڭلار، — دەپتۇ.

قىزلار چاققانلىق بىلەن كېيىكنىڭ ئەتراپىنى قورشاپ بوپتۇ. كېيىك ئەتراپىغا قاراپ قويۇپ تۇرۇپتۇ. مەلىكە كېنىزەكلەرىگە :

— كېيىكنى كىم تۇتۇۋالسا، ئۇنىڭغا ئالىي ئىنئام بېرىمەن، قاچۇرۇپ قويسا شۇنىڭ كاللىسىنى ئالىمەن، — دەپتۇ.

كېنىزەكلەر قەدەممۇ قەدەم كېيىككە يېقىنلىشىپتۇ. كېيىككە يەتتە قەدەم قالغاندا كېيىك بىر سەكرەپ، مەلىكىنىڭ بېشى ئۈستىدىن ئۇچۇپ ئۆتۈپ قاراپ تۇرۇپتۇ. كېنىزەك قىزلار

قالغىن، ماڭا باشپاناھ بولغىن، — دەپ ئاللاغا ئىلتىجا قىپتۇ.

ئانا كېيىك سۇلتاننى پۇراپ، يەنە:

— ئانا، قايغۇرماڭ، ئوغللىڭىز دەرياسىدىن كېتىپتۇ. مەن ئۇنىڭغا دەرياسىنى ئاتا قىلاي، — دەپتۇ. شۇ ھامان ئانا كېيىكنىڭ كۆكسىدىن سۈت ئېتىلىپ چىقىپ، سۇلتاننىڭ ئاغزىغا قۇيۇلۇپتۇ. سۇلتان ئانا كېيىكنىڭ سۈتىنى ئىشتىھا بىلەن ئىچىپتۇ. ئانا كېيىك سۇلتاننى شۇنداق يەتتە كۈن ئېمىتكەندىن كېيىن، سۇلتان ئېسىگە كېلىپ كۆزىنى ئېچىپتۇ. سۇلتاننىڭ ئانىسى بۇنى كۆرۈپ خۇداغا مىڭ مەرتەم شۈكۈر ئېيتىپتۇ. سۇلتان ئورنىدىن تۇرۇپتۇ. ئانا كېيىك ئۇلارغا يول باشلاپ يىراق بىر تاغ باغرىغا كەپتۇ. ئۇلار ئاشۇ تاغدىكى بىر ئۆڭكۈرنى ماكان تۇتۇپتۇ. ئۇلار ماكانلىشىپ بولغاندىن كېيىن، ئانا كېيىك كېتىپتۇ. لېكىن، سۇلتاننىڭ قولى بولمىغاچقا ھېچقانداق ئىشنى قىلالمايدىغان بولۇپ قاپتۇ. سۇلتاننىڭ ئانىسى بۇ ئۆڭكۈردە قانداق تۇرمۇش كەچۈرەرمىز دەپ ئويلاپ سىرتقا چىققانىكەن، ئۆڭكۈرنىڭ ئالدىدا نۇرغۇن مېۋىلەر تۇرغانلىقىنى كۆرۈپتۇ. ئەتراپقا قارىسا ھېچكىم كۆرۈنمەپتۇ. ئانا ئۇ مېۋىلەرنى ئېلىپ كىرىپ سۇلتانغا يېگۈزۈپتۇ. ئەتىسى سۇلتاننىڭ ئانىسى ئۆڭكۈردىن چىقىپ قارىسا، ئۆڭكۈر ئالدىدا ئۇن، تۇز ۋە كۆكتاتلار تۇرغانىكەن، ئۇ نەرسىلەرنى ئېلىپ كىرىپ سۇلتانغا تاماق قىلىپ بېرىپتۇ. شۇ كۈندىن باشلاپ سۇلتاننىڭ ئانىسى ئۇنىڭ ئۈچ ۋاخ تامىقىنى يېگۈزۈپ، ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ، كۈن ئۆتكۈزۈشكە باشلاپتۇ.

ئاشۇ يۇرت پادىشاھىنىڭ شەمشۈر ئىسىملىك بىر قىزى بار ئىكەن. مەلىكە شەمشۈر 18 ياشقا كىرگەن بولۇپ، گۈزەللىك ۋە ئەقىل - پاراسەتتە تەڭدىشى يوق ساھىبجامال ئىكەن. 41 كېنىزەك مەلىكىنىڭ خىزمىتىنى قىلىدىكەن. مەلىكە ئوۋغا ھېرىسمەن بولۇپ، دائىم كېنىزەكلەرنى ھەمراھ قىلىپ ئوۋغا چىقىدىكەن.



كېيىنكى ئات سېلىپ قوغلىماقچى بولغانىكەن، مەلىكە ئۇلارنى توسۇپ:

— كېيىنكى مەن قاچۇرۇپ قويدۇم، ئۆزۈم تۇتۇشۇم كېرەك. سىلەر مۇشۇ يەردە مېنى ساقلاپ تۇرۇڭلار، — دەپ كېيىنكى قوغلاپ مېڭىپتۇ. كېيىن مەلىكەنىڭ كەينىدىن:

— مەلىكەم توختاڭ، بىللە قوغلايلى، — دەپ مەلىكە بىلەن بىرلىكتە كېيىنكى قوغلىماقچى بولغانىكەن، شۇ ھامان ھاۋا گۈلدۈرلەپ، قارا بوران پەيدا بولۇپ ئۇلارنىڭ يولىنى توسۇپ قويۇپتۇ. كېيىن مەلىكە ئىلاجسىز ئۆز جايىدا تۇرۇپلا قاپتۇ.

مەلىكە كېيىنكىنىڭ كەينىدىن يەتتە كۈن قوغلاپتۇ. شۇ چاغدا كېيىك بىر دۆڭدىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ، تاغنىڭ ئۆڭكۈرىگە كىرىپ كېتىپتۇ. مەلىكە ئاتتىن چۈشۈپ ئۆڭكۈرىگە كىرىپتۇ. ئۆڭكۈردە كېيىنكى ئەمەس، ئۆزىگە كەينىنى قىلىپ تۇرغان بىر يىگىتنى كۆرۈپتۇ. مەلىكە بۇنىڭغا ھەيران بولۇپ:

— سىز ئادەمزاتمۇ ياكى جىن - شاياتۇنمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— مەن ئادەمزات. سىز كىم بولىسىز؟  
— مەن مۇشۇ يۇرت پادىشاھىنىڭ مەلىكىسى بولىمەن.

— بۇ يەرگە نېمە سەۋەب بىلەن كېلىپ قالدىڭىز؟  
مەلىكە ئۆزىنىڭ بۇ يەرگە كېلىش جەريانىنى سۆزلەپ بېرىپ:

— مەن شۇ كېيىنكى قوغلاپ كەلگەندىم، ئۇ كېيىك مۇشۇ غارنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتكەن، سىز ئۇ كېيىنكىنى كۆردىڭىزمۇ؟

ئۇ يىگىت سودىگەرگە سۇ، نان بەرگەنلىكى ئۈچۈن پادىشاھ ئىككى قولىنى بېغىشىدىن چېپىپ تاشلاپ، يۇرتتىن قوغلاپ چىقارغان سۇلتان ئىكەن. سۇلتان كەينىگە بۇرۇلۇپ مەلىكىگە قاراپتۇ. مەلىكىنىڭ كۆز ئالدىدا قەددى - قامىتى كېلىشكەن، بۇرۇتى يېڭىدىن خەت تارتقان، چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىدىن ئەقىل - پاراسەت، مېھىر -

شەپقەت ئۇرغۇپ تۇرغان بىر يىگىت پەيدا بوپتۇ. ئۇلارنىڭ كۆزلىرى ئۇچراشقان ھامان مەلىكىنىڭ قەلبىگە ئىللىق بىر سېزىم تاراپتۇ. مەلىكىدە شۇ كۈنگىچە ئۇنداق سېزىم بولۇپ باقمىغانىكەن. مەلىكە قەلبىدە پەيدا بولغان شۇ ئىللىق سېزىمنىڭ تۈرتكىسىدە سۇلتاننىڭ كۆزىگە يەنە بىر نۆۋەت قاراپتۇ. شۇ ھامان مەلىكىنىڭ قەلبىگە ئىشقى ئوتى تۇتىشىپ، سۇلتانغا ئاشىق بىقارار بوپتۇ. مەلىكە سۇلتاننىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئۇنىڭ قولىنى تۇتماقچى بوپتۇ. سۇلتان بېغىشىدىن چېپىلىپ كەتكەن قولىنى چىقىرىپتەكەن، مەلىكە بۇنى كۆرۈپ چۆچۈپ كېتىپ:

— سىزنىڭ قوللىرىڭىزغا نېمە بولدى؟ — دەپ سوراپتۇ.

سۇلتان ئالدىدىكى قىزنىڭ مەلىكە ئىكەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىن، پادىشاھنىڭ ئۆزىگە قىلغان رەھىمسىزلىكىنى تىلغا ئالماي:

— بۇ قوللىرىم مەن تۇغۇلۇشتىلا مۇشۇنداق ئىكەن، — دەپتۇ.

مەلىكە سۇلتاننىڭ بىلەكلىرىنى تۇتۇپتۇ. مەلىكە شەمشۇرنىڭ پۈتۈن جىسمى لەرزىگە كەپتۇ. مەلىكە سۇلتاننىڭ قوللىرىنى كۆزلىرىگە سۈرتۈپ، كۆز ياشلىرىنى باھار يامغۇرىدەك تۆكۈپ تۇرۇپ:

— سىز بۇ يەردە كىم بىلەن بىللە ياشايسىز؟  
سىزنىڭ ھالىڭىزدىن كىم خەۋەر ئالىدۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

سۇلتان چولاق قوللىرى بىلەن مەلىكىنىڭ كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈپ تۇرۇپ:

— مەن بۇ ئۆڭكۈردە ئانام بىلەن بىللە ياشايمەن. مېنىڭ ھالىمدىن ئانام خەۋەر ئالىدۇ، — دەپتۇ.

— ئانىڭىز قېنى؟  
— يۇرتقا ئاش، تۈز ئالغىلى كەتتى.  
— قاچان قايتىپ كېلىدۇ؟  
— بىلمەيمەن.



بېشىنى قايسى تەرەپكە بۇرسا، شۇ تەرەپتە قورقۇنۇچلۇق مەخلۇق پەيدا بوپتۇ. مەلىكە نېمە قىلارنى بىلمەي تۇرغاندا ھاۋادا ئىنتايىن يوغان بىر قارا قۇش پەيدا بوپتۇ. قارا قۇش مەلىكىنىڭ بېشىدا نەچچە ئايلىنىپ، شۇڭغۇپ كېلىپ، مەلىكىگە چاڭگال سالماقچى بوپتۇ. مەلىكە قولغا شەمشىرنى ئېلىپ قارا قۇشقا بىر ئۇرغانىكەن، شەمشەر قارا قۇشنىڭ قانتىغا تېگىپ، چاقماق چېقىپتۇ. قارا قۇش مەلىكىگە يېقىن كېلەلمەي ئۇچۇپ كېتىپتۇ. مەلىكە ماڭماقچى بولغان بولسىمۇ، ئالدىنى قورقۇنۇچلۇق مەخلۇقلار توسۇۋېلىپ، ماڭغىلى قويماپتۇ. شۇچاغدا قارا قۇش يەنە پەيدا بولۇپ مەلىكىگە ئېتىلىپتۇ. مەلىكە شەمشىرنى تەييار قىلىپ تۇرغان بولسىمۇ، قارا قۇش بىر سايىرىغانىكەن، ئاغزىدىن ئوت چاچراپ چېقىپتۇ. مەلىكە ئوت يالقۇنى ئىچىدە قېلىپ كۆزىنى ئاچالماي، قارا قۇشقا شەمشەر ئۇرالمىپتۇ. قارا قۇش مەلىكىنى چاڭگاللاپ ئېلىپ كۆككە ئۆرلەپتۇ. مەلىكىنىڭ زارى ئالەمنى بىر ئاپتۇ. مەلىكىنىڭ ئارغىمىقى ئاسمانغا قاراپ كىشىگەنچە شۇ يەردە قاپتۇ. ئارغىماقنىڭ كىشىنى ئالەمنى زىلزىلىگە ساپتۇ. بۇ زىلزىلىنى تاغ ئۆڭكۈرىدىكى سۇلتانمۇ ئاڭلاپتۇ. سۇلتان بۇنىڭ نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى بىلمەي تۇرغاندا، ئۆڭكۈرنىڭ ئىچىدە بىر نۇر پەيدا بوپتۇ. نۇر ئىچىدىن ئۇلارنى بۇ ئۆڭكۈرگە باشلاپ كەلگەن ئانا كېيىك چېقىپ:

— ئەي سۇلتان، تېز ماڭ، ئاشىقىڭ شەمشىرنى دېۋە تۇتۇپ كەتتى. ئۇنى دېۋىنىڭ قولىدىن قۇتۇلدۇرۇپ چىقىمساڭ، مەڭگۈ مۇشۇ قاراڭغۇ غار ئىچىدە ياشايسەن، ئۇ ئالەمگە بارغاندا مەلىكە بىلەن ئوغلۇڭنىڭ قولى ياقاڭدىن ئاجرىمايدۇ، — دەپتۇ.

سۇلتان ئورنىدىن تۇرۇپ ئانا كېيىكنىڭ ئالدىغا كېلىپ سالام بېرىپ، نېمە ۋەقە بولغانلىقىنى سوراپتۇ. ئانا كېيىك سۇلتانغا:

— قارا دېۋە مەلىكىگە ئاشىق ئىدى. شۇڭا،

— ئانىڭز كەلگۈچە سىزنىڭ ھالىڭىزدىن مەن خەۋەر ئالاي.

مەلىكە سۇلتان ئۈچۈن تاماق تەييارلاشقا كىرىشىپتۇ. مەلىكە تاماقنى پىشۇرۇپ سۇلتانغا يىگۈزۈپتۇ. كەچتە مەلىكە سۇلتانغا ھەمراھ بولۇپ ئۆڭكۈردە قونۇپ قاپتۇ. ئۇلار ۋىسال جامىدا شەربەت ئىچىشىپتۇ. مەلىكىنىڭ جىسمىدە سۇلتاننىڭ ئوغلى ئاپىرىدە بوپتۇ. يەتتە كۈندىن كېيىن سۇلتاننىڭ ئانىسى قايتىپ كەپتۇ. ئۇ سۇلتاندىن ئەھۋالنى بىلىپ، مەلىكىگە ئارتۇق گەپ قىلماپتۇ. مەلىكە قايتماقچى بولۇپ، سۇلتان بىلەن خوشلىشىپ، ئۆزى كەلگەن ئىزنى بويلاپ يايلاققا قاراپ مېڭىپتۇ. مەلىكە تاغدىن ئايرىلىپ بىر ئاز مېڭىشىغا تويۇقسىز قارا بوران چېقىپ ئەتراپنى قاراڭغۇلۇق قاپلاپتۇ. مەلىكە يولنى كۆرەلمەي قاپتۇ. مەلىكە نەگە مېڭىشنى بىلمەي تۇرسا، ھاۋا گۈلدۈرلەپ، چاقماق چېقىپتۇ. مەلىكىنىڭ ئارغىمىقى چاقماقتىن ئۈركۈپ، مەلىكىنىڭ باشقۇرۇشىغا بويسۇنماستىن بېشى قاينان تەرەپكە قاراپ چېپىپتۇ. مەلىكە ئىلاجسىز ئارغىماقنىڭ چۆلۈۋىرىنى قويۇپ بېرىپ، ئارغىماقنىڭ يالىنى چىڭ تۇتۇپ، ئارغىماقنى مەيلىگە قويۇپ بېرىپتۇ. ئارغىماق يادىن ئېتىلغان ئوقتەك چېپىپ كېتىۋاتقاندا ھاۋا يەنە گۈلدۈرلەپ، دەھشەتلىك چاقماق چېقىپ، يەر - زېمىن تىترەپ كېتىپتۇ. ئارغىماق يۈگۈرۈشتىن توختاپتۇ. شۇ ھامان ھاۋا ئېچىلىپتۇ. مەلىكە ئەتراپقا قاراپ ئۆزىنىڭ چەكسىز كەتكەن بىر چۆل - جەزىرىگە كېلىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپتۇ. چۆلدە مەلىكىنىڭ كۆزىگە قورقۇنۇچلۇق مەخلۇقلار كۆرۈنۈشكە باشلاپتۇ. مەلىكە قېچىش ئۈچۈن ئارغىماقنىڭ بېشىنى بۇرىغانىكەن، ئالدىدا يەنە ھەر خىل، ھەر شەكىلدىكى قورقۇنۇچلۇق مەخلۇقلار پەيدا بوپتۇ. مەلىكە ئارغىماقنىڭ بېشىنى يەنە بىر تەرەپكە بۇرىغانىكەن، ئۇ تەرەپتەمۇ يەنە قورقۇنۇچلۇق مەخلۇقلار پەيدا بوپتۇ. مەلىكە ئارغىماقنىڭ

مەلىكىنى ئېلىپ قېچىشقا پۇرسەت كۈتۈپ يۈرگەن. بۈگۈن مەلىكە سېنىڭ يېنىڭدىن قايتىپ كېتىۋاتقاندا، قارا دىۋە مەلىكىنى كۆرۈپ قېلىپ، قارا قۇشقا ئايلىنىپ تۇتۇپ كەتتى. ئۇنى سەندىن باشقا بىرى قۇتۇلدۇرالمىدۇ، — دەپتۇ.

سۇلتان كېيىكىنىڭ ئېيتقانلىرىنى ئاڭلاپ: — مېنىڭ ئىككى قولىم بولمىسا، يا مەلىكىنىڭ نەگە كەتكەنلىكىنى بىلمىسەم، مەلىكىنى قانداق قۇتۇلدۇرىمەن؟ — دەپتۇ. ئانا كېيىك:

— ئۈمىدسىزلىك ئادەمنىڭ ئەڭ زور دۈشمىنى، سەن ئۆزۈڭگە ئىشىنىشنىڭ كېرەك، تېز بولغىن، مېنى مېنىڭ مەن سېنى مەلىكىنىڭ دۆلدۈلى بار يەرگە باشلاپ بارمەن، دۆلدۈل سېنى مەلىكىنىڭ يېنىغا باشلاپ بارىدۇ، — دەپتۇ.

سۇلتان ئانا كېيىككە مىنىپتۇ. ئانا كېيىك: — كۆزۈڭنى يۈم، — دەپتۇ. سۇلتان كۆزىنى يۈمۈپتۇ. بىر چاغدا ئانا كېيىك:

— كۆزۈڭنى ئېچىپ، بۇ دۆلدۈلغا مىنگىن، — دەپتۇ. سۇلتان كۆزىنى ئېچىپ مەلىكىنىڭ دۆلدۈلىنى كۆرۈپتۇ.

سۇلتان دۆلدۈلغا مىنىپتۇ. ئانا كېيىك: — دۆلدۈلنىڭ چولپۇرىنى مەھكەم تۇتۇپ، كۆزۈڭنى يۈم، — دەپتۇ.

سۇلتان ئانا كېيىكىنىڭ دېگىنىنى قىپتۇ. سۇلتاننىڭ قولىغا بوراننىڭ گۈرۈلدىگەن ئاۋازى ئاڭلىنىپتۇ. بىر چاغدا دۆلدۈل توختاپتۇ. سۇلتان كۆزىنى ئېچىپ، ئۆزىنىڭ بىر چۆل — جەزىرىگە كېلىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپتۇ. سۇلتان نېمە قىلىشىنى بىلمەي تۇرغاندا، دۆلدۈل زۇۋانغا كىرىپ:

— مەن سېنى مۇشۇ يەرگىچە يەتكۈزۈپ قويالايمەن، قالغان يولنى ئۆزۈڭ باسسەن، سېنى بۇ يەردە ئوتتۇز كۈن ساقلايمەن، ئوتتۇز كۈنگىچە قايتىپ كېلەلمىسەڭ مەن قايتىپ كېتىمەن، سەن مەڭگۈ ئىنسانلارنىڭ ئارىسىغا قايتىپ

كېتەلمەيسەن، — دەپتۇ.

سۇلتان دۆلدۈلدىن چۈشۈپ ئالدىغا قاراپ مېڭىشقا باشلاپتۇ. سۇلتان يەتتە كېچە — كۈندۈز يول يۈرۈپ، يول ئازابىدىن مېڭىشقا دەرمانى قالماپتۇ. لەۋلىرى چاك — چاك يېرىلىپتۇ. سۇلتان قەدەملىرىنى تەستە ئېلىپ كېتىۋاتسا ئالدىغا نۇرانە چىراي، چاچ — ساقاللىرى قاردەك ئاقارغان بىر بوۋاي ئۇچراپتۇ. سۇلتان ئۇ بوۋايغا سالام بېرىپتۇ. بوۋاي سۇلتاننىڭ سالامىنى قوبۇل قىلىپ:

— ئەي بالام، ئىنسان بالىسى ئاياغ بېسىپ باقمىغان بۇ چۆل — جەزىرىدە نېمە مەقسەتتە يۈرسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

سۇلتان ئۆزىنىڭ كەچمىشلىرىنى، چۆل — جەزىرىدە نام — نىشانسىز يۈرۈشىنىڭ سەۋەبىنى بوۋايغا سۆزلەپ بېرىپ:

— مەن ئاشۇ مەلىكىنى ئىزدەپ تېپىپ قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ماڭدىم، — دەپتۇ.

بوۋاي سۇلتاننىڭ ئېيتقانلىرىنى ئاڭلاپ ئۇنى سىناپ بېقىش ئۈچۈن:

— قارا دىۋىنىڭ ماكانى ئالدىڭدىلا، يەنە ئالدىڭغا ماڭساڭ قارا دىۋىگە يەم بولسىن، ياخشى كەينىڭگە يانغىن، — دەپتۇ. سۇلتان بوۋايغا:

— مەن شۇ قارا دىۋىنى ئىزدەپ كەلگەن، كەينىمگە يانسام نامەرت سانىلىپ قىيامەتتە قارا يۈز بولىمەن. قىيامەتتە قارا يۈز بولغاندىن قارا دىۋە بىلەن ئېلىشىپ ئۇنىڭغا يەم بولغىنىم ياخشى، — دەپتۇ.

بوۋاي سۇلتاننىڭ ئېيتقانلىرىنى ئاڭلاپ:

— سەن قىلغان شۇ ساخاۋىتىڭنىڭ ئەجرىنى كۆرگۈچە نۇرغۇن جەۋر — جاپا چەككۈدەكسەن، مەن ساڭا ئاسانلىق تىلەپ دۇئا قىلاي، سەن يەنە ئالدىڭغا ماڭساڭ، قارا دىۋە كۆرۈپلا قالسا ئۇنىڭغا تىرىك يەم بولسىن. شۇڭا، مەن ساڭا سۇلايمان قالپىقىنى بېرىي، بۇ قالپاق سۇلايمان

ئاخىر قۇمۇشنى چىشلەپ ئۈزۈۋېتىپ، ئېيىقنىڭ پۈتتىكى پەنجىسىز قولى بىلەن تارتىپ، قۇمۇشتىن ئاجرىتىپتۇ. شۇ چاغدا ئېيىق زۇۋانغا كىرىپ: — ئەي ئادەم بالىسى، سەن بۇ ئادەم ئاياغ بېسىپ باقمىغان ماكانغا نېمە سەۋەب بىلەن كېلىپ قالدىڭ؟ ئىنسانلار تولىمۇ رەھىمسىز كېلەتتى، سەن نېمە ۋەجىدىن مېنى قۇتۇلدۇرۇپ قالدىڭ؟ — دەپ سوراپتۇ. سۇلتان ئۆز كەچۈرمىشلىرىنى، بۇ يەرگە كېلىش سەۋەبىنى سۆزلەپ بېرىپ: — سېنىڭ نالە — سېنىڭ نالە — زارىڭ مېنىڭ يۈرىكىمنى ئەزدى. مەن سېنىڭ نالە — زارىڭغا چىدىماي سېنى بۇ ئازابتىن قۇتۇلدۇرۇشنى نىيەت قىلدىم، سەن قانداق قىلىپ بۇ ئازابقا قالدىڭ؟ — دەپتۇ. ئېيىق: — مەن ئېيىقلارنىڭ پادىشاھى ئېيىق سۇلتان بولىمەن. مەن بىر كۈنى ئوۋغا چىققانىدىم، مۇشۇ يەرگە كەلگەندە بىر كېيىك ئۇچرىدى، مەن كېيىكنى تۇتۇش ئۈچۈن ئېتىلدىم. شۇ ھامان پۈتۈمغا قۇمۇش سانجىلىپ كەتتى. مەن ئازابقا چىدىماي ھوشۇمدىن كېتىپ يېتىپ قاپتىمەن. ھوشۇمغا كېلىپ قارىسام، پۈتۈمغا سانجىلغان قۇمۇش كۆكلەپ كېتىپتۇ. مەن قۇمۇشنى چىقىرىۋېتىشكە ھەرىكەت قىلساملا ھوشۇمدىن كېتىمەن، شۇنداق قىلىپ بۇ يەردە يېتىپ قالغىلى يەتتە يىل بولغان. بۈگۈن سېنىڭ شاپائىتىڭ بىلەن بۇ ئازابتىن قۇتۇلۇپ قالدىم، مەندىن نېمە ياخشىلىق تىلەيسەن؟ — دەپتۇ. سۇلتان: — مەن سەندىن ياخشىلىق تىلەپ سېنى ئازابتىن قۇتۇلدۇرمىدىم، پەقەت سېنى ئازابتىن قۇتۇلدۇرۇشنىلا ئويلىدىم، — دەپ ئېيىق بىلەن خوشلىشىپ ماڭماقچى بوپتۇ. ئېيىق سۇلتانغا: — مېنى مىنگىن، مەن سېنى قۇمۇشلۇقتىن ئاچىقىپ قوياي، — دەپتۇ. سۇلتان: — مېنىڭ قولىمدا قۇمۇشلۇقتىن ئېلىپ چىقىپ: ئېيىق سۇلتاننى

ئەلەيھىسسالامدىن مىراس قالغان. بۇ قالپاقنى كىيىۋالساڭ، سەن ھەممىنى كۆرىسەن، لېكىن سېنى ھېچكىم كۆرەلمەيدۇ، بۇ قالپاقنى كىيىۋالغىن، — دەپ يېنىدىن بىر قالپاقنى چىقىرىپ سۇلتانغا بېرىپتۇ. سۇلتان بېغىشىدىن چېپىلىپ كەتكەن قولىنى سۇنۇپتىكەن، بوۋاي سۇلتاننىڭ قولىنى كۆرۈپ، قالپاقنى قولغا ئالمايدىغانلىقىنى بىلىپ، قالپاقنى ئۇنىڭ قوينىغا تىقىپ قويۇپ: — بالام، سەن خاتىرجەم ئالدىڭغا قاراپ ماڭ، لېكىن ئالدىڭغا ئۇچرىغان قىيىنچىلىقتا قالغان جان — جانىۋار، ھايۋانلارغا ياردەم قىلىشنى ئۇنتۇتما، سەن قارا دېۋىنىڭ ماكانىغا بارغاندا بىر ئامال قىلىپ ئۇنىڭ جېنىنىڭ نەگە، نېمىگە بەنت قىلىنغانلىقىنى بىلىۋالغىن، چۈنكى دېۋىلەرنىڭ جېنى ئۆز تېنىدە بولمايدۇ. دېۋىنىڭ جېنىنىڭ نېمىگە بەنت قىلىنغانلىقىنى بىلسەڭلا ئۇنى ئۆلتۈرمەك تەس ئەمەس، ساڭا ئاق يول تىلەيمەن، — دەپ سۇلتان بىلەن خوشلىشىپ كېتىپ قاپتۇ. سۇلتان ئالدىغا قاراپ مېڭىپتۇ. ئۇ قانچىلىك ماڭغانلىقىنى بىلمەپتۇ. سۇلتان شۇنداق كېتىۋاتسا ئالدىغا بىر قۇمۇشلۇق ئۇچراپتۇ. ئۇ قۇمۇشلۇقتىن قانداق ئۆتۈشنى ئويلاپ تۇرۇشىغا، قۇمۇشلۇق ئىچىدىن ئېچىنىشلىق نالە قىلغان ئاۋاز ئاڭلىنىپتۇ. ئاڭلىنىۋاتقان نالە — زار سۇلتاننىڭ يۈرىكىنى ئېزىپتۇ. سۇلتان ئىختىيارسىز ئاۋاز چىققان تەرەپكە قاراپ مېڭىپتۇ. سۇلتان بېرىپ قارىسا، كالىدىن يوغان بىر ئېيىق نالە — زار قىلىۋاتقانكەن. سۇلتان ئېيىقنىڭ نېمىگە نالە — زار قىلىۋاتقانلىقىنى بىلىش ئۈچۈن ئەتراپقا قارايتۇ. ئەسلى ئېيىقنىڭ كەينى ئوڭ پۈتىغا قۇمۇش سانجىلىپ كۆكلەپ كەتكەنكەن. ئېيىق ئاغرىق ئازابغا چىدىماي نالە — زار قىلىۋاتقانكەن. سۇلتان ئېيىقنى بۇ ئازابتىن قۇتۇلدۇرۇشنى ئويلاپتۇ. لېكىن، قولى بولمىغاچقا، قۇمۇشنى قانداق چىقىرىشنى ئويلاپ تۇرۇپ قاپتۇ.

سۇلتان، تېز كەل» دەپ چاقىرساڭ دەرھال يېنىڭدا پەيدا بولىمەن، — دەپتۇ. سۇلتان تۈلكە بىلەن خوشلىشىپ يەنە ئۈچ كۈن يول يۈرگەندە، ئۇنىڭ قۇلقىغا يەنە نالە — زار قىلغان ئاۋاز ئاڭلىنىپتۇ. سۇلتان ئاۋاز چىققان تەرەپكە قاراپ مېڭىپتۇ. ئۇ بېرىپ قارىسا، بىر بۈركۈت تورغا چۈشۈپ قېلىپ، توردىن چىقىپ كېتەلمەي نالە — زار قىلىۋاتقانكەن. سۇلتان بۈركۈتنى توردىن قۇتۇلدۇرۇشنى ئويلىغان بولسىمۇ قولى بولمىغاچقا تورنى ئۈزۈشكە ئامال قىلالماپتۇ. لېكىن، بۈركۈتنى شۇ ھالەتتە تاشلاپ كېتىشكە كۆڭلى ئۈنمەپتۇ. ئاخىر تورنى چىشى بىلەن چىشلەپ بىر — بىرلەپ ئۈزۈپ، مىڭ تەستە بۈركۈتنى توردىن قۇتۇلدۇرۇپ چىقىپتۇ. بۈركۈت شۇ ھامان زۇۋانغا كىرىپ : — ئەي ئاق كۆڭۈل ئادەم بالىسى، ماڭا قىلغان ياردىمىڭ ئۈچۈن ياراتقۇچى ئىگەم رەھىم — شەپقەت قىلسۇن، سەن بۇ ئادەم ئاياغ باسمايدىغان يەرگە نېمە ۋەجىدىن كېلىپ قالدىڭ ؟ — دەپ سورايتۇ. سۇلتان ئۆزىنىڭ كەچۈرمىشلىرى ۋە بۇ يەرگە كېلىپ قېلىشنىڭ سەۋەبىنى ئېيتىپ بېرىپ : — سەن قانداق قىلىپ تورغا چۈشۈپ قالدىڭ ؟ — دەپ سورايتۇ. — مەن مۇشۇ تەۋەدە ياشايدىغان ئاق دىۋە ئىرات بولىمەن. بۇ تەۋەدە يەنە قارا دىۋە ئەتتارمۇ بار. ئىككىمىز بىر — بىرىمىزگە دۈشمەن. شۇڭا، بىر — بىرىمىزنىڭ زېمىنىغا ئەسلا ئاياغ باسمايتتۇق. مەن بىر كۈنى شارابنى كۆپ ئىچىپ قويۇپ مەستلىكتە قارا دىۋىنىڭ زېمىنىغا كېلىپ قالغانلىقىمنى سەزمەپتەمەن. قارا دىۋە ماڭا ھۇجۇم قىلدى. مەن ئۇنىڭغا قارشى تۇردۇم. ئىككىمىز يەتتە كېچە — كۈندۈز ئېلىشقان بولساقمۇ بىر بىرىمىزنى يېڭەلمىدۇق. قارا دىۋە ئېلىشىپ غەلبە قىلىشقا كۆزى يەتمەي، سېھىر ئىشلىتىپ مېنى تورغا چۈشۈرۈۋالدى. ئۇ ماڭا قول سالماقچى بولۇپ ئۇچۇپ كېلىۋاتقاندا، بىر يەردىن دۈلدۈلنىڭ

— ئەي رەھىمدىل ئادەم بالىسى، ماڭا ھاجىتىڭ چۈشسە «ئېيىق سۇلتان، تېز كەل» دەپ چاقىرساڭ دەرھال ئالدىڭدا پەيدا بولىمەن، — دەپ سۇلتان بىلەن خوشلىشىپتۇ. سۇلتان ئېيىق بىلەن خوشلىشىپ ئۈچ كۈن يول يۈرگەندە، ئۇنىڭ قۇلقىغا يەنە نالە — زار قىلغان ئاۋاز ئاڭلىنىپتۇ. سۇلتان يەنە ئاۋاز چىققان تەرەپكە قاراپ مېڭىپتۇ. ئۇ بېرىپ قارىسا، بىر تۈلكىنىڭ پۈتى قاپقانغا چۈشۈپ قالغانكەن. تۈلكە قاپقاندىن قۇتۇلالمىي نالە — زار قىلىۋاتقانكەن. سۇلتان بۇنى كۆرۈپ، تۈلكىنىڭ پۈتىنى قاپقاندىن چىقىرىپ قويۇپتۇ. تۈلكە شۇ زامان زۇۋانغا كىرىپ : — ئەي، رەھىمدىل ئىنسان بالىسى، ئاللا ساڭا رەھمەت، مەدەت قىلسۇن، سەن نېمە ۋەجىدىن بۇ يەرگە كېلىپ قالدىڭ ؟ نېمىشقا مېنى قۇتۇلدۇرۇپ قالدىڭ ؟ — دەپ سورايتۇ. سۇلتان تۈلكىگە ئۆزىنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى سۆزلەپ بېرىپ : — سېنىڭ نالە — زارىڭنى ئاڭلاپ، ساڭا ئىچىم ئاغرىپ قۇتۇلدۇردۇم، سەن ئۆزۈڭ نېمە سەۋەبتىن بۇ ھالغا چۈشۈپ قالدىڭ ؟ — دەپ سورايتۇ. تۈلكە : — مەن تۈلكىلەر پادىشاھى، تۈلكە سۇلتان بولىمەن، مەن بالىلىرىمغا ئوۋ ئوۋلاشنى ئۆگىتىش ئۈچۈن بۇ يەرگە باشلاپ كېلىپ، دىققەت قىلماي قاپقانغا چۈشۈپ قالدىم، بالىلىرىم ھەرقانچە قىلىپمۇ مېنى قۇتۇلدۇرالمىي، مېنى قۇتۇلدۇرۇشنىڭ ئامالىنى قىلىشقا كەتتى، سەن ماڭا قىلغان ياردىمىڭ ئۈچۈن مەندىن نېمە تېلەيسەن ؟ مەن ساڭا تىلىگەن نەرسەڭنى بېرەي، — دەپتۇ. سۇلتان : — مەن سېنى ئازابتىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ياردەم قىلدىم، ماڭا ھېچ نەرسە كېرەك ئەمەس، — دەپ ماڭماقچى بوپتۇ. شۇ چاغدا تۈلكە : — ئەگەر ماڭا ھاجىتىڭ چۈشسە، «تۈلكە

مەلىكە كۆزىنى ئېچىپ ئالدىدا تۇرغان سۇلتاننى كۆرۈپ :  
 — سىز بۇ يەرگە قانداق كېلىپ قالدىڭىز ؟ — دەپ سوراپتۇ.  
 سۇلتان بۇ يەرگە كېلىش جەريانىنى سۆزلەپ بېرىپ :  
 — مەن سىزنى قۇتۇلدۇرغىلى كەلدىم، — دەپتۇ.  
 مەلىكە سۇلتاننىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ :  
 — ئەي سۇلتان، بۇ دىۋە ماكانى، ئادەم بالىسى دىۋىگە تەڭ كېلەلمەيدۇ، قاراپ تۇرۇپ دىۋىنىڭ قولىدا ھالاك بولسىڭىز بولمايدۇ، بۇ يەردىن تېز كېتىڭ، — دەپتۇ.  
 سۇلتان مەلىكەگە ئەھۋالنى چۈشەندۈرۈپ :  
 — دىۋىنىڭ جېنى ئۆز تېنىدە بولمايدىكەن، بىز ئۇنىڭ جېنىنىڭ نېمىگە بەنت قىلىنغانلىقىنى بىلىۋالساقتا، دىۋىنى ئۆلتۈرۈش قىيىن ئەمەس، سىز دىۋە قايتىپ كەلگەندە ئۇنىڭدىن جېنىنىڭ نېمىگە بەنت قىلىنغانلىقىنى سوراپ بىلىۋېلىڭ، — دەپتۇ.  
 شۇچاغدا ھاۋا گۈلدۈرلەپ، قارا بوران چىقىپتۇ. مەلىكە:  
 — بۇ دىۋىنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنىڭ بېشارىتى، سىز تېز يوشۇرۇنۇڭ، — دەپتۇ.  
 سۇلتان سۇلايمان قالپىقىنى كىيىپ ئۆلتۈرۈۋاپتۇ. قارا دىۋە ئۈچۈپ كەپتۇ. ئۇ مەلىكىنىڭ ھوشىغا كېلىپ ئۆلتۈرۈشنى كۆرۈپ خۇشال بولۇپ :  
 — مەلىكە، ھەر نېمە بولسا ئېسىڭىزگە كەپسىز، مەن بۇنىڭدىن ئىنتايىن خۇشال، — دەپتۇ. مەلىكە خاپا بولۇپ قاچىقىنى تۈرۈپ :  
 — سەن خۇشال بولغان بىلەن مەن خاپا، — دەپتۇ.  
 — سىز نېمىگە خاپا ؟ — دەپ سوراپتۇ قارا دىۋە. مەلىكە:  
 — مېنى بۇ يەرگە مۇشۇنداق يالغۇز تاشلاپ

كەشنىگەن ئاۋازى ئاڭلاندى. قارا دىۋە ئاۋاز چىققان تەرەپكە قاراپ ئۈچۈپ كەتتى، نېمە بولغانلىقىنى بىلمىدىم. سېنىڭ گېپىڭدىن قارىغاندا، قارا دىۋە ئاشۇ مەلىكىنى كۆرۈپ قېلىپ، مېنى تاشلاپ، مەلىكىنى تۇتۇپ كېلىشكە كېتىپتۇ — دە. مەن سېنى ئۇنىڭ ماكانىغا باشلاپ بېرىپ، ئۆز ئاشىقىڭنى قۇتۇلدۇرۇشۇڭغا ياردەم بېرىپ، قېنى مېنىڭ ئۈستۈمگە مىنگىن، — دەپتۇ.  
 سۇلتان ئاق دىۋىنىڭ ئۈستىگە مىنىپتۇ. دىۋە كۆككە پەرۋاز قىپتۇ. دىۋە بىر ھازا ئۇچقاندىن كېيىن يەرگە چۈشۈپ :  
 — مانا، قارا دىۋىنىڭ ماكانىغا يېتىپ كەلدۇق، يەنە بىر ئاز ماڭساڭ ئۇنىڭ تۇرالغۇسىغا كىرسەن. ئېسىڭدە بولسۇن، قارا دىۋىنىڭ جېنى ئۆز تېنىدە ئەمەس، ئۇنىڭ جېنىنىڭ نېمىگە بەنت قىلىنغانلىقىنى بىلمەي، ئۇنىڭ كۆزىگە كۆرۈنەنەك ھالاك بولسەن، ئۇنى ھالاك قىلاي دېسەڭ، ئاۋۋال ئۇنىڭ جېنىنىڭ نېمىگە بەنت قىلىنغانلىقىنى بىلىۋالغىن، ماڭا ھاجىتىڭ چۈشسە «ئاق دىۋە ئىرات، تېز كەل» دېسەڭ دەرھال ئالدىڭدا پەيدا بولمەن، — دەپتۇ.  
 سۇلتان قوينىدىن سۇلايمان قالپىقىنى چىقىرىپ كىيىپ، ھېچنېمىگە كۆرۈنمەي قارا دىۋىنىڭ تۇرالغۇسىغا كىرىپ قارىسا مەلىكە بېھوش ياتقانىكەن. قارا دىۋە مەلىكىنىڭ بېشىدا قاراپ ئۆلتۈرۈشكەن. سۇلتان بىر تەرەپكە ئۆتۈپ قارا دىۋىنىڭ سىرتقا چىقىپ كېتىشىنى كۈتۈپ ئۆلتۈرۈپتۇ. بىر چاغدا قارا دىۋە مەلىكىگە:  
 — ئەي مەلىكە، ساڭا قاراپ ئۆلتۈرۈش يەتتە كۈن بولدى، مەن بۇ يەتتە كۈندە ھېچنېمە بىلمىدىم، مەن قورسىقىمنى توقلاپ كېلەي، — دەپ سىرتقا چىقىپ كېتىپتۇ.  
 سۇلتان شۇ ھامان بېشىدىن قالپاقنى ئېلىۋېتىپ مەلىكىنىڭ يېنىغا كېلىپ :  
 — مەلىكەم، تېز كۆزىڭىزنى ئېچىڭ، مەن سۇلتان، — دەپ چاقىرىپتۇ.

— مەلىكەم، بۇنى سورىماڭ، بولامدۇ ؟  
 — سەن مېنىڭ خاپا بولۇشۇمنى خالىمايدىغانسەن ؟  
 — بولىدۇ، مەن دەپ بېرەي. ئاچقۇچنى مەن ئولتۇرۇۋاتقان تەخت ئاستىغا ساندۇققا سېلىپ كۆمۈۋەتكەن.  
 — ئاچقۇچنى ئېلىپ، جېنىڭ بەنت قىلىنغان قارا قۇشنى ماڭا كۆرسەتكىنە.  
 — مەلىكەم، مېنىڭ ئۇيقۇم كېلىپ كەتتى، مەن ئۇخلاپ قوپۇپ كۆرسىتەي بولامدۇ ؟  
 قارا دېۋە شۇنداق دەپلا ئۇيقۇغا كېتىپتۇ. سۇلتان يوشۇرۇنۇپ ئولتۇرغان ئورنىدىن چىقىپ، بېشىدىن سۇلايمان قالپىقىنى ئېلىۋېتىپتۇ. مەلىكە قارا دېۋىدىن بىلگەنلىرىنى سۇلتانغا سۆزلەپ بېرىپتۇ. سۇلتان مەلىكىنىڭ ئېيتقانلىرىدىن قەپەسنىڭ ئاچقۇچىنى تېپىپ چىقىشقا تۈلكىنىڭ ياردىمىگە موھتاج بولىدىغانلىقىنى بىلىپ :  
 — تۈلكە سۇلتان، تېز كەل، — دەپ چاقىرىپتۇ. تۈلكە سۇلتان شۇ ھامان ئۇلارنىڭ ئالدىدا پەيدا بولۇپ :  
 — ئەي رەھىمدىل ئىنسان، ساڭا قانداق ياردىمىم كېرەك؟ — دەپتۇ.  
 سۇلتان قارا قۇش سولانغان قەپەسنىڭ ئاچقۇچىنى تېپىپ چىقىشنى ئېيتىپتۇ. تۈلكە سۇلتان دەرھال قارا دېۋىنىڭ تەختىنىڭ ئاستىغا ئورەك كولاپ كىرىپ كېتىپتۇ. ئارىدىن بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە تۈلكە سۇلتان بىر ساندۇقنى چىشلەپ چىقىپتۇ. مەلىكە ساندۇقنى ئېچىپ ئاچقۇچنى ئاپتۇ. ئۇلار تاغ ئوڭكۈرىنى ئىزدەپ تېپىپتۇ. ئوڭكۈرنىڭ ئاغزى يوغان قورام تاش بىلەن ئېتىۋېتىلگەنكەن. ئۇلار ھەرقانچە كۈچەپمۇ قورام تاشنى ئورنىدىن تەۋرىتەلمەپتۇ. سۇلتان قورام تاشنى يۆتكەشكە ئېيىق سۇلتاننىڭ ياردىمىگە موھتاج بولىدىغانلىقىنى بىلىپ :  
 — ئېيىق سۇلتان، تېز كەل، — دەپ

قويغىلى ئېلىپ كەلگەنمۇ ؟ يا ماڭا ئۆز سىرىڭنى ئېيتمايدىكەنسىن، — دەپتۇ.  
 — مەلىكەم، سىز مېنىڭ نېمە سىرىمنى بىلمەكچى ؟  
 — مەن دېۋىلەرنىڭ جېنى تېنىدە ئەمەس، باشقا بىر نەرسىگە بەنت قىلىنىدىكەن دەپ ئاڭلىغان، بۇ راستمۇ ؟  
 — راست.  
 — ئۇنداقتا سېنىڭ جېنىڭمۇ بەنت قىلىنغانمۇ ؟  
 — ھەئە.  
 — سېنىڭ جېنىڭ نېمىگە بەنت قىلىنغان ؟  
 جېنىڭ نەدە ؟  
 — ئەي، مەلىكەم، بۇنى مەندىن سورىمىسىڭىز بولاتتى.  
 — ئەگەر دەپ بەرمىسەڭ، مەن بىر ئۆمۈر بېھوش ياتىمەن.  
 — ئۇنداق قىلماڭ مەلىكەم، مەن سىزگە دەپ بېرەي. مېنىڭ جېنىم تاغ ئوڭكۈرىدىكى قەپەستىكى قارا قۇشقا بەنت قىلىنغان.  
 — ئۇنداقتا سەن تولىمۇ ئاجىز ئىكەنسىن — ھە ؟  
 — مەن قانداق ئاجىز ئىكەنمەن ؟  
 — قەپەسنى تېپىپ، قارا قۇشنى ئولتۇرسىلا سېنىڭ جېنىڭ چىقىپ كەتكۈدەككۇ ؟  
 — قەپەسنىڭ يېنىغا، قەپەسنىڭ ئاچقۇچى يوق ھەر قانداق ئادەم يېقىن بارالمايدۇ. چۈنكى قارا قۇش قەپەسنىڭ ئاچقۇچى يوق ھەرقانداق ئادەمنى كۆرسە سايرايدۇ. مەن ھەرقانداق يەردە بولساممۇ قارا قۇشنىڭ سايرىغان ئاۋازىنى ئاڭلىيالايمەن ھەمدە دەرھال قەپەس يېنىدا پەيدا بولىمەن. قەپەسكە يېقىن يولغان ھەرقانداق مەخلۇقنى يەۋېتىمەن.  
 — ئۇنداقتا قەپەسنىڭ ئاچقۇچىنى ھەرقانداق ئادەم تاپالامدۇ ؟  
 — شۇنداق.  
 — قەپەسنىڭ ئاچقۇچى نەدە ؟

دەھشەتلىك ئاۋاز چىقىپ ئالەم يورۇپتۇ. ئۇلار قارا دىۋىنىڭ ئۆلگەنلىكىنى كۆرۈپ خاتىرجەم بوپتۇ. شۇ چاغدا سۇلتان ۋاقتىنى ھېسابلاپ :

— مەن مەلىكىنىڭ دۆلدۈلى بىلەن خوشلاشقىلى يىگىرمە توققۇز كۈن بوپتۇ. ئوتتۇز كۈن بولغۇچە ئۇنىڭ يېنىغا يېتىپ بارمىساق، ئۇ ئۆز ماكانغا قايتىپ كېتىدۇ. بىز ئىنسانلار ئارىسىغا قايتىپ كېتەلمەيمىز، بىزنى كىم دۆلدۈلنىڭ يېنىغا ئاپىرىپ قويالايدۇ؟ — دەپتۇ.

ئاق دىۋە ئۇلارنى مەنزىلىگە يەتكۈزۈپ قويماقچى بوپتۇ. سۇلتان بىلەن مەلىكە ئاق دىۋىنىڭ ئۈستىگە مىنىپتۇ. ئاق دىۋە ئۇلار كۆزىنى يۈمۈپ ئاچقۇچە مەلىكىنىڭ دۆلدۈلىنىڭ يېنىغا ئەكېلىپ قويۇپتۇ.

مەلىكە سۇلتاننى ئۆزى تۇرۇۋاتقان تاغ ئۆڭكۈرىگە ئەكېلىپ قويۇپ كېنىزەكلىرى قالغان جايغا بېرىپتۇ. مەلىكىنىڭ كېنىزەكلىرى مەلىكىدىن ئەنسىرەپ يىغا - زار قىلىشىۋاتقانكەن. ئۇلار مەلىكىنىڭ ساق - سالامەت قايتىپ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ خۇشال بولۇشۇپتۇ. كېيىنكى قايتا تىلغا ئېلىشماپتۇ. مەلىكە كېنىزەكلىرى بىلەن ئوردىغا قايتىپتۇ. مەلىكە ئوۋدىن قايتىپ كېلىپ، ئۈچ ئاي ئون كۈندىن كېيىن مەجەزىدە ئۆزگىرىش بوپتۇ. مەلىكىنىڭ ئانىسى مەلىكىدىكى ئۆزگىرىشنى سېزىپ :

— قىزىم، مەجەزىڭىزدە ئۆزگىرىش بولۇۋاتىدۇ، بۇنىڭ سەۋەبىنى بىلىسەم بولامدۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

مەلىكە ئانىسىدىن ئۆز سىرىنى يوشۇرالمىدىغانلىقىنى، يوشۇرسا بولمايدىغانلىقىنى بىلىپ، ئوۋغا چىقىپ بولغان ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى ئانىسىغا يوشۇرماي سۆزلەپ بېرىپتۇ. ئانىسى ئىشنىڭ تېگىنى چۈشىنىپ مەلىكىگە :

— قىزىم، بۇ ئىشنى ئىككىمىزدىن باشقا بىرى بىلمىسۇن. دادىڭىز بىلىپ قالسا سىزگە

چاقىرىپتۇ. شۇ ھامان ئېيىق سۇلتان ئۇلارنىڭ ئالدىدا پەيدا بولۇپ :

— ئەي رەھىمدىل ئىنسان، ماڭا قانداق ھاجىتىڭ چۈشتى؟ — دەپتۇ.

سۇلتان ئەھۋالنى چۈشەندۈرۈپ، ئۆڭكۈرنىڭ ئاغزىدىكى تاشنى يۆتكەشنى ئېيتىپتۇ. ئېيىق سۇلتان تاشنى كۆتۈرۈپ ئېلىپ، بېشى ئۈستىدە ئايلاندۇرۇپ ئاتقانكەن، تاش يىراققا ئۇچۇپ كېتىپتۇ.

سۇلتان بىلەن مەلىكە ئۆڭكۈرگە كىرىپتۇ. مەلىكە قارا قۇش سولانغان قەپەسنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ، قارا قۇشنى تۇتۇشقا، قارا قۇش مەلىكىنىڭ قولىنى بىر چوقۇغانكەن، مەلىكە قورقۇپ كېتىپ، قارا قۇشنى تاشلىۋېتىپتۇ. قارا قۇش ئۇچۇپ كېتىپتۇ. سۇلتان قارا قۇش بالىسىنى تۇتۇشتا ئاق دىۋىنىڭ ياردىمىگە موھتاج بولىدىغانلىقىنى بىلىپ :

— ئاق دىۋە ئەرات، تېز كەل، — دەپ چاقىرىپتۇ. ئاق دىۋە دەرھال ئۇلارنىڭ ئالدىدا پەيدا بولۇپ :

— ئەي رەھىمدىل ئىنسان، ساڭا قانداق ياردىم كېرەك؟ — دەپ سوراپتۇ.

سۇلتان ئەھۋالنى چۈشەندۈرۈپ :  
— تېزدىن قارا قۇشنى تۇتۇپ، ئۇنى بوغۇۋەتكىن، — دەپتۇ.

ئاق دىۋە بۈركۈتكە ئايلىنىپ قارا قۇشنى قوغلاشقا باشلاپتۇ. قارا قۇش ئۆزىنى بۈركۈتنىڭ قوغلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ، ئېچىنىشلىق سايراشقا باشلاپتۇ. قارا قۇش سايرىغان ھامان ھاۋا گۈلدۈرلەپ، يەر - جاھان لەرزىگە كەپتۇ. كەينىدىن غايەت زور بىر قارا قۇش پەيدا بولۇپ، ھېلىقى قارا قۇشنى قوغلاپ كېتىۋاتقان بۈركۈتنى قوغلاشقا باشلاپتۇ. بۈركۈت قارا قۇش قوغلاپ كەلگۈچە ھېلىقى قارا قۇشنى تۇتۇپ يەۋىتىپتۇ. شۇ ھامان يەنە ھاۋا گۈلدۈرلەپ، چاقماق چىقىپ، ئالەمنى قاراڭغۇلۇق قاپلاپتۇ. بىر چاغدا تاغ ئۆرۈلگەندەك



رەھىم قىلمايدۇ. قالغان ئىشلارنى ۋاقتى - سائىتى كەلگەندە ياراتقۇچى ئىگەم ئۆزى ئورۇنلاشتۇرىدۇ، - دەپتۇ.

مەلىكە ئانىسىنىڭ گەپىگە ماقۇل بوپتۇ. ئانىسى مەلىكىنىڭ سىرىنىڭ ئاشكارىلىنىپ قالماسلىقى ئۈچۈن كېنىزەكلەرنى ئازاد قىلىۋېتىشنى ئېيتىپتۇ. مەلىكە بۇنىڭغىمۇ قوشۇلۇپتۇ. بىراق، مۇۋاپىق بىر سەۋەب تېپىپ پادىشاھنى قايىل قىلىش كېرەكلىكىنى ئويلاپ، بۇنىڭ ئۈچۈن ياخشى بىر چارە تېپىش ھەققىدە باش قاتۇرۇپتۇ. ئاخىر ئانىسى:

«قىزىم، ئەتە ئاتىڭىز سىزنى يوقلاپ كىرىدىغان كۈن. ئاتىڭىز كىرگەندە سىز ئۇخلىغان بولۇپ يېتىۋېلىڭ. ئۇ كىرىشىگە چۆچۈپ ئويغىنىپ يىغلاڭ. ئاتىڭىز نېمە بولدى دەپ سورىسا، «چۈشۈمدە قىرىق بىر كېنىزەك قىرىق بىر يولۋاسقا ئايلىنىپ، مېنى يەيمىز دەپ تالىشىپ كېتىپتۇ. مەن بۇ چۈشنى نەچچە قېتىم كۆردۈم. قارىغاندا، كېنىزەكلەرنىڭ نىيىتى بۇزۇلغان ئوخشايدۇ. ئۇلارنى ئازاد قىلىۋېتەيلى» دەڭ. ئاتىڭىز بۇ تەلىپىڭىزگە قوشۇلۇپ قالسا ئەجەب ئەمەس، - دەپتۇ. مەلىكە:

«ئاتام كۆرگەن چۈشكە مۇنەججىملەرگە قۇرئى سالدۇرۇپ ھۆكۈم قىلىدىغان تۇرسا، بىلىپ قالسا قانداق قىلىمىز؟ - دەپتۇ.

«مۇنەججىملەر ھەرقانچە بولسىمۇ كۆرمىگەن چۈشنى بىلەلمەس.

مەلىكە ماقۇل بوپتۇ. ئەتىسى پادىشاھ مەلىكىنى يوقلاپ كىرىپتۇ. پادىشاھ كىرگەندە مەلىكە ئۇخلاپ ياتقانلىقىنى پادىشاھ مەلىكىنىڭ يېنىغا كېلىپ، ئۇنىڭ بېشىنى سىلاپ، پېشانىسىگە سۆيمەكچى بولغانىكەن، مەلىكە چۆچۈپ ئويغىنىپ، قورقۇپ يىغلاپ كېتىپتۇ. پادىشاھ مەلىكىدىن:

«قىزىم، سىزگە نېمە بولدى؟ - دەپ سوراپتۇ. مەلىكە:

«چۈش، چۈش... - دەپ يىغلاپ باشقا گەپ قىلالماپتۇ. پادىشاھ يەنە:

«قىزىم، يامان چۈش كۆرۈپ قاپسىزمۇ؟ نېمە چۈش كۆرۈپسىز؟ - دەپ سوراپتۇ.

مەلىكە ئانىسىنىڭ ئۆگەتكىنى بويىچە كۆرگەن چۈشنى پادىشاھقا سۆزلەپ بېرىپ:

«مەن بۇ چۈشنى يەتتە قېتىم كۆردۈم، قارىغاندا، كېنىزەك قىزلارنىڭ نىيىتى بۇزۇلۇپتۇ. ئۇلارنى ئازاد قىلىۋەتمەسەك، ئۇلارنىڭ ماڭا زىيانكەشلىك قىلىشىدىن قورقۇۋاتمەن، - دەپتۇ.

پادىشاھ مەلىكىنىڭ كۆرگەن چۈشنى ئاڭلاپ، مۇنەججىملەرگە مەلىكىنىڭ كۆرگەن چۈشىگە تەبىر بېرىشنى ئەمىر قىلىپتۇ. مۇنەججىملەر يەتتە كۈن قۇرئى سېلىپ، ئاخىر باش مۇنەججىم پادىشاھقا تەزىم بىلەن سالام بېرىپ:

«ئەي، شەۋكەتلىك پادىشاھىئالەم، قىرىق بىر كېنىزەكنىڭ ھەممىسىنىڭ قەلبىدە بىردىن ئاشىقى بار ئىكەن. ئۇلار مەلىكىنىڭ خىزمىتىنى قىلىپ، ئاشىقلىرى بىلەن بىرگە بولالمىغانلىقى ئۈچۈن كۆڭلىدە مەلىكىگە ئۆچمەنلىك ساقلاپ كېلىۋاتقانلىقى، ئۇلارنىڭ ئۆچمەنلىكى يەنە كۈچەيسە يامان ئىشلارنى قىلىپ قويۇشتىن يانمىغۇدەك، - دەپتۇ.

پادىشاھ مۇنەججىمنىڭ مەلىكىنىڭ چۈشىگە بەرگەن تەبىرىنى ئاڭلاپ، مەلىكىنىڭ كېنىزەكلەرنى ئازاد قىلىۋېتىشىگە قوشۇلۇپتۇ.

مەلىكە شۇ كۈنىلا كېنىزەكلەرنى ئازاد قىلىۋېتىپ، خانىش بىلەن بىللە پىنھان ياشاشقا باشلاپتۇ. مەلىكىنىڭ قورسىقىدىكى بالا توققۇز ئايلىق بولغاندا پادىشاھ ئوۋغا چىقىپ كېتىپتۇ. پادىشاھ ئوۋدىن قايتىپ كېلىشتىن توققۇز كۈن ئىلگىرى مەلىكە تىنچ ئامان بىر ئوغۇل يەڭگىپتۇ. بۇنى مەلىكە بىلەن خانىشلا بىلىپتۇ.

پادىشاھ ئوۋدىن قايتىپ كېلىشىگە خانىش ئۇنىڭ ئالدىغا سالامغا چىقىپ:



بىلگۈچە ئوردىغا كىرىپ بوپتۇ. ئۇ ئەمدى ماڭا مېھمان ئىكەن. مېھمانلىق ھۆرمىتىنى قىلىپ، ئۇنى توققۇز ئاي باقاي، توققۇز ئايدىن كېيىن ئۇنىڭ تەقدىرى قانداق بولسا، شۇنداق بولسۇن، — دەپ بالىنى ئېلىپ قېلىشقا پەرمان بېرىپتۇ. خانىش بالىغا مەخسۇس ئىنىكئانا ئورۇنلاشتۇرۇپ بېقىپتۇ. بالىغا پاكزات دەپ ئىسىم قويۇپتۇ. پاكزات توققۇز ئاي توققۇز كۈنلۈك بولغاندا پادىشاھ مۇنەججىملەرگە پاكزاتنىڭ تەقدىرى ھەققىدە قۇرئى سېلىشنى ئەمر قىپتۇ. مۇنەججىملەر پاكزات ھەققىدە قۇرئى ساپتۇ. باش مۇنەججىم: — ئەي شەۋكەتلىك پادىشاھئالەم، پۈتۈن يۇرتتىكى يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بولغان ئەر زاتىنىڭ ھەممىسى ئوردا ئالدىغا يىغىلىپ، بالىنىڭ ئالدىدىن بىر — بىرلەپ ئۆتسە، بالا ئۆز ئاتىسىنى تونۇۋالدىكەن، — دەپتۇ. پادىشاھ مۇنەججىمنىڭ تەكلىپى بويىچە پۈتۈن يۇرتتىكى يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بولغان ھەممە ئەر زاتلىرىنى ئوردا ئالدىغا يىغىلىشقا پەرمان چىقىرىپتۇ. پادىشاھنىڭ پەرمانى جاكارچىلار ئارقىلىق يۇرت — يۇرتلارغا يەتكۈزۈلۈپتۇ. پۈتۈن يۇرتتىكى يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بولغان ھەممە ئەرلەر ئوردا مەيدانىغا يىغىلىپتۇ. پاكزاتنى ئوردا دەرۋازىسى ئالدىغا مەخسۇس ئورۇندۇق قويۇپ ئولتۇرغۇزۇپتۇ. پادىشاھ ئوردا مەيدانىغا يىغىلىغان ئەرلەرنىڭ قولىغا بىر تالدىن ئالما تۇتقۇزۇپ پاكزاتنى كۆرسىتىپ: — ئالما تۇتقۇزۇپتۇ. — ئاشۇ بالىنىڭ ئالدىدىن بىر — بىرلەپ ئۆتۈڭلار، — دەپ ئەمر قىپتۇ. كىشىلەر پادىشاھنىڭ ئەمرى بىلەن پاكزاتنىڭ ئالدىدىن، قولىدىكى ئالمنى پاكزاتقا تەڭلەپ ئۆتۈپتۇ. ئوردا ئالدىغا يىغىلىغان كىشىلەر قىرىق بىر كېچە — كۈندۈزدە پاكزاتنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ بوپتۇ. پاكزات ئالدىدىن ئۆتكەن بىرمۇ ئادەمنىڭ

— ئەي شەۋكەتلىك پادىشاھئالەم، مالال كەلمىسە بىر گەپنى سىلگە دەپسەم، بۇ ئىش ئۈچۈن قانداق تەدبىر قوللىنىشقا ئەمىر قىلغان بولسىلا، — دەپ ئىجازەت سورايتۇ. پادىشاھ سۆزلەشكە رۇخسەت بەرگەندىن كېيىن خانىش كۆڭلىگە پۈككىنى بويىچە: — بۇنىڭدىن توققۇز كۈن ئىلگىرى كېچىدە، باش توخۇ چىلىنغاندا بىر بوۋاق بالىنىڭ يىغىلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى. مەن بۇنى خىيالىم ئوخشايدۇ دەپ پەرۋا قىلمىدىم، ۋاقىت ئۆتكەنچە بوۋاقنىڭ يىغا ئاۋازى كۈچىيىشكە باشلىدى. مەن بوۋاقنىڭ يىغىسىغا چىدىماي خاس خانامدىن چىقسام، بوۋاقنىڭ يىغا ئاۋازى ئوردا دەرۋازىسىدىن ئاڭلاندى. مەن دەرۋازا ئالدىغا بېرىپ قارىسام، يېڭى تۇغۇلغان بىر بوۋاق يىغلاپ ياتىدۇ. بوۋاققا ئىچىم ئاغرىپ ئۇنى قايتۇرۇپ كىردىم. شۇ بوۋاقنى قانداق بىر تەرەپ قىلىشقا ئەمىر بەرسىلە، — دەپتۇ. پادىشاھ خانىشنىڭ ئېيتقانلىرىغا بىر ئىشىنىپ، بىر ئىشەنمەي مۇنەججىملىرىگە قاراپ: — بۇ بالىنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش ھەققىدە قۇرئى سېلىڭلار، قۇرئىدا بالىنىڭ تەقدىرىگە قانداق ھۆكۈم قىلىنغان بولسا شۇنداق بىر تەرەپ قىلاي، — دەپ ئەمر قىلىپتۇ. مۇنەججىملەر بىر يەرگە جەم بولۇپ، بالىنىڭ تەقدىرى ھەققىدە قۇرئى سېلىشىپتۇ. ئاخىر باش مۇنەججىم پادىشاھقا تەزىم بىلەن سالام بېرىپ: — ئەي شەۋكەتلىك پادىشاھئالەم، بۇ بالىنى توققۇز ئاي ئوردىدا باقساق، توققۇز ئاي بولغاندا بالا ئۆز ئاتىسىنى تونۇۋالدىكەن. بالا ئاتىسىنى تاپقاندا ئۇنىڭ تەقدىرىنى بەلگىلىسە، — دەپتۇ. پادىشاھ مۇنەججىملەرنىڭ گەپىنى ئاڭلاپ: — مەن ئىشك ئالدىمغا كەلگەن ئاجىزلارغا رەھىم — شەپقەت قىلماسلىق ھەققىدە پەرمان قىلغان. بۇمۇ مېنىڭ ئىشك ئالدىمغا كەلگەن ئاجىز بەندە ئىكەن، بىراق، بۇ ئاجىز بەندە مەن



قولدىكى ئالمىغا قارايمۇ قويماپتۇ. پادىشاھ بۇنىڭدىن ئەجەبلىنىپ، مۇنەججىملەرگە غەزەپلىنىپ: — سىلەرنىڭ سالغان قۇرئىنىڭلار مۇشۇمۇ؟ بۇ بالىنى ئۆزى ئاتىسىنى تاپىدۇ دېگەندىكىلەر، ئۇنىڭ ئاتىسىنى تاپقىنى شۇمۇ؟ يەنە قۇرئى سېلىڭلار! — دەپ ۋارقىراپتۇ. مۇنەججىملەر پادىشاھنىڭ غەزىپىدىن قورقۇپ قايتا قۇرئى سېلىشىپتۇ. ئۇلارنىڭ قۇرئىسىدىن پاكزاتنىڭ ئالدىدىن ئۆتمىگەن بىر ئادەمنىڭ قالغانلىقى مەلۇم بوپتۇ. باش مۇنەججىم پادىشاھقا تازىم بىلەن سالام بېرىپ: — ئەي شەۋكەتلىك پادىشاھىئالەم، يۇرتىمىزنىڭ سىرتىدىكى تاغنىڭ ئۆڭكۈرىدە ياشاۋاتقان بىر ئەر بۇ بالىنىڭ ئالدىدىن ئۆتمەپتۇ، شۇ ئادەمنى كەلتۈرۈپ باقساق، بالا ئاتىسىنى تاپسا ئەجەب ئەمەس، — دەپتۇ. پادىشاھ ئادەملىرىگە شۇ تاغ ئۆڭكۈرىنى تېپىپ، ئۆڭكۈردە ياشاۋاتقان ئادەمنى ئېلىپ كېلىشىنى ئەمر قىپتۇ. پادىشاھنىڭ نۆكەرلىرى سۇلتاننى تېپىپ ئېلىپ كەپتۇ. پادىشاھ سۇلتانغا ئالمىنى بېرىپتۇ. سۇلتان قولى بولمىغاچقا ئالمىنى ساپىقىدىن چىشلەپ تۈرۈپتۇ. پادىشاھ ئۇنى پاكزاتنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈشكە بۇيرۇپتۇ. سۇلتان ئالمىنى چىشلىگىنىچە پاكزاتنىڭ ئالدىغا قاراپ مېڭىپتۇ. سۇلتان پاكزاتنىڭ يېنىغا كېلىشكە توققۇز قەدەم قالغاندا، پاكزات سۇلتانغا قاراپ يىغلاشقا باشلاپتۇ. سۇلتان پاكزاتنىڭ ئالدىغا كېلىشىگە، پاكزات ئورنىدىن تايىنىپ قوپۇپ، سۇلتاننىڭ بويىغا ئېسىلىپتۇ. سۇلتاننىڭمۇ كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياش تۆكۈلۈپتۇ. پادىشاھ بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ بالىنىڭ سۇلتاننىڭ بالىسى ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۈرۈپ: — بۇ بالىنى مېنىڭ ئىشىكىم ئالدىغا تاشلاپ قويغان گۇناھىڭ ئۈچۈن كاللاڭ كېسىلسە ھەق

بولاتتى. سېنىڭ كاللاڭ كېسىلسە بۇ بالا ئىگە — چاقىسىز قالدىكەن. مۇشۇ بالىنىڭ ھەقىقى — ھۆرمىتى ئۈچۈن سېنى ئامان قويماي. بۇ بالىنى ئېلىپ كۆزۈمدىن يوقال، قايتا كۆزۈمگە كۆرۈنگۈچى بولما، — دەپتۇ. پادىشاھنىڭ نۆكەرلىرى پاكزاتنى سۇلتاننىڭ گەجگىسىگە مىندۈرۈپتۇ. پاكزات سۇلتاننىڭ گەجگىسىگە مىنىپ، مەڭزىنى سۇلتاننىڭ بېشىغا يېقىپ چىڭ قۇچاقتى. سۇلتان بىلەن بىرلىكتە پاكزاتنىڭ پۇتىنى كۆكسىگە بېسىپتۇ. قەلبىدە چەكسىز ئاتىلىق مېھرى — مۇھەببەت، كۈچ — قۇۋۋەت ئۇرغۇپتۇ. پادىشاھنىڭ ئادەملىرى سۇلتاننى ئوردىدىن قوغلاپ چىقىرىپتۇ. سۇلتان پاكزاتنى كۆتۈرگەنچە ئۆزى تۇرۇۋاتقان تاغ ئۆڭكۈرىنى نىشانلاپ مېڭىپتۇ. سۇلتان خېلى ماڭغاندىن كېيىن يولدىن ئېزىپ قاپتۇ. ئۇ قايسى تەرەپكە مېڭىشىنى بىلمەي كېتىپ بارسا، ئالدىغا چاتقاللىق ئۇچراپتۇ. ئۇنىڭ مېڭىشى تېخىمۇ تەسكە چۈشۈپتۇ. سۇلتان يا ئالدىغا، يا كەينىگە ماڭالماي تۇرغاندا چاتقاللىق ئارىسىدىن بىر يولۋاس پەيدا بولۇپ، ئۇلارنىڭ يولىنى توسۇپ: — ئەي ئىنسان، مېنىڭ ماكانىمغا ئۆز ئايىغىڭ بىلەن كەپسەن. مەن بىر چىشلەم ئوزۇق يېمىگىلى توققۇز كۈن بولدى. ئۆزۈڭ ئامان قالاي دېسەڭ، گەجگەڭدىكى بالىنى ماڭا تاشلاپ كەت، بولمىسا ھەر ئىككىڭ ئامان قالمايسەن، — دەپتۇ. سۇلتان ھەر قانچە قىلىسىمۇ يولۋاستىن قۇتۇلالمايدىغانلىقىنى بىلىپ: — سەنمۇ خۇدانىڭ جانىۋىرى، مەنمۇ خۇدانىڭ ئاجىز بەندىسى، ياراتقان ئىگىمىزنىڭ ھەقىقى — ھۆرمىتى ئۈچۈن مېنىڭ بىر تەلىپىم بار، شۇ تەلىپىمنى ئاڭلاپ باققىن، — دەپتۇ. — قېنى، تەلىپىڭنى ئېيت، مەن ئاڭلاپ باقاي! — مەن يولدىن ئادىشىپ سېنىڭ ئالدىڭغا كېلىپ قاپتىمەن. بۇ مېنىڭ پېشانىمگە پۈتۈلگەن تەقدىر ئىكەن. مېنى يېسەڭ، مەن بۇنىڭغا رازى.

لېكىن بۇ بالىنى مەن ئېلىپ كەلدىم. بۇ بالىنى يەيمەن دېسەڭ مەن رازى ئەمەس. ئەگەر بۇ بالا ئۆزى ماڭالىغان بولسا، بەلكىم سېنىڭ ئالدىڭغا كېلىپ قالماسلىقى مۇمكىن ئىدى. شۇڭا، مەن بۇ بالىنى ئۆز مەنزىلىگە يەتكۈزۈپ قويۇپ كەلسەم مېنى يېگىن. يەنە بىر تەرەپتىن مېنىڭ ئىككى قولۇم يوق. ئىككى قولۇم بولغان بولسا مەن ساڭا تەلەپ قويۇپ ئولتۇرماي، ئۆز يولۇمنى ئۆزۈم تېپىپ كېتەتتىم. سەنمۇ مېنىڭ تەلپىمگە قوشۇلماي ماڭا ئوخشاش ئاجىز بەندىنى يېسەڭ، نامەرد ئاتىلىپ قالسەن. ياخشىسى، مەن بالىنى ئاپىرىپ قويۇپ كەلسەم، ئاندىن مېنى يېگىن.

— ئىنسانلار دېگەن ۋاپاسىز كېلىدۇ. سېنىڭ گېپىڭگە قانداق ئىشىنىمەن؟

— مەن ساڭا قەسەم قىلىپ بېرەي.

— قېنى، قەسەم قىل، مەن ئاڭلاپ باقاي.

سۇلتان سەل ئويلىنىپ:

— مەن بۇ بالىنى مەنزىلىگە يەتكۈزۈپ قويۇپ، يولۋاسقا يەم بولۇشقا كەلمەسەم، ئۆيىدە قىزى تۇرۇپ ئەرگە بەرمىگەن بېخىللارنىڭ بېخىلى بولۇپ كېتەي، — دەپتۇ.

يولۋاس تۇرۇپ كېتىپ:

— بۇ قەسەمنىڭ بولمىدى. سىلەرنىڭ يۇرتىنىڭ قازىسىنىڭ يەتتە قىزى بار، قىزلىرىنىڭ چوڭىنىڭ چىشى چۈشۈپ كەتتى، كىچىكىنىڭ چېچىغا ئاق كىردى. ئۇلارنى ئەرگە بەرگەن بولسا ئالدى نەۋرىلىك، كىچىكى نەچچە بالىلىق بولاتتى. سېنىڭ بۇ قەسەمىڭگە ئىشىنىپ، سېنى قويۇپ بەرسەم، بۇ جاھاندىكى ئەڭ ئەخمەققە ئايلىنىپ قالمادىم، سېنىڭ بۇنداق قەسەملىرىڭگە ئىشەنگەندىن سېنى يېگىنىم تۈزۈك، — دەپ خىرىس قىپتۇ.

سۇلتان يولۋاسنى توختىتىپ:

— قايتىدىن قەسەم قىلىپ بەرسەم ماقۇل بولامسەن؟ — دەپتۇ.

— قېنى، سەن ئاۋال قەسەمىڭنى قىلىپ

باققىن. — ئەگەر مەن بۇ بالىنى مەنزىلىگە يەتكۈزۈپ قويۇپ، يولۋاسقا يەم بولۇشقا كەلمەسەم، ئاجىزلارغا نەزىر - سەدىقە بەرمەيدىغان، مال - مۈلكىنىڭ ئۆشەرە - زاكىتىنى ئايرىمايدىغان ھارامخورلاردىن بولاي.

يولۋاس سۇلتاننىڭ قەسەمىنى ئاڭلاپ خاپا بولۇپ:

— ياق، بۇ قەسەمىڭمۇ بولمىدى. سىلەرنىڭ يۇرتىنىڭ بېگى شۇنداق تۇرسا، بۇ قەسەمىڭگە ھەيران قالغىلى بولمايدۇ. سېنىڭ بۇ قەسەمىڭگە ئىشەنگەندىن سېنى يېگىنىم تۈزۈك، — دەپ ئالدىغا ئۈچ قەدەم مېڭىپتۇ.

سۇلتان يولۋاسنى يەنە توختىتىپ:

— يەنە قايتا قەسەم قىلسام ماقۇل بولامسەن؟ — دەپتۇ. يولۋاس:

— قېنى، قەسەمىڭنى قىلىپ باققىن، — دەپتۇ.

— مەن بۇ بالىنى مەنزىلىگە يەتكۈزۈپ قويۇپ، يولۋاسقا يەم بولۇشقا كەلمەسەم، غېرىب - مۇساپىر، ئاجىز - يېتىملارغا خەيرىخاھلىق قىلغان ئادەمنى جازالايدىغان نائەھلىدىن بولاي.

يولۋاس سۇلتانغا قاراپ تۇرۇپ:

— سىلەرنىڭ يۇرتىنىڭ پادىشاھى شۇنداق ئەمەسمۇ؟ سەن بۇ بالا ئۈچۈن ھەرقانداق جازانى قوبۇل قىلىشقا رازى ئىكەنسەن، ئاللا مۇرادىڭغا يەتكۈزسۇن. مەن سىلەرنى يېيىشتىن ۋاز كەچتىم، سىلەرنى چاتقاللىقتىن ئاچىقىپ قوياي، — دەپتۇ.

سۇلتان يولۋاسقا مىنىپتۇ. يولۋاس كۆزىنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە ئۇلارنى چاتقاللىقتىن ئاچىقىپ قويۇپ:

— مەن سىلەر بىلەن مۇشۇ يەردە خوشلىشاي، بېشىڭغا كۈن چۈشكەندە يولۋاس مېنى قۇتقۇزغىن دېسەڭ، مەن يېنىڭدا ھازىر بولمەن، — دەپ چاتقاللىققا كىرىپ كېتىپتۇ.

سۇلتان بالىنى كۆتۈرگىنىچە يولنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ. سۇلتان شۇ ماڭغانچە يەتتە كۈن



يول يۈرۈپتۇ. ئۇسسۇزلۇق دەستىدىن سۇلتاننىڭ لەۋلىرى چاك - چاك يېرىلىپتۇ. بالىمۇ چاڭقاپ زار - زار يىغلاشقا باشلاپتۇ. سۇلتان بالىنىڭ يىغىسىغا چىدىماي ئۇنىڭغا ئۇسسۇزلۇق بېرىش ئۈچۈن تەرەپ - تەرەپتىن سۇ ئىزدەپتۇ. سۇلتان ھەر قانچە قىلىپمۇ سۇ بار يەرنى تاپالماپتۇ. سۇلتان ئاخىر ئامال قىلالماي :

— يولۋاس، بىزنى قۇتقۇزغىن، — دەپتۇ. شۇ ھامان ھاۋا گۈلدۈرلەپ، چاقماق چىقىپ، يەر - زېمىن لەرزىگە كېلىپ يولۋاس ئۇلارنىڭ ئالدىدا پەيدا بولۇپ :

— ئەي ئىنسان، سېنىڭ بېشىڭغا نېمە كۈن چۈشتى؟ — دەپ سوراپتۇ.

سۇلتان ئەھۋالنى ئېيتىپ :  
— مەن ھەر قانچە قىلىپمۇ سۇ تاپالمايدىم، بىزنى سۇ بار يەرگە ئاپىرىپ قويىمىساڭ بۇ بالا تەشۋالىقتا ئۆلۈپ كەتكۈدەك، — دەپتۇ.  
يولۋاس ئەتراپقا قاراپ :

— مەن سىلەرنى بىر دەريا بويىغا يەتكۈزۈپ قويماي، — دەپتۇ.  
سۇلتان يولۋاسقا مىنىپتۇ.  
يولۋاس ئۇنى ئۆركەشلەپ ئېقىۋاتقان بىر دەريا بويىغا ئەكېلىپ قويۇپلا كۆزدىن غايىب بوپتۇ.

سۇلتان ئۆركەشلەپ ئېقىۋاتقان دەرياغا قاراپ، پاكزاتقا ئۇسسۇزلۇقنى قاندىق ئىچۈرۈشنى ئويلاپتۇ. پاكزاتنى گەجگىسىدىن چۈشۈرۈۋەتسە قايتا گەجگىسىگە ئالالمايدىغانلىقىنى بىلگەچكە بېشى قېتىپتۇ. ئۇ پەقەت ئامال تاپالماپتۇ. ئاخىر سۇلتان پاكزاتقا دۈم يېتىپ سۇ ئىچۈرمەكچى بولۇپ يېتىپتۇ. شۇ زامان پاكزات سۇلتاننىڭ گەجگىسىدىن چۈشۈپ كېتىپ، قىر قىراپ يىغلىغىنىچە دەريا دولقۇنلىرى ئىچىدە بىر كۆرۈنۈپ، بىر كۆرۈنمەي ئېقىشقا باشلاپتۇ. سۇلتان پاكزاتنى تۇتۇۋالاي دېسە، تۇتۇۋالدىغان قولى يوق. ئاخىر ھېچ ئىلاج قىلالماي ياراتقان ئىگىسىگە ئىلتىجا قىلىپ :

— ھەممىگە قادىر خۇدا، ئاجىز بەندەڭنىڭ نالە - زارىغا قۇلاق سېلىپ بىر گۇناھسىز، نارەسىدە بەندەڭگە رەھىم - شەپقەت ئەيلەپ، بالامنى بۇ دەريادىن قۇتۇلدۇرۇپ قالساڭ ! — دەپ زار - زار يىغلاپتۇ. سۇلتاننىڭ نالە - زارى يەر - جاھاننى تىترىتىپتۇ. شۇ ھامان خىزىر ئەلەيھىسسالام دەريا بويىدا پەيدا بوپتۇ. خىزىر ئەلەيھىسسالام دۇئا قىلغانىكەن، پاكزاتنى ئېقىتىپ كېتىۋاتقان دولقۇن كەينىگە قايتىپ، سۇلتاننىڭ ئالدىدا توختاپ، قاينام بولۇپ چۆرگىلەپتۇ. سۇلتان ئالدىدا تۇرغان نۇرانە چىراي، ئاپئاق ساقال ئادەمنى كۆرۈپ، ئۇ ئادەمگە سالام بېرىپتۇ. ئۇ ئادەم سۇلتاننىڭ سالامىنى قوبۇل قىپتۇ. سۇلتان قاينام ئىچىدە چۆرگىلەۋاتقان بالىغا تەلمۈرۈپ تۇرۇپتۇ. خىزىر ئەلەيھىسسالام سۇلتانغا :

— سەن نېمىشقا بالاڭنى دەريادىن سۈزۈۋالمايسەن؟ — دەپتۇ.  
سۇلتان بېغىشىدىن چېپىلىپ كەتكەن قولىنى كۆرسىتىپ :  
— مېنىڭ قولىم يوق، — دەپتۇ. خىزىر :  
— سەن خاتىرجەم قاينامغا قولىڭنى تىقىپ،

بالىنى سۈزۈۋالغىن، — دەپتۇ.  
سۇلتان دەريانىڭ لېۋىدە تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ، قولىنى قاينام ئىچىگە تىقىپتۇ. قاينام ئىچىدىن بىر نۇر كۆتۈرۈلۈپ، ئالەمنى لەرزىگە ساپتۇ. سۇلتان قاينام ئىچىدىن پاكزاتنى سۈزۈۋالغانىكەن، پاكزات قولىغا چىقىپتۇ. سۇلتان ئۆز قولىنىڭ ئەسلىگە كېلىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ ھەيران بولۇپ تۇرغاندا، خىزىر ئەلەيھىسسالام :  
— سېنىڭ قولىڭ، ياخشى ئىش قىلغانلىقىڭ ئۈچۈن چېپىۋېتىلگەن. شۇ ساخاۋەتنىڭ ئەجرى بىلەن قولىڭ ئەسلىگە كەلدى. سەن ھازىرنىڭ ئۆزىدە پادىشاھنىڭ ئالدىغا بېرىپ، پادىشاھتىن ساخاۋەت تىلە. ئۇ ساڭا ساخاۋەت قىلسا قىلدى، قىلمىسا چېپىلىپ كەتكەن قولىڭنىڭ قىساسىنى تارتىدۇ، — دەپتۇ، دۇئا قىلىپ كۆزدىن غايىب بوپتۇ.

— مەن پادىشاھتىن ساخاۋەت تىلەپ كەلدىم، پادىشاھى ئالەم، ماڭا ساخاۋەت قىلسىلا، ساخاۋەتنىڭ ئەجرىنى كۆرىدىلا، — دەپتۇ.  
پادىشاھ غەزەپ بىلەن :  
— بۇ بەدبەخنىڭ قولىنى چېپىڭلار! — دەپ ۋارقىراپتۇ.

جاللاتلار سۇلتاننىڭ قولىنى كۆتەككە باسماقچى بولغانىكەن، سۇلتان قولىنى كۆتەككە ئۆزى قويۇپ بېرىپتۇ. جاللاتلار سۇلتاننىڭ قولىنى شۇنداق چاپقانىكەن، پالتا سۇلتاننىڭ قولىغا تېگىشى ھامان، كۈچلۈك بىر نۇر پەيدا بولۇپ، دەھشەتلىك گۈلدۈرماما گۈلدۈرلەپ، ئالەمنى لەرزىگە ساپتۇ. كەينىدىن قورقۇنچىلۇق بىر ئاۋاز ئاڭلىنىپ، ئالەمنى قاراڭغۇلۇق قاپلاپتۇ. قاراڭغۇلۇق ئىچىدىن ھەر خىل، ھەرخىل ئاۋازلار ئاڭلىنىپ، قاراڭغۇلۇق ئاستا - ئاستا تارقىلىپ جاھان يورۇپتۇ. ئەتراپتىكىلەر قارىسا جازا مەيدانىدا پادىشاھنىڭ جەسىتى يېغىشىدىن چېپىۋېتىلگەن ئىككى قول گېلىنى بوغۇۋالغان ھالەتتە ياتقۇدەك. كىشىلەر بۇنى كۆرۈپ قورققىنىدىن ۋارقىرىشىپ كېتىپتۇ، ئۇلار تەختكە قارىسا، ئالتۇن تاجى كۈن نۇرىدا چاقناپ تۇرغان سۇلتان ئولتۇرغانىكەن. سۇلتاننىڭ ئوڭ يېنىدا مەلىكە، سول يېنىدا پاكىزات ئولتۇرغانىكەن. بۇ كارامەتتىن كىشىلەر ھەيرانۇ ھەس بوپتۇ، ئاندىن ھەممىسى سۇلتانغا ھۆرمەت بىلدۈرۈپ سالام بېرىپتۇ. شۇ كۈندىن باشلاپ سۇلتان پادىشاھ بوپتۇ. ئۇ تاغ ئۆڭكۈرىدە قالغان ئانىسىنى قايتۇرۇپ ئەكەپتۇ. سۇلتان پادىشاھ بولغاندىن كېيىن غەرب - مۇساپىر، ئاجىزلارنىڭ بېشىنى سىلاپ، ئادىللىق بىلەن يۇرت سوراپتۇ. يۇرت گۈللىنىپ، خەلق خاتىرجەم تۇرمۇش كەچۈرۈپتۇ.

سۇلتان پاكىزاتنى كۆتۈرگىنىچە پادىشاھ ئوردىسىنىڭ ئالدىغا يېتىپ بېرىپ:  
— ئەي ساخاۋەت ئىگىسى، ساخاۋىتىڭنى غەرب - مىسكىن، ئاجىزلاردىن ئايىمىغايسەن، ساخاۋىتىڭنىڭ ئەجرىنى كۆرگەيسەن، — دەپ توۋلاپتۇ.

پادىشاھ ئوردا ئەركانلىرى بىلەن ئولتۇرغانىكەن. پادىشاھ سۇلتاننىڭ ۋارقىرىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ :

— تاشقىرىدىكى نېمە غوۋغا؟ غوۋغا قىلغان ئادەمنى ئالدىمغا باشلاپ كىرىڭلار، — دەپ ئەمر قىپتۇ. پادىشاھنىڭ ئادەملىرى چىقىپ، سۇلتاننى ئوردىغا باشلاپ كىرىپتۇ. پادىشاھ سۇلتاننى كۆرۈپ :  
— سەن نېمە ئۈچۈن مېنىڭ ئالدىمغا قايتىپ كەلدىڭ؟ — دەپ سوراپتۇ.

سۇلتان پادىشاھقا سالام قىلمايلا :  
— مەن پادىشاھتىن ساخاۋەت تىلەپ كەلدىم، پادىشاھى ئالەم، ماڭا ساخاۋەت قىلسىلا، ساخاۋەتنىڭ ئەجرىنى كۆرىدىلا، — دەپتۇ.

سۇلتاننىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ، پادىشاھ غەزەپتىن قۇيقا چاچلىرى تىك تۇرۇپ :  
— سەن مېنىڭ پەرمانىمنى يەنە بۇزماقچىمۇ؟ جاللات، بۇنىڭ قولىنى جەينىكىدىن چېپىپ تاشلاڭلار، — دەپ ۋارقىراپتۇ.

جاللاتلار سۇلتاننى سۆرگىنىچە جازا مەيدانىغا ئېلىپ بېرىپتۇ. بۇ چاغدا ئوڭ قول ۋەزىر پادىشاھقا:

— ئەي شەۋكەتلىك پادىشاھى ئالەم، غەزەپلىرىگە ھاي بەرسىلە، ئۇنىڭغا بىر پۇرسەت بەرسىلە، ئۇ سىلىدىن شەپقەت تىلىسە قولىنى چاپمىسىلا، — دەپتۇ ۋە سۇلتاننىڭ يېنىغا كېلىپ، پادىشاھتىن شەپقەت تىلەشنى ئېيتىپتۇ. سۇلتان يەنە :

(ئېيتىپ بەرگۈچى پىچان ناھىيە چىقىتم يېزىسىدىن ئىسمائىل تاھىر)  
(رەتلىگۈچى تۇرپان ۋىلايەتلىك مىللەتلەر - دىن ئىشلىرى كومىتېتىدا)



(داستان)

توپلاپ رەتلىگۈچى: شېرىپجان قاسم

قايقاش ① دېگەن بۇ يۇرتتا،  
 قېنى قىزىق بۇ يۇرتتا،  
 يىلپىزخان دېگەن چوكان،  
 بويىغاچى دېگەن گاداى،  
 جاڭگالغا بېرىپ بىر ئان  
 ئوتانمۇ ئېلىپ چىقتى،  
 قولدىماققا ② كىرگەندە  
 ھادىقىنى ئېلىشتى،  
 قىلىتقىنىنى قىلىشتى،  
 تاتلىقىنى ئېتىشتى ...  
 يىلپىز دېگەن سېكىلەك،  
 قىزىل بولۇپ ئۆپكەدەك:  
 «ھوي گاداى، جېنىم گاداى،  
 بىكا گېپىڭنى قىلماي،  
 ئىشتانباغقا ياماشماي،  
 كىندىكىمگە تاماشماي ③  
 تاۋا چاپان ئەپ بەگىن،

كۆپۈش مەسە ئەپ بەگىن،  
 چىدىغانغا چىقارغان،  
 دىڭگايغاندا ھىجايغان،  
 دۈردۈن كۆينەك ئەپ بەگىن،  
 يا سۆزۈمنى تېز بەگىن»  
 شۇنداق دېگىلى تۇغاندا،  
 ھەيۋە قىلىپ تۇغاندا،  
 ياقىدىن بوغاپ تۇدى،  
 ئېڭەككە ئۈر دەپ تۇردى،  
 ئاسمان يىراق، يەر قاتتىق،  
 كەڭلۈككە كەپ تۇردى.  
 ئۆلمەككە ئۆلۈم يوقكەن،  
 بۇ ياغچى قېچىپ يۈردى.  
 قامالغا ئامال نەدە،  
 ھىجاققا تامبال نەدە  
 بۇ ياغچى دېگەن گاداى  
 ئورنىدىن قوپۇپ ماڭغاي،  
 شور ئېرىقنى ④ ياقىلاپ

دۆڭچاقاغا ⑤ پالاقلاپ  
 تەقدىرىنى تاشلاپ،  
 يىلپىزخاننى ئاچىلاپ  
 ھالىدىنمۇ كەتتىلەر  
 ھېلىمكامغا ئېيتتىلەر:  
 «ھوي ماڭا جېنىم ئاداش  
 ھاجەتمەن بولۇپ كەلدىم،  
 جاننى ئەپقېچىپ كەلدىم.  
 ھاجەتكە داۋا باردۇر،  
 كۆڭلۈمگە سازا ⑥ باردۇر.  
 ھېلىمكام ئاڭلىدى،  
 پەشلىرىنى تاڭلىدى.  
 ساندۇقلىرىنى ئېچىپ،  
 بوغجىمىسىنى يېشىپ  
 تاۋا چاپاننى بىر ئالدى،  
 كۆپۈش مەسىمۇ ئالدى،  
 زەر كۆينەكنى بىر ئالدى،  
 قاما تەلپەكنىمۇ ئالدى،

① قايقاش — قاراقاش.  
 ② قاراقاشتىكى بىر جايىنىڭ نامى.  
 ③ تاماشماي — نامدۇرماي.  
 ④ شور ئېرىق — بىر جايىنىڭ نامى.  
 ⑤ دۆڭچاقا — قاراقاشتىكى بىر كەنتنىڭ نامى.  
 ⑥ سازا — دېئالكت سۆزى بولۇپ، «ئازار»، «دەرد» دېگەن مەنىدە.

يۈگرەپ بېرىپ سارە،  
 بولدى شۇنداق ئىرادە،  
 شۇنداققنا بىر ئەردى،  
 ئالدىراپ قويپ ئەردى،  
 يىلپىزخان دېگەن چوكان،  
 زەڭ سېلىپمۇ قارىغان،  
 قاش - كۆزلىرى ئوينىدى،  
 بىرەمنى كۆدى.  
 ئۈستىگىمۇ كەيدى،  
 ئۇپا - ئەڭلىكىنى ئېتىپ،  
 بويغاچىغا قاش ئېتىپ  
 ئۈستىنى دەمدەك قويپ،  
 ئەينەك ئالدىدا تۇدى،  
 بويغاچى دېگەن گاداي:  
 — ھوي خوتۇن، يىلپىزخان،  
 بەك ئۆز بولۇپ قاپسىلە  
 ئۆزۈمە ئايلىغا باماڭلا،  
 ئودا ئالدىغىمۇ باماڭلا،  
 ئۆي ئالدىدا ئويناڭلا.  
 شۇنداققنە دېگەندە،  
 يىلپىزخانغا مىنگەندە.  
 «ماقۇلغىنە، ماقۇل» دەپ،  
 ئۆز يولىغا مېڭىپتۇ.  
 بىر - بىرىگە ئۇقتۇماي،  
 ئۆز يولىغا كېتىپتۇ.

\* \* \*

ئۆزۈمە ئالدىغا باسا،  
 ياغچى مازانى باغلاپتۇ.

ئوسما قويغان خېنىمنى  
 چاق پىلەكتە چاغلاپتۇ.  
 ئۇ يەردىن بىر - بىر كېتىپ،  
 غەم ئۈستىگە غەم پېتىپ،  
 ئودا ئالدىغا بارسا،  
 ھېكىم بېگىم كۆرەپ قاپتۇ:  
 «ھوي خېنىم، جېنىم خېنىم،  
 ئەلىرى بارمىدى، يوقمىدى؟»  
 شۇنداققنا دېگەندە،  
 يىلپىزخان دېگەن چوكان:  
 ئېرىم بېيدى ئۆيۈمدە،  
 كەلدىم ئەمدى بۈيەگە،  
 شۇنداققنا بىر دەپتى،  
 ھېكىم بېگىم سالاشتى،  
 چاقچاق گەپلەر ئولاشتى.  
 — ھوي خېنىم، جېنىم خېنىم،  
 ماڭا بىر تەگسىلە.  
 — سىلىگە تېگەي دېسەم،  
 بەش مىڭ سەر قەرزىم بار،  
 قەرزىمنى بېرەلەملا،  
 گەپلىرىدە تۇرالاملا؟  
 — ماڭا تېگەر بولسىلا  
 نىيەتلىرىنى يىغسىلا،  
 بەش مىڭ سەر تىللانى،  
 مايماق ئېشەككە ئاتىپ،  
 چاكا ياللامچىنى تاتىپ،  
 ئارغىي ئاتقا مەن مەنەي،  
 كىي قالىقنى مەن كىيەي،  
 تون - پېرىجەمنى كىيىپ

مېمھان باشلاپ مەن كېلەي.  
 يىلپىزخان دېگەن چوكان:  
 — ھېكىم بېگىم بىر كەلدى  
 مايماق ئېشەكنى ئەكەلدى.  
 ئايغىر ئاتنىمۇ ئەكەلدى  
 بەش مىڭ سەر تىللا ئېلىپ  
 تون - پېرىجەمنى پىل  
 يۈگرە - يۈگرە تېز كەلدى.  
 ھاي گاداي، توکا ياغچى،  
 مېنىڭ گېپىمنى ئاڭلىسىلا،  
 ئويلاپ - ئويلاپ قالمىسىلا،  
 مايماق ئېشەكنى جايلاپ  
 ئايغىر ئاتنى جايلاپ  
 بەش مىڭ سەر تىللا پۇلنى  
 ھېكىم بەگنىڭ تونىنى  
 ھەممىنى بىر ئېلىپ  
 باغقا كىرىپ ئولتۇرۇمىز  
 ھەممىسىنى قوپتۇرۇمىز  
 ئاچچىقلىرى كەلگەندە  
 بادىر غاجاپ ئولتۇرسىلا،  
 تاتلىقلىرى كەلگەندە،  
 كەندى چايناپ ئولتۇرسىلا،  
 بويغاچى دېگەن گاداي  
 باغقا كىرىپ ئولتۇردى،  
 پۈتىنى كېرىپ ئولتۇردى.

\* \* \*

ھېكىم بەگ بىلەن يىلپىزخان،  
 ئۆيگە كىرىپ ئولتۇردى.

چاي مەزە ئىچىپ بولۇپ  
 سۆزنى گەپكە تولدۇردى.  
 ئالەمغىنە كەچ بولدى،  
 ياتار چاغلىرى بولدى.  
 ھېكىم بېگىم ئاچچىقلاپ  
 — جېنىم خېنىم، يىلپىزخان،  
 ئورۇن جايىنى سالىسلا!  
 شۇنداققۇنە بىر دەپتى،  
 يىلپىزخان دېگەن چوكان  
 يوتقان جايىنىمۇ بى سالىدى.  
 ساي ياتقىلى قوپقاندا،  
 يىلپىزخان دېگەن چوكان  
 يوتقاندىن چىقىپ بىر ئان  
 تەكىي بېشىدا ئولتۇردى.  
 ھېكىم بېگىم ئاچچىقلاپ  
 — ھەي يىلپىزخان، يىلپىزخان،  
 نېمىشقىمۇ ياتمايلا  
 نېمىشقا خاپا بوللا؟  
 دەپ يالۋۇرغان چېغىدا  
 يىلپىزخان دېگەن چوكان  
 — ھاي بېگىم، جېنىم بېگىم،  
 يا قالپاقنى ئالمايلا،  
 يا تونلىرىنى سالمايلا،  
 يوتقاننى يىرتاي دەملا،  
 مەسىلىرىنى سالمايلا؟  
 شۇنداققۇنە بىر دەپتى،  
 ھېكىم بېگىم چاچراپ قوپۇپ،  
 مەسنى سېلىپ قويدى،  
 قالپاقنى ئېلىپ قويدى،

تونىنى سېلىپ قويدى.  
 ئەمدى ياتاي دېگەندە،  
 بوياغچى دېگەن گاداي  
 باغقا كىرىپ ئولتۇرۇپ،  
 بادىر غاجاپ ئولتۇردى،  
 تاتلىقلىرى كەلگەندە  
 كەندى چايناپ ئولتۇردى،  
 ھېكىم بىلەن يىلپىزخان،  
 ئەمدى ئۇخلاي دېگەندە،  
 بوياغچى دېگەن گاداي  
 داۋزىنى قېقىپ تۇردى.  
 يىلپىزخان چاچراپ تۇرۇپ:  
 — ھاي بېگىم، ئوبدان بېگىم،  
 خاپا بولۇپ قالمىسلا،  
 ئېرىم يامان گادايتى،  
 جانلىرىنى جايلىسلا،  
 رەسۋا بولۇپ قالمىسلا،  
 بىر مۇشۇنداق ياتمىسلا،  
 كېلىپ قالدى ئا گاداي،  
 تېز قاچىسلا ياتمىسلا!  
 شۇنداققۇنە بىر دەپتى،  
 ھېكىم بەگ قوقاپ كېتىپ،  
 — ھاي يىلپىزخان، يىلپىزخان  
 تالاغا چىقاي دېسەم،  
 يا پېرىجەم بولمىسا،  
 سەللە - پەللە بولمىسا،  
 ئۆزلىرى ئامال قىسلا،  
 دەپقۇنە تۇردى شۇ ئان.  
 يىلپىزخان دېگەن چوكان،

ھېكىم بەگنىڭ تونلىرىنى،  
 كېپىش، مەسە، پۇللىرىنى،  
 بارىنى ساندۇققا سالىدى،  
 ھېكىم بەگنى ئاپىرىپ  
 چوڭ بۆشۈككە بۆلىدى.  
 كىگىز يوتقان يېپىپ قويدى.  
 يوتقانغا يۆگەپ قويۇپ  
 تالاغا چىقىپ كىردى،  
 بوياغچى دېگەن گاداي  
 داۋزىغا تېپەر ئەردى.  
 يىلپىزخان دېگەن چوكان  
 ئىشىكىنى ئېچىپ بەردى.  
 بوياغچى دېگەن گاداي  
 تالادىن يۈگرەپ كىرىپ  
 — ھاي مۇسۇمان، يىلپىزخان  
 مەن بۇ يەردىن كەتكەندە  
 بويانغلىدا باردىغۇ،  
 بالامنى تۇغدۇڭلىمۇ،  
 يا ئوغۇلمۇ يا قىزمۇ؟  
 شۇنداققۇنە سورايتى،  
 — ھاي مۇسۇمان، جېنىم مۇسۇمان  
 بۇ بالامنى توغقىلى  
 ئۈچ ئايلىققۇنە بولدى.  
 مىدىلاتقىلى بولمايدۇ،  
 يا كۆتەگىلى بولمايدۇ،  
 بۆشۈككە بۆلەپ قويدۇم،  
 يوتقاندا يۆگەپ قويدۇم،  
 ئەشەدە كۆرۈشۈڭلا.  
 شۇنداققۇنە بىرلا دەپ،



يىلپىزخان دېگەن چوكان:  
— ھوي بېگىم، جېنىم بېگىم،  
نېمانداققا ياتتىلا،  
چاپسان قاچسىلا بولمامتۇ؟  
شۇنداققىنە بى دەپتى،  
ھېكىم بېگىم يىغلىغاچ،  
دېدى شۇنداق يالۋۇرۇپ:  
— جېنىمغىنا يىلپىزخان،  
كونا بۆشۈك ئېغىركەن،  
ماڭالماي يېتىپ قالدىم،  
بۆشۈكنىڭ ئېغىرىدا  
يەر تارتىپ يېتىپ قالدىم.  
ئاستاغىنا يۆلەپ تۇرۇپ  
بوسۇغىدىن چىقىرىۋەتسىلە.  
بۇ گەپنىغىنا دەپتى،  
يىلپىزخان دېگەن چوكان  
كونا بۆشۈكنى يۆلگەچ،  
داۋزىدىن چىقىرىپ قويدى.  
ھېكىم بېگىم قوپقۇنچە  
كونا بۆشۈكنى يۈتكۈنچە،  
تاراقتىپ قاچقانچە،  
ئىشكايلىغا بارالماي،  
ئۆيلىرىگە كىرەلمەي،  
ھاممامغىمۇ بىر كىرىپ،  
خۇدايمغا شۈكرى دەپ،  
دالدىغا پانالاندى.  
خاپىلىقتىن ئازابلاندى.  
شۇنداققىنە دەپ قالدى:  
مايماق ئېشەكتىن قۇتۇلدۇم  
ئارغىي ئاتتىن قۇتۇلدۇم.  
بەش مىڭ سەرغىنە پۇلدىن

«ھاي بېگىم، جېنىم بېگىم،  
تېخىچىلا ياتاملا  
مەن بايا نېمە دەپتىم؟  
جانلىرىنى جايلىسىلا،  
جايلىمىسىلا جانلىرىنى،  
قالپاقتىن قۇرۇق قاللا،  
پۇللىرىدىن قۇرۇق قاللا،  
كېپىش، مەسە، سەللىدىن،  
ئاتلىرىدىن قۇرۇق قاللا،  
يەنە بىدەم تۇرسىلا،  
ساقال - بۇرۇت پۇتلىرىدىن  
جانلىرىدىن قۇرۇق قالىتلا.  
شۇنداققىنە بىر دەپتى.  
— جېنىمغىنا يىلپىزخان،  
تالاغا چىقاي دەپسەم،  
يا تامبىلىم بولمىسا،  
يا تونلىرىم بولمىسا،  
يالگاچ چىقىپ تۇرسام،  
كونا بۆشۈكنى دۈمبەمگە  
ئاستاغىنا يۆلەپ قويسىلا،  
بوسۇغىدىن چىقىۋالسام.  
شۇنداققىنە بىر دەپتى،  
يىلپىزخان دېگەن چوكان  
كونا بۆشۈكنى كالىستىن  
ئاستاغىنە يولىدى.  
ھېكىم بېگىم ئىغاڭلاپ  
كونا بۆشۈكنى ئاتقانچە،  
تاراقتىپ قاچقانچە،  
تۆت قەدەمچە ماڭغاندا،  
گۈلۈپپىدە يىقىلدى.  
ئىنجىقلاپقىنە ياتقاندا،

ئۆيگە باشلاپقىنە كىردى.  
بويىغاچى بۆزە گاداي  
قاراڭغۇ ئۆيگە كىرىپ،  
بويىنى سوزاپ بېرىپ،  
سۆيىگىلى ئىنا قىلدى.  
ھېكىم بەگنىڭ بۇرتى  
سانجىلىپقىنە تۇردى.  
ھېكىم بەگنىڭ ساقىلى  
ساڭگىلاپقىنە تۇردى.  
— ھوي قېرى، پىسە قېرى،  
نېمانچە يوغان بالاڭ؟  
ئۈچ ئايلىق بولدى دەپسەڭ  
بۇ ئەمدى قانداق بالاڭ؟  
مىدىلاتقىلى بولمىسا،  
يا كۆتەگىلى بولمىسا،  
پاچىقىغا قارسام  
بۆشۈكتىن ئېشىپ چۈشسە،  
بۇرۇتى ئۆسەگ تۇرسا،  
ئامبۇرۇمنى ئەكەپ بە.  
موچىنىمنى ئەكەپ بە  
بۇ بالامنىڭ بۇرۇتىنى  
ئازغىنا تەڭشەپ قويماي.  
يۈز - كۆزىنى بىرئازلا  
بىرئازلا تەڭشەپ قويماي.  
چوتلىرىمنى ئېلىپ بە،  
بۇ بالامنىڭ پۇتىنى  
بىرئازلا تەڭشەپ قويماي.  
شۇنداققىنە دەپ قويۇپ،  
بويىغاچى دېگەن گاداي،  
چوتنى ① تاپقىلى ماڭدى.  
يىلپىزخان دېگەن چوكان:

① چوت — چوڭ كەكە، خارەتلەرنىڭ ئەسۋابى.

ئۆيگە بايلىق تولۇپتۇ،  
 ئەمدى باي بولاپتىمىز،  
 بەگزادە بولاپتىمىز،  
 ئەمدى رەھمەت، ئۇز خوتۇن،  
 كاجى چاپان ئەپ بېرەي  
 ئاپقۇت ئۆتەك ئەپ بېرەي،  
 ئالتۇن ئۈزۈك ئەپ بېرەي،  
 ئاڭلا خوتۇن، مىڭ رەھمەت،  
 جاھان دېگەن شۇنداقكەن،  
 بىر - بىرىنى سوقمىسا،  
 مال - دۇنيا دېگەن يوقكەن.  
 بوياغچى گاداى دېگەن  
 ھارام پۇلغا بەك تويدى.  
 كۈنلەر ئۆتۈپ ئاي ئۆتسە،  
 سورىسا ئاللا - ئىگەم  
 ئوتتا كۆيۈپ كۈل بولدى.

بوياغچى دېگەن گاداىنى  
 ئوڭ پۇتقا چىقىرىپ قويۇپ،  
 ساندۇقنى ئېچىپ قويۇپ،  
 ھېكم بەگنىڭ تونلىرىنى  
 تىللا، قەغەز پۇللىرىنى،  
 كېپىش، مەسە، سەللىسىنى  
 ئالدىغا ئەكەپ قويدى.  
 مايماق ئېشەكمۇ ھويلىدا  
 ھاڭراپ - ھاڭراپ جىم بولدى.  
 ئايغىر ئاتمۇ كىشىنىدى،  
 تون - پېرىجىسىنى كۆردى،  
 كېپىش مەسىنى كۆردى،  
 توغرا قالپىقىنى كەيدى،  
 بەش مىڭ سەر پۇلنى كۆرۈپ،  
 چىرايلىرى ئېچىلدى.  
 — رەھمەت خوتۇن، مىڭ رەھمەت،  
 بەش مىڭ سەر پۇل تۇرۇپتۇ،

ھەم تونۇمدىن قۇتۇلدۇم.  
 توغرا قالپاقتىن قۇتۇلدۇم،  
 خۇداغا شۈكرى، قۇتۇلدۇم.  
 ھېكم بەگمۇ قېچىپ قالدى،  
 ئۇ ئىشلار كېتىپ قالدى.  
 ئەمدى ئىشنى باشقىدىن  
 باشلايدىغان چاغ كەلدى.  
 بوياغچى دېگەن گاداى  
 باغچىدىن چىقىپ كېلىپ،  
 چوتلىرىنى بىر قويۇپ،  
 ئۆيلىرىگىمۇ كىرسە،  
 يىلپىزخان دېگەن چوكان:  
 — ھوي گاداى، جېنىم گاداى،  
 باكا گەپنى بىر قىلماي،  
 ئۆيىگىمۇ بىر كىرسىلە،  
 بىر ئېغىزغىنە گېپىم بار.»  
 شۇنداققەن بىر دېسە،

(1978 - يىلى قاراقاش ناھىيىسىدىكى زاۋا يېزىسىدىن راۋاجى ئىمىر ئابدۇللاخۇن، لاڭرۇ يېزىسىدىن ھىمىتخان راۋاب، قاراقاش ناھىيىسىدىكى جاھانباغدىن تۇرسۇن ئاخۇن دۆڭلەرنىڭ راۋاب بىلەن ئېيتقان داستانلىرىدىن كۆ-چۈرۈپ رەتلەپ چىقىلدى. رەتلىگۈچى خوتەن پېداگوگىكا ئالىي تېخنىكومىدىن پىنسىيىگە چىققان.)



(خەلق ئېيتىماس، ئېيتسا خاتا بولماس.)

— ئۇيغۇر خەلق ماقالى - تەمسىللىرىدىن

خەتتات: مەھمەت نەۋبەت

# مەشرەپ كارتىسى تېخىمۇ كۆپ شاد-خۇراملىقلارنى يوللاپ، بەخت تىلەكلىرىگە چۈمكەيدۇ!

## 1 يۈەنلىك ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون ئېتىبار بوغچىسىنى ئىشلەتسىڭىز، ئۇزۇن يوللۇق تېلېفوننى بىمالال ئۇرالايسىز.



**تېلېفون ھەققى ئەرزان ۋە تېجەشلىك بولۇپ، ئۇزۇن يوللۇق تېلېفوندا ئەركىن-ئازادە سۆزلىشەلەيسىز.**

جۇڭگو كۆچمە خەۋەرلىشىش جۇڭگو كېزە مەشرەپ كارتىسىنىڭ ئايلىق ئىجارىسى يوق، تېلېفون قوبۇل قىلسا ھەق ئېلىنمايدۇ، ئەلا تۆۋەن ئىستېمال ھەققى بەكلا تۆۋەن، شەھەر ئىچى تېلېفون ھەققى تېخىمۇ ئەرزان. ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون ئۇرغاندا 1 يۈەنلىك ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون ئېتىبار بوغچىسىنى ئىشلىتىپ ئۇرسىڭىز، ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون ھەققىدە تېخىمۇ ئېتىبارغا ئېرىشىسىز، تېلېفوننى قەيەرگىلا ئۇرسىڭىز ئىستېمال تۆھپىسى ئالدىڭىز.

1 يۈەنلىك ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون ئېتىبار بوغچىسىنىڭ ئايلىق ئىقتىدار ھەققى پەقەت 1 يۈەن بولۇپ، دۇشەنبىدىن جۈمەگىچە سائەت 21:00\_ 9:00 گىچە (پېچىك ۋاقتى) ۋە شەبەپەكشەپ پۈتۈن كۈن ئۇزۇن يوللۇق تېلېفوننىڭ ھەر مىنۇتىغا پەقەت 0.15 يۈەن ئېلىنىدۇ. سۆزلىشىش ھەققى ئەرزان، ئەگەر ئۇرسىڭىز پۇلىڭىز تېجەپ ئالدىڭىز!

**ھەممىسى ئىسكىرتىش:**

جۇڭگو كېزە مەشرەپ كارتىسىنى كونا يېڭى خېرىدارلارنىڭ ھەممىسى بېجىرىمە بولىدۇ. تەپسىلاتىنى ئۇ جايدىكى كۆچمە خەۋەرلىشىش تىجارەت زالىرىدىن سۇرۇشتە قىلىڭ.



真情特惠  
引领精彩生活

# مەشرەپ كارتىسى

تېخىمۇ كۆپ شاد-خۇراملىقلارنى يوللاپ،  
بەخت تېلەكلىرىگە چۈمكەيدۇ!

1 يۈەنلىك ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون ئېتىبار بوغچىسىنى ئىشلەتسىڭىز، ئۇزۇن يوللۇق تېلېفوننى يىمالال قۇرالايسىز.



تېلېفون ھەققى ئەرزان ۋە تېجەشلىك بولۇپ، ئۇزۇن يوللۇق تېلېفوندا ئەركىن-ئازادە سۆزلىشەلەيسىز.

جۇڭگو كۆچمە خەۋەرلىشىش جۇڭگو كېزەر مەشرەپ كارتىسىنىڭ ئايلىق ئىجارىسى يوق، تېلېفون قوبۇل قىلسا ھەق ئېلىنمايدۇ، ئەڭ تۆۋەن ئىستېمال ھەققى بەكلا تۆۋەن، شەھەر ئىچى تېلېفون ھەققى تېخىمۇ ئەرزان. ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون ئۇرغاندا 1 يۈەنلىك ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون ئېتىبار بوغچىسىنى ئىشلىتىپ ئۇرسىڭىز، ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون ھەققىدە تېخىمۇ ئېتىبارغا ئېرىشىسىز، تېلېفوننى قەيەرگەلا ئۇرسىڭىز قىممەت توختىمايدۇ!

1 يۈەنلىك ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون ئېتىبار بوغچىسىنىڭ ئايلىق ئىقتىدار ھەققى پەقەت 1 يۈەن بولۇپ، دۈشەنبىدىن جۈمەگىچە سائەت 21:00 - 9:00 غىچە (يېڭىلىق ۋاقتى) ۋە ئەنئەنىۋىيە پۈتۈن كۈن ئۇزۇن يوللۇق تېلېفوننىڭ ھەر سىزىغا پەقەتلا 0.15 يۈەن ئېلىنىدۇ. سۆزلىشىش ھەققى ئەرزان، ئەگەرلا ئۇرسىڭىز پۇلغىز تېجىلىپ قالسا!

ئەمىسى ئەسكەرتىش:  
جۇڭگو كېزەر مەشرەپ كارتىسىنى كونا يېڭى خېرىدارلارنىڭ ھەممىسى بېجىرىمە بولىدۇ. ئەپسۇسكى ئۇ جايدىكى كۆچمە خەۋەرلىشىش تىجارەت زالىرىدىن سۈرۈشتە قىلىدۇ.



真情特惠 引领精彩生活

كەلىپتەر مۇلازىمەت لىنىيىسى: 10086 www.xj.chinamobile.com  
جۇڭگو كۆچمە خەۋەرلىشىش شىنجاڭ پەنلىك شىركىتى

## 源 泉 (布拉克)

## بۇلاق

(维吾尔文) 总127期 (قوش ئايلىق ژۇرنال) ئومۇمىي 127-سان

BULAK A BIMONTHLY JOURNAL IN UIGHUR LANGUAGE

主编:阿布莱提·伊明 副主编:买买提吐尔地 باش مۇھەررىرى: ئابلەت ئىمىن مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى: مۇھەممەتتۇردى مەرزىئەخمەت

新疆人民出版社编辑出版  
(乌鲁木齐市解放南路348号)  
新疆摩尔通(MORTOM)印刷有限责任公司印刷  
乌鲁木齐市邮局发行  
中国国际图书贸易总公司国外发行  
全国各地邮局订阅

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تۈزدى ۋە نەشر قىلدى  
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 - نومۇر)  
شىنجاڭ مورتوم (MORTOM) مەتبەئە چىلىك چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى  
ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسى تارققاتتى  
جۇڭگو خەلقئارا كىتاب سودىسى باش شىركىتى چەت ئەللەرگە تارقىتىدۇ  
جايلاردىكى پوچتىخانىلار مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ

国内统一连续出版物号:CN65-1063/I  
国际标准连续出版物号:ISSN 1005-0876  
国外发行号:Q1118 邮政编码:830001  
邮政代号:58-108 定价:7.50元  
广告经营许可证号:6500006000043

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن ژورنال نومۇرى:  
خەلقئارالىق ئۆلچەملىك ژۇرنال نومۇرى:  
چەت ئەللەرگە تارقىتىش ۋاكالەت نومۇرى: Q1118 پوچتا نومۇرى: 830001  
پوچتا ۋاكالەت نومۇرى: 58-108 باھاسى: 7.50 يۈەن  
ئېلان تىجارىتى ئىجازەتنامىسى نومۇرى: 6500006000043